פערלאג
מענדעלע
ווארשע

אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים

(ש. י. אבראמאָוויץ)

ערשטער באַנד

נײַע פערבעסערטע אויסגאַבע

פערקויף: געזעלשאַפט „צענטראַל", וואַרשא, נאָוואָליפקי 7

1928

אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים

(ש. י. אבראמאָוויץ)

מענדעלע מוכר-ספרים

זײַן לעבן און זײַנע ווערק

פערלאַג „מענדעלע", וואַרשא

1928

אינהאַלט:

פון פאַרלאַג (צו דער נייער מענדעלע-אויסגאַבע)
פון די אַרויסגעבער (צו דער ערשטע-יובילעאום-אויסגאַבע)
י. ח. ראַווניצקי — ש. י. אַבראַמאָוויטש
י. ל. פּרץ — מענדעלע
דוד פרישמאַן — מענדעלע מו"ס, זיין לעבען.
בעל-מחשבות — אַן אוראייניקעל דעם זיידען.
ש. ניגער — שלום יעקב אַבראַמאָוויטש.
ח. נ. ביאַליק — מענדעלעס „נוסח"
יעקב פיכמאַן — מענדעלע מוכר ספרים
ד"ר א. מוקדוני — צוויי מענשען

3
1941:12667
76054
i 4972339x

Copyright by S. Sreberk NEW-YORK U. S. A. 1927

Printed in Poland

Druk. Sikora i Mylner Warszawa Nowolipki 6.

פון די אַרויסגעבער

(אַ פּאָר ווערטער צו דער נייער מענדעלע־אויסגאַבע)

צום צעהנטען יאָהרצייט פון מענדעלע מוכר ספרים, וואָס ווערט געפייערט אין אַלע עקען פון דער יודישער וועלט—אין פוילען און אין אמעריקא, אין רוסלאַנד און אין ארגענטינא, אין ליטא און אין דרום אפריקא,—האָבען מיר געפונען פאַר נויטיג אַרויסצוגעבען אַ נייע מענדעלע־אויסגאַבע, גרופּירט און סיסטעמאַטיזירט אויף אַ נייעם אופן און אויך צוצוגעבען צוויי נייע בענדער וועגען מענדעלען, וועגען זיין פערזענליכקייט, זיין שאַפען און זיין אָרט אין דער יודישער ליטעראטור און קולטור־לעבען.

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס דער אָנהויב פון מענדעלעס שאַפען שטעקט אין וויטער פערגאַנגענהייט, מיט 40—60 יאָהר צוריק, איז נאָך זיין קינסטלערישער און קולטורעלער ווערט נישט געמינערט און ווייט נישט אויסגעשעפּט. אדרבא, דער אינטערעס צו די ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים, די בעדייטונג פון מענדעלעס קינסטלערישען שאַפען האַלטען אין שטייגען און אין וואקסען. גאַנצע שיכטען פונ'ם יודישען מאַסען־לעבען אין צווייטער העלפט פון פאָהריגען יאָהרהונדערט ליגען גרודעסווייז אין מענדעלעס ווערק! און דער איצטיגער לייענער לאָזט זיך מיט אַ בעזונדערען נייגיר אַראָב אין אָט די מענדעלע־הייליען, וואו עס ענטפלעקט זיך פאַר אים דאָס גאַנצע אמאָליגע לעבען פון דער יודישער עדה.

העכער פופציג יאָהר האָט געדויערט מענדעלעס קינסטלערישע בוי־אַרבעט: מיט אַ וואונדערליכער גענימקייט און שפּאָרזאַמקייט האָט

פון די ארויסגעבער

(אַ פּאָר ווערטער צו דער יובּילעאום־אויסגאַבּע פון 1910)

נאָך די אַלע בּעגייסטערטע אַרטיקלען, סטודיען און קריטיש־ביאָגראַפישע עטיודען איבּער דעם גרעסטען קינסטלער מענדעלע מוכר ספרים, וואָס דער לעזער וועט דאָ געפינען פון די בּעסטע יידישע קריטיקער און שריפטשטעלער, בּלייבּט אונז אין פלוג גאָרנישט צוצוגעבּען, און דאָך קענען מיר זיך נישט איינהאַלטען צו זיין אַזוי בּעשיידען און פערשוויגען איננאַנצען אונזער אָנטייל־נעהמען אין דעם דאָזיגען גרויסען ליטעראַרישען בּנין — אין דעם אַרויסגעבּען די אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים.

שוין שענע עטליכע יאָהר זענען פאַריבּער, זינט עס איז געוועזען אַנאָנסירט פון אַ גרופּע ליעבּהאָבּער, אַז זיי געהען אַרויסגעבּען אַלע כּתבים פון מענדעלע מוכר ספרים. די דאָזיגע גרופּע, וואָס איז איבּערפילט געוועזען מיט גרויסער ליעבּע צו אַלץ, וואָס מענדעלע האָט געשאַפען, האָט בּאמת געמיינט צו בּאַשענקען דעם יודישען פאָלק מיט אַ פולשטענדיגער זאַמלונג פון אַלע מענדעלע'ס ווערק. די ליעבּע אַליין האָט דערצו אָבּער גאָר ניט געהאָלפען. פון אַלע כּתבים איז ערשינען נאָר איין בּאַנד — „דאָס קליינע מענשעלע" און „פישקע דער קרומער", — און יענע גרופּע איז שטעהן געבּליבּען בּיי דעם ערשטען בּאַנד אַליין און איז ווייטער ניט געגאַנגען. האָט דען דער יודישער לעזער קאַלט בּעגעגענט דעם ערשטען בּאַנד? צו גרויס, צו בּערימט, צו פּאָפּולער איז אונזער גרויסער קינסטלער, אַז אויך איהם זאָל טרעפען

ער געזאַמעלט דעם מאַטעריאַל, אויפגעשטעלט דעם גרויסאַרטיגען מענדעלע־בּנין, בּיי וועלכער ער איז געווען פערנומען בּיז זיין טיעפען עלטער, בּיז זיינע נייגציגער יאָהרען.

ס'איז נאָך נישט געקומען די צייט פאַר אַן ערנסטער אַקאַדעמישער מענדעלע־אויסגאַבּע, דערצו פעלען נאָך פיעל נויטיגע מאַטעריאַלען און אויך געניטע מענדעלע־פאָרשער, מ'זאָל קאָנען אַרויסגעבּען יעדעס ווערק מיט אַלע זיינע וואַריאַנטען, מיט די פּאַסענדיגע דערקלערונגען און בּעלויכטונגען.

אין דער איצטיגער נייער מענדעלע־אויסגאַבּע ווערען געגעבּען די ווערק אין דעם סדר, ווי מענדעלע האָט זיי געשאַפען. פאַר יעדען ווערק איז צוגעגעבּען אַ קורצער אַריינפיהר וועגען דער צייט און וועגען די אומשטענדען, ווען מענדעלע האָט דאָס ווערק געשריבּען און פערעפענטליכט. עס ווערט אויך געגעבּען אַ קורצע אַלגעמיינע כאַראַקטעריסטיק וועגען דעם ווערק, — על פּי רוב מיינונגען פון די בּעקאַנטע יודישע קריטיקער און ליטעראַטור־פאָרשער, אַ מין קורצער אַריינפיהר, וואָס זאָל דעם וועהניג־געניטען לעזער פערגרינגערען דעם וועג צום מענדעלע־ווערק.

„דער יודישער תּהום — שרייבּט מענדעלע אין איינעם פון זיינע ווערק — איז ווי אַ קוואַל, וואָס ווערט קיינמאָל נישט אויסגעשעפּט. קאָמפּאַניעס געהען, קאָמפּאַניעס קומען, און קאַבּצאַנסק און גלופּסק וועלען פערבּלייבּען אויף אייבּיג".

דאָס זעלבּע קאָן מען זאָגען אויף מענדעלעס שאַפען: עס איז ווי אַ קוואַל, וואָס ווערט קיינמאָל נישט אויסגעשעפּט. שרייבּער געהען, שרייבּער קומען, אָבּער מענדעלע און זיינע ווערק וועלען פערבּלייבּען אין דער יודישער ליטעראַטור אויף אייבּיג!

ווארשע, דעצעמבּער 1927

דאָס, וואָס טרעפט צייטענווייז מיט אַנדערע פאָלקס־דיכטער. דאָס יודישע פאָלק, ווי פערטראָגען עס זאָל נישט זיין אין זיין וואָכיגען לעבען, וואַכט אויף ביי אַ מעהר יום־טוב׳דיגער ערשיינונג, און אַלץ, וואָס איז פערבונדען מיט דעם נאָמען מענדעלע, איז שטענדיג געווען ביים פאָלק אַ יום־טוב. און דאָך, ווי געזאָגט, איז די גרופע ארויסגעבער־ליעבהאָבער שטעהן געבליבען ביים ערשטען באנד.

צוטרעטענדיג אַרויסצוגעבען אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר ספרים, וועלכע ער האָט געשאַפען אין פערלויף פון זיין לאַנגער ליטעראַרישער טעטיגקייט, האָבען מיר ניט פערגעסען אָן דער גרויסער ליעבע, וואָס דאָס פובליקום פיהלט צו מענדעלע מוכר ספרים, און נישט קוקענדיג אויף דער מאַטעריעלער ריזיק, וואָס אין אַזאַ אונגעהויער רייכער אונטערנעהמונג שטעקט, האָבען מיר מיט גרויס מוט אָבגעוואָרפען אַלע וואַקלונגען, און זיך נישט אָבגעשראָקען פאַר דער מאַטעריעלער ריזיק און צוגעטראָטען אַרויסצוגעבען אַלע ווערק פון ש. י. אַבראַמאָוויטש.

אלזאָ, דער גראַנדיעזער קולטורעלער בנין איז שוין געענדיגט. אין פערלאַג „מענדעלע" זענען ערשיענען אַלע ווערק פון דעם גרעסטען יודישען דיכטער, שלום יעקב אבראַמאָוויטש. מיר האָבען אונזער פליכט ערפילט, דך נישט אָבגעשטעלט פאַר קיינע שוועריגקייטען. איצט שטעהען מיר און ווארטען, ווי אַזוי וועט ערפילען זיין פליכט דאָס יודישע פובליקום.

מיר צווייפלען נישט, אַז אונזער שטיצען זיך אויף דאָס יודישע פובליקום וועט אונז נישט אָבנארען, און מיר זענען פעסט איבערצייגט, אַז די דאָזיגע שטיצע וועט קומען. דען, ווי געזאָגט, האָט דאָס יודישע פאָלק שטענדיג זיינע דערהויבענע מאָמענטען, און איינער אַזאַ מאָמענט איז די ערשיינונג פון אַלע ווערק פון שלום יעקב אַבראַאַמאָוויטש.

ווארשא 1910

פערלאַג „מענדעלע".

י. ח. רבניצקי.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש.

(מענדעלי מוכר ספרים).

שלום־יעקב אַבראַמאָוויטש, וואָס איז בעקאַנט אין דער יודישער וועלט מיט זיין ליטעראַרישען נאָמען „מענדעלי מוכר־ספרים", אָדער ווי מען רופט איהם שוין היבשע יאָהרען מיט'ן ליעבען נאָמען „דער זיידע פון דער יודישער ליטעראַטור", — איז איינע פון די גרעסטע ערשיינונגען אין אונזער יודישער וועלט. מענדעלי מוכר־ספרים איז נישט נור אַ טאַלאַנט, און אַ גרויסער, זעלטען־אָריגינעלער טאַלאַנט, ער איז אַ סך מעהר פון דעם: ער איז אין פיעל הינזיכטען אַ שאַפער פון דער ניי־יודישער ליטעראַטור.

און נישט פון איין ליטעראַטור איז ער דער שאַפער, נאָר פון צוויי צוזאַמען אין איין צייט. דאָס איז שוין אַזאַ זעלטענע ערשיינונג, וואָס ס'איז נישט צוגעפינען איר גלייכען אין אַנדערע וועלט־ליטעראַטורען. סיי אין העברעאיש, סיי אין יודיש האָט מענדעלי געמוזט אַליין דורכשלאָגען און אויסטרעטען אַ נייעם וועג. בעזונדערס האָט ער בעדאַרפט שאַפען אַ נייעם סטיל, „מענדעלי'ס סטיל", וואָס האָט געהאַט אַזאַ גרויסע אונגעהויערע ווירקונג אויף די בעסטע יודישע שרייבער, וועלכע זענען געקומען נאָך איהם און פערנומען אַ אָרט אויבען־אָן אין אונזער יודישער ליטעראַטור. גוט איז געווען די „אייניקלעך" דערנאָך, אַ שטייגער, שלום־עליכם'ן אין יודיש און ביאַליק'ן אין העברעאישער פראָזע, אַז זיי זענען

אין דער הינזיכט שוין געקומען, ווי מען זאָגט, צום גרייטען, געהאַט פאַר זייערע אויגען אַזאַ גלענצענדען אויסגעצייכענטען מוסטער. דער „זיידע" אָבער האָט געמוזט אַלעס שאַפען פון דאָס ניי, מיט אייגענע כחות. צו אַזאַ אַרבייט דאַרף מען באמת האָבען אַ ריזען־קראַפט.

ישט מיט אַמאָל האָבען זיך ביי מענדעלי'ן באַוויזען די גרויסע כחות זיינע. ביסלעכווייז האָבען געהאַלטען אין איין וואַקסען זיינע אָדלער־פליגעל, און מערקווירדיג — ערשט אין די עלטערע יאָהרען האָט ער זיך אַרויסגעוויזען מיט זיין גאַנצער קראַפט, אויפגעהויבען אויף אַזאַ הויך צום בעוואונדערן.

געבוירען אין ליטאַ, געוואַנדערט אין דער יוגענד איבער פערשידענע משיבות אין ליטווישע שטעדט און שטעדטלעך, מגולגל געוואָרען דערנאָך אין וויטען „וואָהלין" און צום סוף אין דרום־געגענד אין ניי־רוסלאַנד, — האָט מענדעלי געהאַט די מעגליכקייט צו בעטראַכטען מיט זיין שאַרפען אויג דאָס יודישע לעבען פון אַלע זייטען, אָנגעזאַפט אין זיך און קינסטלעריש דערנאָך אַרויסגעגעבען פאַר די לעזער אין אַזעלכע לעבעדיגע בילדער אין צוויי לעבעדיגע לשונות. און אַז איהר לייענט דעם זעלבען „ספור המעשה" אין העברעאיש און אין יודיש, קאָנט איהר קיינמאָל נישט וויסען, וועלכעס איז דער אָריגינאַל און וועלכעס אַ איבערזעצונג, אַזוי ווי איהר ווייסט נישט, אין וועלכער פון די צוויי שפּראַכען איז מענדעלי מעהר צו בעוואונדערן אַלס קינסטלער און סטיליסט.

און דער 75־יעהריגער „זיידע" איז נאָך פול מיט יוגענדליכער נייסטיגער קראַפט. ער איז גרויס נישט נור מיט'ן פריהערדיגען זכות, זיין כבוד גלאַנצט נישט נור מיט אַ אָבשיין פון אַמאָל. ער הערט נישט אויף ביז איצט צו טהון זיין גרויסע אַרבייט, צו שאַפען.

אַזאַ לעבען איז כדאי בעשריבען צו ווערען אויספיהרליך *).

---

*) בענוצט האָב איך זיך צו דער לעבענס־בעשרייבונג מיט בינשטאָק'ס אַרטיקעל (אין „וואָסחאָד" 1884), מענדעלי'ס אויטאָביאָגראַפיע (אין סאָקאָלאָוו'ס „ספר זכרון") און „שלמה ר' חיים'ס", וואָס איז אייגענטליך אַ קינסטלעריש־בעאַרבייטע זעלבסט־לעבענס־בעשרייבונג און ענטהאַלט צוזאַמען מיט דיכטונג זעהר פיעל וואַהרהייט פון אַבראַמאָוויטש'עס לעבען אין דער ערשטער יוגענד, אויסער מינדליכע ידיעות פון ר' מענדעלי'ן אַליין.

I.

שלום־יעקב אַבראַמאָוויטש איז געבוירען אין ליטאַ אין אַ קליין שטעדטיל קאַפּוליע (סלוצקער אויעזד, מינסקער גוב.). פונקט דעם טאָג פונ'ם יאָהר, און אַפילו דאָס יאָהר אַליין, ווען דער גרויסער יודישער שריפטשטעלער האָט דערזעהן גאָט'ס וועלט, ווייסט מען נישט בעשטימט — אין יענע יאָהרען האָט מען זיך נישט נוהג געווען אַזעלכע זאַכען צו פערצייכענען — נאָר ס'איז אָנגענומען געוואָרען צו רעכענען דאָס יאָהר תקצ"ו (1835) פאַר זיין געבורטס־יאָהר, און דער צוואַנציגסטער דעצעמבער ווערט גערעכענט אין זיין פאַמיליע פאַר זיין געבורטס־טאָג.

זיין פאָטער ר' חיים־משה איז געווען פון די געהויבענע און שענסטע בעלי־בתים אין שטעדטיל, און האָט געהאַט אַ נאָמען אין דער גאַנצער געגענד אַרום. אין יענער צייט, אַז מ'איז זוכה צו זיין אַ פערנעהם אין אַזאַ שטעדטיל ווי קאַפּוליע, אַ אָרט פון תורה פון אייביגע יאָהרען, און אין דער גאַנצער סביבה — איז עס נישט אומזיסט. אויסער זכות־אָבות דאַרף מען דערצו אַליין זיין נישט נור גוט און פרום, נאָר אויך אַ למדן מיט אַלע מעלות. און ר' חיים־משה, אַ אמת'ער יודישער תלמיד־חכם, איז געווען, ווי מען זאָגט, „אי צו גאָט, אי צו לייט". זיין צייט איז געווען אָבגעגעבען צו פרנסה און צו תורה און אויך צו שטעדטישע כלל־זאַכען. יאָהרענלאַנג האָט דער פאָטער פונ'ם קינפטיגען מחבר פון „די טאַקסע" געצויגען זיין חיונה פון דעם, וואָס ער האָט געהאַלטען די פליישׂ־טאַקסע אינ'ם שטעדטיל. פיעל יאָהרען איז ער דאָרט אַוועקגעווען גאָר אָהן לוין, אַ „קאַזיאָנער רב". ער פלעגט אויך זאָגען אומזיסט אַ שיעור גמרא מיט פוסקים פאַר יונגע־לייט, און אַמאָל אויך דרש'ענען שענע דרשות פאַר'ן עולם. דערצו איז ער נאָך געווען אַ ידען אין תנ"ך אויך און שען געשריבען לשון־קודש מיט „מליצה" נאָכ'ן גוסט פון יענער צייט, אַזוי אַז ער האָט געשמ'ט צווישען אַלע זיינע בעקאַנטע פאַר אַ „בעל־לשון". זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער אַריין, יענער אַרויס. צו זיינער אַנ'עצה פלעגען אַלע אָנקומען, סיי אין פרט־זאַכען און סיי בשעת עפּיס אַ נויט אין כלל־זאַכען, און וועגען אַלסדינג פלעגט מען מיט איהם זיך מישב זיין. ביים עולם איז אויך איינגערעדט געווען, אַז ר' חיים־משה איז אויך אַ מומחה אין דאָקטאָריע, און בשעת עפּיס אַ קראַנקהייט פלעגט מען לויפען צו איהם נאָך אַ מיטעל, און ער אַליין האָט זיך אויך געהאַלטען דרינען פאַר אַ שטיקעל מבין, ווייל ער איז געווען

אַ „בעל־נסיון", אַ שוואַכער, שלאַפער מענש בטבע, און איבערגעלייגן אין לעבן אַ סך מיני שלאַפקייטן, און אויסערדעם פלעגט ער נאָך אַמאָל ליעב האָבן אַריינקוקן אין ראָשה־ביכלעך פאַר'ן פאָלק.

זיין מוטער שרה־נעסי — אַ איידעלע, שוואַכע פרוי מיט אַ פערפרומט בלייך פנים, הויליע רוחניות — איז געווען אַ וואוילקענענדיגע, געוואוסט אַלערליי מיני תחינות, געלייענט דעם „צאינה־וראינה", „מנורת־המאור" און נאָך אַזעלכע ספרים, געוויזן ווייבער אין שוהל וואָס און ווען צו דאַווענען און אויך פאָרגעלייענט פאַר זיי פול מיט געפיהל.

שלום־יעקב האָט זיך פון די ערשטע קינדער־יאָהרען אַרויסגעוויזן פאַר זעהר אַ געראָטען קינד מיט אַ גוט שאַרף קעפיל צום לערנען. ביי זיין ערשטען דרדקי־מלמד, משה פלאָטקעס, האָט ער אין איין יאָהר אויסגעלערנט די גאַנצע תורה, געלייענט „עברי" גיך „ווי אַ וואַסער" און אָנגעהויבען חומש, ווי דער שטייגער איז, פון „ויקרא" — וואָס אַנדערע קינדער בעדאַרפען דערויף פערברייגנען אין חדר אַ צוויי־דריי יאָהר. ביים גאַנצען הויזגעזינד ר' חיים־משה'ס, ווי אויך ביי פרעמדע, אַריינגעהערם אין שטוב, איז דאָס קינד געווען זעהר בעליעבט פאַר זיין לעבעדיגקייט, פאַר זיינע קלוגע איינפאַלען, און נאָך מעהר פאַר זיינע „אָנשטעלען". פון קינדוויי־אָן איז אינ'ם קינפטיגען קינסטלער געלעגען בטבע עפּיס אַזוינס, צו וואַרפען אַ אויג און אויפחאַפען באַלד ביים ערשטען בליק יענעמס אַ מינע אָדער אַ וואָרט, וואָס עפּיס נישט אַזוי, משונה ווי ביי אַנדערע, און ער פלעגט קונציג נאָכמאַכען ווי יענער רעדט, ווי יענער שטעהט און געהט...

דער פאָטער איז געווען בעזונדערס אַ מבין אויף זיין געראָטען, שטאַרק געליעבט קינד. ער האָט פערשטאַנען, אַז ביי אַ רעכטען מלמד אין די הענד קאָן פונ'ם קינד ווערען אַ לייט, און דעריבער האָט ער פאַר איהם נאָכגעזוכט און גענומען איינעם פון די בעסטע מלמדים, ער זאָל מיט איהם לערנען.

לערנען אין יענער צייט האָט געהייסען גמרא מיט מפרשים און פוסקים. פון אַנדערע למודים האָט אַ יודיש קינד נישט געטאָרט וויסען. אַפילו „כתבי־הקדש", דער הייליגער תנ"ך, איז אויך געווען פעררעכענט ווי אַ מין פסול'ע זאַך פאַר קינדער, וועלכע טאָרען מעהר נישט וויסען ווי פון „אַ פסוק, וואָס שטעהט אין דער גמרא"... ר' חיים־משה אַליין איז אָבער אויך געווען, ווי געזאָגט, אַ „בעל־תנ"ך" און אַ שטיק „מליץ"-

האָט ער פערלאַנגט פון דעם מלמד, ער זאָל לערנען מיט'ן קינד אויך תנ"ך מיט „מצודות", מיט תרגום און אַ ביסעל דקדוק אויך דערצו.

און דער מלמד, יוסי ראובנ'ס, איז געווען ווי געמאָסטען פאַר דעם 6—7־יעהריגען תלמיד. קיין בעסערער זיווג דערפון האָט גאָר נישט געקאָנט זיין. דער רבי און דער תלמיד האָבען זיך איינער דעם אַנדערן גוט געפּאַסט, אויפ'ן בעסטען אופן.

ר' יוסי ראובנ'ס, אַ יוד אין די מיטעלע יאָהרען, איז געווען אַ דאַרער, אַ קורצזיכטיגער, מיט אַ בלייך פנים, אַ שטילער און אַ גוטער און ביי אימליכען אינ'ם שטעדטיל זעהר בעליעבט. זיין כאַראַקטער, זיין שטייגער לעבען און אַלץ מיט אַנאַנדער האָט אַרויסגעוויזען, אַז אין איהם שטעקט דער פונק פון אַ קינסטלער. ער האָט געהאַט אַ האַנד צו שרייבען און צו מאָהלען, צו שניצען און צו קריצען אויף קופּער און אויף שטיינער, נישט צוליעב פרנסה, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל דאָס איז געווען זיין בעסטער פערגניגען, עפּיס האָט איהם חי געטריבען דערצו און ער האָט געמוזט מייסטערן. אין שטעדטיל האָט מען איהם מכבד געווען מיט שניצען דעם אָרון־קודש, מאָהלען אַ מזרח, שלאָגען מצבות, קריצען חתימות, און אָפטמאָל מיט מאַכען מוסטערן פאַר מיידלעך־כלות אויף קיטעלשטיכלעך, אויף העפטען, אויסנייהען פאַר זייערע חתנים שענע תפילין־זעקלעך.

דער שטייגער פונ'ם לערנען איז געוועהנליך געווען אַזוי: בשעת דעם לערנען פלעגט דער רבי זיצען אויף זיין אָרט מיט עפּיס אַנאַרבייט — מאָהלען אָדער שטעכען אַ חתימה'לע. די אַרבייט האָט נים געשאַדט צום לערנען, פערקעהרט, זי איז געווען דאָס איינענע, וואָס „פאַר אַ פּראָסטען בעל־מלאכה אַ גוטער טרונק־בראַנפען", זי האָט איהם בעלעבט און בעגייסטערט, אין די אויגען האָט געפינקעלט אַ הייליג פייעריל און אַלכדינג האָט ער דענסטמאָל דערקלערט דעם תלמיד שאַרף און קלאָר, מיט אַ בעזונדער געפיהל. און דעם תלמיד פלעגט עס געבען אַ נעהם, אַ ברען, און ס'האָט זיך איהם געלערנט מיט אַזאַ חשק, געשלונגען אימליכס וואָרט.

דער דאָזיגער בענאַבטער רבי האָט געמאַכט אַ שטאַרקען רושם אויף זיין פיעל־בענאַבטען תלמיד, און ביז איצט דערמאָהנט זיך דער גרייז־גרויער תלמיד אָן זיין אַמאָליגען רבי'ן ר' יוסי ראובנ'ס (אין „שלמה ר' חיים'ס" רופט ער איהם ליפּא ראובנ'ס) מיט גרוים ליעבע און אכטונג. צו דער ווירקונג פון יענעם זעלטענעם רבי'ן קאָן מען אפשר

צושרייבען ניט נור דאָס שענע גע׳עריטע כתב פון אונזער גרויסען שרייבער, נאָר אויך דאָס ווילען ארבייטען כסדר מיט חשק און צושלייפען און אוי צוטאָקען יעדעס וואָרט, יעדע פּראַזע בעזונדער, עס זאָל ארויסקומען קינסטלעריש, אָהן אַ שום פגימה׳לע...

דאָס קינד שלום׳קע איז מיט דער צייט געוואַקסען „ווי אַ בלימעלע אונטער אַ גוטער השגחה", ער האָט אָבער נישט אויפגעהערט פונדעסטוועגען צו בלייבען אַ קינד. אין „שלמה ר׳ חיים׳ס" ווערט דאָס קינד געמאָהלט אזוי: „שלמה׳לע אין חדר און שלמה׳לע אין דרויסען זענען עפּיס גאָר אנדערע, פערשיעדענע מענשען. לערנט ער, איז געלערנט. ער איז מיט דעם גאַנצען קאָפּ אריינגעטאָן אין לערנען. ער דענקט, טראַכט, וויל גרינדליך איטליכע זאַך פערשטעהן, נאָר קוים צוגעמאַכט דעם ספר, איז ער ווי איבערגעביטען געוואָרען, ער לעבט, שטיפט — אַ יונגעל מיט די ביינער. איבערהויפּט האָט שלמה׳לעם האראַקטער פון קינדהייט אויף זיך געוויזען עפּס ווי אַ צונויפגעשטעלטער פון פערשיעדענע מינים, נישט פון איין שטיק מאַטעריע. עפּיס האָבען צוויי נשמות — אַ מלאך מיט אַ רוח—געשטעקט אין איהם ביידע אינאיינעם. ער איז געווען אי אייגנשפּאַרט, האַרט ווי אַ שטיין, אי ווייך ווי אַ טייג, לאָזענדיג זיך פיהרען אַ מאָל ביי דער נאָז; אי בייז, אי מילד, גוט ווי די וועלט; אי ביטער=גאַל, אי צוקער=זיס: אי ערנסט, אי קאַטאָוועס-טרייבער, אי אומעטיג=פערטראַכט, אי לוסטיג=פרעהליך". אין אַ געוויסער מאָס, געוועהנליך, קאָנען די ווערטער אייך צום קינד שלוב׳קען צונעפּאַסט ווערען. און ווי דערמאָהנען זיי יענע ווערטער פונ׳ם שפּעטערדיגען ר׳ מענדעלי, וואָס זאָגט עדות אויף זיך (אין „בימי הרעש"): „אָפּטמאָל פיהל איך מיר, אז איך בין צוויי מענדעלעך, צוזאַמענגעבונדען ווי אַ צווילינג צוזאַמען, יעדער איז זיך אַ בריה פאַר זיך" א. ז. וו....

שלום׳קע איז בטבע געווען אַ הייסבלוטיגער, „אָנצינדענדיג זיך ווי אַ שוועבעלע, ווי באַלד נור עפּיס האָט איהם געטאָן אַ ריהר". די פייערדיגע רייד פון די נביאים, זייערע שענע מליצות און דערצעהלונגען איבער גאָט און איבער דער וועלט, האָבען אייפגעוועקט זיין כח-הדמיון און איהם געגעבען געניג שטאָף צו דענקען, צו טראַכטען און צו פאַנטאַזירען. ער האָט אויך שטאַרק ליעב געהאַט צומאַכען אָפּט אַ שפּאַציר אין דעם פערלאָזטען שענעם „גאָרטען" פון דער יודישער אגדה אין

גמרא און מדרשים, וואו זיין רייכע פאַנטאַזיע האָט געפונען גענוג פּלאַץ אויף ארומצופלאַטערן און אַ מאָל זיך הויך אַוועקלאָזען מיט פערשפּרייטע יונגע פליגעלעך...

II.

נאָך אַ פיער יאָהר לערנען ביים זעלביגען מלמד יוסי ראובנ׳ס האָט זיך די תורה פאַר שלום=יעקב׳ן ביי דעם רבי׳ן אויסגעלאָזט און ער איז איבערגעגאַנגען אויף דעם טאַטענ׳ס האַנד לערנען אונטער זיין השגחה. אזוי האָט זיך דער פאָטער נוהג געווען צו לערנען פריהער מיט זיינע עלטערע צוויי זיהן, נאָכדעם אַז זיי זענען ארויס פונ׳ם חדר, ביז דער חתונה, אזוי האָט ער אויך געלערנט מיט זיין אַ דעם, די ערשטע צייט נאָך דער התונה, און אַזוי איז איצט געקומען שלום׳קעס צייט צו לערנען תורה ביים טאַטען. דער שטייגער לערנען זיינער איצט איז געווען אזוי: אַלע פריה=מאָרגען באַלד נאָכ׳ן דאַווענען, פלעגט דער פאָטער, זיצענדיג אויף זיין שטאָט אויבען אָן אין קלויז, אָבלערנען מיט איהם אַ פּאָר פרקים משניות ככדר. נאָכ׳ן אָנבייסען פלעגט ער בלייבען אין דער היים, צוגרייטען אין אַלקעריל דאָס לייענען אין דער גמרא. וואָס דער טאַטע האָט איהם פערגעבען, מיט תוספות און מיט מהרש״א. ער האָט עס בעדאַרפט דערנאָך איבערזאָגען, אין דער=היים טאַקע, ווען עס האָט זיך געמאַכט. קיין בעשטימטע צייט אויף דעם איז נישט געווען. דער פאָטער האָט זיך געקאָנט אָבריסען פון זיינע געשעפטען אַמאָל ביי=טאָג, אַמאָל ביי=נאַכט, און נאָר אַמאָל פלעגט דער טאַטע איהם אויפווייסען פון שלאָף פאַר טאָג און אַוועקגעהן מיט איהם לערנען אין קלויז. נישט גרינג, פערשטעהט זיך, איז אָנגעקומען דעם 11—12=יעהריגען קינד דאָס אויפשטעהן פאַר=טאָג פונ׳ם געשמאַקען שלאָף. נאָר איז ער אָבער אויפגעשטאַנען, האָט עס איהם זעהר הנאה געטאָן. דאָס געהן פאַר טאָג פון דער=היים אין קלויז און דאָס לערנען דאָרט האָט איהם פערשאַפט גרויס פערגניגען. ביי דעם קליינעם לערנער „האָבען זיך צושפּילט די געבליטען. זיין כח=הדמיון איז פלאַם=פייער, דאָס האַרץ צוגעהט איהם שיער פאַר גרויסע געפיהלען — און ער נעהמט זיך לערנען מיט חשק, געשמאַק אויף אַ ניגון"

נאָר די הייסע געפיהלען זיינע האָבען זין נישט בעגנינט מיט לערנען אליין. דער פּאָעטישער פונק, וואָס איז אין איהם געלעגען פערבאָרגען, האָט זיך אָנגעהויבען אויפצובלאָזען דורך אַ געפיהל פון ליעבשאַפט און בענקעניש צו דער שענער נאַטור. פריהער איז זיין וועלטיל געווען גאָר אַ קליינס: „פון די אַלע גאַסען אין שטעדטיל איז פאַר איהם געווען נור דער שוהל־הויף; פון אַלע הייזער — דער חדר, דער בית־מדרש, וואו ס'איז דער טויער צום הימעל". איצט האָט ער אָנגעהויבען בעטראַכטען די איבעריגע גאַסען פון שטעדטיל, אפילו נישט קיין יודישע; ער האָט אויך אַרויסגעקוקט אויסער דער שטאָדט און געזעהן די שענע טאָלען „באַרג־אַראָב", ערטערוויים בעוואַקסען מיט גרינוואַרג, וואָס ציהען זיך ווייט אַרום דער שטאָדט, צעוואַרפענדיג זיך אין פערשיעדענע פּאַנאָראַמעס, און אויף יענער זייט טאָלען — ווידער בערג און פעלדער, וועלדלעך און וועלדער. שלום־יעקב האָט אָנגעהויבען אָפט מפסיק זיין פון לערנען, אַרויס'גנב'ענען זיך פון שטוב און געהן אויף „קבלת־פּנים" צו דער שען־חנ'עווריגער נאַטור „ווי אַ חתן [illegible]געגען דער כלה", און דאָרט פלעגט ער ווערען ווי צושמאָלצען פאַר הייסע־זיסע געפיהלען און זיך צוגאָסען אין אַ מין ניגונ'דיל פון „זמירות", אין אַ וויינענדיגם צו אַ בעדעקענס, אָדער גאָר גענומען זאָגען „ברכי נפשי" הויך אויף אַ קול מיט אַ בעזונדער טעם און געפיהל

בכלל איז ער שוין אַצונד ווי דערווייטערט געוואָרען פון יענעם עולם, אין וועלכען ער איז געווען אַריינגעטאָן פריהער מיט לייב און לעבען — דער קאָפּ זיינער ליגט שוין נישט אין דער גמרא ווי אַ מאָל, דאָס שטיקעל לייענען פאַר דעם טאַטען מאַכט ער נאָך ווי ס'איז, אָבי איבערגעקומען, און שפּאַצירט זיך דערנאָך דעם גרעסטען טייל טאָג אַרום. ער זוכט זיך אויס נייע מיני חברים. זיי מע:ען זיין נישט זיין גלייכען, יונגער צי עלטער פון איהם. ער האַפט זיך אָפט אַריין צום שכן דעם שמיעד אין קוזנע, זיצט זיך דאָרט אין אַ ווינקעל און קוקט פערטראַכט ווי די פונקען שפּרינגען, „טאַנצען ווי די רוחות" אין אייזען און הערט בשעת מעשה די ווערטלעך און מעשיות, וואָס ווערען דאָרט אויסגערעדט און אויסדערצעהלט. דער שמיעד, אַ יוד, שוין אַ זיידע, איז מיט אַ'ע פּאָסטעמקעס זיינע געווען טאַקע נור עפּיס אַנ'אַלטער־יונגעל. און אַזוי אויך דער צווייטער שכן פון דער אַנדער זייט, אַ סטאָלער, אין וועלכען ס'האָט געשטעקט אַ גייסט פון אַ קינסטלער, און די סטאָלעריי איז געווען ביי איהם נישט אַזוי וועגען דער פּרנסה, ווי צוליעב

דעם פערגניגען צו מאַכען אַ כלי. די ביידע זענען איהם געווען זעהר טייער און דאָס האַרץ האָט איהם צו זיי שטאַרק געצויגען, און ביידע האָבען געווירקט אויף זיין יונגען גייסט, דערהאַלטען אין איהם דאָס פייעריל.

דערווייל האָט זיך דאָס רעדיל ביי שלום־יעקב'ס פאָטער איבערגעדרעהט און זיינע געשעפטען האָבען אָנגעהויבען געהן אַלץ ערגער. אין שטעדטיל איז געוואָרען אַ קריזיס. דער עולם האָט אָנגעהייבען אין דער שלעכטער צייט ווינציגער עסען פליש — און די טאַקסע איז געוואָרען געשלאָגען. אין שטוב האָט זיך אָנגעהויבען פיהלען דחקות, און די נויט האָט זיך וואָס ווייטער מעהר געשטאַרקט. פון גרויס צער איז דער פאָטער קראַנק געוואָרען און גיך פון דער וועלט געגאַנגען, אין אַ עלטער פון העכער פערציג יאָהר, און איבערגעלאָזט אַ אַלמנה מיט עטליכע יתומים אָהן מיטלען צום לעבען.

III.

שלום־יעקב איז געווען אַלט אַ יאָהר 13—14, ווען ער איז געבליבען אַ יתום, און דאָס ערשטע האָבען די נאָהנטע קרובים געפונען פאַר נויטיג, מען זאָל דעם עלטערען פון די קליינע קינדער אַוועקשיקען ערגיץ אין אַ ישיבה, כדי ער זאָל זיך נישט אַרומדרעהען בטל און זאָל טאַקע נישט זיין אַ איבעריגע משא אויף דער אָרימער אַלמנה.

איצט הויבט זיך אָן זיין נע־ונד זיין פון איין אָרט אינ'ם אַנדערן. ס'איז בעשערט געווען, ער זאָל אין די יונגע יאָהרען פערזוכען דעם טעם פון עלענד אַרומוואַנדרעווען אין פרעמדע מקומות און אויס־זיין אין פערשיעדענע שטעדט און שטעדטלעך אין דער ליטאַ, איידער ער וועט מגולגל ווערען גאָר אין די ווייטע מקומות אין וואָהלין, און זאָל בעטראַכטען פון פערשיעדענע זייטען און צו־קוקען זיך מיט זיינע אָפענע, שאַרפע אויגען צום יודישען לעבען, וועלכעס ער וועט דערנאָך אַזוי מייסטעריש אָבמאָהלען.

דאָס ערשטע האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט אָנהויב זומער קיין טימקעוויטש, אַ קליין שטעדטיל נישט זעהר ווייט פון קאַפּוליע, און זיך אַוועקגעזעצט דאָרט אין בית־מדרש לערנען. אייגענטליך א ז ט נישט

קיין אָרט פון תורה, און דער פרעמדער בחור איז נישט איבעיגן געווען אזוי דאָס לערנען ווי „די טעג״ עסען. דאָ האָט ער זיך בעקאַנט צום ערשטען מאָל מיט'ן לעבען פון חסידים און זייער אויפפיהרונג. אין זיין געבורטס-אָרט קאַפּוליע זענען געווען לויטער „פערברענטע מתנגדים״ און קיין חסיד האָט מען נישט געלאָזט אַ קאָפּ אויפהייבען. אז עס האָט זיך געעפענט דאָרט אַ חסיד'יש „שטיבעל״, האָבען די קאַפּוליער יודען גע-נומען פּויקען אין די הענד און מיט אַלע כחות געפּויקט ביי דעם „שטי-בעל״, כדי מען זאָל דאָרט נישט קאָנען דאַוונען, ביז „דאָס שטיבעל״ האָט סוף-כל-סוף געמוזט פערמאַכט ווערען און פון חסידים איז כמעט קיין זכר נישט געבליבען אין שטעדטיל (זעה פּאַפּירנאָ'ס זכרונות „פון ניקאָלאַי'ס צייטען״, „פערעזשיטאָיע״ 11). דאָ האָט ער געזעהן די „חסידים״, וואָס ער האָט פריהער נור געהערט וועגען זיי, אז ס'איז משונה ווילדע בריאים, און אַרויסגעזעהן, אַז זיי זענען אויך יודען, וואָס דאַוונען נאָך דערצו מיט אַ ב־ען, מ ט אַ „שמחה של מצוה״, די פייער-דיגע עבודה, ד. ה. די תפלה זייערע, האָט אויף איהם געמאַכט אַ שטאַר-קען רושם, און ער האָט אויך גענומען מתפלל זיין מיט התלהבות. נאָך דער תפלה אָבער איז ער אָבגעזעסען דעם טאָג אין קלויז פערזאָרגט אין פער'חושכ'ט. עס האָט איהם געצויגען אַהיים און ער איז גיך טאַקע אוועק אַהין צוריק. נאָר דער דלות האָט איהם באַלד פון דאָרט ווייטער פערטריבען.

דאָסמאָל האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט קיין סלוצק. אין סלוצקער ישיבה האָט ער אָנגעהויבען לערנען פריהער אין דער ערשטער כתה, באַלד אָבער האָט מען בעמערקט דעם יונגען קאַפּוליער עלוי און איהם איבערגעזעצט אין דער עלטערער כתה, וואו דער ראש-ישיבה אַליין, דער גרויסער חריף ר' מיכל מ״ס האָט געלערנט מיט די תלמידים. פון דער ישיבה איז ער איבערגעגאַנגען אין גביר'ס בית-מדרש, וואו דער בעריהמטער רב ר' אברהם'לע פלעגט זאָגען אַ שיעור פאַר געקליבענע בחורים.

נאָך סלוצק איז ער איבערגעגאַנגען נאָך אין אַ פּאָר ערטער, ביז ער איז געקומען קיין ווילנא, וואוהין ס'האָט איהם אַרויסגערופען זיין קרוב דער גביר נחום-חיים ברוידאָ*). דאָרט האָט ער געלערנט ביי ר' [illegible]דעל אין די מעלה'ס ישיבה און אויך אין „גאון'ס קלויז״, געלערנט גאַנצע טעג און אויך אָפט גאַנצע נעכט „משמורים״. פערבראַכט האָט ער אין ווילנא ניר עטליכע חדשים. ס'איז איהם נמאס געוואָרען דאָס זיין אין דער פרעמד, און נאָך צוויי יאָהר נע-ונד זיין האָט ער זיך אומגעקעהרט אהיים.

דערווייל האָבען די קרובים, וואָס האָבען זיך געזאָרגט פאַר דער מוטער די אלמנה, געזעהן חתונה-מאַכען זי פאַר אַנ'אַלמן אַנ'אָרענדאַר, וואָס האָט געהאַלטען אַ מיהל אין אַ דערפיל מעלניקי, אַ צעהן ווייאָרסט פון קאַפּוליע, און זי איז אַוועק אַהין מיט די קלענערע קינדער. אין שטעדטיל איז איבערגעבליבען נור שלום-יעקב און די עלטערע שוועסטער זיינע, אַ גרושה. עלענד און פערצאָגט האָט ער זיך אַרומגע-בלאָנקעט אין זיין געבורטס-שטאָדט ווי אַ פרעמדער, פערוואָגלטער, וואָס האָט נישט וואו אַ קאָפּ צו-שפּאַרען. ער איז אַרומגעגאַנגען שטענדיג פערזאָרגט און האָט זיך נישט געקאָנט קיין אָרט געפינען, און אַז זיין שטיף-פאָטער האָט איהם גערופען צו זיך אין דערפיל, האָט ער זיך לאַנג נישט געלאָזט בעטען און איז אַוועק אַהין, אין כדי נישט צו עסען אומזיסט ברויט, האָט ער געלערנט מיט די שטיף-ברידער עטליכע שעה אין טאָג.

נאָך צוויי יאָהר אַרומשלעפּען זיך אין ישיבות, נאָך אַ לעבען אין גרויס דחקות און איינגשאַפּט, דאָט ער זיך געפיהלט פריי אינ'ם קליינעם דערפיל, וואָס איז אַרומגערינגעלט מיט גרויסע געדיכטע וועלדער. צווישען וועלכע עס פליצט אַ היבשער טייך. אויף איין זייט טייך קוקען אַרויס פון צווישען גרינוואַרג און בוימער אַ דריי קליינע הייזל־ך פון דריי פּויערשע פאַמיליען, די איינציגע איינוואוינער דאָרט. און אויף דער אַנדערער זייט טייך שטעהט האַרט נעבען וואַלד אַ איין-איינצי־ע שטוב מיט קליינע פענסטער און אַ הויכען אַלטען דאַך, וואו עס זיצט דער אַרענדאַר מיט זיין גרויס הויזגעזינד. עס רעש'ט דאָ נישט ווי אין שטאָדט, דערפאַר שוויבלען און גריבלען אין די פעלדער און וועלדער אלערליי בעשעפעניש, חיות און עופות, און אַמאָל לאָזט זיך אויך הערען אַ הײלען פון הונגעריגע וועלף ווינטער.

*) דער פאַמיליע-נאָמען פון שלום-יעקב איז אויך פריהער געווען ברוידא (אין זיינע „כתבים״ פון די קינדער-יאָהרען איז ער גע'חתמ'עט „שלום-יעקב ברוידא ב״ח״); ערשט שפּעטער נאָך איז ער פערשריבען געוואָרען „אַבראַמאָוויטש״.

אין דעם שטילען אָרט, אָבגעזונדערט פון מענשען און נאָהנט צו זיין היים-געליבטער, צו דער שענער נאַטור, האָט זיך אין דעם יונגען שלום-יעקב אויפגעוועקט דאָס פּאָעטישע געפיהל זיינס אין איהם געטריבען אויסצוגיסען אויף פּאַפּיר דאָס, וואָס ער האָט געפיהלט טיעף אין הארצען. פריהער נאָך האָט ער גענומען שרייבען אַ מין דראַמע אויפ'ן שניט פון לוצאַטו'ס „לישרים תהלה", דאָס איז, אַ פנים, עפּיס על-פּי-נס געקומען איהם צו דער האַנד. אָט די קינדערשע דראַמע, אין וועלכער די הויפּט-פּערזאָנען זענען: סבלות, שכל, אמת, גאוה, שכחה, המון א. ד. ג. — האָט ער פערענדיגט, וויזט-אויס, דאָ אינ'ם דערפיל. אויסערדעם האָט ער זיך גענומען צום שרייבען ליעדער אויפ'ן אָרט פון „ברכי נפשי" (איינס פון די שירים טראָגט דעם נאָמען „מזמור לשלום בהיותו במדבר מלניקי) מיט תהלות ותשבחות צום דעם גרויסען אַלמעכטיגען גאָט, דעם בעשאַפער פון אַזאַ שענער, ליכטיגער וועלט. סיי די דראַמע און סיי די שירים זענען מיט גענוג פעהלער און נאָך גאָר קינדיש-נאַאיוו, און ס'איז שווער צו דערקענען אין זיי סימנים פונ'ם קינפטיגען גרויסען סטיליסט און קינסטלער.

דאָס דאָרפישע לעבען ביים שטיף-פאָטער האָט איהם אָבער נישט אויף לאַנג געשמעקט, עס האָט איהם געצויגען צוריק אין שטעדטיל, אין זיין קלויז, וואו ער האָט פאַר זיך געהאַט אַזוי פיעל ספרים, נישט נור גמרות און „שאלות ותשובות", נאָר אפילו אַזעלכע ווי „מורה נבוכים", „כוזרי"; „חובות הלבבות" און אויך „סדר הדורות", „שלשלת הקבלה" א. ד. ג. — און ער האָט זיך אומגעקעהרט צוריק קיין קאַפּולייע און ווייטער זיך געזעצט לערנען, ווי פריהער אין בית-המדרש.

דערווייל איז ער שוין געוואָרען אַ 17-יעהריגער בחור — און ער האָט אָנגעהויבען שטאַרק טראַכטען, וואָס וועט זיין פון איהם דער סוף. די מוטער האָט איהם שוין לאַנג געוואָלט חתונה מאַכען, בפרט זי אַליין האָט דאָך אויך, אין עפּיס אַ מין „כהלה", חתונה געהאַט מיט איהר ערשטען מאַן זעהר פריה, ווען זיי ביידע זענען נאָך געווען קליינע קינדער, און גאָר יונג זענען זיי געוואָרען זיידע און באָבע. ער אָבער האָט בשום אופן נישט געוואָלט הערען פון אַזאַ מין „תכלית". פאָהרען ווידער אַמאָל אין די ישיבות און דאָרט זיך רייבען, ווי ער האָט שוין דעמאָלט זיך אויסגעדריקט, „ביז ער וועט זיך אויסרייבען אַ שמאַטע" — האָט ער אויך קיין חשק נישט געהאַט. און די פראַגע: „וואָס וועט זיין פאָרט דער סוף" — האָט איהם נישט געלאָזט רוהען.

IV.

אין יענער צייט, דאַרף זיך מאַכען, קומט-אָן קיין קאַפּולייע איינער אַ דאָרטיגער תושב, נאָכדעם וואָס ער האָט לאַנג אַרומגעוואַנדערט אין פרעמדע ווייטע מקומות, אברהמ'יל דער הינקענדיקער. אַ סך חידושים האָט ער אָנדערצעהלט פון דעם, וואָס ער האָט זיך אָנגעזעהן אויף זיין רייזע אין וואָהלין (וואָהלין האָבען דעמאָלט געהייסען אין ליטאָ אויך יענע אַנדערע גובערניעס, וואָס זענען נאָהנט צו וואָהלין), ווי גליקליך עס לעבען דאָרט די וואָהלינער יודען, וואָס עסען ממש ווייסע חלות און געפּאָכטענע קוילעטשען אין דער-וואָכען אפילו; און די אָרימע-לייט זייערע פיהרען אַ לעבען ווי אַ היגער ליטווישער גביר, אַז ס'איז זיי נור מקנא צו זיין. דער הינקעדיגער רייזענדער האָט דערצעהלט—און דער קאַפּולייער עולם האָט אויסגעשטעלט מויל און אויערן, און אַנדערע פון זיי האָבען נישט לאַנג געטראַכט און באַלד טאַקע זיך אַוועקגעלאָזט אַהין אין יענעם גליקליכען קאַנט. דער דאָזיגער אברהמ'יל האָט גענומען צו-ריידען שלום-יעקב'ס מוהמע פון דער מוטער'ס צד, וואָס איז מיט אַ קליין קינד געבליבען אַן עגונה (איהר מאַן האָט צוליעב די שלעכטע צייטען אַנגענוצט עטליכע הונדערט רובל און געמוזט עוקר זיין פון ק. און זי האָט נישט געוואוסט וואו ער איז אהינגעקומען), אַז זי זאָל זיך לאָזען אין יענע קאַנטען זוכען דעם מאַן, וועלכען ער האָט כלומר'שט בעגעגענט ערגיץ אין אַ שטעדטיל דאָרט, און מיטנעהמען מיט זיך זאָל זי טאַקע דעם גרעסטען שוועסטערס זוהן אויך, ווייל דאָרט, אין יענע מקומות זענען לויטער אַלע עמי-הארצים, איינער גרעסער פונ'ם אַנדערן, און אַז גאָט העלפט זיי אַמאָל צו דערטאַפּען אַ וואוילקענענדיגען ליטוואַק, האַפּען זיי איהם אויף ווי אַ אבן-טוב, און דער בחור וועט געוויס קריגען דאָרט גאָר גיך די בעסטע שטעלע פון אַ לעהרער אָדער אַ „נאמן" אינ'ם גרעסטען געשעפט. ער, אברהמ'יל, ווייסט גוט דעם וועג אַהין און האָט דערצו אַ אייגען פערד און וועגעלע, וועט ער זיי באַלד נאָך פסח מיטנעהמען מיט זיך און ברייננגען ביידע צו זייער ציל. שלום-יעקב האָט אפילו פערשטאַנען דעם עסק, אַז מיינען מיינט אברהמ'יל נישט זייער טובה, און יענער האָט זיך דאָ זיינע כונות דערביי. פונדעסטוועגען האָט ער זיך געלאָזט איינרעדן, און אויך צוגערעדט דער מוהמען צו פאָהרען. אַזוי האָט ער געוואָלט אַרויסרייסען זיך פון דאַנען און זיך זוכען דעם מזל אויף דער פרייער וועלט.

אהן שום הכנות, ווי ער שטעהט און געהט, האט זיך דער 17-יעהריגער בחור אוועקגעלאזט „אין עק וועלט״, ווי ס׳האט דעמאלט געהייסען א רייזע פון ליטא קיין וואהלין, נאר וואס די עלטערע שוועסטער האט איהם מיטגעגעבען אויפ׳ן וועג א שווארץ ברויט מיט עטליכע קליינע מטבעות.

באלד פון אנהויב-אן, פונ׳ם ערשטען טאג פאהרען, האט ער שוין אנגעהויבען צופיהלען, וואס פאר א שווערע ביטערע רייזע דא שטעהט איהם פאר. די מוהמע מיט׳ן קליינעם קינד זענען געזעסען אין וועגיל און ער צוזאמען מיט אברהמ׳לען האט געמוזט זיך נאכשלעפען צו-פוס, און בשעת הדחק האט ער נאך געדארפט אונטערהעלפען ארויסצושלעפען פון דער טיעפער בלאטע די קליאטשע מיט די צוויי שוואכע פארשוינען און וועגיל. אברהמ׳יל האט איהם געהאלטען אין איין אונטערטרייבען און דערמאהנען, אז מיטגענומען האט ער איהם נישט אויף דעם, ער זאל זיך זיצען צולענט „ווי א פריץ״.

דער „מארשרוט״ האט אייגענטליך בעדארפט זיין גלייך קיין ארעיעז, א שטאדט אין בעסאראביען וואו אברהמ׳יל, לויט ער האט דערצעהלט, האט בעגעגענט דארט דער עגונה׳ס מאן. נאר אברהמ׳יל האט זיך נישט אנגעהויבען צו איילען. גאנץ געלאסען האט ער זיך געשלעפט מיט זיינע פאסאזשירען פון ארט צו ארט, און אין יעדען שטעדטיל אויפ׳ן וועג האט ער געפונען פאר נויטיג זיך אבצושטעלען אויף א פאר טעג. ער איז גלייך אוועק צום רב, אויסדערצעהלט מיט א צובראכען הארץ די מעשה וועגען דער וויסטער עגונה, נעבעך, וואס ער פיהרט מיט זיך, גענומען א נדבה פאר איהר מיט א בריעף צו יודען בני-רחמנים, מען זאל העלפען יעדער מיט וואס ער קאן. פערשטעהט זיך, אז די פארשוינען אליין האבען נישט געוואוסט פון קיין זאך. פאר דער עגונה האט דער פערזארגער איהרער געמאכט מיט א שטיקעל לייוועגד א מין ביידעל פונ׳ם וועגיל און דארט האט זי געוואוינט מיט׳ן קינד, און דעם יונגען פארשוין פלעגט ער תיכף, אנקומענדיג אין א שטאדט, אוועקשיקען גלייך אין בית-המדרש, ער זאל, חלילה, נישט ארומגעהן דערוויל בטל, און אליין האט ער נישט גערוהט, ארומגעגאנגען פלייסיג איבער דער שטאדט, צונויפגעהמען אויף דער עגונה.

אזוי האבען זיי זיך געשלעפט א שטיקעל צייט ביז זיי זענען געקומען ערב-שבועות קיין לוצק. דא האט אברהמ׳יל בעשלאסען, אז זיי מוזען פערבלייבען עטליכע טעג ביז ער וועט זעהן דעם בחור פער׳שדכנ׳ען

פאר א גביר׳ס טאכטער און חאפען דערביי א שען שדכנות. ארויסגעזעהן האט ער, אז דער יונגער פארשוין נעהמט שטארק אויס אין קלויז. די יונגע-לייט פון יענעם בית-המדרש האבען געוואלט מאכען א נייע חברה „תומכי עניים״, האט מען מכבד געוועזען איהם, דעם יונגען אורח, ער זאל נעהמען אנשרייבען אין א פנקס די תקנות פון דער חברה, און ער האט עס באלד גאר קונציג אנגעשריבען מיט זיין שענעם כתב׳ל און מיט פיינע מליצות, אז אלע האבען זיך נישט געקאנט אב׳חידוש׳ן. די דאזיגע תקנות, קאן זיין, זענען די ערשטע שריפטען פון אונזער שרייבער אין פראזע. אברהמ׳יל האט דאס אלץ געוואלט אויסנוצען און געארבייט געשמאק אין עסק, און עטליכע טעג נאך יום-טוב לויפט ער אריין אין קלויז מיט א שמחה און זאגט-אן דעם בחור, אז ער איז שוין למזל א חתן פאר א כלה מיט אלע מעלות, א גביר׳ס א טאכטער גאר פון די געהויבענע, מען ווארט נור, ער זאל באלד קומען אהין. דער בחור אבער האט זיך איינגעשפארט, אז ער וועט נישט געהן אויף קיין אופן אין דער וועלט. נישט אויף דעם האט ער זיך אוועקגעלאזט פון דער היים — און דער „שידוך״ איז געווארען אויס, און אברהמ׳יל האט געמוזט בייזערהייד איינשפאנען דאס פערד אין וועגיל און ווידער זיך לאזען אין וועג.

נאך היבשע וואכען האט אברהמ׳יל זיך ארומגעפירט מיט זיינע פארשוינען איבער וואהלין, אוקריינע און פאדאליען ביז זיי האבען זיך דערשלאגען די ערשטע טעג קיין קאמענעץ-פאדאלסק. שפעט ביי-נאכט האט ער זיך מיט זיי פערשלעפט אין א פוסטע קרעטשמע ווייט פון שטאדט, א מין חורבה, אהן טירען און אהן פענסטער, און דארט האבען זיי זיך אבגערוהט. פאר-טאג איז אברהמ׳יל אויפגעשטאנען און אוועק אין שטאדט וועגען זיינע געשעפטען. געקומען צוריק איז ער אין איין רציחה. עפיס האט ער ניט נושא חן געוועזען ביי די קאמעניצער רבנים און זיי האבען זיך אבגעזאגט פון צו געבען איהם עפיס געלד, אדער בריעף אפילו צו יודישע קינדער. „ס׳איז נישט קיין יודישע שטאדט — האט ער געזאגט — נאך ערגער פון סדום, ער וויל זי נישט קענען און מארגען פאר-טאג פאהרט מען קיין חאטין; דאס וועט אבער שוין זיין די לעצטע סטאנציע. אויב דער שענער בחור וועט איצט אויך נישט וועלען ווערען קיין חתן, לאזט ער איהם דארט איבער אויף הפקר, נאר דעם פאספארט זיינעם וועט ער פערהאלטען ביז ער וועט איהם נישט אבצאהלען „פוהר-געלד״ פאר דער גאנצער צייט.״

א שווערע ביטערע נאכט האט שלום-יעקב איבערגעלעבט. א גאנצע נאכט האט ער קיין אויג נישט צוגעמאכט און געטראכט: וואס טהוט מען? פלוצים דערמאנט ער זיך, אז אט דא אין דער שטאדט טאקע דארף זיך געפינען א חבר זיינער פון קאפוליער קלויז, וואס איז צוריק מיט עטליכע יאהר אוועק פון דער-היים און געווארען, ווי מ'האט נאך אין דער-היים דערציעהלט, א משורר ביים קאמעניצער חזן פון דער גרויסער שוהל — און ווי ס'האט נור אנגעהויבען צו טאגען, האט ער זיך אליין אוועקגעלאזט אין שטאדט זוכען דעם חבר. אין שטאדט אבער דערוויסט ער זיך, אז דער חזן מיט אלע משוררים זענען אין וועג און וועלען ערשט קומען צוריק אויף „ימים נוראים". פערלוירען די לעצטע האפנונג, האט ער זיך אומגעקעהרט צוריק אין קרעטשמע מיט זעהר א ביטער הארץ. אברהמ'יל האט איהם גוט מכבד געווען פאר זיין פער-פאלען ווערען — און מען לאזט זיך פאהרען ווייטער. א רעגען האט נישט איפגעהערט צו גיסען, און אויפ'ן הארצען ביי איהם איז פינסטער ווי דער הימעל אין דרויסען: ער איז א פערפאלענער, אט פערקיהרעוועט זיך דער וועג קיין חאטין און דארט לאזט איהם אברהמ'יל איבער אליין, אהן א גראשען און אהן א פאספארט. נאר פלוצלים איז געקומען זיין ישועה גאר אומגעריכט — דורך א פערדישע פאדקאווע.

אברהמ'יל האט זיך אומגעקוקט, אז די קליאטשע זיינע האט פערלוירען א פאדקאווע און האט געהייסען דעם בחור זי אויסזוכען. יענער איז געלאפען צוריק זי זוכען אין דער בלאטע, געהאפט צו געפינען די פערלוירענע פאדקעווע און דערמיט חאטש אביסעל שטילען דעם רוגז פון זיין בייזען פריץ. פלוצלים דערזעהט ער א קעגען איהם פאהרט א פוילישע בריטשקע מיט פיער פערד, פול אנגעפאקט מיט חברה יונגע-לייט, וואס לאכען און זינגען. ער שטעלט זיך אב צו קוקען אויף די גליקליכע לייט, ער הערט ווי איינער רופט איהם מיט'ן נאמען: „שלומ'קע, שלום-יעקב קאפוליער!" — און באלד טאקע שטעלט זיך אב די בריטשקע און פון דארט קריכט ארויס א יונגער-מאן, וואס פאלט איהם אויפ'ן האלז. דאס איז געווען דער חבר זיינער, וועלכען ער האט געזוכט, וואס האט זיך איצט אומגעקעהרט מיט'ן חזן און אלע איבעריגע משוררים קיין קאמעניץ. אין קורצען האט ער אויסדערציעהלט דעם חבר זיין שווער הארץ, און יענער האט גע'פועל'ט ביים חזן, ער זאל אויסלייזען דעם בחור פון יודישע הענד, בעצאהלען פאר איהם פוהר-געלד און מיט-נעהמען קיין קאמעניץ.

מיט דעם האט זיך געענדיגט אבראמאוויטש'עס ווייטע נסיעה, וועלכע האט געגעבען גענוג שטאף זיין יונגער נשמה, וואס האט די אלע איינדריקע איינגעזאפט אין זיך מיט א פרישער קראפט און פיעל פון זיי דערנאך דיכטעריש איבערגעגעבען אין ר' מענדעלי'ס כתבים. אפילו די בעריהמטע קליאטשע ר' מענדעלי'ס קאן זיין, איז אויך א ריכטיג בילד פון אברהמ'יל דעם הינקעדיגענ'ס פערדיל...

V.

נאר א נייע עפאכע האט זיך איצט אנגעהויבען אין אבראמאוויטש'עס לעבען.

דער חזן איז געווען א מענש מיט א ווארים יודיש הארץ. ער האט געזעהן, אז דער בחור זאל ווייטער שוין נישט ליידען קיין נויט. ער האט איהם אליין אוועקגעפיהרט אין גרעסטען בית-המדרש, וואס איז געזעהן רייך מיט ספרים און וואו ס'האבען געדאווענט די „פני-העיר". דער ליטווישער 17-יעהריגער בחור האט דארט שטארק אויסגענומען. יונגע-לייט לומדים האבען זיך אנגעהויבען ווענדען צו איהם מיט שווערע שאלות אין לערנען. מיט דער צייט האבען עטליכע גבירים איהם גע-בעטען, ער זאל לערנען מיט זייערע דערוואקסענע קינדער און דערפאר גוט בעצאהלט.

אבראמאוויטש האט זיך אבער נישט געקאנט בעגנוגען מיט דעם אליין, וואס ער האט שוין מעהר נישט געפיהלט קיין הונגער און איז געווען פערזארגט מיט עסען. וואס ווייטער האט ער אלץ מעהר אנגע-הויבען צו פיהלען א גייסטיגען הונגער. דער השכלה-גייסט, וואס האט אנגעהויבען דעמאלט ארומצושוועבען אין דער לופטען, האט געפונען זיין וועג צו דער יונגער בעגאבטיער נשמה אין דער געשטאלט פון א שטארקען אונגעהויערן דארשט צו קענען און וויסען אלע אנדערע זאכען, אחוץ דער טרוקענער גמרא מיט מפרשים, צו ענטוויקלען און בילדען זיך. נאר ווי בילדעט מען זיך אהן א שום וועגווייזער? וואו קריגט מען די נויטיגע ביכער דערצו? דא איז איהם געקומען צופעליגע הילף גאר פון אזא צד, וואס ער האט זיך נישט געקאנט ריכטען. אין יענעם בית-המדרש איז געזעסען און געלערענט אן'אלטער יוד, ר' אברהם'צי, זעהר א פרומער און כבוד'ער, איינער פון די אמת-שענע יודען, וואס האט

דערנאָך געדיענט ר' מענדעלי'ן פאַר אַ מוסטער אויף אויסצומאָהלען דאָס שענע סימפּאַטישע בילד פון ר' אברהם מקבל (אין „ווינשפינגערל"). יענער אַלטער האָט שטאַרק ליעב בעקומען דעם יונגען ליטווישען בחור, און ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז דער בחור איז אַ גרויסער בקי, אַחוץ גמרא, אויך אין גאַנץ תנ"ך און אַ קענער אין דקדוק, האָט ער איהם איינמאָל אײַנגערוימט אַ סוד, אַז עס וואָלט געווען כדאי, ער זאָל זיך בעקענען מיט דעם גרויסען „בעל=תנ"ך" און „מדקדק" אין שטאָדט. „הערסט, שלום'קע שקאָץ — האָט ער איהם שטילערהייד גע'עצה'ט מיט זיין שטענדיג גוט שמייכעל — וואָלסט זיך געמעגט דורכגעהן אַמאָל אַ פאַר=נאַכט, קיינער זאָל נישט זעהן, צו יענעם שייגעץ, וואָס קאָן דיר נוצען אין די זאַכען. פרומע לייט ווייכען אפילו אין שטאָדט פון יענעם גלוח, דו אָבער מעגסט געהן צו איהם, ער וועט דיך פון דרך הישר נישט צוראָפּפיהרען וועסט האָבען, נישקשה, וואָס צו ענטפערן דעם אפיקורוס"

דער „גלוח" און „אפיקורוס" — דאָס איז געווען דער יודישער פּאָעט א. ב. גאָטלאָבער, וואָס איז אין יענער צייט געווען אַ לעהרער אין דער קאַמעניצער יודישער „קאַזיאָנע" שול.

פערשטעהט זיך, אַז באַלד אויף מאָרגען אָוועננד איז דער יונגער אַבראַמאָוויטש שוין געווען ביי גאָטלאָבער'ן, געבראַכט איהם ווייזען מיט האַרץ=קלאַפּעניש זיינע „כתבים", די דראַמע, וואָס איז נאָך פערבליבען ביז איצט אָהן אַ נאָמען, און די שירים. דער פּאָעט האָט מיט אַ שמייכעל איבערגעקוקט די קינדיש=געשריבענע זאַכען, געזאָגט איהם, אַז ס'איז נאָך דערווייל נישט קיין צייטיגע פּרוכט, נאָר געגעבען האָפנונג אויף שפּעטער. אַבראַמאָוויטש איז געוואָרען ביי ג. אין שטוב אַ היים שער, געליהען אָפּט פון זיין ביבליאָטעק ביכער, וועלכע ער האָט ממש גע=שלונגען, און אונטער דער השגחה פון גאָטלאָבער'ס טאָכטער האָט ער אָנגעהויבען לערנען דעם רוסישען און דייטשען א=ב און אויך חשבון. אין קלויז פונדעסטוועגען האָט ער נישט אויפגעהערט צו לערנען גלייך ווי פריהער.

אַ סך פון די בעלי=בתים אין בית=המדרש האָבען געוואָרפען אַנ=אויג אויף דעם זעהר געראָטענעם בחור און שדכנים האָבען גענומען איהם פּאָרלעגען שדוכים, ביז ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון אַ דאָרטיגען גביר. דער שווער איז געווען פון די פאָרנעהמסטע לייט מיט אַ געוויסער בילדונג, די פרוי אָבער איז צו אַ פּשוט'ע געווען, גאָרנישט

קיין גלייכע פּאָר אַבר., וועלכער האָט עס מיט דער צייט אָפען ערקלערט דעם שוועהר, און יענער האָט עס אַליין אויך פערשטאַנען און מסכים געווען אויף אַ גט. אַזוי אַז נאָך דריי יאָהר, נאָכ'ן טויט פון די צוויי קינדער, וואָס ער האָט געהאַט מיט דער פרוי, איז ער זיך צוגאַנגען מיט איהר און מיט דער פאַמיליע איהרער אין גוט=פריינדשאַפט.

ביים שוועהר אין שטוב האָט ער דערווייל אַזוי ווייט דערגרייכט אין קענטעניש, אַז ער האָט דערנאָך אויסגעהאַלטען עקזאַמען אויף לעהרער און באַלד טאַקע פערנומען אַ לעהרער=שטעל אין קאַמעניצער קאַזיאָנער שול. ער האָט זיך אָבער נישט בעגנוגט מיט דער לעהרער=„קאָקאַרדע", וואָס ער האָט געטראָגען. פערקעהרט, ער האָט זיך נאָך מעהר גענומען דעמאָלט מיט חשק צים לערנען שפראַכען און אַנדערע למודים.

אין יענער צייט האָט אָנגעהויבען אין ליק (אין פּרייסען) אַרויס=געהן די ערשטע העברעאישע צייטונג „המגיד", און דאָרט האָט זיך אין 31=טען נומער פונ'ם ערשטען יאָהרגאַנג (פון כ"ג תמוז תרי"ז) אָבגע=דרוקט דער ערשטער אַרטיקעל פון אַבר. מיט'ן נאָמען „מכתב על דבר החנוך", גע'חתמ'עט „ש"י בן חיים משה אַבראַמאָוויטש", מיט אַ הסכמה=בריעף דערצו פון זיין „לעהרער" גאָט־אָבער, אַז דער מאמר האָט דעם ווערטה נישט נור צו ווערען אָבגעדרוקט, נאָר אויך איבערגעזעצט אויף דער לאַנדס=שפראַך, „כדי להראות העמים והשרים את יפיו".

ס'איז כדאי איבערצוגעבען אינקורצען די געשיכטע פון דעם ערשטען געדרוקטען אַרטיקעל. אַבראַמאָוויטש האָט בעקומען אַ בריעף פון זיינעם אַ עלטערן ברודער, אַ מלמד ערגיץ אין אַ קליין שטעדטיל, וואו ער קלאָגט זיך שטאַרק אויף זיין ביטערע פרנסה, וואָס איז איהם ממש מקצר די יאָהרען. אלס ענטפער האָט אַבר. אָנגעשריבען אַ גרויסען בריעף, וואו ער בעווייזט איהם, אַז אויב ער בייזערט זיך און שרייט כסדר אויף זיינע תלמידים, איז קיינער ניט שולדיג, נור ער טאַקע אַליין, ווייל ער איז דערצו, ווייזט אויס, נישט געשאַפען, און דערביי ערקלערט ער איהם אויך, וואָס הייסט אַזוינס דער ענין פון „חנוך" און וואָס עס פאָדערט זיך פון אַ גוטען קינדער=ערציהער. פון דעם בריעף האָט ער נור אַ קיצור דעם ברודער אַוועקגעשיקט און דער גאַנצער בריעף איז פערבליבען ביי איהם. איינער פון זיינע גוטע פריינד, ר' יוזיל גינזבורג'ס סעקרעטאַר, האָט עס דערזעהן ביי איהם, איז איהם די זאַך געפעלען געוואָרען און ער האָט עס אַוועקגעשיקט גאָטלאָבער'ן (וואָס

אין שוין דעמאָלט געווען אַ לעהרער אין אַלט־קאָנסטאַנטין), און יענער האָט צוגעשריבען זיין הסכמה, און אַזוי איז עס אַוועקגעשיקט געוואָרען אין „המגיד", וואו ס'איז גיך אָבגעדרוקט געוואָרען

מען דאַרף זעהן דעם ערשטען יאָהרגאַנג „המגיד", וואָס קומט היינט אוים ביי אונז אין די אויגען אַזוי משונה־ווילד, פול מיט קוריאָזען, איינס גרעסער פונ'ם אַנדערן — צו פערשטעהן דעם איינדרוק, וואָס אַבראַמאָוויטש'עס אַרטיקעל האָט געדאַרפט דעמאָלט מאַכען אויף די מעהר ענטוויקעלטע לעזער. צווישען אַ שטאַמלען פון נאַאיווע קינדער און גלאַט אַזוי פלאַפלעריי, מיט אַ לשון פון „סוחר'ישע בריעף" (דער רעדאַקטאָר זילבערמאַן אַליין פלעגט אָפט בענוצען, ווען ס'איז איהם אויסגעקומען איינג, גאָר פשוט דייטשע ווערטער) אָדער גאָר הויכע קנאַקענדיגע מליצות, — הערט מען פלוצים אַ קול פון אַ דערוואַקסענעם ענטוויקעלטען מענשען און פרישע ווערטער צו דער זאַך, מיט אַ גלאַט לשון אָהן איבעריגע פערדרעהטע מליצה־פראַזען, און אַזעלכע נייע געדאַנקען פאַר יענער צייט, אַז אַ גוטער לעהרער דאַרף גאָר קענען די נשמה פונ'ם קינד מיט אַלע איהרע אייגענשאַפטען און גייסטיגע קרעפטען א. ד. ג. נישט אומזיסט איז דער מאמר אין „המגיד" בעמערקט געוואָרען פונ'ם געוויסען יודישען געלעהרטען אין יענער צייט ל. מאַנדעלשטאַם, און ווען יענער איז דערנאָך דורכגעפאָהרען אין דער געגענד צוזאַמען מיט'ן בילדונגס־מיניסטער און מ'האָט איהם פאָרגעשטעלט אבראַמאָוויטש'ן, האָט ער זיך געוואונדערט, וואָס ער זעהט פאַר זיך נאָך גאָר אַ יונגען־מאַן, נעמיינט האָט ער, אַז דער מחבר פון דעם אַרטיקעל מוז זיין אַ געלעהרטער שוין אין די עלטערע יאָהרען. מאַנדעלשטאַם האָט איהם דעמאָלס נעראַטען אַוועקוואַרפען די לעהרעריי און אַוועקפאָהרען קייך פאַדוא (אין איטאַליען) און אַריין אין די דאָרטיגע בעריהמטע ראַבינער־שול, און ער פון זיין זייט האָט איהם צוגעזאָגט זיך משתדל צו זיין, ער זאָל בעקומען אַ סטיפּענדיע דערויף פון דער רוסישער רעגירונג. דער פּלאַן האָט אָבער נישט געקאָנט דערנאָך אויסגעפיהרט ווערען, און צוליעב פערשיעדענע אומשטענדען איז אַבר. איבערגעפאָהרען מיט אַ יאָהר שפּעטער (אין יאָהר 1858) קיין בערדיטשעוו. דאָרט האָט ער גענומען זיין צווייטע פרוי, ר' טאָבטער פון אַנ'אָנגעזעהענעם נאָטאַריוס, זלמן לעווין, וואָס בעגלייט איהם אין לעבען ביז היינטיגען טאָג. און ער איז געוואָרען ! בערדיטשעווער תושב.

V

איצט ערשט האָט זיך אַבראַמאָוויטש גענומען נאָר ערנסט צו ליטעראַרישער אַרבייט. דער שווער האָט פון איהם אַראָבגענומען אינגאַנצען די דאגת פרנסה, און ער האָט זיך געקאָנט אָבגעבען אין זיין קאַבינעט מיט דער אַרבייט ביים שרייב־טיש, צו וועלכער ס'האָט איהם אַזוי געצויגען. אין אַ פּאָר יאָהר אַרום האָט זיך אָבגעדרוקט אין ווילנאַ (אין יאָהר תר"כ) דאָס ערשטע ווערק זיינס מיט'ן נאָמען „משפט שלום", אַ קליינע זאַמלונג פון קריטישע און צייט־אַרטיקלען מיט אַ ביסעל חקירות און שירים. דאָס קליינע ביכעל האָט אין זיין צייט אָנגעמאַכט אַ גרויסען רעש, בעזונדערס מיט'ן ערשטען אַרטיקעל „קלקול המינים", וואָס בעשטעהט פון אַ האַרבער קריטיק איבער צווייפעל'ס אַ ספר פון שירים „מינים ועוגב". ביז דעמאָלט, מעג מען זאָגען, איז נאָך קיין סימן פון דעם, וואָס מען רופט־אָן „קריטיק", נישט געווען אין דער יודישער ליטעראַטור. אייגענטליך איז נאָך דעמאָלט גאָר אינגאַנצען די נייע יודישע ליטעראַטור כמעט ווי נישט געווען. זעלטען־זעלטען ווען ס'איז אַרוים אויף דער ליכטיגער וועלט אַ נייער ספר, און אַז ס'האָט זיך נור געוויזען עפּיס אַ מין ני ביכעל, האָט מען געהאַלטען אין איין לויבען עס און „גאַנץ הלל" זאָגען אויף דעם. פלוצים קומט אַ יונגער שרייבער מיט אַ שענער שפּראַך פון אַ געלעהרטען און פערגינט זיך דרויסטרעטען מיט אַ שאַרפער קריטיק נעגען אַ מחבר שוין אַ מפורסם, און ריהרט־אָן אגב אַנדערע מיני שרייבער אויך — אודאי האָט זיך אויפגעריהרט דאָס יודישע וועלטיל און קולות פון הייסער פּאָלעמיק האָבען זיך געלאָזט הערען אין די צייטונגען „המליץ" און „הכרמל", וואָס האָבען אין יענער צייט אָנגעהויבען צו ערשיינען.

נאָכדעם האָט ער זיך גענומען מיט חשק צו זיין גרויסער אַרבייט „תולדות הטבע", מיט וועלכער ער האָט זיך בעשעפטיגט שענע עטליכע יאָהר. אַנשטאָט צו פרעדיגען פאַר'ן עולם, זאָגען השכלה־מוסר, שרייען אויף קולות „שמע ישראל, שטעה־אויף, מיין פאָלק;" א. א. וו., אַנשטאָט צו לויבען די השכלה, די „בת אלהים", אין הימעל אַריין, און שיטען מיט פייערדיגע מליצות וועגען בילדונג, ווי ס'איז געווען דער מנהג דעמאָלט ביי די משכילים, וואָס האָבען געהאַלטען אַפּען אין דער

האנד, — האט אבר. געפינען בעסער פאר נויטיג צו געבען דעם עולם די בילדונג אליין, ד. ה. די נאטור־וויסענשאפט, מיט וועלכער ער אליין האט זיך פיעל בעשעפטיגט פון דער ערשטער צייט אן, וואס ער האט אנגעהויבען זיך צו בילדען, איבערהויפט זינט ער איז געקומען צו דער מדרגה צו פערשטיהן א דייטשען בוך. דאס בוך „תולדות הטבע" איז ארויס אין דריי טייל. דער 1־טער טייל האט זיך געדרוקט אין לייפציג אין יאהר תרכ"ב (1862). דאס איז געווען נישט מעהר ווי אנ'איבערזעצונג אויף העברעאיש פון לענץ'ס נאטור־געשיכטע. דער מחבר האט געקראגען דערויף שטיצע 500 רובל פון דער רעגירונג, וועלכע האט אין יענער צייט, גארנישט ווי היינט, געזוכט מיטלען ווי אזוי צו בילדען די יודען... מיט פיער יאהר שפעטער האט זיך אבגעדרוקט שוין אין זשיטאמיר דער צווייטער טייל, און נאך אין זעקס יאהר ארום, אין ווילנא, דער 3־טער טייל. די לעצטע צוויי טיילען זענען שוין ניט געווען קיין היילע איבערזעצונג פון לענץ, נאר בעארבייט זעלבסטשטענדיג פון פערשיעדענע בעסטע קוועלען פון יענער צייט, און די שפראך דארט איז אויך פיעל גלאטער און בעסער ווי אין ערשטען. די ביכער „תולדות הטבע" האבען ממש געעפענט די אויגען פון א סך יודישע לעזער, יונגע־לייט און אויך עלטערע האבען זיי געשטודירט מיט גרויס הנאה; און „מבינים" האבען בעוואונדערט די גרויסע בקיאות אין תלמוד און מדרשים און די חריפות וואס דער מחבר האט ארויסגעוויזען ביים שאפען נייע טערמינען און אנרופען מיט בעשטימטע נעמען פערשיעדענע בעלי־חיים.

אבר. האט נאך אבגעדרוקט אין „המליץ" צווי גרויסע פובליציסטישע מאמרים, וועלכע ער האט דערנאך פערבעסערט און ארויסגעגעבען אין א ביכעל מיט'ן נאמען „עין משפט" (זשיטאמיר 1867), און וואו עס געפינען זיך גוטע געדאנקען אין א שענער קלארער שפראך וועגען דער יודישער ליטעראטור, יודישע שולען און בכלל וועגען דער יודישער לאגע, — און מיט דעם, מעג מען זאגען, האט זיך פערענדיגט זיין ארבייט אלס געלעהרטער און פובליציסט.

אלס בעלעטריסט האט אבר. אויך פריה אנגעהויבען צו ארבייטען. אין דערזעלבער צייט, וואס ער האט זיך אזוי אבגעגעבען איינגאנצען צו זיין „תולדות הטבע", האט ער געמוזט אפרייסען א שטיקעל צייט צו פרובען מאהלען דאס יודישע לעבען פון יענער צייט. ער האט נאך נישט געקאנט פיהלען דעמאלט, אז צו דער ארבייט איז ער

ווירקליך געשאפען און אין דעם ליעגט זיין גאנצער כח, נאר געצויגען האט עס איהם, פון דער ערשטער צייט אן, וואס ער האט זיך גענומען צום שרייבען, צו חאפען א מאל א פינזעל און מאהלען בילדער פונ'ם יודישען לעבען, וואס איז איהם אזוי בעקאנט. און אזוי האט ער ארויסגעגעבען זיין ערשטען „ספור־אהבים", ד. ה. ראמאן, „למדו היטב" (ווארשוי, 1862). דאס איז אייגענטליך עטליכע קאפיטלען פון א גרעסערער ערצעהלונג, וואס האט זיך אבגעדרוקט איינגאנצען ערשט מיט 6 יאהר שפעטער, מיט'ן נאמען „האבות והבנים" (אדעס, 1868), און איז ארויס אין זעלבען יאהר אין א רוסישער איבערזעצונג פון בינשטאק.

דעם ערשטען בעלעטריסטישען פרוב פון אבראמאוויטש'ן קאן מען נישט רעכענען פאר שטארק געלונגען. אמת, אין יענער צייט איז דאס אויך געווען א וויכטיגע ערשיינונג, נאר אבר. האט נאך נישט געפונען זיין געווינשטען סטיל („האבות והבנים" איז נאך געשריבען אין ריין ביבלישער שפראך), זיין ריכטיג איהם צוגעפאסטען ארט שרייבען. ווען ער האט זיך דורכגעשלאגען און איז ארוים אויף זיין אמת'ן וועג, האט ער זיך פאר די לעזער בעוויזען אין דער געשטאלט פון מענדעלי מוכר־ספרים.

VII.

בעוויזען האט זיך מענדעלי מוכר־ספרים צום ערשטען אין פראסט יודישען. אראבלאזענדיג זיך פונ'ם הויכען בארג אין טיעפען טאל, נעהמען שרייבען אין יענער צייט פשוט זשארגאנישע מעשיות פאר'ן פראסטען עולם, בפרט פאר אזא שרייבער מיט אזא נאמען ווי אבר. האט שוין געהאט אין דער יודישער ליטעראַרישער וועלט — צו דעם האט מען געדארפט האבען א בעזונדער גבורה און דרייסטקייט, וואס האט דעמאלט געגרעניצט כמעט מיט א ליטעראַרישען זעלבסטמארד... ווער האט דעמאלט געשריבען זשארגאן! אויסער מיני „בבא־מעשיות", זענען ארומגעגאנגען צווישען פראסטען עולם נור אייזיק־מאיר דיק'ס קליינע ביכלעך, וואס האבען אייגענטליך גאר ווייניג שייכות געהאט מיט ליטעראטור און האבען

בעהרסטענטייל נור דידאַקטישע צוועקען געהאַט *). וואָס האָט בעוועגט אַבר.'ן נעהמען שרייבען פּראָסט יודיש? ער אַליין (אין זיינע אויטאָביאָגראַפישע בעמערקונגען אין סאָקאָלאָוו'ס „ספר זכרון") ערקלערט עס פּשוט דערמיט, וואָס ער האָט זיך אומגעקוקט און בעטראַכט, אַז דאָס רוב פונ'ם פאָלק פערשטעהט נישט העברעאיש, נור „יודיש-דייטש", און דעריבער האָט ער זיך בעשלאָסען אָוועקלעגען די בושה אַן אַ זייט און שרייבען פּשוט יודיש, כדי נוצליך צו זיין מיט'ן שרייבען אויך דעם פּשוט'ן עולם. מען קאָן רעכענען, אַז אויסער דעם דאָזיגען טעם האָט איהם, אפשר אָהן זיין בעוואוסטזיין, אויך דער קינסטלערישער גייסט זיינער געטריבען דערצו, ער זאָל נעהמען מאָהלען לעבעדיגע בילדער אין דער שפּראַך פונ'ם לעבען גופא...

ווי ס'איז, האָט ער אָנגעשריבען די ערשטע ערצעהלונג אין יודישען און אָבגעדרוקט זי פריהער אין צעדערבוים'ס „קול מבשר" און דערנאָך אַרויסגעלאָזט אַ בעזונדער בוך: „דאָס קליינע מענשעלי, אָדער אַ לעבענס-בעשרייבונג פון אַברהם יצחק תקיף, געדרוקט בהשתדלות מענדעלי מוכר-ספרים" **) (אָדעס, 1864).

„דאָס קליינע מענשעלי" האָט געמאַכט אין זיין צייט אַ גרויסען רושם אויף די לעזער און ס'איז גיך אַרויס דערפון אַ דריטע אויסגאַבע, און שפּעטער מיט אייניגע יאָהר אַ פיערטע, „גאָר אינגאַנצען אויף דאָס ניי איבערגעמאַכט" (מיט פיער יאָהר צוריק איז עס אַרויס ווידער אויף דאָס ניי אין אָדעסער „יובליי-אויסגאַבע").

נאָכדעם האָט זיך שוין נישט אויפגעהערט די „השתדלות" פון

---

*) פּאַפּירנאַ אין זיינע אויבענדערמאָהנטע „זכרונות" דערצעהלט, אַז אויף זיין שאלה, וואָס ער האָט געשטעלט דיק'ן, פאַרוואָס ער בענוצט אין זיין שרייבען דעם אָרימען מגושם'דיגען זשאַרגאָן אָנשטאָט דעם שענעם העברעאיש, האָט ער בעקומען אַ'ענטפער: „צעוואַרפען אַן'אַלטען בנין קאָן מען נור מיט קלעפּ פון אַ גראָבען האַמער, נישט דורך שטעך פון אַ דינער גילדענער שפּילקע".

**) אַבר. אַליין האָט זיך אָנגערופען אין „קליין מענשעלע" „סענדעריל מוכר-ספרים" (פון דער יוגענד האָט ער געדענקט איינעם אַ סענדעריל מוכר ספרים, וואָס פלעגט אַמאָל אַראָבקומען קיין קאָפּוליע), נאָר צעדערבוים, וואָס זיין נאָמען איז אויך געווען סענדער, האָט געפונען, אַ פּנים, אין דעם עפּיס אַ אום-כבוד פאַר זיך און האָט משנה השם געווען אויף מענדעלי מו"ס — און פון דעמאָלט-אָן איז שוין אַזוי פערבלייבען דער נאָמען מענדעלי מוכר ספרים.

מענדעלי מו"ס אַרויסצוגעבען אין יידישען אַלע מאָל נייע ביכער. נאָכ'ן „קליינעם מענשעלי" האָט ער אַרויסגעלאָזט אויף דער וועלט „דאָס ווינשפינגעריל, וואָס מיט דעם קען איטליכער מענש דערגרייכען אַלץ, וואָס זיין הארץ ווינשט און באַגעהרט און קען דורך דעם נוצליך זיין זיך און דער וועלט" (געדרוקט אין וואַרשוי, וואַרשיינליך, אין יאָהר 1865).

„דאָס ווינשפינגעריל" אינ'ם ערשטען גלגול איז געווען גאָר אַ קליין ביכעלע, וואָס האָט ערשט בעדאַרפט דיענען, ווייזט אויס, פאַר אַ הקדמה צו אַנדערע ספרים וועגען חכמות און וויסענשאַפטען, ווייל דער מחבר זאָגט דאָרט צום סוף פונ'ם ביכעל: „אין אוניווערסיטעט האָב איך צום סוף געפונען דאָס ווינשפינגעריל, נישט דאָס פּוסטע חימערישע ווינשפינגעריל א. ז. וו. מיין ווינשפינגעריל איז עפּיס וואָס אַנדערש. דאָס איז די חכמה! מיט חכמה קען דער מענש דערגרייכען אַלסדינג, וואָס ער ווינשט און ז. וו. אין דעם ספר האָב איך מיר פאָרגענומען צו בעשרייבען פּראָסט אין אַ גרינגער שפּראַכע די אַלע חכמות און וויסענשאַפטען, וואָס דורך זיי קען איטליכער מענש זוכה זיין צו דעם אמת נאַטירליכען „ווינשפינגעריל". און פון דעם קליינעם קערענדיל איז אין פיעל יאָהר אַרום אויסגעוואַקסען אַזאַ וואונדער-שענער בוים, ווי דאָס איבּערגעמאַכטע „ווינשפינגעריל" (אין העברעאישען „בעמק הבכא"), איינס פון מענדעלי'ס גרעסטע און בעסטע ווערק.

מענדעלי'ס סאַטירישער טאַלאַנט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען אַרויסווייזען אין די ערשטע צוויי ווערק זיינע אין יודישען, האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר פערבעסערט און בעקומען מעהר קראַפט און זאַפט. אין יאָהר 1869 איז אַרויס אין זשיטאָמיר „פישקע דער קרומער, א מעשה פון יודישע אָרימע-לייט". די מעשה האָט ער אויך, גלייך ווי „דאָס ווינשפינגעריל", אין אַ צייט אַרום גאָר אינגאַנצען איבערגעמאַכט און אַרויסגעלאָזט אַ אמת-מייסטער-ווערק (אָדעס, 1888). בעקאַנט האָט ער זיך מיט'ן לעבען פון די אָרימע-לייט נאָך אין דער יוגענד, אַרומפאָהרענדיג אַ גאַנצען זומער מיט אברהמ'יל דעם הינקעדיגען; נאָר גאָר נאָהענט האָט ער זיך צוגעקוקט צו דעם בעזונדער וועלטיל אין בערדיטשעוו גופא, וואו עס פלעגען זיך צונויפקומען יודישע בעטלער פון דער גאַנצער וועלט און פון אַלערליי מינים: פוס-אָרימע-לייט און בויד-אָרימע-לייט, שטאָדט-אָרימע-לייט און פעלד-אָרימע-לייט א. ז. וו. ער פלעגט אָנשפּאַרען אַליין אין אַלע זייערע פערוואָרפענע אכסניות, ליב האָבען אויספרעגען זיי פון אַלץ, וואָס עס געהט-פאָר ביי זיי אין זייער משונה וועלט. און אַז ער נעהמט מאָהלען די בילדער פון זייער לעבען, קומען

זיי אַרויס לעבעדיג פאַר דעם לעזער, גלייך ווי זיי שטעהען פאַר זיינע אויגען.

אין דעם זעלבען יאָהר האָט מענדעלי אָפּגעדרוקט אויך אין זשי־טאָמיר „די טאַקסע אָדער די באַנדע שטאָדט־בעלי־טובות“ (דערנאָך איז עס אַרויס אין אַ זעהר ניט־געראָטענער רוסישער איבערזעצונג). דאָ האָט ער אַרויסגעפיהרט אויף דער סצענע די געוויסע „טובי העיר“, פרומע כשר'ע יודען, „בעלי־צדקות איבער אַ פרעמדער קעשענע“, און נאָך אַנדערע „שענע יודען“ רעדעל־פיהרער, וואָס פיהרען די גאַנצע שטאָדט ביי דער נאָז און ציהען ביים עולם דעם מארך פון די ביינער. אום'ברחמנות'דיג רייסט ער פון זיי אַראָב די פרומע מאַסקע און וויזט זיי הוילערהייד, ווי זיי שטעהען און געהען, מיט זייער גאַנצער פראַכט און חן־גריבעלעך, מיט אַלע זייערע תנועות און העויות. „די טאַקסע“ האָט אויפגעריהרט דאָס גאַנצע בערדיטשעווער וועלטיל, עס האָט געהוידעט און געקאָכט. די „שענע יודען“ האָבען אין שפיגעל אַליין דערקענט זייער שענע צורה, און אַלע האָבען אָנגעהויבען טייטען אויף זיי מיט די פינגער און בע־נוצען דערביי זעהר אָפט שאַרפע ווערטער און ווערטעלעך פון דער „טאַקסע“. פערשטעהט זיך, אַז די בערדיטשעווער „טובי העיר“ האָבען אַזאַ זאַך נישט געקאָנט אַראָבשלינגען און לאָזען דעם מחבר צו־רוה, בפרט אַז די זאַך איז דערגאַנגען צו דער הויכער נאַטשאַלסטווע פון דער געגענד. אודאי האָבען זיי גענומען אַרויסווייזען זייער געפיהל צום בעשרייבער פון דער „טאַקסע“ אויף זייער שטייגער, — אַזוי אַז מענדעלי מו"ס האָט געמוזט פערלאָזען אינגיכען דאָס געבענשטע בערדיטשעוו און איבערפאָהרען מיט זיין פאַמיליע קיין זשיטאָמיר.

VIII.

אין זשיטאָמיר האָט מענדעלי פערגעסען אין דער טאַקסע און די בערדיטשעווער קהלס־לייט, און זיך גענומען ווידער ערנסט צום לערנען און גרייטען זיך צום עקזאַמען, כדי צו בעקומען סמיכות אויף ראַבינער פון דאָרטיגער ראַבינער־שול. נאָכדעם ווי ער האָט בעקומען דעם געווינשטען אַטעסטאַט, האָט ער זיך ווייטער איבערגעגעבען אינגאַנצען צו ליטעראַרישער אַרבייט, און אין אַ קירצער צייט האָט ער אַרויסגע־לאָזט אויף דער וועלט „די קליאַטשע אָדער צער־בעלי־חיים. אַ מעשה,

דאָס האָט זיך פערוואַלגערט צווישען די כתבים פון ישראליק דעם משוגענעם“ (ווילנא, 1873).

נאָך אין די פריהער געדרוקטע זאַכען האָט מענדעלי ליעב געהאַט אָפטמאָל צו בענוצען זיך מיט אייגענע פסוקים אַזעלכע, וואָס זענען אויסען נאָך אַ בעהאַלטענע כוונה אויסער די אָפענע און אחוץ דעם פשט דאַרף מען געפינען אין זיי אויך אַ רמז. און „די קליאַטשע“ איז שוין פון אָנהויב ביז סוף הוילע רמז, אַן'אַלעגאָריע אויף דער כנסת־ישראל אין גלות. באַלד ווי „די קליאַטשע“ איז אַרויס, איז זי געוואָרען שטאַרק בעוואוסט און בעליעבט ביי די לעזער פון פערשיעדענע קלאַסען און גע־האַט דער מחבר אַ גרויסען נאָמען אין פאָלק.

אינגאַנצען אַן'אַלעגאָרישע זאַך איז אויך די פּאָעמע „דאָס יודעל“, אַ כפור־המעשה אין שירים מיט אַ משקל פון עלף תנועות, מיט אַ מאָטאָ: „אַך, יודעל, מיין קראַנקער יודעל, דיין לעבען איז זעהר אַ טרויעריג לידעל“ (וואַרשוי, 1875), וואו עס ווערט איבערגעגעבען אינ־קירצען די גאַנצע געשיכטע פון יודישען פאָלק פון מתן־תורה ביז מענ־דעלסאָנ'ס צייטען. אין דער איצטיגער נייער יודישער „יובילעי־אויסגאַבע“ וועט „דאָס יודעל“ אַרויס אויף דאָס ניי איבערגעמאַכט גאָר אינגאַנצען.

אין דער אמת'ן אָבער ליעגט מענדעלי'ס קראַפט נישט אין אַזעל־כע מיני אַלעגאָריעס, און נאָך פיעל מעהר נישט אין די אַנדערע מיני אַרבייט, מיט וועלכע ער האָט זיך יענע צייטען בעשעפטיגט, ווי „זמירות־ישראל — שבת'דיגע זמירות פאַרטייטשט אין שירים און גוט דערקלערט, בכדי איטליכער יוד בעזונדער זאָל פאַרשטעהן זייער טייערען ווערטה, ווי שען זיי זענען אַ גאַנץ וואונדער“ (זשיטאָמיר, 1875), ווי אויך „פרק שירה“ איבערזעצט אויף יודיש אין גראַמען מיט אַ משקל פון עלף תנועות (אין זעלבען יאָהר), אין וועלכען ס'איז אַריינגעלעגט אַ סך בקיאות און חריפות.

דערפאַר אָבער האָט מענדעלי אַרויסגעלאָזט דערנאָך אַ סאַטיריש מייסטער־ווערק „קיצור מסעות בנימין השלישי, דאָס הייסט די נסיעה אָדער אַ רייזע־בעשרייבונג פון בנימין דעם דריטען, וואָס איז אויף זיינע נסיעות פאַרגאַנגען העט וויט אַזש אונטער די הרי חשך און האָט זיך גענוג אָנגעזעהן און אָנגעהערט חידושים שענע זאַכען, וואָס זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען אין אַלע שבעים לשונות און היינט אויך אין אונזער לשון“ (ווילנא, 1878). אין „מסעות בנימין השלישי“ האָט

מענדעלי׳ס סאַטירישער טאַלאַנט דערגרייכט, מעג מען זאָגען, ביז זיין העכסטען גראַד. שפּעטער איז דאָס ווערק אַרויס אין פּויליש מיט׳ן נאָמען „דער יודישער דאָן-קישאָט" (וואַרשוי, 1885), איבערזעצט פון אַ פּוילישען שרייבער קלעמענס יונאָשע, וואָס האָט זיך גענומען גרינדליך אויסלערנען יודיש כּדי צו זיין אימשטאַנד איבערצוזעצען מענדעלי׳ס ווערק אין פּוילישער שפּראַך. דערזעלבער יונאָשע האָט אין אַ יאָהר נאָכדעם אויך אַרויסגעגעבען אַ איבערזעצונג פון דער „קליאַטשע".

מיט „מסעות בנימין השלישי" האָט אויף אַ היבשע צייט ווי אויסגעטריקענט מענדעלי׳ס גייסטיגער קוואַל. ער האָט אוועקגעלעגט די פּען אין אַ זייט און האָט גאָרנישט געשריבען, ווייל ער האָט ניט געקאָנט שרייבען צוליעב שווערע אומשטענדען אין זיין לעבען. אין דער הקדמה צום „פּריזיוו", וואָס איז אַרויסגעגעבען געוואָרען עטליכע יאָהר שפּעטער, שרייבט ער צו זיינעם אַ גוטען פריינד וועגען יענער צייט אַזוי: „די צרות אין דער לעצטער צייט האָבען פערשטיינערט מיין האַרץ, אַזוי אַז די צונג האָט מיר זיך נישט געלענט צו ריידען און די האַנד צו שרייבען אַ וואָרט. דאָס איז אַזאַ שווייגען, וואָס מאַכט זיך מיט אַ מענשען, ווען שטאַרקע יסורים טרעטען-צו מיט אַמאָל און קאָסט איהם געזונט און לעבען אַ סך מעהר ווי קרעכצען און וויינען מיט בלוטיגע טרעהרען; וואָס אויב אַזעלכס געדויערט אָהן עפּים אַ הילף פון דער זייט, איז מען אין אַ גרויסער סכּנה צו ווערען אוים מענש".

אין יאָהר 1881 איז אַבראַמאָוויטש איבערגעפאָהרען פון זשיטאָמיר קיין אָדעס אויף דער שטעל פון משגיח און פיהרער פון דער תלמוד-תורה וועלכע ער פערנעהמט ביז איצט.

IX.

מענדעלי מוכר-ספרים האָט באַלד נאָך זיין קומען קיין אָדעס ווידער אויפגעלעבט און זיך אומגעקעהרט מיט גרויס חשק צו זיין שרייבען, וואָס איז געווען פערלאָזען פון איהם עטליכע יאָהר כּסדר. ווידער האָט אין איהם זיך געעפענט אַ פרישער קוואַל הייסע געפיהלען און איהם אַ ברען געטאָן אויסצוגיסען זיי אין ווערטער פריי פאַר דער גאַנצער

וועלט" — און צום יום-טוב פון זיין 25-יעהריגען ליטעראַרישען יובילי (זינט ס׳איז אַרויס זיין „משפּט שלום"), האָט ער געבראַכט פאַר די יודישע לעזער אַ טייערע מתנה, אַ דראַמע אין פינף אַקטען „דער פּריזיוו" (פּעטערבורג, 1884). נאָכדעם האָט ער זיך גענומען מיט אַ בעזונדער ברען און מיט אַ פרישער יוגענד-קראַפט צו דער אַרבייט. אויסער וואָס ער האָט געשריבען נייע זאַכען, האָט ער אויך איבערגעאַרבייט די אַלטע גאָר אויף דאָס ניי, אַנדערע פון זיי האָט ער אַזוי איבערגעמאַכט, אַז חוץ דעם אַלטען נאָמען איז פון פריהער כּמעט גאָר נישט געבליבען (צב"ש „דאָס ווינשפינגעריל").

אין דער צייט האָט ער זיך אומגעקעהרט ווידער צו דער העברעאישער ליטעראַטור, גענומען שרייבען נייע העברעאישע „ספּורי-מעשיות", וועלכע האָבען זיך נישט אָנגעהויבען אָנצוקעהרען מיט׳ן אַמאָליגען „האבות והבנים" און מיט גאָרנישט דערמאָהנט יענעם אַלטען „ספּור אהבים", נישט מיט׳ן אינהאַלט, נישט מיט׳ן אַרט שרייבען זאָן אויך נישט מיט דער שפּראַך. אָנשטאָט דעם „ריין-ביבלישען" לשון, וואָס האָט איהם שוין נישט געקאָנט צופריעדענשטעלען ביים מאָהלען לעבעדיגע בילדער פון היינטיגע צייטען, האָט ער גענומען אויסנוצען די מעהר לעבעדיגע און ענטוויקעלטע אויסדריקע און פאָרמען פון משנה- און אגדה-שפּראַך און קונציג געשאַפען אַ ניי-העברעאישען סטיל, וואָס איז פאַר מענדעלי׳ן ווי געוואונשען און האָט אויך געדיענט אַלס מוסטער פאַר די בעסערע יונגערע שריפטשטעלער.

צום ערשטען האָט ער זיך בעוויזען מיט זיין נייעם אַרט שרייבען העברעאיש אין „בסתר רעם" (זיך אָנגעהויבען דרוקען אין קאַנטאָר׳ס „היום" און זיך איבערגעדרוקט מיט׳ן סוף אין מאָנאַטשריפט „בן עמי" 1888). דערנאָך האָט ער געדרוקט כּסדר אין „כּורת" („שם ויפת בעגלה"), אין „פּרדס" („לא נחת ביעקב", „בימי הרעש", „הנשרפים", „בימים ההם"), אין „לוח אחיאסף" („בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה"). די אַלע זיעבען ערצעהלונגען זענען אַרויס שפּעטער אין אַ בעזונדער זאַמלונג (1900). אויסערדעם האָט ער זיך פערנומען מיט איבערזעצען, אָדער ריכטיגער געזאָגט „איבערשאַפען" פון יודיש אין העברעאיש די בעסערע ווערק זיינע, ווי „מסעות בנימין השלישי" (פּרדס III), „ווינשפינגעריל" („בעמק הבכא" — „השלח"), „פישקע דער קרומער" („ספר הקבצנים" — „הדור"), און נאָך שפּעטער „די קליאַטשע" („סוסתי" — „השלח").

אין די לעצטע יאָהרען האָט ער אויך אָנגעשריבען זיין גרעסערע נייע „אַלטע מעשה", „שלמה ר' חיים'ס" (אָנגעהויבען זיך דרוקען אינ'ם „יוד", 1900), דאָס זעלבע אויך אין העברעאישען „חיי שלמה" (אין דער לעצטער העברעאישער אויסגאַבע — „בימים ההם"). דאָס איז אַ גאַנצע לעבענס-בעשרייבונג פון זיך אַליין, געמאָהלט אין קינסטלערישע בילדער. די דאָזיגע „אַלטע מעשה", אַחוץ איר הויך קינסטלערישען ווערטה, ענטהאַלט אין זיך אַ גאַנצען אוצר בילדער קלאָרע און רעליעפע פונ'ם יודישען לעבען, און אויף „שלמה ר' חיים'ס", ווי אויך אויפ'ן פריהערדיגען „ווינשפינגערל", וועט מען קאָנען אין די שפּעטערדיגע דורות אָנווייזען די אַלע, וואָס וועלען חשק האָבען זיך צו בעקענען נאָהנט מיט'ן יודישען לעבען „אין יענע צייטען": נעהמט ליינט, רבותי — און די ליטווישע שטעדטלעך, ווי אויך וואָהלינער „קאַבצאַנסק, טונעיאַדעווקע און גלופּסק", מיט אַלע זייערע גאַסען און געסלעך, זייערע הייזער און הייזלעך, און אַלע זייערע יודישע איינוואוינער, פון קליין ביז גרויס, מיט אַלע „תנועות" אַרום און אַרום, שטעהען לעבעדיג פאַר אייערע אויגען".

מיט עטלעכע יאָהר צוריק האָט מען גענומען מאַכען הכנות צום דאָפּעלען גרויסען יום-טוב פון דער יודישער ליטעראַטור, צו מענדעלי'ס 70-יעהריגען יובילעי און 50-יעהריגער ליטעראַרישער אַרבייט. צו יענער צייט האָט מען געוואָלט אַרויסגעבען אַ יובילעי-אויסגאַבע פון אַלע זיינע יודישע און העברעאישע כתבים. עס זענען אָבער אָנגעקומען די פינסטערע אָקטאָבער-טעג פון יאָר 1905, געמאַכט אַ וויסטען חורבן אין דעם יודישען געהעטאָ אין רוסלאַנד און פערשטערט דעם יום-טוב אויך. ר' מענדעלי אַליין איז מגולגל געוואָרען קיין זשענעווא (אין שווייץ). אַהין איז ער געקומען מיט אַ צובראָכען האַרץ פון יודישע צרות און ס'האָט געדויערט אַ שטיק צייט איידער ער האָט זיך בערוהיגט אַ ביסעל און זיך געקאָנט נעהמען ווייטער פאַר זיין אַרבייט. דאָרט, אין דער ווייטער שווייץ האָט דער „זיידע" געפונען נאָהנטע „אייניקלעך", בעזונדערס צווישען דער סטודענטישער יוגענד, וואָס האָבען געוואוסט צו שעצען און אָבגעבען גרויס כבוד דעם טייערען גאַסט. איהם האָט אָבער געצויגען צוריק צו דער אַלטער היים, און נאָך אַ פּאָר יאָהר האָט ער זיך אומגעקעהרט צוריק קיין אָדעס.

פון דער יובילעי-אויסגאַבע איז דעמאָלט נור אַרויס איין באַנד אין יודישען („דאָס קליינע מענשעלי" און „פישקע דער קרומער") און איינער אין העברעאישען („ספר הקבצנים" און „בעמק הבכא"). איצט צום 75-יעהריגען יובילעי וועלען אַרויס מענדעלי'ס יודישע כתבים (אין 10 טייל) דורך אַ פריוואַט-פערלאַג אין ווילנאַ, און פון די העברעאישע נעהמט די טעג אַרויס דורך דער ליטעראַרישער חברה אין אָדעס דער צווייטער באַנד („סוסתי", „מסעות בנימין השלישי" און „בימים ההם") מיט אַנ'אַרטיקעל וועגען מענדעלי פון דוד פרישמאַן, און נאָכדעם וועט אַרויס דער דריטער באַנד.

און דער אַלטער ר' מענדעלי, „דער זיידע פון דער יודישער ליטעראַטור", טראַכט נישט, הויבט גאָר נישט אָן צו טראַכטען פון קיין רוה, אויף וועלכע ער האָט אַ אַ רעכט. ער הערט נישט אויף צו אַרבייטען ווייטער זיין ליטעראַרישע אַרבייט פריש און מונטער, מיט יוגענדליכע גייסטיגע קרעפטען, און וויל גאָר נישט אָפּרוהען אַ ביסעל אויף די פיעל לויב-קרענץ, וואָס ער האָט געבראַכט פון זיין פאַר-אַ-יאָהריגער נסיעה.

די רייזע זיינע פאַר-אַ-יאָהרען סוף זומער אין עטליכע גרויסע יודישע שטעדט (ווילנאַ, ביאַליסטאָק, וואַרשוי און לאָדז) איז באמת געווען אַ טריאומף-רייזע. אַזאַ כבוד האָט נאָך קיין יודישער שריפטשטעלער ביי יודען נישט געהאַט. מיט אַ יאָהר 25 צוריק האָט מענדעלי'ן אַראָבגעבראַכט קיין וואַרשוי זיין פוילישער איבערזעצער יונאָשע און פוילישע ליטעראַטען האָבען געמאַכט אַ גרויסאַרטיגען באַנקעט לכבוד דעם פּערפאַסער פונ'ם „יודישען דאָן-קישאָט" און פוילישע צייטונגען האָבען דערצעהלט זיינע שבחים. אונזערע יודען זענען דעמאָלט געשטאַנען פון דער-ווייטען, גלייך ווי די שמחה איז ז ייע ר ע, אַ ריין-פוילישע, און יודען האָבען נישט געוואָלט „טאַנצען אויף אַ פרעמדער חתונה"... איצט אָבער האָבען יודען אַליין זיך משמח געווען מיט זייער מענדעלי, און וואוהין דער ליעבער גרויסער גאַסט איז געקומען, איז געווען דער גרעסטער יום-טוב, מ'האָט איהם געטראָגען אויף די הענד און הארציגע קולות פון טויזענדער מענשען: „יחי מענדעלי!" האָבען איהם בעגלייט דעם גאַנצען וועג.

און געקומען צוריק אַהיים, אַוועקגעלעגט אָן אַ זייט די מתנות מיט די אַדרעסען, וואָס מ'האָט איהם אין יענע שטעדט אונטערגעטראָגען פון אַלע זייטען, פערגעסען די ימים-טובים, פערגעסען די טיעפע עלטער — און ווידער זיך גענומען גאָר געשמאַק ווי אַמאָל צו דער אַרבייט. און

ווידער טרעפט מען, קומענדיג צו מענדעלי'ן, דעם שענעם גרויען קאָפּ איינגעבויגען איבער'ן שרייב-טיש; ווידער זעהט מען דעם לאַנגען ווייסען בויגען פּאַפּיר מיט פריש אויסגעפּערעלטע, אויסגעשליפענע שורות; ווידער הערט מען איהם דערצעהלען מיט יוגענד-פייער אין די קורציזיכטיגע ליכטיגע אויגען וועגען אַלטע און נייע פּלענער פון ווייטערדיגע אַרבייטען בעלעטריסטישע און אפילו פּובליציסטישע איבער ברענענדיגע „צייט-פראַגען“...

לאָז ער אונז מאריך-ימים זיין, דער ליעבער, טייערער זיידע, און נאָך לאַנגע-לאַנגע יאָהרען שענקען דער יודישער ליטעראַטור, סיי אין פּשוט-יודישען און סיי אין העברעאישען, די טייערע מתנות פון זיין גרויסען, רייכען אַלט-יונגען גייסט.

אַ פרייד, אַ שטאָלץ פאַר דעם פאָלק, אַ כבוד און רוהם דער ליטעראַטור, וואָס האָט אַ מענדעלי מוכר-ספרים

אָדעס, סוף נאָוועמבער 1910.

י. ל. פּרץ

מענדעלע

די צייטען פון „איינציגען אין ווערקשטעל“ זענען פאַרביי. די ליטעראַטור האָט זיך דיפערענצירט. אַרטיקלען, קריטיקען, ערינערונגען א. ד. ג. וועלען שרייבען אַנדערע; איך וויל מענדעלי'ן עהרען. און דאָס טהוען אַלע, דאָס האָט שוין דאָס פאָלק אין דער גרויסער מאַסע לאַנג געטהון. דאָס פאָלק האָט אָנערקענט זיין אַרבייט, און רופט איהם אויף זיין אַרבייט. נישט שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, דאָס איז אַ פּריוואַט-נאָמען, אַ נאָמען פאַר ווייב און קינד און פאַר'ן מעטריקול-שרייבער און פּאַספּאָרטען-געבער; דאָס פאָלק רופט איהם „מענדעלי מוכר ספרים“, מאהבת הקצור—„מענדעלי“, אויפ'ן נאָמען פון זיין בעסטער קרעאַציע.

און מענדעלי איז ווערטה דעם כבוד.

ער איז נישט נור דער ע ל ט ס ט ע ר צווישען די לעבעדיגע שרייבער, ער איז אויך, און דער עיקר—דער ע ר ש ט ע ר. בויט זיך אַ ליטעראַטור, האָט ער עס דעם ע ק ש ט י י ן געלעגט: ער איז דער ע ר ש ט ע ר, וואָס האָט, נאָך אַ קורצער צייט פון זייטיגע פּראָבען, אָנגעהויבען שרייבען ל ש מ ה, ריינע קולטור-ווערטהען צו בעשאַפען...

און ער איז דער ע ר ש ט ע ר, וואָס האָט נישט בעטראַכט זיין אַרבייט אַלס אַ בריק (אום מעגליכסט מיט זיין לשון צו

*) געשריבען ספּעציעל צום 75 יאָהריגען יובילעאום פון מענדעלי מוכר ספרים, וואָס איז געפייערט געוואָרען אין יאָהר 1910 און פערעפענטליכט אין אַ ספּעציעלער אויסגאַבע פון „פריינד“.

ריידען) „אַריבערצופיהרען די קליאַטשע, זי זאָל זיך פּאַשען אין צאַ׳צאַגדער פּעלד״.

ער איז דער ערשטער, וואָס האָט געהאַט ליעבע און אַכטונג צו זיין קינסטלערישען אינסטרומענט—צום יודישען וואָרט, און האָט עס געהאַלטען און ערצויגען ריין: נישט גערמאַניזירט, נישט רוסיפיצירט, נישט אַפילו אייראָפּעאיזירט, און ער איז דעריבער דער ערשטער, וואָס האָט אַ יודישען סטיל בעשאַפען, זיין אינדיווידועל־יודישען סטיל. אַזוי רעדט מענדעלי אויפען לשון פון זיין פאָלק... און רעדט ער העברעאיש, ווי ער מיינט—צוליב דער אייביגקייט, אָן וועלכער ער וויל און האָט דאָס רעכט זיך צו קלאַמערן, שרייבט ער יודיש־העברעאיש. אַזוי וואָלט דאָס פאָלק גערעדט, ווען עס וואָלט גערעדט העברעאיש...

און ער איז דער ערשטער, וואָס האָט מיט אָפענע, יודישע און מיט פרעמדע ברילען נישט פערשטעלטע אויגען אויפ׳ן יודישען לעבען געקוקט; יודיש־אייגענאַרטיג עס געצייכענט, די פאַרביגע שטעלען געמאָהלט, אָהן פּרינציפּען־און וואָלכען־און נעפּעל־רייטעריי, דאָס אָרימע יודישע לעבען—די ווירקליכקייט...

און ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט דערזעהן און צו זיין דור משכּילים און קולטור־טרעגער געזאָגט: „פון רעפאָרמען רעדט איהר, פון השכּלה,—דאָס פאָלק דאַרף ברויט״, און דער ערשטער, וואָס האָט דערזעהן דעם קהל׳שען בעל־טובה אין זיין ווירקליכער געשטאַלט און דעם אינטעליגענט פון זיין דור, בשעת ער כאַפּט זיך אַרויף רייטען אויף דער קליאַטשע...

און נאָך אין פיעל, פיעל זאַכען איז „מענדעלי״ נישט נור דער עלטסטער צווישען די לעבעדיגע, נור אויך, און דער עיקר—דער ערשטער, דער ערפינדער, דער בעשעפער...

מענדעלי מוכר־ספרים.

(שלום יעקב אַבראַמאָוויטש).

זיין לעבען און זיינע ווערק.

איך געדענק: מיט דער אייזעבאַהן, אין דער דריטער קלאַס, פאָהרט אַ יונגער־מאַן און האַלט אין דער האַנד אַ בוך. דער יונגער־מאַן איז זעהר פערטיעפט אינ׳ם לייענען. דרויסען ליעגט אויסגעגאָסען דער גליהעדיגער זומער אויף פעלד און באַרג, אויף בוים און שטיין און אויף די טעלעגראַפען־שטאַנגען, וועלכע לויפען פאַרביי, און די פינק־פייגעל און די לערך־פייגעל טשוויטשערען, אַז עס נעהמט אַזש אָן ביי דער נשמה — דער יונגער־מאַן אָבער זעהט נישט און הערט נישט. זיין גאַנצער זין איז געפאַנגען גענומען פונ׳ם בוך. עפּעס האָט ער דאָרט פאַר זיך איינעם, אַ ליב מלמד, וועלכער געהט זוכען פּרנסה, דען ער איז געוואָהר געוואָרען, אַז עס זענען, ברוך־השם, פאַראַן פּרנסות אויף דער וועלט אויך חוץ מלמדות. אַ וואונדערליכער בריה איז דער דאָזיגער מלמד. פון זיין זייט איז קיין מניעה נישט דאָ, ער זאָל זיך נעהמען צו וואָס פאַר אַ מלאכה עס איז: צו אַ שניט־קראָם אָדער צו אַ פאַבריק, צו ווערען באַנק־דירעקטאָר אָדער צו האַנדלען מיט אתרוגים. וואָס איז דאָ די נפקא־מינה? אַ איד איז, ברוך־השם, פעהיג צו אַלסדינג; השם־יתברך מוז נאָר געבען, ער זאָל האָבען אַ שטיקעלע מזל און אַזוי ווייטער. ליב מלמד שטעלט זיך אָפּ ביי אַ תבואה־שפּייכלער, נעהמט אַ האַנד פול ווייצען און זיפּט זיי דורך די פינגער, ווי איינער, וועלכער קוקט־דורך אַ פּראָבע, אום צו וויסען, וואָס זי איז

ווערט. אַ צווייטער איד שפּרינגט־אונטער און פרעגט, אויב ער וויל קייפען, און ר׳ ליב דערלאַנגט אַ שאָקעל מיט׳ן קאָפּ און אַ ציה מיט דער נאָז, יענעם ציה, פון וועלכען עס הערט זיך אַ „ניין״ אָהן ווערטער. ווער מיר ווייצען, וואָס מיר ווייצען — אלא וואָס דען האָט ער געזיפּט? אַ קשיא אויף אַ מעשה! אַ איד דאַרף זיך קענען אויף אַלסדינג, טאָמער מאַכט זיך אַ מעשה, ער וועט אַמאָל דאַרפען ווערען אַ תבואה־סוחר, זאָל ער קענען זאָגען: אין ווייצען האָב איך, ברוך השם, אַ שטאַרקע ידיעה; גענוג ווייצען איז מיר אין מיין לעבען דורך די האַנד געגאַנגען און אַזוי ווי. און אַזוי ווי. ר׳ ליב ליעגט אין דער אַכסניא אויפ׳ן בעטעל מיט׳ן פּנים אַרויף, פערזונקען אין שלאָף, און בלאָזט און טראָמפּייטערט מיט דער לאַנגער און קרומער נאָז ווי אַ שופר, און זיין קאָלעגע שטעהט איבער איהם מיט אַ ליכט אין דער האַנד און בעטראַכט איהם און מעסט איהם מיט די אויגען אַלע זיינע אברים. דער גוף, משטיינס־געזאָגט, עפּעס אַ שטיק שאַרבען, טרוקען ווי אַ טרוקענער בוים, דאַר און אָהן אַ כזית פלייש. די הענד, ווי די דינע אויסגעדאַרטע שפּענדלעך, און די בלויע אָדערען זענען אָנגעשוואָלען און טרעטען שטאַרק אַרויס. דאָס פּנים איז אַ מין אַלטע חורבה: איינגעפאַלענע באַקען, איינגעזונקענע אויגען, אַ לאַנגע נאָז מיט אַ גאָרב, וועלכע הויבט זיך אויף און שטאַרט אַרויס פון דער מיט, ווי אַ קוימען פון אַ הויז נאָך אַ שׂרפה, אין וועלכען דער דאַך איז פערברענט געוואָרען, און נישט וויט פון דאָרט אַ אָרעמער, דאַרער בעזעם — דאָס קורצע, גראָהע געוואָרענע בערדעל. דער חבר מיט׳ן ליכט אין דער האַנד קוקט, און פּלוצלינג פערשטעהט ער, און ער בעטראַכט איהם מיט אַ געפיהל פול פערדאַכטונג און טראַכט זיך: „ווי שעהן איז דער דאָזיגער בריה, ווי גרויס איז די בריה׳שקייט פונ׳ם דאָזיגען „אַרבייטער״! וואָס האָט עס געטויגט אַ זעלבען, צו געהען אין דער וועלט אַריין און צו זוכען אַ נייעם לעבען? באַלד אָבער זאָגט דער דאָזיגער בעטראַכטער צו זיך אַליין: „און דו אַליין, צו וואָס האָט דיר געוואָלט דאָס דאָזיגע נאַרישקייט?״ און אַזוי ווי. און אַזוי ווי. און אַזוי ווי.

ער יונגער מאַן האָט צופעליג אויפגעהויבען די אויגען פונ׳ם בוך און האָט זיך פערחלומטערהייד אַרומגעקוקט. עפּיס אַ איד, אויסגעווייקט און אויסגעדאַרט, זיצט אינ׳ם וואַגאָן אויף איינער פון די בענק און רעדט מיט זיינעם אַ חבר און איז איהם מסביר אין עסק ווענען אַ שטעל פון אַ דירעקטאָר פונ׳ם עלעקטרישען טראַמוויי, צו וועלכער ער בעדאַרף

גאָר די האַנד אויסצושטרעקען, האָט ער זי שוין. אַ צווייטער איד זיצט אויף אַ צווייטער באַנק מיט זיינעם אַ בעקענטען און בשעת רעדען טאָפּט ער אים ביי דער פאָלע פון זיין קאַפּאָטע און זאָגט איהם מבינות אויפ׳ן טוך און וויפיעל עס איז ווערט און, דרך־אגב, ווי לאַנג עס וועט אויסהאַלטען. אויף דער דריטער באַנק שלאָפט אַ איד מיט׳ן פּנים אַרויף און שנאָרכט און בלאָזט, און זיין גוף איז עפּעס אַ שטיק צעבראָכענער שאַרבען, דאַר און אָהן אַ כזית פלייש.

דער יונגערמאַן האָט געדאַנקענלאָז ווידער אַראָבגעלאָזט די אויגען אין בוך אַריין און האָט ווייטער געלייענט.

וואונדערבאַר! ער האָט גאָר נישט געפיהלט, אַז ער האָט געהאַט אויף אַ מינוט מפסיק געווען. אַלעס, וועלכעס ער האָט דאָ געזעהען אינ׳ם וואַגאָן אַרום און אַרום, איז איהם פאָרגעקומען, ווי ווען עס וואָלט געווען גלייכפאַלס נאָר אַ שורה פונם בוך אַרויס און דער זעלביגער מחבר האָט אויך זי געשריבען. ער האָט זיך גאָר נישט געפיהלט אונטערבראָכען.

און דער יונגערמאַן פאַרטיעפט זיך ווידער אין זיין בוך און ער לייענט ווייטער: „... די היץ פלאַקערט. אַ הונד ציהט זיך אויס אויפ׳ן בויך און עטהעמט שווער פאַר גרויס וואַרעמקייט. צייטענווייז הויבט ער אויף דעם קאָפּ, שטעקט אַרויס דעם צונג און דערלאַנגט פּלוצלונג אַ חאַפּ — און האָט אַ פליג אינ׳ם מויל. אַ הוהן מיט אויסגעשפּרייטע פליעגלען קויערט אין אַ ווינקעל, און פון אונטער איהר הערט זיך דאָס פּיפּטשען פון די יונגע היהנדלעך. די דאָזיקע משפּחה האָט יעצט איהר אָברוה־צייט נאָכ׳ן אַרומלויפען און אַרומנאָרען אינ׳ם מיסט. עס זעהט זיך קיין לעבעדיג נפש, אַלעס איז שטיל און ווי פערגליווערט. קיה פּאַשען זיך אין פעלד, די קינדער זענען איינגעשלאָסען אין די חדרים און די גרויסע געהניצען און שטרעקען זיך, ווער אין דער היים און ווער אין קראָם, און געהען־אויס פאַר אַ טרונק קאַלט וואַסער. אויף אַ וואַנד קלעטערט אַ קאַץ, און פּלוצלינג אין דער מיט אויף דער וואַנד שטעלט זי זיך אָב, דרעהט־אויס דעם פּנים און קוקט און טראַכט, אויב זי זאָל ווייטער קלעטערן אָדער זי זאָל צוריק אַראָב. פון ווייטען ציהט זיך אַ גרינער פּאַס פון ביימער דאָרט, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב...״

דער אייזענבאַן־צוג האָט זיך אין דער דאָזיגער מינוט אָבגעשטעלט אויף עפּעס אַ סטאַנציע אויפ׳ן פעלד. דער יונגערמאַן לעגט אַוועק דאָס בוך אויף אַ ווײַלע, און קוקט אַרויס דורכ׳ן פענסטערל.

עפעס א הונד ליעגט אין דער זון מיט איין ארויסגעהאנגענער צונג און האפט א פליעג. א היהן קיירט אויף איהרע היהנרעלעך. אין פעלד פאשעט זיך א קוה און שטעקט ארויס דעם צונג און זוכט קאלט וואסער. א קאץ קלעטערט אויף א וואנד. פון וויטען ליכט זיך א גרינער פאס פון בוימער דארט, וואו דער הימעל לאזט זיך אראב...

און, וואונדערליך! ווען דער יונגער מאן האט ווידער אנגעהויבען לייענען אינ׳ם בוך, האט ער גאר נישט געפיהלט, אז ער האט געהאט מפסיק געווען. די גאנצע סצענקע, וועלכע ער האט דא געזעהען דורכ׳ן פענסטער, איז איהם פארגעקומען נאר ווי א שטיק פונ׳ם בוך ארויס. דערזעלביגער מחבר האט א ודאי געמוזט אויך זי שרייבען...

און דער יונגער מאן פערטיעפט זיך ווידער אינ׳ם בוך און לייענט ווייטער: — די גאנצע ביטערקייט פונ׳ם אידישען לעבען, דאס גאנצע פערשאלטענע גלות-לעבען פון מיליאנען אידען אין רוסלאנד וויבעלט און שוויבעלט איהם דא אנטקעגען פונ׳ם דאזיגען בוך ארויס. און דאס אומגליק איז אהן א ברעג. און אליין זענען זיי זיך שולדיג. און עס איז קיין אויסוועג און קיין רעטונג נישט פארהאן. זאלען זיי דארט אונטערגעהען אין זייער שמוץ! — די פורכטערליכע ארעמקייט האט זיי געמאכט פאר מנוולים, אז עס נעהמט אן איין עקעלהאפטיגקייט. די גרויסע, אלטע טארבע — דאס איז דער הויפט-עיקר פון אלע זייערע חלומות און געשעפטען און פרנסות און בעגריפען און דער אינהאלט פון זייער גאנצען לעבען. און זייער לעבען — דאס איז גאר קיין לעבען נישט. א מפ׳ל-קינד ביי די אומות העולם האט אין זיין קלענסטן פינגערעל מעהר לעבען, ווי מיר געפינען אין אלע רמ״ח גליעדער און שס״ה אדערען פון דער גאנצער כנסת-ישראל. ביי די כנסת ישראל אין דער ענגער נאס איז קינדהייט א זעלטענקייט. די קינדער פון דער אידענגאס זענען אלטע אידען אין יעדער הינזיכט: אין זייער קליידונג, זייער טרויריגקייט, זייער זארגען און מורא-האבען און פארזיכטיג-זיין, וועלכע ליעגען זיי אויף די פנים׳ער אויסגעגאסען, נאר מיט׳ן אונטערשיעד, אז זיי זענען נאך קליין און אהן בערד און קינדלען נישט; און די קליינע אידישע מיידעלעך זענען אלטע אידענעס הן אין זייער שפראך, הן אין זייער אויפפיהרונג און אונטערטעניג-זיין און איינגעהאלטענקייט און לײדען-קענען און אפילו אין זייער קלוגהייט, נאר מיט׳ן אונטערשיעד, אז זיי זענען קליין און נאך נישט חתונה געהאט׳ע. קינדער אהן א קינדהייט איז א טרויריגע און שרעקליכע ערשיינונג, וועלכע ברענגט דאס הארץ

און מאכט אומעטיג די נשמה, ערוועקט עקעלהאפטיגקייט און רחמנות צוגלייך!״ — און פלוצלינג, צוזאמען מיט דעם דאזיגען בייסעריגען און ביטערען שפאט, וועלכער פרעסט זיך איין ביז אין דער נשמה און גראבעלט זיך אריין ביז אין דעם אבגרונד און רייסט מיט אייזערנע צוואנגען שטיקער פלייש פון דער גאנצער אומה — פלוצלינג פלייצט אויס אויך א גאנצער ים פון רחמנות און פון מיטלייד און עס הערט זיך דער קרעכץ, וועלכער ערשיטערט, און עס בעוועגט דאס הארץ ביז צום וויינען...

דער יונגער מאן לאזט דאס בוך ארויספאלען פון דער האנד און פערמאכט די אויגען און הויבט-אן צו חלומ׳ען: יענער גרויסער עקעל צום דאזיגען לעבען, צים הינטישען, אהן א ברעג און אהן א סוף און אהן א תכלית, נעהמט אויך איהם ארום. דער בייסעריגער שפאט הויבט-אן צו קאכען אין איהם און פלאצט ארויס. פלוצלינג אבער גיעסט זיך אויס אין זיין גאנצעם אינערעם א שטראם פון א ווייכען אונענדליכען מיטלייד מיט דעם דאזיגען צעווייטאגטען און געקוועלטען פאלק, וועלכעס לײדט אזוי אונענדליך און פאר וועלכעם עס איז קיין אויסוועג און קיין רעטונג נישט פארהאן — און זיין הארץ וויל איהם פלאצען פאר גרויס וועהטאג...

און ווידער איז דאס וואונדער! דער יונגער מאן האט גאר נישט געפיהלט, אז ער האט געהאט מפסיק געווען. אויך זיין שפאט און אויך זיין מיטלייד זענען נאר געווען א מין „פארטזעצונג״ פונ׳ם אינהאלט פון בוך. ער האט נישט מעהר געשפירט קיין שום אונטערשיעד צווישען זיך און צווישען דעם מחבר פונ׳ם בוך, און צווישען דעם בוך און צווישען דער וועלט, וועלכע איז ארום און איהם — אלעס האט זיך דורכגעמישט און צונויפגעגאסען און איז געווארען איינס...

דער מחבר פון יענעם בוך האט געהייסען מענדעלי מוכר ספרים, און דער יונגער מאן, וועלכער האט געלייענט, דאס בין איך געווען.

איך האב דענסמאל פלוצלינג אנגעהויבען צו פערשטעהען, אז א קינסטלער, אזוי איינער ווי מיר האבען זיין גלייכען נישט, רעדט צו אונז פון יענעם בוך און פון אלע אנדערע ביכער, וועלכע ער האט אונז געשריעבען. ווען כ׳ים לייענען א בוך פיהלט דער לעזער נישט דעם אונטערשיעד צווישען דער שילדערונג פון טיפען און אויסען-

וועלט און אינער־לעבען און צווישען דער ממשות'דיגער וועלט מיט איהרע בעשעפענישען און איהרע חיות און עופות און איהר זונען־ליכט און נאַכט־פינסטערניש און אַלעס, וואָס אַ מאָדערנער מענש טראַכט און פיהלט — איז עס אַ בעוויז, ווי קיין גרעסערער קען שוין נישט זיין, אַז מיר האָבען דאָ פאַר זיך אַ גרויסען קינסטלער. אַזאַ קינסטלער איז אין אונזער מאָדערנער ליטעראַטור נאָך נישט געווען.

זינט דענסמאָל זענען די ביכער פון מענדעלי מוכר־ספרים נישט מעהר אַראָב פון מיין טיש, און איך לייען זיי און לייען זיי אַלעמאָל אויפס ניי. אָבער וואונדערליך: וואָס מעהר איך לייען אין די דאָזיגע ביכער, ענטדעק איך אַלץ מעהר אין זיי נייעס...

I.

דאָס ערשטע, וואָס פאַלט אונז בעזונדערס אין די אויגען אַריין ביי מענדעלי מוכר־ספרים, באַלד ווי מיר עפענען איינס פון זיינע ביכער און לייענען אין איהם עטליכע שורות, איז, אַז זיין קונסט איז אַ ריין אָריגינעלע קונסט, ווי מיר האָבען איהר גלייכען נישט ביי קיין שום אומה ולשון. בנוגע צו מענדעלי זענען מיר געוועהנט צו הערען די אָנזיכט, אַז ער היט נישט די אָנגענומענע געזעצען פון די ערצעהלונגס־שרייבער און איז איינענטליך גאָר קיין „ערצעהלערנישט", דאָס הייסט, ער איז נישט קיין ערצעהלער אין דעם זין, ווי מיר זענען עס געוועהנט ביי'ם לייענען ערצעהלונגען אין אַנדערע שפּראַכען. אָבער דאָס אָט איז די גאַנצע הויפּט־זאַך, פון וועלכער עס רעדט זיך דאָ. ער האָט נישט קיין שום יניקה פון אַנדערע, ער האָט נישט פאַר זיך קיין שום מוסטער פון אַנדערע, ער אַרבייט נישט לויט קיין שום פאָרם פון אַ קינסטלער, וועלכער איז פאַר איהם געווען, נאָר אַלעס, וואָס ער טהוט, טהוט ער פון זיך אַליין. ער האָט זיין אייגענע אַרט פון בעטראַכטען, זיין אייגענע אַרט פון בעגרייפען און אויפפאַסען, זיין אייגענע אַרט פון טעכניק, פון מאָלען און בויען, פון צייכענען, פון ערצעהלען און פון פערשטעהן־געבען, און אפילו זיין אייגענע אַרט ווי זיך צו בעדיענען מיט דער שפּראַך — אַזוי אַז כמעט קומט ער אונז

פאָר ווי אַ נאַטור־קינסטלער. ווען מיר זאָלען נעהמען עפּעס אַ ערצעהלונג פון איינעם פון די בעסטע שרייבער, וועלכע מיר האָבען, און זאָלען זי איבערזעצען אין אַן אַנדערע שפּראַך, בין איך זיכער, אַז צווישען צעהן לעזער, וועלכע וועלען זאָגען „גוט", וועט אַלעמאָל זיין איינער, אַ קריטיקער, וועלכער וועט טענה'ען: שוין — אָבער סוף כל סוף איז דאָך דאָס גאַנצע נאָר אַ נאָכאַהמונג פון אונזערע זאַכן, דעם ווי דער פּראָפעסאָר האָט זיך גוט צוגעקוקט צו אונזערע פאַ[illegible] און האָט זיך זיי אויסגעלערענט; העכסטענס, וועט ער זאָגען, איז דער שטאָף אַ נייער. אָבער ווען מען וועט איך איבערזעצען מענדעלי, וועט ער אַ מינוט נישט וויסען, אויף וועלכער וועלט ער איז. אַלעס וועט איהם פאָרקומען אַזוי ניי און אַזוי פרעמד, און נישט נאָר דער שטאָף, נאָר אויך דער פאָרטראָג און די גאַנצע פאָרם און די גאַנצע אַרט צו דערצעהלען — און פאָרט וועט ער פיהלען, אַז ער האָט דאָ פאַר זיך אַ גרויסע קונסט. מעגליך, אַז צום סוף וועט ער קומען צו דעם שלום: אפשר איז דאָס אידישע קונסט — אין דעם זעלביגען זין, ווי מען רעדט פון אַ יאַפּאַנישער אָדער איין איסלאַמישער קונסט וכדומה. און נישט נאָר צווישען פרעמדע, נאָר אויך צווישען אונז אַליין, ווען עס וועט זיין איינער, וועלכער האָט זיין געשמאַק אויסגעבילדעט אין דער פרעמדער שולע, וועט ער קימען צום זעלביגען שלום: אַלעס וועט איהם פאָרקומען אַזוי פרעמד און אַזוי ניי און אַזוי וואונדערליך, נאָר נישט ווי ער איז געוועהנט, און פאָרט וועט ער פיהלען אין יעדען וואָרט, אַז ער האָט דאָ פאַר זיך אַ שאַץ פון קונסט, ווי מיר האָבען זיין גלייכען קיינמאָל פריהער נישט געהאַט אין אונזער ליטעראַטור. מענדעלי איז אָריגינעל אינגאַנצען. ענדליך זענען מיר געקומען צו דער קונסט פון'ם אידישסטען איד. העכסטענס, ווען מיר וועלען שטאַרק זוכען, וועלען מיר ביי מענדעלי געפינען אַ קליינע השפּעה פון צערוואַנטעס, און די דאָזיגע השפּעה איז נישט נאָר אין דער עהנליכקייט צווישען איהם און דעם גרויסען שפּאַניער אין בעטרעף פון דער סאַטירע און פון דעם לירישען גייסט, נאָר אויך אין אַ געוויסער הינזיכט אין דעם אופן פון דעם פאָרטראָג. העכסטענס וועט דער, וואָס גריבעלט זיך, קענען געפינען ביי איהם אויך אַ געוויסע איינווירקונג פון גאָגאָל; אַזוי וועניג ווי יענער האָט זיך אין זיינע פאָרמען געלאָזט בינדען פון אַלגעמיינע געזעצען, אַזוי וועניג לאָזט זיך אויך מענדעלי בינדען. אפשר אויך אַ קליין ביסעל איינפלוס פון טאָלסטאָי

וועט מען בײַ איהם קענען דערגריבלען; אַזוי ווי יענער, אַזוי לאָזט אויך ער זיך נישט אַריין אין אַבסטראַקטע פּסיכאָלאָגישע חקירות און גראָבלענישען, נאָר ער צייכענט איינפאַך דאָס אויסווענינע פונ'ם מענשען, לאָזט איהם רעדען עטליכע ווערטער, לאָזט איהם שווייגען, לאָזט איהם אַ זיפץ געבען אָדער אַ לאַ׳, און מיר וויסען אויגענבליקליך, וואָס עס טהוט זיך אָב בײַ איהם אין דער נשמה. אינ'ם גאַנצען און גרויסען אָבער איז מענדעלי דורך און דורך אָריגינעל. און הויפּטזעכליך איז ער מאָלער. אַזוי ווי ער מאָלט, מאָלט מען נישט אין אייראָפּאַ און מאָלט מען נישט אין אַזיען; העכסטענס מאָלט אַזוי דער קינסטלער אין דער אידען־גאַס, וועלכע איז אַ סינטעזע פון אייראָפּאַ און אַזיען צוזאַמען; אַזוי מאָלט מענדעלי, **דער אידישסטער** איד, ווען ער איז צופעליג אַ קינסטלער.

די הויפּט־מאָמענטען, אין וועלכע מענדעלי'ס קונסט און קענען ווײַזט זיך בעזונדערס אַרויס, זענען אייגענטליך די דאָזיגע: ער קען מאָלען דאָס לעבען אין דער אידישער גאַס אין אַלע זײַנע ערשײַנונגען און מיט אַלע זײַנע איינצעלהייטען אין מיט אַלע זײַנע טיפען, אַזוי אַז עס איז כמעט נישט פאַרהאַן קיין טיפּ, וועלכען ער האָט אונז נישט פאָרגעשטעלט; **ער איז אַ לירישעס** געמיט און ער קען מאָלען נאַטור־בילדער, זומער־און ווינטער־לאַנדשאַפטען, פעלד און וואַלד, חיות און עופות און אַזוי ווייטער אין אַ מאָס, ווי מיר האָבען עס נאָך נישט געהאַט בײַ קיין שום אידישען דיכטער ביז איהם. ער קען לאַכען דאָס ביטערע נאַליגע געלעכטער פונ'ם סאַטיריקער, וועלכעס שניידט ביז אין האַרץ אַריין, און אָבער — באַלד דערויף קען ער דערלאַנגען יענעם גרויסען געוואַלטיגען קרעכץ, וועלכער איז אָנגעזאַפּט מיט איין אונענדליך מיטלייד און וועלכער מאַכט אונז וויינען. איך קען נישט קיין איינציגען דיכטער בײַ אונז, בײַ וועלכען עס זאָל, אַזוי ווי בײַ איהם, פון יעדען וואָרט אַרויסשרייען יענעם אונבאַרעמהאַרציגע בעוואוסטזיין: אַז ס'איז נישט פאַרהאַן קיין שום האָפנונג און קיין שום אויסוועג און רעטונג. ווען עס טרעפט אונז עפּעס אַ פירכטערליכער פּאָגראָם, צום ב"ש ווי דער קישינאָווער, איז אפשר מעגליך, אַז מיר ווייסען דאַן נאָך נישט, ווי זעהר אומגליקליך מיר זענען און ווי זעהר מיר זענען אָהן אַ שום שטיקעל האָפנונג, אָבער ווען מיר ענדיגען לייענען איין ערצעהלונג פון מענדעלי, צום ב"ש דאָס „ווינשפינגערעל", דאַן זענען פאַרהאַן מינוטען, וואָס אונזער גאַנץ אונמענשליך אומגליק קומט אונז פלוצלינג צום

בעוואוסטזיין, אַזוי קלאָר און דייטליך, אַז חאָטש גיה און ווער משוגע פאַר גרויס צרות, און עס ווילט זיך אָפּט אַרויספּלאַצען מיט אַ יאָמערליך געוויין, ווי אַיין אומבעהאָלפען קינד — און גראָד די דאָזיגע ערצעהלונג האָט אונז דאָך אַזוי אָפּט לאַכען געמאַכט מיט זיין הומאָר און זיין סאַטירע!

און ווי פערשטעהט מענדעלי דאָס מאָלען פונ'ם לעבען אין דער אידישער גאַס! ער האָט אַרומגענומען דאָס גאַנצע אידישע לעבען אינ'ם געסעל פונ'ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפט פונ'ם פאָריגען יאָהרהונדערט, און אַ טייל אויך פון דער צווייטער העלפט פון יענעם יאָהרהונדערט, און האָט אונז דערפון געגעבען אַ געוואַלטיג בילד מיט אַלע איינצעלהייטען און מיט אַלע קלייניגקייטען און מיט אַלע ברעקעלעך, אַז ווען אפילו מיר זאָלען שוין זיין ווייט דערפון, צווינגט ער אונז, דאָס דאָזיגע פירכטערליכע לעבען צום צווייטען מאָל פון פאָרענט ביז'ן סוף מיט דער פאַנטאַזיע ווידער דורכצולעבען. ווען מיר זאָלען צום ב"ש אָננעהמען, אַז עפּעס אַ מבול איז געקומען און האָט אַוועקגעווישט פון דער ערד די גאַנצע אידען־גאַס און דאָס גאַנצע לעבען דאָרט און האָט נישט איבערגעלאָזט דערפון קיין שריד ופליט און קיין שום סימן, און נאָר דורך אַ צופאַל זענען אונז געבליבען די פיער גרעסערע ערצעהלונגען פון מענדעלי מוכר־ספרים: „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפינגערעל", און „שלמה ר' חיים'ס", און נאָך אַ צוויי־דריי פון די קלענערע ערצעהלונגען, — דאַן איז בײַ מיר קיין שום ספק נישט, אַז לויט די דאָזיגע איבערבלייבענישען וואָלט דער קומעדיגער פאָרשער גאַנץ גוט געקענט ווידער צונויפזעצען זיך די גאַנצע קאָרטינע פונ'ם אידישען לעבען אינ'ם געסעל פונ'ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפט פונ'ם 19־טען יאָהרהונדערט, אַזוי אַז ס'וואָלט איהם נישט פעהלען דערצו קיין קוצו של יו"ד.

ווילסט אפשר וויסען, ווי דאָס געזיכט און ווי דאָס גאַנצע געשטאַלט פונ'ם איד האָט אויסגעזעהען? בײַ מענדעלין קענסט דו עס געפינען! מענדעלי מאָלט אונז דעם איד מיט זיין געזיכט, זיין נאָז, זיינע אויגען, זיין געקנייטשטען און נישט־געקנייטשטען שטערען, זיינע הענד און פיס; ער מאָלט אונז, ווי אַזוי דרעהט ער מיט דער נאָז און וואָס יעדער דרעה בעטייט, ווי אַזוי קוקט ער מיט די אויגען, איין אויג אַהער און איין אויג אַהין, און וואָס יעדער קוק איז דער טייטש, ווי אַזוי מאַכט ער מיט די הענד און מיט די פיס און וואָס יעדער מאַך לאָזט אונז

הערען, חי אַזוי געהט ער און ווי אַזוי שטעהט ער און ווי אַזוי זיצט ער, ווי אַזוי שטעהט דאָס קינד און ווי אַזוי געהט עס און זיצט עס, חי אַזוי שטעהט די אידענע און ווי אַזוי געהט זי און זיצט זי, ווי אַזוי שטעהט דער גביר און ווי דער אָרעמאַן, ווי אַזוי זיצט דער ראש הקהל און ווי אַזוי רעדט דער חאַפּער און ווי אַזוי שווייגט דער פּראָצענטניק, און אפילו אויך ווי אַזוי שלאָפט דער איד; איך קען נישט קיין איינציגע קערפּערליכע בעוועגונג פונ׳ם אידען, וועלכע דער דאָזיגער מאָלער זאָל אונז נישט האָבען געמאָלט מיט זיין דינעם פּענזעל.

ווילסט אפשר וויסען, חי דעם אידענס בגדים און מלבושים האָבען אויסגעזעהען? געה צו מענדעלין און גיב אַ קוק! איך קען נישט קיין איינציגען שריפטשטעלער, וועלכער האָט אונז אַזוי אויספיהרליך בעשריבען די אידישע קליידונגסשטיק, ווי ער. דו געפינסט ביי איהם די קאַפּאָטע און דעם סורטוק, דעם קאַרטוז און דעם שטריימעל, די צאָהל נעהט און די פאָרם פונ׳ם שפּאַלט ביים גאַרטעל, די פאָרם פון די ביינערנע און האָרענע קנעפּ, די זיידענע שבת-קאַפּאָטע, דעם פּעלץ, דעם אויסגעקראָכענעם פוטער מיט דעם געלען אונטערשלאַג, וועלכער קוקט אַרויס פון די לעכער, און מיט דעם אויסגעקראָכענעם קראַגען און מיט די סטראָקעס אין די עקען אַרום און אַרום; דו געפינסט ביי איהם די פאָרים פון דעם אידישען דאַמען-הוט מיט די וויינפּערלעך און מיט׳ן פויגעל און מיט די פעדערען, די פאָרים פון דעם האָר-באַנד פאַר פרומע אידענעס מיט די בענדער, וועלכע זענען מיט אַ שפּילקע צוגעשטאָכען אָדער מיט אַ שלייף פערקניפּט אונטער דער געמבע, און די בענדער פלאַטערען אויף אַלע זייטען; דו האָסט ביי איהם די פּאַרוקע, וועלכע גרייכט דער אידענע ביז טיעף אין די אויגען אַריין און ביז צו די אויהרען און דעם האַלז מיט די אויהרינגלעך און פּערעל און בראָשקעס און עכטע אָדער נאָכגעמאַכטע בריליאַנטען צוזאַמען מיט דער זיידענער פעלערינע און מיט די קרויזען, איינע איבער דער אַנדערער, און מיט דעם גלאַטיגען אויסגעפלעטען טאַל-טוך און מיט דעם טערקישען טוך — דאָס עפּעל-טוך — וואָס די מחותנים חתנ׳ס צד שיקען דער כלה אַ מתנה; דו זעהסט ביי איהם די אידען מיט די באָרוועסע פיס, אָפען אַרויס מיט די קניען און מיט די אָרעמעס און מיט׳ן האַרץ, אַזוי אַז ס׳איז גענוג פאַר זיי נאָר אַ סימן פון קליידער — עפּעס אַ שטיקעל זאַק, אַ שטיקעל הויזען און אַ שטיקעל צעפליקטע קאַפּאָטע, ווייל אין דער אידישער גאַס מעג זיך דער איד געהען אפילו אין אַ הויזלען

טלית-קטן, אַ־יויס מיט דער ברוסט און אין צעריסענע זאָקען מיט הויזען אָפען פון פאָרענט, און דער גאַנצער בגד מעג זיין אויסגעשמירט מיט פעט פון קוגעל און טשאָלענט און פלעקען פון אייער-געלכלעך צוזאַמען מיט דעם, וואָס עס רינט איהם פון מויל און נאָז, אין אַ קראַנץ פון בלאָטע הענגט אַרום אונטען אַרום און אַרום, ביז זי ווערט אויסגעטריקענט און פאַלט אַראָב פון זיך אַליין. בכלל האָט דער איד אויף זיך נישט קיין בגדים, נאָר סמאַטעס, געפליקטע, געלאַטעטע סמאַטעס, אַזוי אַז עס האָט זיך אויסגעבילדעט אין דער אידען-גאַס אַ טיפּ פון פליק-שניידערס, גרויסע בריה׳ס, וועלכע בעוויזען קונצען אויסשליעסליך אין דער פליק-אַרבייט פון אַלטע הויזען, קאַפּאָטעס, היטלען, מענער-קליידער און דאַמען-קליידער, יאַרמאָלקעס, הילען, מענטעלעך און טיילמאָלס אויך פּאַנטאָפעל און שוך-וואַרג.

ווילסט אפשר וויסען, ווי די הויז-כלים און ווי דאָס גאַנצע ביסעל אָרעמקייט פון אַ אידישער שטוב האָט אויסגעזעהען? פרעג-אָן ביי מענדעלי׳ן. מענדעלי צייכענט אונז די אידישע שקאַפע, דעם וואַנד-זייגער, דאָס בעטעל מיט זיין אייביגען חריקען; ער צייכענט די סאָפקע, די קרומע און לאָהמע, וואָס קוים זי האַלט זיך נאָך, ביי וועלכער דער צעראַטענער איבערצוג איז צעריסען און פון די לעכער קריכען אַרויס, ווי די קישקעלעך, שטיקער פאַקולעס און באַוועלנע קאָלטענעס און עפּעס אַ דראָהט פון אַ צעבראָכענער ספּרענזשינע, און האָט אַ בייכעל מיט גאַנצע בערג און מיט איינגעזונקענע טהאָלען; ווען דער איד פּרובט אַרויפקריכען אויף דעם דאָזיגען געלעגער, הויבט זיך אָן די מוזיק פון אַ מאָדנער סקריפּעריי, און ער מוז אַ מינוט לאַנג זיך אָבשטעלען און ער וואַגט זיך נישט אַ קעהר צו געבען, כדי די דאָזיגע בייזע נישט מעהר נאָך צו דערבייזערען און דעדורך איבערצוּוועקען אַלע, וועלכע שלאָפען שוין. און אַזוי צייכענט אונז מענדעלי אויך אַלע מיני טישען און בענקלעך און בעזעמעס און שויפלען און לאָפּאָטעס און מולטערס און שטויסלען און די אַנדערע כלי-מכשירים, וועלכע די אידישע בעל-הבית׳טע האָט אין איהר קיך. ער פערגעסט אויך נישט די פיער פאָר קופּערנע לייכטערס, דעם הענגעל-לייכטער מיט די זעקס רעהרען, די צוויי קופּערנע טעפּ און די פינף קופּערנע פאַנען, די צינערנע טעלער, וועלכע זענען אויסגעס׳דר׳ט אויפ׳ן געזימסעל, דעם טוץ טעמביקענע לעפעל, די צוויי קידוש-בעכער, דעם הדס, דאָס חנוכה-לעמפּעל און נאָך און נאָך.

און ווילסט דו וויסען דאָס אויסזעהען פון דער אידישער גאַס אַליין — קוק, זיי מוחל, זיך איין ביי מענדעלי'ן: די הייזער אַליין האָבען עפּעס אַ מאָדנעם פאַסאָן. לויט זייער פאַסאָן און זייער שטעהען איז צו ערקענען. אַז זיי האָבען אַפּנים נישט קיין שלום צווישען זיך: שטעהסט דו דיר אַרויס אַביסעל פון דעם שערעג — שטעה איך מיר דערפאַר, אויף צו להכעיס, אַריין אינעווענינג אַביסעל פונ'ם שערעג; שטעהסט דו דיר אַזוי און אַזוי — שטעה איך מיר, אַדרבאָ, אַזוי און אַזוי; האָסט דו דיר אַ טרעפּעל אינעווייניג אַריין — האָב איך מיר, אויף צו פּעני־קעניש, אַ לייטערעל פון אויסווייניג, נישט קשה, ווער עס בעדאַרף, איז נישט חולה אַרויפצוקלעטערען; און הויבסט דו דיין צעבראָכענעם און משונה'דיגען דאַך אין הימעל אַריין — לעג איך מיינעם דוקאָ אין דער ערד אַריין, און וועמען עס געפעלט נישט, האָט אַ ברירה נישט צו קיקען! — דאָס איז אָבער נישט אַלעס. פאַר די דאָזיגע הייזער אַליין האָבען מיר די רינשטאָקען מיט די משונה'דיגע ריחות פון אַלעם אומריינעם, וואָס מען גיעסט יעדען אָוועגד אין זיי אויס. סאַמע פאַר דער נאָז, ביי די טהירען פון די הייזער, ליעגען גאַנצע בערג און בערגלעך מיסט און ביינער און פער'עפוש'טע איבערבלייבענישען פון עסענ־וואַרג. די חזירים, יענע פיינע בריות, וועלכע געפינען, ברוך־השם, זייער פרנסה בריוח אומעטום, נאָרען אַרום אין די דאָזיגע בערגלעך און מעלה־גרה'נען מיט אַ מאָדנעם הראָקען פאַר לויטער תענוג. נעבען זיי שטעהען אַלערליי הינט, אָרימע און הונגעריגע, בלינדע און לאָהמע און פערקאָלטענעוואַטע, און שנאָפען אַרום אין יעדען ווינקעלע, און פלוצלינג ווערט אַ גרויס געוואַלט, עפּעס אַ הונד האָט זיך צעווערטעלט מיט אַ חזיר און האָט איהם געביסען, און פון נאָהענט און וויט קומען אָנצולויפען די קליינע הינטלעך און עס ווערט אַ געבילעריי אויף אַ האַלב שעה אַרויס. נאָך מעהר: לויט דעם אומריינעם, וועלכעס שווימט אַרום אין דער נאָהנטער קאַלוזשע, קענסט דו אַלעמאָל וויסען, וועל־כער טאָג ס'איז אין דער וואָך. איז דער קאָליר פון דער קאַלוזשע געלבליך־גראָה און עס שווימען דאָרט אַרום שופּען פון פיש, קישקעלעך און שפּיץ־פיסלעך פון היהנער און העהנער, אַ ביסעל האָר און אָבגע־זענגטע קאָפּעטעס — זייד וויסען, רבותים, אַז ס'איז פרייטאָג; נעמט, זייד מוחל, אייער שעפּעל און אייערע ריטער און געהט אין מרחץ אַריין! שווימען אַרום אין דער קאַלוזשע שאָלען פון אייער, פון ציבעלעס און פון רעטעך, אָדערען פון לעבער, כל'עספעדערען פון הערינג און

איינגעשמאָטשקעטע ביינער — גוט שבת אייך, אידען, זאָל אייך דער קוגעל גוט בעקומען! און זעהט איהר דאָרט אַרומשווימען טשאָלענט־רעשטלעך, פערדאַרטע שטיקלעך טייג, אַ פערפוילטע סמאַטע און איין אויסגעקראָכענעם בעזעם — האָט איהר אַ סימן, אַז ס'איז זונטאָג און אַזוי ווייטער און אַזוי ווייטער. דאָס אידישע עסענוואַרג פון דער גאַנצער וואָך שפּיגעלט זיך אָב אין דעם קאָליר און אינ'ם ריח פון דער קאַלוזשע; עס שפּיגעלט זיך דאָרט אָב דאָס אידישע לעבען.

און אַזוי ווי מענדעלי לאָזט אונז איבער לזכר עולם דאָס בילד פונ'ם אויסערן לעבען פונ'ם אידען אינם רוסישען שטעדטיל אין דער ערשטער העלפט פונ'ם 19־טען יאָהרהונדערט, אַזוי לאָזט ער אונז איבער, אין אַ פיעל גרעסערע מאָס, דאָס אַלגעמיין־בילד פון די אידען אַליין אין דער דאָזיגער צייט; ער מאָלט אונז אַלע זייערע געשעפטען און פרנסות און התנהגות און מעשים אינ'ם לויף פון די 24 שעה פונ'ם מעת־לעת דורך דאָס גאַנצע יאָהר, פון ראש־השנה ביז ראש־השנה —: אַלע יענע סוחרים און קבצנים און מעקלערס און קרעמערס און בעלי־טובות און תקיפים און ראשי־קהל און בעלי־טקסא און שתדלנים און חאַפּערס און חזנים און בעלי־תפלות און ישיבה־בחורים און משכילים און פראַצענטניקעס און קליינע סוחרים און הענדלערס און הענדלערקעס מיט מענשען־פלייש און בעלי־בתים און לומדים און שוסטערס און שניי־דערס — עס איז כמעט נישט פאַראַן ביי אידען קיין איינציגער טיפּ, וועלכען מענדעלי זאָל נישט האָבען געמאָלט. מיר דאַכט, זייער צאָהל געהט אין די הונדערטער. און נישט נאָר טיפּען, נישט נאָר מענשען פונ'ם אַלטעגליכען לעבען — אָפט מאָלט ער אונז אויך אויסנאַהמס־פיגו־רען, „אָריגינאַלען" הייסט עס, מענשען, וועלכע מען זעהט זיי נאָר זעל־טען. מאַכען מיר די בעקאַנטשאַפט פון אַזאַ מענשען, וועלען מיר איהם קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען.

ווען מיר קוקען זיך־צו צו דער רייכער געשטאַלטונגס־קראַפט פונ'ם דאָזיגען שריפטשטעלער, ווי מערקווירדיג לייכט ער טאָקט פיגורען און פיהרט זיי אונז פאָר, ווי אָפט עס איז גענוג פאַר איהם, ווען ער לאָזט עפּעס אַ פאַרשוין אַ מאַך געבען מיט דער נאָז אָדער אַ דרעה מיט'ן גראָבען פינגער אָדער אַ ציה מיט'ן שטערען און אַ לעבעדיגער מענש שטעהט פאַר אונז שוין פאַרטיג, — קומט אונז דאַן אַ מאָדנער געדאַנקען אין קאָפּ אַריין: ווער וויים, אויב דער דאָזיגער מענדעלי איז נישט גע־בוירען געוועזען, אום צו ווערען איינער פון די גרעסטער שוי־שפּילער

פין דער וועלט. זעהען מיר אָבער זיין קראַפט אינ'ם מאָלען, הויבען מיר אָן צו גלויבען, אַז אפשר מעהר נאָך ווי אַ שריפטשטעלער שטעקט אין איהם דער מאָלער: אַ פּאָרטרעטיסט און אַ לאַנדשאַפט-מאָלער. ער האָט דעם מערקווירדיגסטען זין פאַר ליניען און פאַר פאַרבען.

אים גאַנצען און גרויסען זעהען מיר אָבער בּיי מענדעלי נאָך אַיין אַנדערע וואונדערליכע ערשיינונג: זיין ענטוויקלונגס-צייט האָט וואונדערליך לאַנג געדויערט — ווי בּיי קיין שום אַנדערען שריפטשטעלער נישט. מענדעלי איז נישט מיט אַמאָל געוואָרען דאָס, וואָס ער איז. ווען מיר דערמאָנען זיך, למשל, אַז דער דאָזיגער שריפטשטעלער האָט אָנגעהויבען מיט איין ערצעהלונג „למדו היטב" אָדער „האָבות והבּנים", ווילט זיך כּמעט נישט גלויבען, אַז פון אַ שריפטשטעלער, וועלכער האָט אַמאָל געשריעבען די דאָזיגע זאַכען, האָט זיך געקענט אַרויסוויקלען דער דאָזיגער, וועלכער האָט אונז צום סוף געשריבען „שלמה ר' חיים'ס". מיר גלויבען גישט זאָגאַר, אַז דער, וועלכער האָט געשריעבען „דאָס קליינע מענשעלע", און אפילו „די קליאַטשע", אין וועלכע ער איז נאָך געווען פּובּליציסט און מוסר-זאָגער, זאָל קענען זיין געוואָרען צו לעצט יענער גרויסער קינסטלער, וועלכער האָט אונז אָנגעשריעבען „פישקע דעם קרומען" און „דאָס ווינשפינגעריל". וועלען מיר נישט אַ מינוט לאַנג זיך האַלטען בּיי דער מיינונג, אַז, אום צו ווערען דאָס וואָס ער איז געוואָרען, האָט ער געמוזט צוערשט אַלט ווערען? „אַזוי ווי עס איז פאַראַן געבוירענע יונגע לייט — זאָגט טאָמאַס מאַן אין איין אָרט — וועלכע ווערען גיך פאַרטיג און וואַקסען נישט און מכּל-שכּן אַז זיי ווערען נישט אַלט, ווען נישט זיי האָבען זיך אַליין אינגאַנצען איבּערגעלעבּט, אַזוי איז פאַראַן, ווי עס ווייזט זיך אויס, נאַטורען, פאַר וועלכע די אַלטערס-צייט איז די איינציג ריכטיגע און פּאַסענדסטע, אַ מין „קלאַסישע זקנים", וואָס זייער בּערוף איז, צו ווייזען דער וועלט אויף דאָס פאָלקאָמענסטע אַלע אידעאַלע מעלות פון יענע עלטערע יאָהרען, דעם טיעפען בּליק, דאָס פערשטענדניס פאַר אַלסדינג, דאָס שטרעבּען גערעכט צו זיין אין אַלסדינג, דעם ריינעם הומאָר און די העכּערע חכמה". צו די דאָזיגע זקנים, ווי עס ווייזט זיך אויס, געהערט מענדעלי. ער האָט געמוזט לאַנג לעבּען, בּיז זיין נאַטור איז אינגאַנצען פאַרטיג געוואָרען. עס איז כאַראַקטעריסטיש: זיין לעצט ווערק, וועלכעס ער האָט געשריעבען כּמעט שוין אַלס אַ זיעבּעציגער, איז גלייכצייטיג אויך זיין בּעסט ווערק.

איבּריגענס איז די דאָזיגע שווערע און לאַנגע ענטוויקלונג אויך

דאָס פּראָדוקט פון דער צייט און פון דער אומגעבּונג. שטעלט אייך נאָר פאָר: אין אַ העק, אַ גאָט-פערלאָזען שטעדט'ל אין דער ליטאָ, ווערט בּיי אידען געבּוירען מיט אַזוי פיעל צעהנדליגע יאָהרען צוריק אַ גאָט-בּעגנאַדיגטער גרויסער קינסטלער, אַיין אמת'ער דיכטער. קיינער ווייסט דאָס נישט, קיינער פערשטעהט דאָס נישט. ער אַליין, דורך אַ סך, אַ סך יאָהרען, פערשטעהט עס עבּען אַזוי ווענִיג ווי די אַנדערע. ער ווייסט נאָר, אַז די וועלט איז אַזוי ענג. און אָפט גאָר ווייסט ער, אַז זי איז אַזוי ווייט. וויפיעל אַזעלכע דיכטער-נאַטורען, מאָלער, מוזיקער און קינסטלער זענען אין גרויסע יסורים דערשטיקט געוואָרען אין דער אידען-גאַס, און קיינער ווייסט אפילו נישט, אַז זיי זענען געווען? עס הענגט פון טויזענד צופאַלען אָב. דאָס קליינע אינגעלע האָט גע'חלומ'ט און פאַנטאַזיערט און געלאַכט און געוויינט — און דאָס לעבּען האָט איהם געבּראַכט צו גאָר וואָס אַנדערס. ער איז געוואָרען אַ אידישער בּחור, אַ אידישער יונגער מאַן, ווי טויזענד אַנדערע, און נאָר דאָס הארץ האָט אָפט געגאָגט און מאָדנע געפּיקט. און געקומען איז אַ צייט, וואָס אַליין האָט ער געגלויבּט, אַז דאָס דאָזיגע, וואָס לעבּט בּיי איהם פערבּאָרגען אים האַרצען, שטערט איהם אין לעבּען, און ער האָט אַליין געפּרובּט, עס צו דערשטיקען. יאָהרען-לאַנג ווערט ער נאָך געוואָרפען, ווי אין אַ כּף-הקלע, איינמאָל אַהין און איינמאָל אַהער, און צום סוף ווערט ער אַ שרייבּער ווי צעהנדליגע אַנדערע אין זיין צייט, און ער ווייסט נישט, אַז ער האָט אין זיין מינדסטען נעגעלע מעהר טאַלאַנט ווי יענע אַלע צוזאַמען. זיין העכסט שטרעבּען איז דענצמאָל, ער זאָל האָבּען די זכיה און זאָל ווערען אַזוי גרויס ווי איינער פון יענע „גרויסע", ווי למשל גאָטלאָבּער אַליין — און ער שרייבּט מאמרים אינ'ם „המגיד" און ער רעדט וועגען דאָס, וואָס אַלע אַנדערע רעדען, וועגען דעם „חינוך", און ער טענה'עט וועגען דאָס, וואָס אַלע אַנדערע טענה'ן, וועגען די „בּילדונג", און ער גיעט דעם עולם וויסענשאַפטען, ער גיעט זיי די „תולדות הטבע", און ער זאָגט מוסר טאָג ווי נאַכט און ער איז אויפ'ן בּעסטען וועג צו ווערען אַ שטיקעל לייט: אַ אידישער שרייבּער, ווי איינער פון די דעמאָליגע אידישע שרייבּער. עס מאַכט זיך נאָר אַמאָל נאָך אַ שטיקעל סיבּה, אַז דער דיכטער אין איהם ווערט צייטענווייז וואַך און מאַכט איהם אַ שטיקעל שטריך אין דער רעכענונג. עס קומט אין מיטען דערין אַיין עכטעס מייסטער-שטיק פון אַ קינסטלער-נאַטור. נישט קשיה; ער זוכט עס צו דערשטיקען. ער ווערט איין אָרט

ערצעהלער-פובליציסט, איין אַרט דראַמאַטיקער-פובליציסט, איין אַרט משורר-פובליציסט. ער קריעגט זיך מיט די בעלי-טובות און מיט דער טאַקסע און שרייבט אַלעגאָריעם און שרייבט זאָגאַר אַ „יודעלע“ און אַ „פרק שירה“. איינמאָל, אין אַ שענעם פריה-מאָרגען אָבער, פאַלען אַראָב די דאָזיגע שלאַקען און עס קריעכט אַרויס דער קינסטלער פון גאָטעס גנאַד, דער גרויסער און גאַנצער, און מיר זעהען איהם פול און גאַנץ. אַ הויכגעוואַקסענע קינסטלער-געשטאַלט, ווי מיר האָבען ביז יעצט איהר גלייכען נישט געהאַט.

עס איז אַ מערקווירדיגע לעבענס-ענטוויקלונג. די איינצעלהייטען זענען בעלעהרענד.

II.

קאַפּולע. ווייסט איהר וואָס קאַפּולע איז? עפּעס אַ גאָט-פערלאָזען נעסט איז עס אין סלוצקער אויעזד, אין מינסקער גובערניע. דאָס איינציגע, וואָס אַבראַמאָוויטש ווייסט דערפון צו דערצעהלען, איז, אַז „די נאַטור-ערהאַבענהייט איז איהר נעגעבען געווען, וועלדער-פּראַכט און טהעלער און שענע פעלדער האָבען זי אַרומגערינגעלט“. דאָרט איז ער געבוירען. ווען? — דאָס איז ווידער אַ ביסעל אידישליך. דעם טאָג ווייסט מען נישט גענוי, עס האָט איהם קיינער נישט פערשריעבען, „דען אויף אַ זעלכע קלייניגקייטען האָט מען דענצמאָל ביי אידען, און בפרט אין די קליינע שטעדטלעך, נישט געקוקט“. עס איז צוואָר „אַ קבלה אַ זעלבע אין זיין פאַמיליע“, אַז ער איז געבוירען אינ'ם יאָהר 1836 אינ'ם 20-טען דעקאַבר. דער טאַטע, ר' חיים משה, איז אַ איד אַ למדן, און דערביי אויך קען ער גוט לשון קודש. דאָס קינד האָט אַ לעבהאַפטע פאַנטאַזיע און חלומ'ט אַ סך און קלעהרט אַ סך. נאַטירליך ווערט עס אַוועקגעריסען פון די חלומות און אָבגעגעבען אין אַ חדר, וואו עס לערענט 12 שעה אַ מעת-לעת. די 8-שטונדען-אַרבייט איז אין אידישע חדרים נאָך נישט געווען איינגעפיהרט. ניין יאָהר אַלט זייענדיג, קען דער קליינער שלום יעקב דעם גאַנצען תנ"ך אויסוויינינג. די ביבעל בעשעפטיגט טאָג און נאַכט זיין פאַנטאַזיע. פּלוצלינג אָבער ווערט ער

פיין איהר אַוועקגעפיהרט צו דעם „עוג מלך הבשן“ פון אַלע ליטעראַטורען — צו דעם תלמוד. „דאָרט אָנקומענדיג, בין איך מיר פאָרגעקומען ווי איינער, וועלכער קומט צום ערשטען מאָל אין זיין לעבען אויף אַ יריד: ער ווערט דערשראָקען, זעהענדיג די טויזענד פערשיעדענע סחורות און כלים און געגענשטאַנדען, און ער ווערט פערטויבט פון דעם גרויסען געטומעל און גערודער. קונים לויפען, סוחרים רעש'ען, מעקלערס שרייען און אַלעם לויפט און פּילדערט... מיט מיין אָנגעבוירענער נייגונג אַלסדינג צו פערקערפערן, האָב איך געפלעגט מיר לעבעדיג פאָרצושטעלען יעדען פערשוין, וועלכע קומט פאָר אין דער גמרא. דער תנא-קמא און דער האי-מאן-דאמר האָבען זיך מיר פאָרגעשטעלט ווי אַ פּאָר שטאָלצע בייזע יודען מיט פלאַמעדיגע פּנים'ער; די רישא, די סיפא און די מציעתא — ווי דריי אידענעס, וועלכע בייסען און רייסען זיך דעם גאַנצען טאָג אַרום; און ערשט די בוגרת און די איילונית און די נערה שנתפתתה און דער חרש שוטה וקטן און דער זב מיט דער זבה, און אויך די צוויי, וועלכע האַלטען פעסט דעם טלית, און דער אָקס, וועלכער האָט געשטויסען די קוה, און דער שור המועד מיט'ן שור תם — אַלע, אַלע זענען מיר געשטאַנען לעבעדיג פאַר די אויגען, יעדער מיט זיין בעשטימטער, פעסטער געשטאַלט“. — די הלכה האָט אויף דעם יונגען קינד אָנגעוואָרפען אַ טויט-שרעק, „דען איך האָב מיך געשראָקען פאַר די טורעמס, וועלכע פליהען אַרום אין די לופטען, און פאַר די בערג, וועלכע הענגען אויף אַ האָר, און פאַר די איבריגע איבער-נאַטירליכע וואונדער אויפ'ן פעלד פונ'ם הארבען פלפול“. אָבער „די אגדה איז פאַר מיינעטוועגען געווען אַ וואונדערליכער שפּאַציער-גאָרטען, וועלכען איך האָב ליעב געהאַט. נישט אַ פּאַרק איז געווען דער דאָזיגער גאָרטען, וועלכער איז פיין אָבגעטאָקט און ווערט פיין אָבגעהיטען, אַ פּאַרק מיט אַ פּאַרקאַן אַרום און מיט פערשלאָסענע טהירען און טויערען און מיט פיין אָבגעהיטענע פלאַנצען, יעדעם פלענצעל אויף זיין אָרט, וואו די נאַטור איז געבונדען אין קייטען דורך מענשליכע הענד, נאָר אַ ווילדער וואַלד איז דאָס געווען, אַ ווייטער, ווייטער וואַלד, אָהן אַ צוים און אָהן איין אָרדנונג, אַלע פלאַנצען און געוואַקסען ווילד צונויפגעמישט. דאָרט זענען פאַרהאַן בלומען אָהן אַ צאָהל, ווילדע געוואַקסען און צניעות'דיגע פעלד-בלומעלעך, אַלעם אויסגעמישט — די ליליע פון שרון און די רויז פון די טהאָלען זענען אַרומגערינגעלט פון שטאַבעל-גראָז, און טויזענד-פאַרביגע גרעזער

און צעהנטויזענד=קאָלירינע בלומען=טעפּיכע גיעסען זיך אויס פאַר'ן אויג. די פאַנטאַזיע שפּאַציערט זיך אין דעם דאָזיגען גאָרטען אַרום פריי און ווילד און בעוויזט וואונדער. צייטענווייז בייגט זי איין דעם הימעל און שלעפּט אַראָב אויף דער ערד דעם געטליכען שטאַאט מיט זיינע צעהנטויזענדער מלאָכים, און צייטענווייז הויבט זי אַרויף אין דעם הימעל אַריין דעם גאַנצען ערד=קוגעל און לאָזט מענש און מלאָכים זיך קושען".

די אגדה, די מדרשים און די וואונדער=מעשה'לעך אין פערשיעדענע ספרים האָבען די פאַנטאַזיע פונ'ם אינגעל געהאַלטען אין איין אויפרעגען; אָבער אויך דאָס אַבסטראַקטע לערנען, די סברא און די שאַרפע לאָגיק פון דער הלכה האָבען געוועקט זיין שכל: „... פון איין זייט האָט זי (די גמרא) געשאַרפט מיין שכל דורך דאָס קלעהרען און דורך די גראַדע סברא און האָט מיך געמאַכט צום דענקער, וועלכער אונטערזוכט יעדע זאַך און ברענגט זי אַרויס אויפ'ן שכל הישר, און פון דער אַנדערער זייט האָט זי אין מיין נשמה און אין מיין פאַנטאַזיע אויפגעוועקט וואונדערליכע בילדער און האָט מיך פעהיג געמאַכט פאַר דעם היילינגען גייסט פון דער מליצה". נישט דער ערך מעהר האָט דאָס דאָזיגע לערנען געווירקט אויף זיין פאַנטאַזיע. זיין פאָטער האָט איהם געפלעגט וועקען פאַרטאָגס, איידער דער מאָרגענשטערען איז אויפגעגאַנגען, און זיי זענען ביידע מיט אַ זיסען חשק געגאַנגען אין בית=מדרש אַריין. דאָס פריה=אויפשטעהען, און בפרט אין דער ווינטער=צייט, איז אַ ביסעל שווער אָנגעקומען דעם יונגען קינד, דערפאַר אָבער איז דאָס פערגניגען אַ פּאָר מינוט שפּעטער געווען איין אונגעוועהנליכער. אבראַמאָוויטש ערצעהלט אונז דעם איינדרוק, וועלכען דאָס דאָזיגע פריה=אויפשטעהען האָט אויף איהם געמאַכט. „אַ געטליכע שטילקייט אין אַלע גאַסען. די גאַנצע שטאָדט איז פערזונקען אין שלאָף. די לבנה און די שטערען אויף זייער וואַך אין הימעל סוד'ען זיך — און איך האָרך און האָרך. דענסמאָל האָב איך געזעהען גאַנץ דייטליך דעם מלאך גבריאל, אויסרופענדיג און אָנזאָגענדיג אינ'ם טויער פון הימעל די שטונדען פון דער נאַכט. די מלאכי צבאות שוועבען און שוועבען, און הויבען=אָן זיך צו זינגען. באַלד דערנאָך ווערען די טויערען פון גן=עדן מיט אַ גרויסען רעש געעפענט, און דער גאָט פון כבוד קומט אָן. די בני=אלים דערבליקען דעם מלך פון דער היילינקייט, בלייבען זיי פערציטערט שטיל, יעדער ביי זיין מחנה, יעדער ביי זיין פאָהן, עס ריהרט זיך נישט קיין

פליגעל, עס בעוועגט זיך נישט קיין ליפּ. פּלוצלינג דערלאַנגט גאָט אַ שטורם מיט כח, דער אייבערשטער לאָזט הערען זיין שטים אין אַ געוויין. ער וויינט ביי נאַכט אויף זיין בית=מקדש, וועלכער איז חרוב, אויף ירושלים זיין פּראַכט=שטאָדט, וועלכע איז פערוויסט, אויף זיין פאָלק, די טייערע ציונ'ס קינדער, וועלכע בלאָנדזשען אַרום, און אויף די אָרעמע שכינה, וועלכע געהט מיט זיי צוזאַמען אין גלות און ליידט מיט זיי צוזאַמען. יעדעס אויג לאָזט אַרויס אַ טרעהר — און דאָס איז דער טוי אויף דער ערד און די נאַכט=ראָסע אויף מיינע לאָקען... און ווען עס דערהערט זיך דאָס דאָזיגע געוויין פון גאָט, ציטערען די צדיקי עולם און זיי וויינען ביטער צוזאַמען מיט די מלאכי השלום. איך אַליין אָבער בין פול מיט גרויס היילינקייט און איך נעהם זיך צום לערנען מיט'ן גאַנצען חשק. מיט אַ זיס קול'כעל הויב איך אָן מיין גמרא און זינג מיר מיין שיעור. איך האָב ליעב גאָט'ס תורה און וויל וויסען אַלע סודות פון דער גמרא, די אָדערען אויף מיין שטערענ'דעל ווערען מיר אָנגעשוואָלען און איך קלעהר טיעף אַריין אינ'ם לערנען". — דער דאָזיגער איינדרוק מוז זיין געווען אַ זעהר מעכטיגער, דען נאָך אין איינעם פון זיינע לעצטע ערצעהלונגען, אין „שלמה ר' חיים'ס", קעהרט ער זיך צו איהם צוריק און שילדערט איהם נאָך ברייטער און שטאַרקער.

מיר אָבער קענען און פערשטעהען די דאָזיגע וואונדערליכע סימנים: די נשמה פונ'ם דיכטער הויבט=אָן צו דערוואַכען.

און דאַן ווידער: ... „מיין ליעבסטע האָב איך אינ'ם געדיכטען וואַלד געזוכט, אין דעם שטילען שאָטען, אויף דער גראָז=לאָנקע און ביים רוהיגען וואַסער'ל, און זי האָט מיר דאָרט איהרען גאַנצען אוצר געוויזען און האָט זיך געשפּיעלט מיט מיר אומעטום. איך בין איהר נאָכגעשפּרונגען אויף די בערג, נאָכגעקלעטערט אויף די ביימער, און בין געזעסען מיט איהר ביי דער שאָף=פּאַשע און מיר האָבען זיך איינגעהערט צו דעם ליעבליכען בלעקענען פון די סטאַדעס. די נאַכטיגאַל האָט מיר איהרע ליעדער געזונגען און די טורטעלטויב האָט מיר, צוזאַמען מיט טויזענד אַנדערע פייגעל, די מוזיק געמאַכט; זיי האָבען מיר דאָס ליעבעס=ליעד געזונגען פאַר מיין שענסטע, די טאָכטער פון גאָט, וועלכער בעשאַפט דאָס אַלעס. און די ליעבע, וועלכע האָט מיר אין האַרץ געברענט ווי אַ פייער, איז געווען אַ ליעבע פון לויטער גייסט, אינגאַנצען אָהן אַ פליייש, עפּעס היילינגעס, אינגאַנצען אָהן אַ קערפּער,

אַ פערבאָרגענע ליעבע צו אַלדעס גוטס, צו אַלדעס שענע און ערהאַבענע, וועלכע דערפרייט דעם מענשען און מאַכט איהם קליין און מאַכט איהם גרויס און לאָזט איהם ווערען גוט און עדעל און לאָזט איהם ליעב האָבען אַלע מענשען"..

אוי, אוי, קענען מיר און פערשטעהען די דאָזיגע סימנים!

דאָס שטעדטעל אָבער, וואו דאָס קינד האָט געלעבט מיט זיינע עלטערען, איז געוועזען עפּעס אַ פערוואָרפענער העק... „אין איינזאַם נעסט אין אַ גאָט-פערלאָזענעם ווינקעל, און איך האָב אין מיין תמימות געגלויבט, ווי אַ היהנדעל אין דער אייערשאָל, אַז באַלד הינטער קאַפּעלע, פון ביידע זייטען, הויבט זיך אָן דער מדבר מיט די „הרי חושך" און דעם „סמבטיון" און מיט די שלאַנגען און עקדישן און די איבעריגע משונה'דיגע חיות. די קליינע הייזער אין מיין שטעדטעל זענען מיר פאָרגעקומען ווי פּאַלאַצען, און די שוהל און דער קלויז בּיי אונז — ווי זיי וואָלטען נישט האָבען זייער גלייכען. די „פני" אין שטאָדט, האָב איך געמיינט, זענען די עדעלסטע בעשעפענישען און די קליגסטע אויף דער גאַנצער וועלט, און ווער שטועסט, ווען זיי האָבען געהאַט לאַנגע בערד און אַ שיינעם שטעל, דען דענסמאָל האָב איך געגלויבט, אַז וואו זקנה, דאָ תורה און חכמה, און ווער עס האָט אַ קוה אָדער אַ ציעג, דער איז רייך ווי קורח. דער שופר און די קאַטערינקע, וועלכע האָט זיך צוזעליג פערבלאָנדזשעט צו אונז ווי עפּעס אַ וואונדערליכע זאַך, און די איינפאַכע כלי זמר, מיט וועלכע מען האָט געפלעגט שפּיעלען בּיי אונז אויף החתונות, האָבען זיך מיר אויסגעוויזען ווי דאָס שענסטע און העכסטע, און איך האָב געמיינט, אַז עפּעס בעסערס איז שוין גאָר נישט פאַרהאַן. אוי, ווי ערהאַבען מוז זיין דער בעל תוקע, וועלכער קען דעם קוניץ פון בלאָזען, און נעמט בּיי יעדערען אַרויס די נשמה מיט זיינע וואונדערליכע קשר'קען!..."

דער פאָטער שטאַרבט איהם, ווען ער איז אַ אינגעל פון אַ יאָהר 14—15, און די צייט פון עלענד און נויט הויבט זיך אָן. בּיי דער מאַמען, דער אָרעמער אַלמנה, קען ער נישט לענגער בּלייבען, און די נאָהנטסטע קרובים שיקען איהם אין די ישיבה אַריין, „כדי עס זאָל נישט הערען פון איהם קיין פּוסט-און-פּאַסטניק". אין דער ישיבה אין סלוצק לערנט ער בּיי דעם בעוואוסטען ר' אברהם ברוך, דאַן ווערט ער דער תלמיד פונ'ם ראש-ישיבה, דעם חריף ר' מיכל מ"ס. שפּעטער לערנט ער אין

ר' יונה'ס בית-מדרש בּיי ר' אברהם'לע. ער מאַכט-דורך דעם גאַנצען בעקאַנטען קורס: שלאָפט אויף דער באַנק אינ'ם בית-מדרש, עסט ברויט מיט זאַלץ און קריעגט אַ מאָל אַ „טאָג" אויך. דאַן קומט ער קיין ווילנאָ און לערנט בּיי דעם בעריהמטען ר' סענדערעל און ר' מעלה'ס ישיבה און דאַן אויך אין גאונ'ס בית-מדרש. דערוויל האָט די מוטער צום צווייטען מאָל חתונה געהאַט; איהר מאַן האָט געהאַלטען אין אַרענדע די מיהל אין אַ דאָרף נישט ווייט פון קאַפּולע — און שלום יעקב האָט זיך אומגעקעהרט צו דער מוטער אין דאָרף אַריין און האָט דאָרט געלעבט מיט דעם שטיעף-פאָטערס אינגלעך, אום נישט בחנם ברויט צו עסען. און ווידער הויבט זיך אָן די אַלטע מעשה —: „דאָרט, וואו מיין שטיעף-פאָטער האָט געוואוינט, זענען געוועזען וועלדער אַרום און אַרום, גרויסע אַלטע וועלדער מיט אַלערליי חיות. בּיי נאַכט האָבען די הונגעריגע וועלף געשריגען און אויך דער בער האָט זיך דאָרט אָפט בעוויזען. פייגעל האָבען שטענדיג געזונגען, און דער ליעבער און די וואַסער-עופות האָבען פון געמוזעכץ ליעבליך אונטערגעהאַלטען. דורכ'ן וואַלד האָט זיך געשלענגעלט אַ גרויסער טייך און איז דערגאַנגען ביז צו דער מיהל, דאָרט האָט ער זיך צעגאָסען אין אַ מעכטיגען וואַסער-שטאָרץ און האָט מיט אַ געוואַלטיגען רוישען געדרעהט די רעדער, אַז פונ'ם גערויש פון דער מיהל און דעם געברויז פונ'ם וואַסער האָבען די אויהרען געקלונגען".

און דאַן ווידער: — „אין דעם דאָזיגען איינזאַמען, פערלאָזענעם הינקעל איז מיר מיין מוזע ערשיינט... מיט כשוף האָט מיך געצויגען, איך זאָל איהר נאָכגעהען אין וואַלד אַריין ביז אונטער דעם גרינעם בוים, וואו עס איז שטיל און הייליג. מיט די וואַלד-בוימער האָט זי מיר אַ בונד געשלאָסען און מיט די פייגעל פון הימעל און מיט די חיות אויף דער ערד און האָט מיך געלערענט זייער שפּראַך". — דענצמאָל האָט דאָס אינגעל געמאַכט זיינע ערשטע ליטעראַרישע פּראָבעס: אַ ליריש געדיכט איבער די שענקייט פון דער נאַטור, ווי „דער טייך פּלאַפּעלט צו איהם און דער ווידער-קול פון וואַלד ענטפערט". אָבער אויך דער שפּאַט האָט איהם שוין אין יענע טעג גענומען און ער האָט אָנגעשריבען אַ מין דראַמא אין גראַמען אין דער פאָרם פון לוצאַטאָ'ס „לישרים תהלה". אָבוואויהל „איך האָב דענצמאָל גאָר נישט געוואוסט, וואָס אַ דראַמא איז, און איך האָב קיינמאָל נאָך אַ זעלכע ספרים נישט געהאַט געלייענט". זעלבסטפערשטענדליך האָבען די אַלע פּראָבען קיין

שום ליטעראַרישען ווערט נישט געהאַט, אָבער אויך אין זיי איז שוין געווען צו דערקענען די צוויי גרונדשטריכען פון זיין אייגענטליכען טאַלאַנט: זיין נייגונג צום ליריזם און זיין נייגונג צו דער סאַטירע.

באַלד אָבער האָט עס איהם אָנגעהויבען ציעהען און ער האָט אַליין נישט געוואוסט וואו אַהין, און ער האָט נישט געקענט מעהר איינזיצען אויף איין אָרט. ער האָט זיך אומגעקעהרט קיין קאַפּולע. אין קאַפּולע האָט ער אָנגעטראָפען איינעם, אַ בעטלער, מיט'ן נאָמען אַברהמעל חראָמאָי (אַ זכר אויף „פישקע דער קרומער"). דער דאָזיגער בעטלער איז אוים געווען אַ האַלבע וועלט, און מיט זיינע מעשות וועגען ווייטע שטעדט און וואונדערליכע מדינות — למשל, וועגען וואָהלין — האָט ער אויפגעקאָכט די פאַנטאַזיע פונ'ם יונגען קינד. זיין נשמה האָט איהם געצויגען צו עפּעס אַ פאַנטאַסטיש-ראָמאַנטיש לעבען אין ווייסטע וועלדער און אין פעלדער, מיט אַ חברה בעטלערס, ווייט, ווייט צווישען פרעמדע בעשעפענישען, און ער האָט בעשלאָסען זיך צו לאָזען מיט'ן דאָזיגען ר' אַברהמעל אין די וועלט אַריין (אין אָנגעהערעניש צו „מסעות בנימין השלישי"). שטעדט און שטעדטלעך זענען זיי צוזאַמען דורכגעוואַנדערט, דורך ליטא און דורך דעם גאַנצען דרום-מערב-קאַנט פון רוסלאַנד, איבער וואָהלין, אוקריינע און פּאָדאָליע און גענעכטיגט האָט מען אין אַ „הקדש" אָדער אין אַ בית-מדרש (אַ ביסעל „פישקע דער קרומער" און אַ ביסעל „קליין מענשעלע") און געגאַנגען איז מען איבער די הייזער. אויף דער דאָזיגער נסיעה, אינ'ם צעבראָכענעם וועגעלע מיט דער אָבגעשונדענער שקאַפּע איז געלעגט געוואָרען דער גרונדשטיין צו מענדעלי מוכר-ספרים'ס ביידעל מיט דער קליאַטשע, מיט וועלכע ער פאָהרט-דורך איבער'ן גאַנצען אידישען תחום אין דער לענג און אין דער ברייט. דער אינגעל איז געוואָרען אין די הענד פונ'ם קרומען שנאָרער נישט קיין שלעכטער עסק, אום נדבות צו קלויבען, און, אום דעם געשעפט נאָך צו פערגרעסערען, האָט ער איהם געוואָלט פערקויפען אויך פאַר אַ חתן (מאַטעריאַל פאַר פערשיעדענע עפּיזאָדען אין „ווינשפינגערעל"). „שפּעט ביי נאַכט האָט אַברהמ'על פערשלעפּט זיין פערשוין אין אַ פוסטע קרעטשמע, וואָס האָט זיך געפונען ווייט פון דער שטאָדט, אין אַ עק, וואו קיין לעבעדיגען מענשען האָט מען נישט געזעהען. די קרעטשמע איז געווען אָהן פענסטער, אָהן טהירען, נאָר עפּעס איין אַלטע חורבה, וואו קיין מענשען האָבען שוין קיין הונדערט

יאָהר דאָרט נישט געוואוינט... פּלוצלינג האָט אָנגעהויבען שטאַרק דונערען און בליצען, דער הימעל האָט זיך געעפענט און עס האָט געחליאַפּעט דער רעגען ווי פון אַ צובער, די גאַנצע קרעטשמע האָט געשוואומען אין וואַסער, אָט-אָט-האָט, אויסגעוויזען, ווערען אַלע דערטרונקען, און אָט פון איין ווינטעל פאַלט גאָר איין די גאַנצע קרעטשמע, וועלכע שטעהט אַזוי אויך אויף היהנערשע פיסלעך" — אין אַזאַ מינוט האָט דער בעטלער געסטראַשעט דעם אינגעל, אַז ווען ער וועט זיך עקשנ'ען און וועט נישט ווערען אַ חתן פאַר דעם מחותן, וועלכען ער האָט פאַר זיינעטוועגען אויסגעזוכט אין דער שטאָדט, וועט ער איהם לאָזען דאָ אַליין אויפ'ן פעלד. אין עטליכע טעג אַרום איז דער קליינער שלום יעקב געבליעבען איינער אַליין, פערלאָזט אויפ'ן פעלד, נישט וויסענדיג, וואו איין און וואו אויס. מיט גרויס מיה האָט ער זיך געשלעפּט ביז ער איז געקומען קיין קאַמעניץ-פּאָדאָלסק. דאָרט האָט ער געפּרובט ווערען אַ משורר ביי אַ חזן (עפּיזאָדע אויס „קליין מענשעלע"). דאַן איז ער אין דער דאָזיגער שטאָדט געזעסען אין בית-מדרש און האָט געלערענט תורה, און אַלע לומדים אַרום און אַרום האָבען געקוקט אויף איהם מיט גרויס דרך-ארץ. דאָרט איז ער בעקאַנט געוואָרען מיט איין אַלטען מאַן, אַ זעהר אָנגעזעהענער אין דער גאַנצער שטאָדט וועגען זיין יראַת-שמים און זיינע מעלות און מדות (דער אָריגינאַל פון ר' אַברהם אין „ווינשפינגערעל"). דער דאָזיגער אַלטער האָט דעם יתום ליעב בעקומען, און האָט איהם גע'עצה'ט, ער זאָל, וויל ער קען גוט לשון-קודש, אַריינגעהען אַמאָל בסוד צו איינעם אַ געלעהרטען משכיל, וועלכער וואוינט הינטער דער שטאָדט (עפּיזאָדע אויס „קליין מענשעלע"). דער קליינער אַבראַמאָוויטש האָט איהם געפאָלגט און איז דאָרט אַהין געגאַנגען. דער דאָזיגער משכיל איז געווען דער העברעאישער דיכטער אַברהם בער גאָטלאָבער.

קיין גליקליכערער צופאַל האָט שוין נישט געקענט זיין אין דעם יונגען אַבראַמאָוויטשעס לעבען, ווי דאָס דאָזיגע אַריינגעהען אין דעם דאָזיגען הויז — אָבער גלייכצייטיג האָט איהם אויך קיין אומגליקליכערער צופאַל נישט געקענט זיין. פון איין זייט איז ער דעדורך געקומען דירעקט און אָהן אַ סך אומוועג צו דער ליטעראַטור, פון דער אַנדערער זייט אָבער איז ער דעדורך פערשלעפּט געוואָרען אין אַ ריכטונג, פון וועלכער ער האָט זיך גאַנצע צעהנדליגער יאָהרען נישט געקענט בעפרייען. ווער ווייס: ווען דער צופאַל וואָלט אַבראַמאָוויטשען

רענצמאל נראד האבען געבראכט אין א קרייז אריין, וואו מען וואלט איהם האבען אויפגעמאכט די אויגען אויף זיין אייגענטליכען ווערט און אויף דעם אמת'ען געטליכען פונק, וועלכער לעבט אין איהם, ווער ווייס, זאג איך, אויב דער דאזיגער אבראמאוויטש וואלט נישט האבען אונז געגעבען זיינע מייסטער=ווערק שוין אין דער ערשטער פעריאדע פון זיין שריפטשטעלעריי. אזוי אבער האט ער ערשט געמוזט דורכמאכען דעם גאנצען גלגול=מחילות פון דעם אידישען מחבר=ליטעראט פון דער דעמאליגער צייט.

מיט דעם אריינקומען אין גאטלאבערם הויז הויבט=אן א נייע קאפיטעל פון אבראמאוויטשעס לעבען. אין דעם דאזיגען הויז האט ער געפונען איין אוצר פון ספרים, וועלכע ער האט געשלונגען ווי א הייס=הונגריגער. גאטלאבערם טאכטער האט איהם דעם ערשטען אונטערריכט געגעבען אין רוסיש און אין דייטש, און ביי איהר האט ער געלערענט אויך די אנפאנגס=גרינדען פון אריפמעטיקא. אים יאהר 1856 האט ער געמאכט זיין עקזאמען אלס לעהרער, און איז אנגעשטעלט געווארען אלס קאזיאנע לעהרער אין דער שטאדטישער שולע. ארום יענע צייט האט ער געדרוקט אינ'ם „המגיד" זיין ערשטע ארבייט: איין ארטיקעל וועגען חינוך און אז אידען דארפען לערנען רוסיש און דארפען קענען וויסענשאפט. דאן איז ער אריבערגעפאהרען קיין בערדיטשעוו, און דארט האט ער אנגעהויבען זיין ליטעראַרישע קאריערע. ער האט געשריבען זיינע קריטישע בראשורען „משפט שלום" און „עין משפט". אינ'ם גייסט פון יענער צייט האט ער פערפאסט, פריי לויט לענץ, א העברעאישע זאאלאגיע אין דריי חלקים מיט'ן נאמען „תולדות הטבע". אים יאהר 1867 האט ער אנגעשריבען זיין ערשט ערצעהלונגעל מיט'ן נאמען „למדו היטב", און א יאהר שפעטער האט ער עס פערגרעסערט און האט עס געדרוקט מיט'ן נאמען „האבות והבנים" (1868) — די ערשטע בעלעטריסטישע פראבען.

א ביסעל שפעטער געהט אבראמאוויטש אריבער צו א מין נייער טעטינקייט. ער הויבט=אן, אונטער דעם פסעוודאנים „מענדעלי מוכר ספרים", צו שרייבען אויף אידיש פאר די גרעסערע מאסע, „אום נוצען צו ברייננען": אום זיי אויסצובעסערען און אום זיי צו בעלעהרען. ער שרייבט „דאס קליינע מענשעלע" — איין ערצעהלונג, וועלכע ווייזט אין אנהויב (די מעשה מיט דעם קליינעם מענשעלע, וועלכער זיצט אינ'ם מענשענס אויג) די שענסטע פאעטישע קוואליפיקאציעס, און וועלכע

ווערט אבער דאן א שטרייטשריפט געגען די ראשי=הקהל, די קליינע מענשעלעך, אין די קליינע רוסישע שטעדט. דאן שרייבט ער די ערשטע פראבע פון „פישקע דעם קרומען", און דאן „די טאקסע" — די שארפסטע קריטיק געגען אונזערע תקיפים, די שטאדט=בעלי=טובות. צוליעב דעם דאזיגען בוך מוז ער עוקר זיין פון בערדיטשעוו, וואו ער האט דאן געוואהנט, ווייל די דארטיגע ראשי=קהל האבען זיך געפונען בעליידיגט, און ער בעזעצט זיך אין זשיטאמיר, וואו ער האלט עקזאמען און ווערט לעהרער אין דער דארטיגער ראבינער=שולע. ארום יענער צייט שרייבט ער „די קליאטשע" — דאס מערקווירדיגע בוך, אין וועלכעם ער האט, ווי נאך קיין שום צווייטער שריפטשטעלער נישט ביי אונז, דעם קאמפף געפיהרט קעגען אלע אונזערע בעדריקער אין דרינען און אין דרויסען. עס איז די גיפטיגסטע סאטירע אויף דעם לעבען פון דער כנסת=ישראל. און דערביי ווערט דאס בוך געטראגען פון א דיכטער=פאנטאזיע, ווי זי איז ביי אונז איינציג. דעם קינסטלער אבער אינ'ם מאדערנעם זין דערקענט מען נאר אין דער וואונדערבארער קראפט פון נאטור=שילדערונגען און פייזאזשען. דאן האט ער געפרובט שרייבען אויך עטליכע לייכטע זאכען אין גראמען („יודעל", „זמירות ישראל" און „פרק שירה"). באלד דערויף האט ער געשריבען די ערשטע פראבע פון זיין שארפער סאטירע „מסעות בנימין השלישי" — די געשיכטע פון א אידישען מין דאן קישאט, און דאן ווידער א דראמע מיט'ן נאמען „דער פריזיוו". אים יאהר 1881 איז ער אריבערגעפאהרען קיין אדעסא, וואו ער איז אנגעשטעלט געווארען אלס פיהרער פון דער דארטיגער תלמוד=תורה.

און ווידער איז אבראמאוויטש אריבערגעגאנגען צו עפעס א נייעס. ער האט אנגעהויבען אין זיין ליטעראַרישער טהעטיגקייט זיך צו ווייזען פון א נייער זייט: פון א ריין קינסטלערישער. ער האט אוועקגעלאזען דאס פאלעמישע און דאס פובליציסטישע און דאס ריין קריטישע און איז געקומען צו זיין העכסטער פארם, צום ריין קינסטלערישען. ארום יענער צייט האט ער געשריבען, צום גרעסטען טייל אויף העברעאיש, די מייסטערהאפטע קליינע ערצעהלונגען, פון דאן האט ער אויסגעארבייטעט, גלייכצייטיג אויף אידיש און אויף העברעאיש, יענע פיער גרויסע ערצעהלונגען, וועלכע וועלען בלייבען אויף אייביג א שאץ אין אונזער ליטעראטור: „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאס ווינשפינגערל" און „שלמה ר' חיים'ס". צום ערשטען

מאָל האָבען אידישע לעזער געזעהען אַ זעלכעס, וואָס זיי האָבען נאָך קיינמאָל נישט געזעהען: אַ קינסטלער, ווי זיי האָבען נאָך קיינמאָל אַ זעלכען נישט געהאַט. און דער קינסטלער מאָלט זיי דאָס לעבען פון דעם עלענדען פאָלק אין קאַבצאַנסק און אין גלופּסק און אין טונעיאַדאָווקע — כל ישראל איז איין קבצן. די צרה איז אַ צרה, פון וועלכער עס איז קיין ענטרינען נישט דאָ. עס איז אַ פערשאָלטען גלות־לעבען, אַ הינטיש לעבען...

קוקט מען צוריק אויף די שריפטשטעלערישע טהעטיגקייט פון אַבראַמאָוויטשען, זעהען מיר זי פאַר זיך איינגעטיילט שטרענג אין דריי פּעריאָדען.

אין דער ערשטער פּעריאָדע: עס נוצט איהם נישט זיין גאַנצער טאַלענט און זיין גאַנצע פּאָעזיע; די דעמאָליגע צייט מאַכט איהם פאַר אַ שרייבער, ווי די הונדערט אַנדערע זענען געווען, מיט די זעלביגע צ׳ילען און די זעלביגע וואונשען. ער שרייבט זיינע מליצות, ער האַלט מלחמה מיט די „מורדי אור" און מיט חסידים און חסידות, ער שרייט געוואַלט, אַז מען מוז לערנען וויסענשאַפטען, און וועלכע צרה עס זאָל נישט זיין געקומען אויף אידען אין זיין לאַנד, ווייסט ער, אַז עס איז נאָר דערפאַר, ווייל זיי האָבען זיך נישט געבילדעט. זאָלען זיי זיך נאָר בילדען — וועלען זיי באַלד און גיך געהאָלפען ווערען. אַרום יענער צייט שרייבט אַבראַמאָוויטש זיין „משפט שלום", „האָבות והבנים" און קאָמפּילירט אַ נאַטורוויסענשאַפטליך ווערק „תולדות הטבע".

אין דער צווייטער פּעריאָדע ווערט אַבראַמאָוויטש בעל־מלחמה און מאָראַליסט. די אָנגעבוירענע פּאָעזיע און דער מערקווירדיגער זין פאַר נאַטור־שענהייטען שטערען אפילו אַ ביסעל; אָבער נישט קשה, ער שטרענגט זיך אָן, זיי ענטשווינגען צו מאַכען, ווי וויית ער קען נאָר. „די קליאַטשע" — ווען מען זאָל בעזייטיגען פון איהר די פיעל שענע לירישע שטעלען, וועלכע זענען טיילמאָלם אמת׳ע פּערעל פון פּאָעזיע, און די וואונדערבאַרע בעשרייבונגען פון נאַטור־שענהייטען, וועלכע זענען אָפּטמאָל גאַנצע אוצרות פון קונסט, בלייבט אונז איבער איין אַפּאָלאָגעטיש־פּובליציסטישע שריפט מיט מערקווירדיגע טענדענצען. „מיט וואָס פאַר אַ יושר קען מען — פרעגט ער פשוט — יענעם נישט לאָזען עסען, אָטעמען פריי, סיידען ביז ער וועט זיך אויסלערנען עפּעס קונצען? איטליכב בעשעפעניש, וואָס ווערט געבוירען, איז קודם־כל אַ לעבעדיגע זאַך, פערזאָרגט פון דער נאַטור מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים, טאַקי

נאָר פון זיינטוועגען, בכדי דורך זיי צו בעקומען אַלסדינג, וואָס עס בעדאַרף נויטיג האָבען צום לעבען"... „איך בין דיר מוחל דיין רחמנות! — רופט ער אויס אין אַיין אַנדער אָרט — איך וויל נישט, אַז דו זאָלסט אויסאַרבייטען, מען זאָל מיך נישט אַזוי פּלאָגען, מען זאָל מיר געבען מיין בעדערפעניש צו דערהאַלטען די נשמה, טאַקי נאָר גלאַט פאַר רחמנות, ווייל עס איז פּשוט אַ צער־בעלי־חיים. איך וויל אפילו נישט, דו זאָלסט אויסבעטען פאַר מיר אַלע נויטיגע זאַכען צום לעבען אַ׳ מהאי טעמא, וואָס מען האָט און מען קען האָבען פון מיר נוצען. דאָס זענען אַלטע מעשות, אַלטע ליעדלעך, וואָס איך האָב זיי שוין געהערט אין דער וועלט זינגען אין פערשיעדענע צייטען". דער שטאָלצער טאָן און די גאַנצע האַלטונג דערמאָנען אונז אַ ביסעל גבריאל ריעסער, לודוויג בערנע און זייער גלייכען. אַ ביסעל ווייטער הערען מיר דאָס דאָזיגע אין נאָך אַ שאַרפערער פאָרם: „איך וויל גאָר נישט הערען קיין רחמנות, קיין קונצען, איך בין ווי אַלע אַנדערע, אַ לעבעדיג בעשעפעניש און האָב ווי זיי אַ פּראַווע, דאָס רעכט צו לעבען. האָט יענער אויף מיר רחמנות, הייסט עס אַזוי פיעל, ווי איך לעב נאָר אין זיין זכות, ער האָט יאָ דאָס רעכט צו לעבען און איך נישט; אינגאַנצען וואָס איך האַלט מיך, וואָס איך זשיפּע, האָב איך עס צו פערדאַנקען איהם, נאָר איהם, אין דער צייט, אַז מיר ביידע זענען גאַנץ גלייכע בעשעפעניש מיט איינערליי בעדערפעניש. לאָזט מיך יענער לעבען, ווייל איך ברענג איהם נוצען, הייסט עס אַזוי פיעל, ער איז דער תכלית, דער עיקר, דען איך לעב נאָר, מחמת דערמיט טויג איך איהם. פאַר מיר אַליין וואָלט איך נישט בעדאַרפט גאָר בעשאַפען ווערען. איך וויל אָבער לעבען גלייך ווי אַנדערע, גלאַט ווייל איך בין אויך אַ בעשעפעניש פאַר מיר"... „אין דער וועלט הערשט איין געזעץ פאַר אַלע בעשעפעניש, פאַר אַלע מענשען גלייך, אַזאַ געזעץ, וואָס קיינער, יהיה מי שיהיה, איז ניט אימשטאַנד עס איבערצומאַכען, וואָס אַקעגען איהם העלפט נישט קיין שרייען, קיין רעדען, קיין דרשות און קיין שום מיטעל; אַזאַ געזעץ, וואָס איז שטאַרקער פון אַלע שטאַרקע, מעהר עקשן פון אַלע עקשנים, וואָס אַז מען שטעלט זיך איהם אַקעגען, זוכט עס זיך אויס טויזענדער אַנדערע וועגען, טויזענדער המצאות און הסברות, כדי זיך צו דערהאַלטען — איך מיין דעם דאָזיגען בעקאַנטען געזעץ, וואָס אַלע חילען עסען, וואָס איטליכער וויל צו דערהאַלטען זיין לעבען, עס מעג זיך זיין אויף וועלכען

אופן, מיט וועלכע מיטעל עס וויל זיך״. — אין דער דאָזיגער פעריאָדע רעדט אַבראַמאָוויטש נאָך אַלץ אין אַלעגאָריעס און משלים; זיין ליעבּסט ווערטעל איז דענצמאָל: „נישט דאָס בּין איך אויסען״. ער האַלט וכּוחים, ער זאָגט מוסר, ער שטראָפט, ער קריעגט זיך מיט דאָס זייניגע און מיט פרעמדע, ער זוכט די סבּות פון יעדער זאַך און יעדער ערשיינונג — און שטערט איהם אמאָל זיין פּאָעטישער גייסט אין זיינע חקירות, דערשטיקט ער איהם. אין דער דאָזיגער פעריאָדע איז ער אונזער בּעסטער פּובּליציסט. ער איז אַ שטרייטער און אַ מאָראַליסט.

און אַזוי קומט מענדעלי צו זיין דריטער און לעצטער פעריאָדע פון זיין שריפטשטעלעריי. דאָס קינסטלערישע אין איהם נעמט סוף־כּל־סוף די אויבּערהאַנד, און עס בּעווייזט זיך דער ריינער קינסטלער, אַ זעלכער, ווי בּיי אידען איז זיין גלייכען נישט געוועזן. ער זאָגט נישט מעהר קיין מוסר, ער קריעגט זיך נישט מעהר מיט אונזערע שונאים פון דרויסען און מיט אונזערע תּקיפים פון דרינען, ער שרייבּט נישט מעהר קיין אַלעגאָריעס, נאָר ער מאָלט דאָס לעבּען אין דער אידישער גאַס, אַזוי ווי זיינע אויגען זעהען עס, און עס איז נישט פאַרהאַן קיין זאַך, וועלכע ער זעהט נישט, און עס בּלייבּט נישט קיין פּינקט, וועלכער איז פאַר איהם פערבּאָרגען. און עס איז נישט דאָ קיין בּעוועגונג, וועלכע איז איהם אומבּעקאַנט; אַלעס זעהט ער און ווייסט ער, און אַלעס מאָלט ער, און דער פּאָן פון דעם דאָזיגען געוואַלטיגען געמעלבּץ איז דער שרעקליכער, פירכטערליכער דלות, אין וועלכען אַ גאַנצע אומה, אַ צעבּרעקעלטע און צעווייטיגטע, טרינקט זיך, און עס קומט אַרויס יענע געוואַלטיגע, פירכטערליכע טראַגעדיע, וועלכע נעמט־אָן בּיים האַרץ און פער׳סמ׳ט די נשמה. עס איז שוין גענוג פאַר אונזערטוועגען די נעמען פון זיינע שטעדט, אום צו וויסען, וואו דאָס אומגליק הויבּט זיך אָן: קאַבּצאַנסק, גליפּסק און טונעיאַדאָווקע. די נעמען זענען סימוואָלען. כּל־ישראל איז איין קבצן. די גרויסע אידישע אַלטע טאָרבּע, דאָס איז אונזער אומגליק. דער איד מוז זיך לערנען מוותּר זיין אויף דעם בּיסעל עולם־הזה און בּרעכען די תּאוה פון עסען. „דער יצר־הרע פון עסען איז אַ געמיינע תּאוה״. ער טאָר נישט וויסען פון דער פרייד פון קינדער־יאָהרען און פון דער שענהייט פון דער נאַטור, און ער מוז לעבּען אין דער וועלט פון פאַנטאַזיעס. די דאָן־קישאָטען מעהרען זיך בּיי איהם, יענע „בּנימין השלישי׳ס״, וועלכע פאָהרען אין די וועלט אַריין, און דאָס לעבּען אין דער „קבּלה״־און

אין דער „זוהר״־וועלט ווערט פאַר איהם עפּעס נאַטירליכעס. די סאַטירע פון׳ם גרויסען דיכטער ווערט וואָס אַ מאָל שטאַרקער, וואָס אַ מאָל גאַליגער, און עס צעשפּיעלט זיך דער גרויסער שפּאָט און ער ווערט אַזוי בּיטער.

די פיגור פון אַבּראַמאָוויטשען און זיין אַלגעמיינעם כאַראַקטער שטעלט זיך אונז אַלזאָ פאָר אַזוי: אַ איד ווערט געבּוירען אין עפּעס אַ פערוואָרפען שטעדטעל, ווי טויזענד אַנדערע פון זיינע בּרידער. קיינער ווייסט נישט, וואָס עס לעבּט אין איהם, און ער ווייסט עס אים אַלערווייניגסטען — און דערבּיי איז זיין נשמה אַ נשמה פון אַ גרויסען פּאָעט. ווען ער קומט אין די וועלט אַריין און הויבּט־אָן זיך זיין וועג צו זוכען, ווערט ער אַזוי ווי די פיעלע אַנדערע צווישען זיינע בּרידער, וועלכע עס איז אויסגעקומען צו ווערען שריפטשטעלער. ער ווערט אַ מוסר־זאָגער, אַ קעמפּפער פאַר אויפקלערונג, אַ מליץ־יושר, ער ווערט אַ בּיסעל ריב״ל, אַ בּיסעל צווייפעל און אַ בּיסעל גאָטלאָזער. אין אַ געוויסער בּעציעהונג שטעהט איהם זיין פּאָעטישער זין ווי אַ שטערעניש אויפ׳ן וועג, ער אָבּער בּעזיעגט זי און דערשטיקט זי. שטעלט אַייך אָבּער פאָר, ווי גרויס האָט געמוזט זיין דער דאָזיגער פּאָעטישער זין און די דאָזיגע נייגונג צו קונסט, אַז ער האָט זיי פאָרט נישט געקענט בּעגראָבּען, אַזוי אַז סוף־כּל־סוף האָבּען זיי זיך דורכגעבּראָכען. ער איז שוין העכער פערציג יאָהר אַלט געווען, ווען ער האָט אָנגעהויבּען אַלס ריינער קינסטלער, אַזוי אַז ער האָט נישט מעהר אוספּעיעט צו געהען אין פרעמדע פוס־טריט און ער איז געוועזן געצוואונגען צו ערפינדען פאַר זיך אַ נייע טעכניק און אַ נייע פאָרם און אַ נייעם פאָרטראָג. און דאָס גרעסטע וואונדער איז, אַז דאָס בּעסטע, וואָס ער האָט געשריעבּען, האָט ער געשריעבּען שוין אַלס זעכציגער, זיעבּציגער! „פישקע דער קרומער״, „מסעות בּנימין השלישי״, „דאָס ווינשפינגערעל״ און „שלמה ר׳ חיים׳ס״ זענען און בּלייבּען די גרעסטע מייסטער־ווערק פון אונזער ליטעראַטור.

III.

„פישקע דער קרומער". אַלס ספור=המעשה פאַר זיך איז „פישקע" שוין אַ ביסעל צו איינפאַך. בכלל צייכענט זיך דאָך נישט מענדעלי אויס אַלס מעשה=שרייבער מיט פערוויקעלטע און פערציקעלטע געשעהענישען; על פי רוב האָבען מיר אין זיינע מעשות קיין שום „האַנדלונג" נישט, און זיי זענען אַזוי איינפאַך, אַז ווען אַיין אַנדערער זאָל קומען, וועלכער בעזיצט נישט דעם טאַלענט פון מענדעלי, וועט ער גאָר נישט וויסען, וואָס מיט דעם דאָזיגען שטאָף אָנצוהויבען. אייגענטליך געפינסט דו דאָרט גאָר נישט דאָס, וואָס מען רופט „קאָמפּאָזיציע", און געפינסט נאָר אַ צונויפשטעלונג פון בעזונדערע מעשה'לעך, שטיקלעך, עפּיזאָדען, בעטראַכטונגען, נאַטור=שילדערונגען און וואונדערשענע שטעלען. די אייגענטליכע מעשה פון פישקע דעם קרומען איז אַ גאָר איינפאַכע: איינער אַ קרומער, וואָס הייסט פישקע, דיענט אין דעם מרחץ אין דער קהלה גלופּסק, און חברה מאַכט איהם התונה מיט דער „בלינדער יתומה", וואָס בעט נדבות בײַ דער „טויטער שול". דערנאָך לאָזען זיך בײדע, מיט אַ גאַנצע חאַליאַסטרע אָרעמעלייט, געהען איבער די הייזער און וואַנדערען פון שטאָדט צו שטאָדט און פון הקדש צו הקדש. דאָ קומען פאַר קאַרטינעס און סצענעס פון אידישע אָרעמע לייט. און דערנאָך: פישקע דער קרומער האָט עפּעס נישט אַזאַ שטאַרקען שלום=בית מיט זיין ווייב, וועלכע חבר'ט זיך אַ ביסעל מיט אַיין אַנדערען אָרעמאַן, מיט דעם „רויטען ממזר", און ער אַליין, פישקע, דערטאַפּט צווישען חברה אַ האָרבאַטע מערעל, און בײדע פערליעבען זיך מיט אַ מין פערליעבעניש, וועלכע איז פשוט גאָר נישט צו דערטראָגען, און יעדעס מאָל, ווען פישקע נעמט זיך דערצו, אָבצו'גט'ען זיין ווייב, קומט אַלעמאָל אַריין עפּעס אַ שטן אין דער מיטען, ביז טאַקי די האָרבאַטע איז נעלם געוואָרען פון איהם, דורך דעם רויטען ממזר'ס אַ שפּיצעל, און אונזער פישקע פאָהרט דאָס איצט זי זוכען... און אַזוי ווי ער זיצט אויף דער בויד, פאָהרענדיג קיין גלופּסק, זי זוכען, ענדיגט זיך פּלוצלינג דאָס בוך.

דאָס איז די מעשה גאָר אין גאַנצען. דאַכט זיך, עפּעס נישט אַזוי שטאַרק פערוויקעלט, און, מי יודע, ווי וואונדערליך אויסגעטראַכט. און אויך די פערליעבעניש איז עפּעס נישט אַזאַ נאַטירליכע זאַך און

אַזוי ספּעציעל אידישליך בײַ אידישע אָרעמעלייט אין הקדש, אַזוי אַז מען קען מיינען, דאָס דאָזיגע איז נאָר אַ צוטשעפּעניש, בכדי לקיים מצות=עשה פון שרייבען אַ ליעבעניש אויך. נאָר מען מוז זיין אַ מייסטער ווי מענדעלי מוכר=ספרים, אַז דאָס אַלעס זאָל ווערען רעכט. מען מוז קענען שרייבען ווי ער און דערצעהלען ווי ער, אַז דאָס אַלעס זאָל זיך אַזוי לעגען גלייך אויפ'ן מוח און זאָל קריעכען גלייך אינ'ם האַרץ, ביז מען זאָל אָנהויבען צו מיינען און צו פיהלען, אַז אַלעס איז אַזוי נאַטיר-ליך און דאָס אַלעס מוז אַזוי זיין.

נאָר אפילו דאָס דאָזיגע קליינע מעשה'לע מיט פישקע דעם קרומען, דאַכט זיך, איז בײַ מענדעלי מוכר ספרים גאָר נישט דער עיקר; דער עיקר איז די גאַנצע סביבה: דאָס לעבען פון אידישע אָרעמעלייט, וועלכע געהען איבער די הייזער שנאָרען — אַ בילד, וועלכעס נעמט אָן בײַ דער נשמה. די שנאָררייַ הערט פּלוצלינג אויף צו זיין אַ שנאָררייַ, און ווערט אַ מלאָכה, אַ מין פּראָפעסיע, אַ געשעפט ווי טויזענד אַנדערע געשעפטען, ווי למשל האַנדלען מיט תבואה אָדער מיט אתרוגים אָדער מיט מאָסקווער ציץ, און די מענשען, וועלכע בעשעפטיגען זיך דערמיט, זענען מענשען ווי טויזענד אַנדערע, ווי למשל די מענשען, וועלכע זענען וואַלד=סוחרים אָדער פערזיכערונגס-אַגענטען אָדער מלמדים אָדער ווינקעל=אַדוואָקאַטען, און צווישען זיי זענען פאַרהאַן גוטע און שלעכטע, און שטעלען גאָר נישט פאָר קיין שום בעזונדערען טיפּ. און אויך זייער עזות און זייער חוטראָסט און זייער גנב'יש לשון זענען זאַכען, וועלכע מיר געפינען בײַ יעדען סוחר. מענשען מיט ווייבע ווייבערישע נשמות, ווי פישקע און ווי זיין האָרבאַטע מערעל, זענען, דאַכט זיך, כלל וכלל נישט פאַרהאַן אין אַזאַ חאַליאַסטרע, און מען קען זיך גאָר נישט ערקלעהרען, בנוהג שבעולם, ווי זיי קומען דאָרט אַריין און ווי אַזוי עס קענען אַ זעלכע ריינע נפשות דאָרט אויס-וואַקסען און זיך דערהאַלטען אין זייער ריינקייט. און די אַלע איבריגע אָרעמעלייט — אוי, ווי עסט זיך אונז צו, צוקוקענדיג זיך צו זייער לעבען! מיר זענען קלאָמפּערשט פון דער היים אויס נאָך געוועהנט אַ ביסעל, רחמנות צו האָבען אויף עלענדע, אָרעמע מענשען, און דאָ זעהען מיר עלענדע אָרעמע מענשען, וואָס מיר טאָרען אויף זיי אפילו רחמנות אויך נישט האָבען. עס זענען לויטער עזות=פּנים'ער, גנבים, הולטייעס, געמיינע יונגען, וואָס מיר זעהען דאָ פאַר אונז, און די גאַנצע קדושה, וועלכע האָט אַ מאָל גערוהט אויף אָרעמקייט און אויף

עלענד, ווערט פערשוואונדען פאַר אונז אין פליהט אַוועק ווי אַ לייכטער רויך... אונזערע חלומות און אונזער פּאָעזיע פון אַ „סאָציאַלע פראַגע" שטאַרבען אויס, און קברים עפענען זיך פאַר אונזערע אויגען — לויטער קברים, לויטער קברים.

זעלבסטפערשטענדליך: מיר ווילען גאָר נישט זוכען ביי מענדעלי'ן אַ „מעשה" מיט אַלע פּליטערלעך, מיט פערוויקלונגען און מיט עכטע ליעבעס און מיט געטאָקטע טיפּען, און מיר ווילען גאָר נישט פרעגען קיין לאַנגע קשיות וועגען קאָמפּאָזיציעס, דען פאַרדעס האָבען מיר דאָך עפּעס אַיין עסק מיט מענדעלי'ן, מיט אַ איד מיט אַ שפּיציגען געלען בערדעל, וואָס הויבט שוין אָן ביסלעכווייז גרוי צו ווערען. און אַזאַ איד וועט מיך הערען ווי די גרויע קאַץ, ווען איך וועל אָנהויבען מיט איהם צו שמועסען וועגען דינים און חוקים. „נישט דאָס בין איך אויסען" — וועט מיר מענדעלי אַ מאַך טהון. פישקע דער קרומער איז אייגענטליך גאָר נישט דער העלד פון דער ערצעהלונג „פישקע דער קרומער", און איהם מיט זיין האַרבאַטע מיידעל און מיט זיין חאַליאַסטרע פּטר'ט מען אָב אין עטליכע בלעטלעך. איהם נעמט מען אַרויף אויף אַ בויד, וועלכע פאָהרט קיין גלופּסק, און מען זעצט איהם אַוועק צווישען צוויי אידען, צווישען מענדעלי מוכר=ספרים און צווישען אַלטער מוכר=ספרים, און לאָזט איהם ערצעהלען זיין מעשה'לע, און אַ סוף, אַיין עק, — דער עיקר איז דאָס שטיק לעבען אינ'ם בוך, די פּעריאָדענע בילדער, די וואונדערליכע קאַרטינעס, די שענע שטיקלעך, דאָס פיהלען פונ'ם אידישען האַרצען און דאָס דענקען פונ'ם אידישען מוח, וואָס דאָס דאָזיגע בוך איז פול מיט זיי פונ'ם אָנפאַנג ביז'ן סוף. נישט די קייט איז דאָ דער עיקר, נאָר די איינצעלנע רינגען. באַלד דאָס ערשטע בלעטעל ווייזט אונז, אַז דער, וועלכער ערצעהלט, איז אַ מייסטער.

אַ בויד געהט זיך אויף דעם טראַקט קיין גלופּסק. דאָס פערדעל איז גאַנץ אידישליך, דאָס הייסט הונגעריג און קראַנק, מיט קאָלטענעס און מיט אָבגעריעבענע קניען; דאָס אידעל, וועלכער זיצט אין דער בויד, איז אָבער גאָר נישט פערדיש — עס איז מענדעלי מוכר=ספרים, מיט אַ בייטש אין דער האַנד און אָנגעטאָן אין טלית און תפלין, און אַ קאָפּ האָט דאָס דאָזיגע אידעל, פּשוט אויף רעדער. פערשטעהט מען דאָך, אַז אין מיטען דאַווגען דרעמעלט מען אַ ביסעל איין. די בויד קריעכט דערוויל אַריין אין אַ קאַלוזשע, און פערטשעפּעט זיך בינתים אין דעם אַקס

פון אַ צווייטער בויד, וועלכע איז אויך גראָד אָנגעקומען. דאָרט אויף דער צווייטער בויד זיצט אויך אַ איד אין טלית און תפלין מיט אַ בייטש. ביידע ווערען אין כעס און חאַפּען זיך איינער צום אַנדערען שלאָגען — אַך, מען דאַרף אָנקוקען די דאָזיגע גבורים, גבורי ישראל, מיט זייער כעס און זייער וועלען שלאָגען! פערשטעהט מען דאָך, אַז מענדעלי דערקענט באַלד דעם צווייטען, אַז דאָס איז גאָר ר' אַלטער יקנה"ז, אויך אַ מוכר=ספרים ווי ער, און ר' אַלטער דערקענט ר' מענדעלי'ן, און איך פערשטעה, ביידע וואָלטען מסתמא אַרויספּאַלען, איינער אויפ'ן צווייטען, קושען זיך, ווען נישט די של=ראש'ן וואָלטען שטערען. און דאָ הויבט זיך אָן די מעשה מיט די בוידען; ווי שלעפּט מען זיי אַרויס פון דער קאַלוזשע? מילא, פערשטעהט מען דאָך, אַז אידענ'ס כח איז נישט צו אַזאַ אַרבייט. דאָ קומען גראָד אונטערגעפאָהרען גוים, פּראָסטע פּויערים, די ידים ידי עשו מאַכען שוין אַלעס רעכט, זיי שלעפּען אַרויס די בוידען, און לאַכען אפילו אָב אַ ביסעל פון די „פּראָקליאַטיע זשידי" מיט זייערע תפלין, נאָר „משטיינס=געזאָגט, פאַר וועמען מען האָט זיך דאָ צו שעמען" — און די בוידען פאָהרען זיך זייער וועג.

און נאָך דער דאָזיגער הערליכער קאַרטינע, קומט אַ צווייטע: צוויי אידען, מענדעלי און אַלטער, וועלכע רעדען מיט זייער לשון, זייער דרך, זייער עהרליכקייט, זייער גנבה, און איינער גיט אַ „טאַפּ אין וואָגען" ביים צווייטען, צו דערגעהן, ווי דער מסחר זעהט אויס ביי איהם — אָ, ווי כאַראַקטעריסטיש איז יעדעס וואָרט און ווי נאַטירליך יעדע בעוועגונג! מיר דאַכט, איך האָב ערשט נעכטען געזעהען דעם דאָזיגען מענדעלי דורכפאָהרענדיג אויף דער פראַנצישקאַנערגאַס, און איך קען שווערען, אַז היינט נאָכמיטאָג וועל איך זעהען אויך אַלטער'ן, דאָרט אונטען אויף דער גרזיבאָווסקא=גאַס, בשעת ער וועט געהען קויפען סמאָלע צו שמירען די רעדער, און וועט זיך אַיילען אום נישט עובר מנחה צו זיין, און וועט אַ רייב טהון די הענד אָן דער וואַנד און וועט זיך אַוועקשטעלען נעבען וואָגען דאַווענען...

און דאַן אַנדערע סצענעס: ר' אַלטער ליעגט אויפ'ן וואָגען ראַקום, „רויט ווי אַ צוויק" און שוויצט. „שוויצען איז אַ אידישע זאַך". די זון ברענט, און דאָ פאָהרט מען דורך פעלדער מיט תבואות, און עס שמעקט און מען הערט שפּיעל=פייגעלעך זינגען. ר' מענדעלי אין בלויסען טלית=קטן, ליעגט פערטראַכט — און דאָ הויבען זיך אָן נאַטורשילדערונגען, פעלד=פּאָעזיע און וואַלד פּאָעזיע, ווי נאָר אַ געוואַלטיגער

פאַעט קען זיי שרייבען. עס שמעקט אין עס זינגט אַרויס פון יעדער
שורה און עס „קיצעלט ביי דער נשמה" און מיר ווייסען נישט, וואו
דער כישוף שטעקט. ר' מענדעלי זיצט אין דער בויד, און כדי ער זאָל
מסיח דעת זיין פון זיין הונגער, קוקט ער זיך=צו צו גאָט'ס שען וועל=
טעל... „דער הימעל איז בלוי, לויטער אָהן אַ פיצעל וואָלקען. די זון
בראָט, סמאַלעט, עס וויהעט נישט קיין ווינטעלע, מען פיהלט נישט
קיין ליפטעלע. די תבואה אויף די פעלדער, די ביימער אין די וועל=
דער שטעהען שטיל, ווי צוגעקאָוועט, קיין שאָקעל אפילו זיך נישט צו
טהון. קיה אויף דער פאַשע ליגען מיד, אויסגעשטרעקט די העלזער,
שאָקלען צו=ווײלען די אויערען, קייען און מעלה=גרה'ן, אַנדערע גראָ=
בען אונטער זיך די ערד מיט זייערע הערנער, שאַרען מיט די קאָפּע=
טעס און רעווען, שרייען פאַר גרויס היץ. דער בוהיי פערדרייסט דעם עק,
לויפט גאַלאָפּ, וואַרפענדיג דעם קאָפּ אין אַלע זייטען, שטעלט פּלוצלינג
זיך אַנידער, אָנגעבויגען דעם שטערען האַרט צו דער ערד, שמעקט,
פּאָכט מיט די נאָזלעכער, לאָזט אַרויס אַ ברומען, סאָפּעט און דריגעט
מיט די פיס. נעבען איין אַלטער, אויסגעקרימטער און האַלב=פערדאַר=
טער ווערבע, איבערגעשפּאָלטען פון דער העלפט אַ מאָל פון אַ דונער,
שטעהען פערד, איינער אויפ'ן אַנדערען פערלעגט די קעפּ, צו מאַכען
חאָטש עפּעס אַ שאָטען, און שמייסען מיט די ווײלדען, פּטור צו ווערען,
ווי ס'איז, פון די בייזע פליעגען. — אויף אַ צווייגעל אין דער הויך
וויעגט זיך אַ סאָראָקע, אויסזעהענדיג פון דער ווייטענס ווי אָנגעטהון אַ
ווייס טלית'ל, מיט פאַסען תכלת פאָרענט, און דאַוונט שאָקלענדיג זיך.
זי בוקט זיך, פאַלט תחנון מיט'ן קעפּעל, שפּרינגט אַ ביסעל אונטער,
אַ קליין קראַקעלע געבענדיג אַ פּאָר מאָל, בלייבט דערנאָך ווייטער
שטעהען אָהן לשון, שטרעקט אויס דאָס העלזעל און קוקט, גלאַט אַזוי,
אין דער וועלט אַריין, מיט פערשלאָפענע אייגעלעך. אויף דעם גאַנצען
וועג איז שאַ=שטיל, מען זאָל דאָס הערען ערגעץ אַ שאָרך, אַ פּיפּס,
מען זאָל דאָס זעהען פליהענדיג ערגעץ אַ פויגעל, נאָר קאָמאַרען,
מיקען טראָגען, ווי די רוחות, זיך אין דער לופט אַרום, פליהען טאַנ=
צענדיג פאַרביי די אויערען, טהוען אַ גרילץ, אַ זשוזשע, איינרוימענדיג
עפּעס אַ סוד, און באַלד טאַקי מאַרש ווייטער; נאָר צווישען היי, צווישען
תבואות דאָרט שמוצערען די גרילען, זומזען, צימבעלען, און געהען
מיט די טאַנצען... ס'איז הייס, ס'איז שטיל, וואונדערליך שעהן. שאַ!
גאָט'ס בעשעפעניש רוהען"... פיעל אַ זעלבע קאַפּיטלען קען איך נישט

אין דער וועלט=ליטעראַטור, און די דאָזיגע עפּישע ברייטקייט, וועלכע
פערגעסט נישט קיין שום פרט און קיין שום קלייניגקייט, אפשר וועלע
מיר איהר גלייכען געפינען נאָר ביי די אַלטע דיכטער.

און דאַן מנחה=צייט. „אַ געשמאַק ווינטעלע הויבט=אָן צו בלאָזען
און אויפ'ן הימעל ווייזען זיך שטיקלעך וואָלקען, אויף וועלכע מען האָט,
ווי אויף טייערע געסט, שוין אַ לאַנגע צייט אַרויסגעקוקט. די ביימער
הויבען פּאַמעליך אָן זיך צו שאָקלען, איינער צום אַנדערען איינגעבויגען
דעם קאָפּ, און פיהרען צווישען זיך אַ שמועס אויף זייער לשון, נאָכדעם
אַז זיי האָבען אַזוי לאַנג געשוויגען שטיל. דאָס ווינטעלע האָט אויפגע=
וועקט די שלאָפעדיגע תבואה, אַלע זאַנגען חאַפּען זיך, ווי יונגע קינדער,
אויף מיט אַ קול און צעקושען זיך גאָר פריינדליך. גאָטס בעשעפעניש
ריהרט זיך אומעטום: אויפ'ן פעלד, אין וואַלד און אין דער לופט.
איינס נאָך דאָס אַנדערע טרעטען שפּיעלפייגעלעך אַרויס, אויף צווייגלעך,
בימלעך, נידריג און גאַנץ הויך, פּוצען זיך די פעדערלעך, אַ וויש מיט
דעם שנעבעלע, אַ טרעסע, אַ שאָקעל, און הויבען=אָן די זיסע זמירות,
צו זינגען, צו שווישטשען. באַבעטשקעס רייך געקליידט אין אַטלעס,
סאַמעט, מאָרע=אַנטיק מיט טייערע ציהרונג, חאַפּען אַ טענצעל, שוועבענ=
דיג אין דער לופט, הויבען זיך, דרעהען זיך און מאַכען חן. צוויי
בישלעס, גוואַרדייצעס, מיט לאַנגע, רויטע פיס שטעהען אויפ'ן גראָז,
פאַרדייסענדיג די קעפּ אין דער הויך און קוקען מיט גדלות. עפּעס
אַ קונדעס, אַ פויגעל, שטיפט, פליהט פון איין בוים צום אַנדערען,
מאַכט „קיקו, קוקו!" ווי ער שפּיעלט זיך אין באַהעלטעניש. איהם
ענטפערט אָב פון צווישען ווייץ און קאָרן איין אַנדער מין פויגעל עפּעס.
„פּיק=בער=וויק, פּיק=בער=וויק!" ווי גערעדט: אייביג וועסט דו מיך דאָ
נישט האַפּען, חאָטש שיט מיר אָן זאַלץ אויפ'ן עק, פּאַקט זיך, ר'
קרוב, ווייטער און אַוועק, אַוועק!... נישט ווייט אין אַ וועלדעלע
קנאַקט דער סאָלאָוויי, צולאָזט זיך אויף זיין העלזעלע, מאַכט זיסע
שטייגער און שפּיעלט גאָר מחיה. איטליכער, וואָס קען נאָר עפּנען אַ
מויל, האַלט דעם וועלט=בעריהמטען חזן אונטער. זשאַבעס אפילו פון
די טייכלעך ערגעץ טערעלייקען, אַפילו פליגען, ביענען האָבען נישט
געשוויגען, און דער זשוק, דער שייגעץ, דער אָנהאַפּער, האָט פליהענ=
דיג אויך געזשוזשעט. דאָס איז געווען אַזאַ קאָנצערט, וועלכען מען
האָט געמענט אויף בילעטען געהען הערען... די גאַנצע וועלט איז
עפּעס ווי לעבעדיג געוואָרען און בעקומען אַ פרעהליך פּנים. אַ פרייד,

אַ פערגעניגען צו הערען, צו זעהען, צו שמעקען די זיסע ריחות פון אַלע זייטען. — ר' אַלטער, ס'איז גוט! ר' אַלטער, ס'איז שעהן! עס ציהט עפּעס בײַ דער נשמה, עס רערט עפּעס צום האַרצען: גאָטס וועלטעל איז שעהן, גאָטס וועלטעל לעבּט! עס ציהט און גלוסט זיך אַריינוואַרפען זיך עפּעס אַהין, אַהין, מיט הענד און מיט פיס...״

און דאַן די וואונדערליכע סצענעס אין וואַלד און אין דער קרעטש־מע. דאָס לייכטע שכּרות מענדעלי'ס, ממש אויף אַזוי פיעל ווי אַ איד קען שכּור זיין. זיין אַריינקומען צום וואַלד־שרייבער. די אַכסניא און די לבנה־פּאָעזיע, דער מלמד און די בעל־הבּית'טע, דער בעל־הבּית, וועלכער איז אַ שטיקעל שמענדריק, און דאָס פערהערען דעם אינגעל — עס זענען לויטער סצענעס פון אַ מייסטער געשריעבען. און אַזוי פער־ציהען זיך די סצענעס ביז'ן סוף בוך, ביז מען נעמט אַרויף אויף די ביידלעך אויך פּישקע דעם קרומען, וועלכען מען טרעפט אים וואַלד, און מען זעצט איהם אַוועק, איינמאָל אויף אַלטער'ס בויד און איינמאָל אויף מענדעלי'ס בויד, און מען לאָזט איהם זיין מעשה'לע ערצעהלען. און אַזוי נעהט עס ווייטער ביז מען קומט קיין גלופּסק, און אַזוי ענדיגט זיך דאָס בוך.

אין דעם דאָזיגען בוך האָבען מיר אַלזאָ נישט צו זוכען א י י ן מעשה, נאָר אַ סך מעשה'לעך, אַ סך עפּיזאָדען, שטיקלעך סצענעס און קאַרטינעס. מענדעלי מוכר־ספרים איז נישט קיין מ ע ש ה־דערצעהלער — ער איז אָבער אַ מייסטער, ווי ער האָט צו זיך נישט קיין צווייטען, וועלכער צייכענט אונז אַלעס, וואָס אַ מענשען־אויג קען זעהען, און אַלעס, וואָס אַ מענשען־אויער קען הערען. אָבער דאָס, וואָס ער צייכענט אונז, דאָס איז קולטור־היסטאָריע פון אַ גאַנץ פאָלק אין אַ געוויסען אָרט און אין אַ געוויסער צייט, צוזאַמען מיט טיפען־צייכנונגען אין אַלע זייערע איינצעלנהייטען. אָבער אויך די אַרט פון זיין פאָרטראַג איז איינציג; ער פערשטעהט שעהן און אַנגענעהם און מיט דער גאַנצער ביטערקייט פון אַ ליידענדע נשמה צו שרייבען. און אויס דעם גאַנצען שרייבען, עס מעג זיין נאָך אַזוי סאַטיריש און נאָך אַזוי וויציג, קלאָגט אָבער אַרויס דער טרויריגער ניגון, וועלכער זינגט זיך איהם אין האַרצען, איבער דעם עלענד און די פירכטערליכע טראַגעדיע פון זיין פאָלק. מענדעלי זאָגט פון זיך אין דער הקדמה צו דער דאָזיגער ער־צעהלונג: „מיר הלומ'ט זיך נאָר בעטלערס וכו' וואָהין איך זאָל מיך

נישט קעהרען און ווענדען, זעה איך פאַר מיר די טאָרבע וכו' אוי, אַלץ די טאָרבע, די אידישע טאָרבע!״...

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג, אין דער לעצטער בעאַרבייטונג, האָט אונז מענדעלי מוכר־ספרים צום ערשטען מאָל געוויזען, ווי ווייט זיין קראַפט גרייכט אַלס מאָלער און צייכנער און דיכטער, בשעת ער קומט אונז דערצעהלען דאָס אומגליק פון זיין פאָלק. דער שרעקליכער דלות פון אַ גאַנצער אומה פייפט אונז אַ קעגען פון יעדען ווינקעלע -- אַיין אומה, וועלכע טרינקט זיך און זינקט זיך אין אַ ים פון צרות, די צרות פון קבּצנות, און דער דיכטער רייסט פון איהר פּאַסעס פלייש לעבעדיגערהייד דורך זיין ביטערסטען שפּאָט, און דערבּיי צייכענט ער אונז, אַלץ צולאָג, נאַטור־שענהייטען מיט אַ קונסט, וואָס האָט נישט איהר גלייכען. אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָבען מיר נאָך אַ סך אַלעגאָריעס און אָנשפּילונגען; דאָס ווערטעל „נישט דאָס בין איך אויסען״ שפּיעלט נאָך אַ גרויסע ראָלע; די טיפען פון די מענשען זענען נאָך אַ ביסעל שוועבענדיג און פליהענדיג אין די לופטען און זענען נישט גענוג פעסט און בולט; מעהר פעסטע און מעהר בולט'ע טיפען האָט ער זיך געלאָזען פאַר שפּעטער.

שוין אין „מסעות בנימין השלישי״ זענען די געשטאַלטען מעהר פון'ם רעאַלען לעבען, אָבוואָהל דער אינהאַלט אַליין איז מעהר פאַנ־טאַסטיש. דער מדת הדין איז אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג פיעל גרעסער פון דעם מדת הרחמים; דער סאַטירישער שפּאָט איז דאָרט אומדערבאַרמליך און אָהן אַ גרעניץ. דאָס ווייכע און דאָס האַר־ציגע איז כמעט אינגאַנצען פערשוואונדען, און די בייטש שלאָגט אויף רעכטס און אויף לינקס...

דאָס שטעדטעל איז טונעיאַדאָווקע — ווידער אַ גאָט־פערלאָזען נעסט, וואָס קומט מיט דער וועלט אין דרויסען כמעט נישט אין בע־ריהרונג. קומט אַ מאָל אַ פרעמדער דאָרט אַהין, קוקט מען אויף איהם פון אַלע פענסטער אַרויס, ווי אויף אַ חידוש. דער גרעסטער טייל פון איהרע אַיינוואויהנער זענען גרויסע אביונים, שרעקליכע קבּצנים, רחמנא־ליצלן; דאָס גאַנצע גליק איז, וואָס זיי זענען משונה'דיגע בעלי בטחון. פרעגסט דו אַ טונעיאַדאָווקער: רב איד, מיט וואָס אייגענטליך דערנעהרט איהר זיך און וואָס איז אַייער פרנסה. --- וועט ער שטעהן אַ פערדרעה־טער און וועט דיר נישט וויסען, וואָס צו ענטפערן. און נאָר נאָכדעם ווי ער וועט זיך אַ ביסעל בערוהיגען, וועט ער דיר שטאַמעלדיג

ענטפערן כהאי לישנא: — דערנעהרען? מיט וואס איך דערנעהר מיך למשל? הבל הבלים! עס איז דא א גאט, זאג איך אייך, למשל, וועלכער זיצט און שפייזט אלע זיינע בעשעפעניש, און אין זיין גרויס גוטסקייט האט אונז עסען נישט געפעהלט און וועט אונז קיינמאל נישט פעהלען, זאג איך אייך למשל. „פארט אבער, וואס איז אייער געשעפט? וועלכע אומנות אדער וועלכע פרנסה האט איהר?“ — געלויבט און געבענשט זאל זיין זיין הייליגער נאמען. אזוי ווי איהר זעהט מיך א לעבעדיגען פאר אייך, למשל, האט מיר השם־יתברך געגעבען א טייערע מתנה: איך האב א שעהנעם קול נגינה און קען דאווענען פאר'ן עמוד, דאווען איך מוספים אין די ימים נוראים אין א שטעדטעל אין דער דאזיגער סביבה. איך בין א קונציגער מוהל און א מצה־רעדלער, איינס אין דער וועלט, און טיילמאלם שדכ'ן איך שידוכים, שדכ'ן איך. איך האב אויך אויף עולמית — ווי איהר זעהט מיך, למשל, פאר אייך א לעבעדיגען — א שטאדט אין שוהל. אגב האב איך ביי מיר אין דער היים — בלייבען זאל עס צווישען אונז בסוד — א ביסעל משקה למשל, א טאפ בראנפען צו פערקויפען, פון וועלכען איך האב א ביסעל שפע, און אויך א ציעג האב איך א מעלקעדיגע, עס זאל איהר קיין בייז אויג נישט שאדען. איך האב אויך א שטיקעל קרוב, א נגיד, וועלכער העלפט מיר א מאל, ווען עס איז ענג, מיט גוטען אדער מיט בייזען. חוץ דעם זאג איך אייך למשל, דער בורא יתברך שמו איז איין אב הרחמים און ישראל זענען רחמנים בני רחמנים, זאג איך אייך למשל, און וואס זאל זיך א לעבעדיגער מענש בעקלאגען?...

דער איד, ווען ער עסט דארט, עסט ער העכסטענס א שטיקעל שווארץ־ברויט און א קרופניק; דאס איז שוין דער פיינסטער מאכל. ווער שמועסט, ווען איינער האט די זכיה און האט גאר א שטיקעל ווייסע חלה מיט א ראסעלפלייש אין פרייטאג; דאס א ודאי ובודאי שוין א מאכל־מלכים, וואס ס'איז נישט דא קיין בעסערס. און ווען דו דערצעהלסט זיי, למשל, וועגען לאקאמאסטוועס און עסענווארג, וואס עס גיט אויף דער וועלט א חוץ פיש און יויך און טאפגעבראטענס און צימעס, קומט עס אוים ביי זיי אזוי משונה־ווילד, אז מען הויבט אזש אן אבצולאכען און חוזק צו מאכען פון דיר, ווייל דו גלויבסט אזוי לייכט אין אלע שטותים און ווייל דיינעטהאלבען איז אפילו רעכט, אז א קוה זאל זיין געפלויגען איבער'ן דאך און זאל האבען געלעגט איין איי!... און א מאל האט זיך געמאכט, אז עפעס א איד האט געברענגט אין שטעדטעל

אריין א טייטעל, איז דאס גאנצע שטעדטעל געלאפען אויף חידושים. צו זעהען דעם דאזיגען וואונדער. מען האט גענומען א חומש און מען האט מיט'ן פינגער אנגעוויזען, אז דער טייטעל, דער דאזיגער טייטעל, שטעהט דערמאנט בפירוש אין דער תורה! א קלייניגקייט — די דאזיגע פרי, דער טייטעל איז פון ארץ־ישראל!... מען האט איהם אנגעהויבען צו בעקוקען — און ארץ־ישראל איז ארויפגעשוואומען פראסט פאר זייערע אויגען: אט געהען זיי אריבער איבער'ן ירדן! אט איז די מערת המכפלה! אט איז דער מוטער רחל'ס קבר! אט איז דער כותל מערבי! אט קאבען זיי זיך אב אייער אין די הייסע חמי טבריא! און אט בעשטייגען זיי דעם הר הזיתים, עסען באקסער און טייטלען אהן א שיעור, און שיטען זיך אן פולע זעקלעך ארץ־ישראל־ערד! אוי, אוי, האבען זיי אנגעהויבען קרעכצען און אין די אויגען האבען זיך געשטעלט ביי זיי די טרעהרען...

אין יענער צייט האט דאס גאנצע שטעדטעל ארומגעהאפט א מין ווילדע, משונה'דיגע תאוה קיין ארץ־ישראל, און זיי האבען טאג און נאכט גערעדט נאר פון משיח'ס קומען און האבען טאג און נאכט געזעהען סימנים, אז די גאולה געהט — און גאנץ בעזונדערס האט די דאזיגע תאוה ארומגענומען בנימינ'ען, א יונגען מאן פון טונעיאדאווקע, וועלכער האט געהאט זיין פאנטאזיע צעהיצט מיט דעם אנלייענען זיך ספרים ווי דער „צל עולם“, „אלדד הדני“, „מסעות בנימין מטודילה“, „שבחי ירושלים“ און נאך א זעלכע. און דער דאזיגער יונגער מאן האט זיך בעשלאסען צו מאכען א רייזע ארום די וועלט, אזש ביז'ן סמבטיון און די רויטע אידעלעך און ארץ ישראל און די בני משה און די עשרת השבטים און אלכסנדר מוקדון... תרגום־לשון קען ער דאך — און וואס בעדארף ער מעהר. איי עסען? וועט ער געהן איבער די הייזער...

נאטירליך, גלויבט דער איד פון טונעיאדאווקע, אז טונעיאדאווקע איז די גאנצע וועלט, און אז אונטער דער שטאדט, דארט איז שוין עק וועלט. דארט הויבען זיך שוין אן די מדבריות און די סמבטיונ'ס מיט די שלאנגען און עקדעסען און פיפערנאטערם מיט די אויפגעריסענע משונה'דיגע פיסקער און מיט אלע חידושים און נפלאות, וואס שטעהען בעשריבען אין יענע הייליגע ספרים. אונזער בנימין השלישי האט זיך מיטגענומען דעם גאנצען פאראט, וועלכען מען האט נויטיג צו א נסיעה, נישט כלי־זין און נישט מאשינדלעך מיט אינסטרומענטען, נאר

טלית ותפלין מיט'ן רייזע־זעקעל, מיט'ן סידור „דרך החיים" און א „חק'על" און א „תהלים'על", און האט אנגערעדט א צווייטען יונגען מאן, זיין חבר סענדערעל, וועלכען מען האט גערופען „סענדערעל די אידענע", צו מאכען מיט איהם צוזאמען די נסיעה, און אזוי האבען זיך ביידע ארויסגע'גנב'עט שטילערהייד פון דער שטאדט און זענען ארוים אין די וועלט אריין... אמת, פון נאטור איז אונזער בנימין, דער וועלטרייזענדער, געווען א משונה'דיגער בעל־פחדן. ער האט מורא געהאט ארויסצוגעהן איינער אליין ביי נאכט אין גאס אריין, און שלאפען אייגער אליין ביי נאכט אין א צימער וואלט ער נישט פאר קיין שום הון דעלמא. ארויסגעהען א טריט אונטער די שטאדט איז פאר איהם שוין געווען בחזקת סכנה; ווער וויים, וואס דארט קען זיך טרעפען חס ושלום. פאר א הינטעל, מעג עס זיין געווען נאך אזוי קליין, האט ער מורא געהאט אימת מות — אבער זעלבסטפערשטענדליך איז אזא משונה'דיגע בריה גראד דער ריכטיגער, אום צו מאכען א רייזע ארום דעם ערד־קוגעל...

נאטירליך: דערגעהענדיג ביז צום ערשטען דארף, האבען זיי געמיינט, אז זיי זענען שוין פון יענער זייט וועלט; דערזעהענדיג דאס ערשטע פרעמדע שטעדטעל, האבען זיי גערעכענט, אז דאס איז שוין דאס בעריהמטע סטאמבול; אנקוקענדיג די גנילעפיאטקע אין גלופסק, איז ביי זיי געווען פעסט, אז דאס איז דער סמבטיון אדער דער אוקינוס מיט אלע זיינע משונה'דיגע וואונדער; די לאדקע, וועלכע שווימט ארום אויפ'ן וואסער, איז געווען ביי זיי א מין געוואלטיגע שיף, און דער פיהרער פון דער לאדקע — א מין קאפיטאן, וועלכען זיי האבען אויסגעפרעגט אויף האלב תרגום־לשון וועגען אלע חיות און עופות און וואונדערליכע בעשעפעניש, וואס זענען פאראן אינ'ם דאזיגען פירכטערליכען ים. און אזוי זענען אונזערע לייט ארומגעפאהרען און געמאכט זייער נסיעה ארום די וועלט, גלויבענדיג, אז משיח'ס צייטען זענען שוין געקומען...

די סאטירע איז שטארק און בייסענדיג, אפט אפשר שוין גאר צו בייסענדיג. די גאנצע פיסטקייט פונ'ם אידישען לעבען אינ'ם קליינעם שטעדטעל קומט אונז אומדערבארעמדיג צום בעוואוסטזיין: דאס גרויסע עלענד, וועלכעס ציעהט דעם מענשען אוועק דאס לעצטע ביסעל רעאלען באדען פון אונטער די פיס און לאזט איהם נישט מעהר איבער ווי נאר דאס פוסטע פאנטאזיע־לעבען, נאר הוריות און חלומות. און

נישט גאר איינער — ניין, א גאנץ פאלק איז פער'משפט צו לעבען אזא לעבען פון לויטער פאנטאזיעס און הוריות און חלומות. עס געהט א שוידער אריבער איבער די ביינער. און דערביי איז דאס בוך פול מיט די הערליכסטע נאטור־שילדערונגען און מיט די מייסטערהאפטעסטע בעשרייבונג פון אידישע טיפען און אידיש לעבען, פונ'ם ערשטען בלעטעל ביז צום לעצטען.

מיר פערלאזען אבער דאס דאזיגע בוך און קומען צו דער גרעסטער קאנווע, וועלכע מענדעלי מוכר־ספרים האט אונז אויסגעשטיקט: צום „ווינשפינגערעל". די דאזיגע ערצעהלונג איז די איינציגע אין אונזער ליטעראטור, וועלכע האט געפרובט אונז געבען א פאלשטענדיג און אומפאסענד בילד פון אונזער גאנצען גלות־לעבען מיט אלע אונזערע מענשען, גרויסע און קליינע, יונגע און אלטע, מענער און פרויען און סוהרים און קרעמער און לומדים און דאס גאנצע כלי־קודש און אלעס, וואס מיר פערמאגען אין אונזערער אידישער גאס. אין דער דאזיגער ערצעהלונג האבען מיר שוין רעאלע טיפען, ממש פון טעגליכען לעבען, און עס איז דארט קיין איינציגער טיפ נישט פאראן, פון וועלכען מיר זאלען זיין גלייכען נישט האבען געזעהען אין אונזער געסעל נעבטען אדער אייערנעכטען. אויב אין „פישקע דער קרומער" האט מענדעלי מוכר־ספרים נאר געמאכט דעם אנהויב: געמאלט דעם איד פון דער טארבע, וועלכער האט אין זיין לעבען קיין אנדער אידעאל נישט, ווי נאר דאס שטיקעל ברויט, האט ער אונז אים „ווינשפינגערל" שוין געוויזען דעם איד אויך אויף דער העכערער מדרגה: דעם איד מיט זיין גאנצען רוחניות און מיט זיין גאנצען נשמה־לעבען. די דאזיגע ערצעהלונג איז דער גאנצער כולל, וועלכען מענדעלי מוכר־ספרים האט אונז געגעבען. אט די דאזיגע ערצעהלונג האב איך געהאט אין זינען, ווען איך האב אויבען געזאגט, אז ווען א מבול זאל אוועקווישען פון דער ערד דעם גאנצען בעשטאנד און בלייבען זאל אונז נאר דאס דאזיגע איינציגע בוך, וועלען מיר גאנץ גוט לויט איהם זיך קענען צוריק אויפשטעלען דאס גאנצע אלגעמיין־בילד פונ'ם אידען און פון אידישקייט אין רוסלאנד אין קליינעם שטעדטעל אין דער ערשטער העלפט פונ'ם פאריגען יאהרהונדערט. די פארם, וועלכע אבראמאוויטש האט זיך אויסגעוועהלט אין דער דאזיגער ערצעהלונג, איז די איינפאכסטע: די פארם פון א ביאגראפיע פון א איד, פון הערשעלע, זייט זיין געבורט — און אין א געוויסער הינזיכט, נאך איידער ער איז געבוירען

געוואָרען — ביז ער ווערט אַ פאַרטיגער מענש. אַיין אַרט „דוד קאָפּערפעלד“. און בײ'ם מאָלען דאָס לעבען פונ'ם דאָזיגען אידישען קינד, מאָלט ער אונז דרך=אַגב אויך די גאַנצע אומגעבונג און די שטאָדט און די מענשען און זייערע געשעפטען און זייער פיהלען און טראַכטען, און אויך אַלע כלל=געשעהענישען, וועלכע פלעגען פאָרקומען ביי אידען אין דער דאָזיגער צייט; נישט פאַרהאַן קיין איינציגע זאַך, וועלכע איז דאָרט נישט געמאָלט. און וואָס דעם אופן פון שרייבען בעטרעפט — האָט די דיכטערישע קראַפט דאָ איהרע וואונדער געוויזען נאָך מעהר ווי אין די פריהערע ווערק.

דער אָרט פון דער מעשה איז קאַבצאַנסק. וואָס מען וויל, מעג מען אויף קאַבצאַנסקער אידען זאָגען: זיי זענען עפּעס נישט אַ זעלכע גרויסע בריות, טהוען אין דער וועלט נישט=אויף עפּעס אַ זעלכע גרויסע חכמות, משטיינס=געזאָגט, זייער לעבען, שטערבען=אָב די וועלט עט, אַזוי, מיט גאָרנישט, און קומען אָב מיט שהי=פּהי — דאָס און נאָך אַ זעלכעס מעג מען זאָגען. נאָר אין דעם ענין פון פרוכפּערען און מעהרען זיך, קען מען צו זיי חלילה גאָר נישט האָבען. זיי זענען דרינען געוואָהרענט, נישט ערגער פון אַלע אַנדערע אידען. שונאים אפילו קענען נישט לייקענען, אַז איטליכער קאַבצאַנסקער איד איז אַ מטופל, אָהן עין=הרע, מיט אַ סך קינדערלעך. ווען דאָס קינד ווערט געבאָרען, פאַלט זיינע עלטערען נישט איין, צו טראַכטען אפילו אַ ווײַלע, צו וואָס האָבען אַ זעלכע קבצנים ווי זיי אַראָבגעבראַכט אויף דער וועלט אַ לעבעדיג בעשעפעניש, אויף צרות נאָר פאַר זיך און אויך פאַר איהם. די מאַמע האָט געטהאָן איהר זאַך, איהם געטראָגען און געהאַט, פשוט, אָהן חכמות. אויף דערויף איז זי דאָך אַ אידענע, זי זאָל קינדלען. אפילו אַ הוהן, להבדיל, טהוט דאָך, וואָס גאָט האָט געבאָטען: לעגט זיך, קוואָקעט, נישט צו פרעגען קיין קשיות. דעם טאַטען ווידער האָט עס אויך נישט אַזוי שטאַרק אויסגעמאַכט. מילא, איז דאָ נאָך אַ נפש. אַי וואָס, ער איז אַ קבצן, און נאָך אַ צוגעקומען מויל בעדאַרף דאָך פּיקען? נישמעהר, נאָר נישט, לאָז קהל זאָרגען. וואַרטען אויף דרך=ארץ, ביז מען וועט פאַר אַ אידישער נשמה אָנגרייטען דאָ פריהער אַלסדינג, וואָס נייטיג איז צום לעבען, און דערנאָך ערשט זי אָפּבאַטען אַהער צום גרייטען — דאָס קען אַ איד נישט. אַ איד, אַז ער וועט זיך נישט שטופּען מיט געוואַלט, וועט ער מעגען אייביג טאַקי דאָרט וואַרטען. עפּעס נישט אַזאַ מציאה, די וועלט זאָל אָהן איהם, הלילה,

זיך נישט קענען בעגעהן. האָט ער זיך אָבער שוין דורכגעשטופּט און איז שוין דאָ מיט ביידע פיס, שטופּט ער זיך מיט גאָטס כח ווייטער, ווייטער. ער שטופּט זיך, קוועטשט זיך מיט אַלע קרעפטען, פאָרענטאַרום, הינטען=אַרום, אַלץ איינס, דורך טהיר אָדער דורך פענסטער, שטופּט אַזוי אָב דאָס גאַנצע לעבען און גאָרנישט. בקיצור: — איז צוגעקומען אַ ניי בעשעפעניש, וועט די וועלט פאַר איהם שוין זאָרגען. אמת, די קאַבצאַנסקער בעלי=בתים זענען גרויסע אביונים, האָבען נישט, איהר זאָלט זאָגען, אַ צעבראָכענעם גראָשען ביי דער נשמה. און קאַבצאַנסק אַליין איז פאַר זיי נישט דאָ קיין שום פּרנסה, סיידען איינער צום אַנדערען מיט אַ טאָרבע אין די הייזער אַרומצוגעהען. זאָל פּרובען איינער מאַכען עפּעס אַ געשעפטעל, באַלד טאַקי טהוט איהם דער איבריגער עולם נאָך, איינער ביים אַנדערען דעם ביסען פונ'ם מויל אַרויסצונעהמען — מיר נישט, דיר נישט. די גאַנצע יניקה זייערע איז פון דער פרעמד. קאַבצאַנסק שיקט קיין גלופּסק געוועהנטליך אַרויס אַלערליי סאָרטען סחורות: מלמדים, בעהעלפערס, מעקלערס, בטלנים, צוגעלעגערטע, אויך פריש=צאַפּעלדיגע איידעמלעך אַ זעלכע, ערשט אַראָב פון קעסט, אידען אַזוינע און אַזוינע, וועלכע דאָס האַרץ נאָר גלוסט: מיט כתבים, מיט מיהושין, זיידענע, גילדענאָרדיגע, בעלי=תפלות, שופר=בלאָזערס, אידענעס כל המינים: זאָגערענס, וויינערענס, שפּרעכערענס, אויסגעקינדעלטע, ווייבער מיט אייער, מיט פסח'דיג גענזען=שמאַלץ, פעדערען=פליקערענס, נאָך אין רעכטען קינדלען. היינט אַ מיש=מאַש בחורים, דיענסט=מיידלעך, מיידען מיט צוגעדעקטע קעפּ, ווײַבלעך אַזוינע און אַמען אַזוינע, אָהן אַ שיעור. די דאָזיגע לעבעדיגע סחורה גילט אין גלופּסק משונה שטאַרק, האָט דאָרט אַ גרויסען אָבגאַנג, און קאַבצאַנסק פון איהר זייט, וואָס אַרבייט געשמאַק לטובת הכלל, פאַבריצירט אַזאַ סחורה צו בעגליקען די וועלט, איז דערמיט זיך זעהר מיחס. דעריבער הייסען אַלע קאַבצאַנסקער אידען מיוחסים. אַז מען בעגעגענט אַ אידען, עפּעס אַ ווילדען בעל=גאוה, האָט מען דעם בעסטען סימן, אַז ער מוז זיין אַ קאַבצאַנסקער...

אָט אין אַזאַ מין שטעדטעל איז הערשעלע געבוירען געוואָרען, ביי זיין טאַטען דעם מלמד לייזער=יענקיל און זיין מאַמען מלכה=טויבע. זייענדיג אַ קינד, האָט ער געמיינט, ווי אַ וואָרעם זיצענדיג אין חריין, אַז קיין בעסערעס פון קאַבצאַנסק איז גאָר נישט דאָ. קאַבצאַנסק אַליין טאַקי איז איין שטאָדט אויף דער גאַנצער וועלט, דער פּופּעק איהרער,

פונקט אין רעכטען מיטען. ווייטער אין דער זייט, איז שוין מדבר,
פאַרלעגטע ערטער מיט ווילדע חיות. מענשען, וואָס מענשען הייסען,
אתה־בחרתנו'קעס, סאַמע צימעס, זענען נאָר דאָ. פאַר זיי אַליין שיינט
די ליכטיגע זון ביי טאָג, די לבנה און שטערען ביי נאַכט און גאָט גיט
זיך אָב, האָט מעהר נישט צו טהון נאָר מיט זיינע קאַבצאַנסקער אידען.
ער גיט רעגען — אידישע ציעגען זאָלען האָבען פּאַשע; קאַליזשעס
וואַסער — בכדי זיי זאָלען פערשפּאָרען אָבפּרעסען דאָס שטרוי פון
אידישע דעכער; ער גיט טרוקענע שענע פּאָגאָדע — כדי די ווייבער
זאָל גוט זיין צו געהען פרייטאָג אין יאַטקע, אין מאַרק אַריין, איינצו־
קויפען אויף שבת; ער מאַכט אַ גרויס גערעטעניש אין קאַרטאָפלעס,
ציבעלעס און קנאָבעל — כדי אידעלעך, נעבעך, זאָלען האָבען, וואָס צו
עסען. הכלל, ער דרעמעלט נישט און שלאָפט נישט, דער היטער פון
ישראל, ער אַרבייט מעשים, קעהרט אַ וועלט, נאָר צוליעב זיי, צוליעב
זיי. דערפאַר בלאָזען איהם אידען שופר, זינגען איהם אַ מלך־עליון,
שפּרינגען קדושה, מאַכען פון זיין כבוד וועגען אַ לאָקשען־קוגעל אויף
שבת, קניידלעך און חרעמזלעך פסח און נעהען אַ טענצעל צו די
הקפות שמחת־תורה... נאָך איין שטאָדט, אמת איז אמת, איז איהם
געווען בעקאַנט, וועלכע האָט געשוועבט פאַר איהם עפּעס ווי אין דער
לופטען, געשווייבעלט און געגריבעלט מיט גאַנצע מחנות מלאָכים,
פליגעל־אַדיוטאַנטען און קוריערען פון גאָט ברוך־הוא צו די קינדער
ישראל — דאָס איז די הייליגע שטאָדט ירושלים, וואו אידען האָבען
אַ פייג, איילבערטען, טייטלען, מילגרוימען, און ציעגען עסען דאָרט
באָקסהאָרן. נאָר, אוי־וועה! ירושלים איז אַצינד וויסט און חרוב און
אוים שטאָדט, און אידישע קינדער זענען אין גלות. ווען ער האָט גע־
זאָגט דאָס וואָרט גלות, האָט ער געמיינט דערמיט גאַברילא דעם שבת־
גוי, וואָס שנייצט־אָב שבת די ליכט, נעמט אַראָב פון'ם טיש די
מעשענע לייכטער און הייצט ביי אידען די רובעס; אָדער טעקלע, וואָס
וואַשט גרעט, שווענקט־איבער געל־גרינע ווינדעלעך פאַר אידישע קינדער
און מעלקט די קיה; אָדער קאָנדראַט דעם שכור, וואָס פאַר אַ גלעזעל
בראַנפען פערקויפט מען איהם דעם גאַנצען קאַבצאַנסקען המץ; אָדער
דעם פּריץ, וואָס אידען האַלטען ביי איהם אַרענדעס, דערנעהרען זיך
דערפון מיט ווייב און קינדער, און מוזען געבען פון יוצא וועגען איהם
צאָהלען אַמאָל ראַטע; אָדער, ערגער נאָך פון אַלע, מיטקאַ, דעם
קליינעם שייגעצעל, און זשוקעל, זיין קליין הינטעל, פאַר וועלכען נישט

פאַר קליינע אינגלעך האָבען געציטערט, נאָר אויך אידען מיט בערד,
בעווייבטע, גרויסע תקיפים, פלעגן פאַר איהם האָבען דאָס ניין־יעה־
ריגע אין פאַר איהם פאַר אַ מייל ענטלויפען. נאָר ווען זיי פלעגן
איהם וואַרפען אַ ביינדעל און זשוקעל פלעגט סלוושען, שטעהען אויף
די לאַפּקעס און דרעהען מיט דעם ווידעל, פלעגן די דאָזיגע אידען
ווערען אַ ביסעל דרייסטער, און בשעת קנאַקען דאָס ביינדעל מיט די
שאַרפע הינטישע ציין, פלעגן זיי זיך מאַכען קוראַזש, פלעגן איהם
אָנצוריהרען פון דער ווייטענס מיט אַ שפּיץ פינגער, אַ גלעט צו טהון
איהם ביים קעפּעל, און, אַז מען איז יאָ שוין אַ שטיקעל חשוב,
פלעגן זיי פּרובען דערוויל מאַקי אָנצורייצען איהם אויף אַנדערע:
אַטוּ־נאַ, קוסיו! — ווי דער שטייגער איז פון אידען תקיפים...

און עס הויבט זיך אָן אַ רייה פון סצענקעס, איינע שענער פאַר
דער צווייטער: **די** בעציהונג לייזער־יענקעל'ס צו הערשעלי; דאָס
שטרענגע געזיכט, דער שטרענגער טאָן — און די גרויסע ליעבע אין
האַרץ. דאָס פאַמיליענלעבען אין די דאָזיגע קרייזען; אין האַרצען איז
לייזער־יענקעל געווען גוט צו זיין ווייב, גוט ווי די וועלט, נאָר ארויס־
ווייזען עס בעשיינפערליך האָט ער עס זיך געהאַלטען פאַר אַיין אום־כבוד,
„עפּעס פּריקרע, נישט שען פאַר אַ אידען. ער — איז דאָך ע ר, אַ
מאַנספּערשוין, אַ א י ד, און זי איז ז י, נאָך אַלע זאַכען פאָרט נישט
מעהר ווי אַ נקבה, אַ א י ד ע נ ע". לייזער־יענקעל און זיין ווייב מלכה־
טויבע אַלס מלך און מלכה אין די סדרים־נעכט — דאָס אַלעס זענען
אמת'ע פּערעל. **די** קינדער־יאָהרען הערשעלע'ס זענען וואונדערליכע
קינדער־יאָהרען — כמעט ווי די קינדער־יאָהרען פון מענדעלי'ן אַליין,
אַ קינדהייט מיט אַ לאַנגער שורה פון אַ גרויסער פּאָעזיע און פון גרויסע
חלומות און פון אַ גרויסער שענער אויסגעלאַסענקייט. בכלל זענען אַ
זעלכע סצענעס פון'ם קינדער־לעבען עפּעס נייעס אין אונזער ליטעראַטור,
און זיי בערוישען מיט זייער שענקייט. אַ מייסטער־שטיק איז דאָס קאַפּי־
טעל, ווי הערשעלע טרעט אַריבער די שוועל פון די קינדער־יאָהרען
און ער ווערט אַ „קליין אידעל". אַ וועלט פון פאַנטאַזיעס און חלומות
וואַקסט־אויף פאַר זיינע אויגען: גאַנץ בעזונדער די וואונדער־מעשׂות
וועגען דעם אַלטען ר' שמעלקע מיט זיין ווינשפינגערעל, אין וועלכען
ס'איז געווען איינגעקריצט דער שם המפורש — אַ שלח־מנות פון אליהו
הנביא צו ר' שמעלקען — אַזוי אַז וואָס ר' שמעלקע האָט זיך געווינשט,
איז זאַפאָרט מקוים געוואָרען. גאַנץ קאַבצאַנסק זיצט און הונגערט, קיין

Ex bibl. univ. Tart.

ברנסה איז נישט דאָ, חאָטש צעריים זיך, און עס בלייבט נישט איבער ווי נאָר איין מיטעל: צו האָפען, אַז השם־יתברך וועט זיי צושיקען אַ ווינשפינגערעל — און זיי פערברענגען אַ לעבען, צעהיצט און צעפלאַקערט די גאַנצע פאַנטאַזיע, און זיי וואַרטען אויף אַ ווינשפינגערעל. און דאַן די מייסטערהאַפטע סצענע, ווי די קאַבצאַנסקער זיצען אין בית־מדרש און דערצעהלען מעשׂות: וועגען גוג־ומגוג, וועגען אַרמילוס הרשע, וועגען משיח בן־יוסף און דעם שבט אפרים, וועגען דער מלחמה פון משיח בן יוסף מיט דעם רשע אַרמילוס, וועגען די ערשטע תקיעה, ווען די טויטע שטעהען־אויף תחית־המתים — דער דלות אין קאַבצאַנסק שווישטשעט אַ שרעק, און די אידישע קינדער זיצען מיט פערלעגטע הענד און חלום׳ען און קרעכצען און זוכען וואונדער פון הימעל; זיי וואַרטען אויף אַ מופת. און דאַן דאָס וואונדערליכע פערהעלטניש פון הערשעלע צו אַ קליין מיידעל, אַ שכנ׳טע, ביילע — אַ מין שטילע ליעבע, וואָס נאָר זיי ביידע האָבען זי געפיהלט און קיין מענש האָט פון איהר נישט געוואוסט. ווייל מען אָבער וויסען, ווי ווייט די קראַפט פון אַ מייסטער גרייכט, אַ סצענע אויסצומאָלען, איין אידיליע, וועלבע מען וועט זי קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען, ווען מען האָט זי אַ מאָל געלייענט, מוז מען זיך בעקאַנט מאַכען מיט דער פאָלגענדער סצענע:

„אין די הייזער ברענט נישט קיין ליכט. טהיר און טויער זענען אָפען. מען עסט וועטשערע פאַר דער לבנה. נאָך דער וועטשערע שיטען זיך, ווי די מורעשקעס, אַרויס פון די הייזער מאַנסבילען אָהן קאַפאָטעס, אין די איינע טלית־קטנ׳ס, ווייבער צושפּילעט, נאָר אין די אונטערשטע קליידלעך, קינדער אויסגעטהאָן האַלב־נאַקעט. שכנים, אַ גאַנצע קופּה, לעגען זיך אויס אין דרויסען, יונג און אַלט, קינד און קייט, אַלע אינאיינעם. גילדענע ‹אַזען פון דער לבנה שלאָגען זיך דורך ערגעץ צווישען דעכלעך, ציהען זיך איבער קעפּ, איבער פּיס און דער קופּה מענשען, קריכען ווייטער, ווייטער, טאַנצענדיג איף ווענט, אויף פּלייטען, און וויזען־אָן דאָ אַ קאַץ, וואָס דראַפּעט זיך, ניסטערט אויף אַ דאַך, דאָרט קיה אויסגעשטרעקט אויף דער גאַס, מעלה־גרה׳ן, אונטערשמייסענדיג זיך פאַמעליך מיט די ווידלען, און קייבען, זיפצען מיט אַ חריפ, עפּעס ווי פונ׳ם בויך. די ערשטע עטליבע מינוט איז איטליבער בעשעפטיגט מיט זיך, מען געהניצט, סלוקערצט, מען טרייבט פליה און מען קראַצט זיך. ווייבער הויבען דערווייל אָן

דעם שמועס וועגען דער היינטיגער וועטשערע, איטליבע מיט איהר׳ס: ביי דער זענען די שטשיפּקעס בע׳טעמ׳ט געווען אַזוי, אַז דער מלכות האָט עס געמעגט עסען, ביי יענער איז דער אַרבעס צעקאָכט געווען ווייך, ווי מאַרך, אַז מען האָט געלעקט די פינגער. איינע דערצעהלט דאָס גרויסע גליק, וואָס זי האָט געטראָפען: פאַר אַ גראָשען האָט זי געהאַנדעלט אין מאַרק אַ מציאה — אַ רעטיך, גרויס ווי דער קאָפּ, פון וועלכען מען האָט געגוג געגעסען אין דער פריה, אויך אַצונד אויף דער נאַכט, און ס׳איז נאָך איבערגעבליבען אַ היבשער שטיק אויף מאָרגען, מען זאָל לעבען און געזונד זיין! אַלע רעדען הויך אויף אַלערליי דינע, קוויטשעדיגע קולות. די מאַנען ברומען לעת־עתה אונטער, מישען זיך אַריין נאָר, ווי פון יוצא וועגען, גלאַט אַזוי מיט אַ וואָרט. זיי לעגען זיך דערנאָך מיט דעם בויך אַרויף, און, פערקוקענדיג זיך אויף דעם אויסגעשטערנטען בלויען הימעל, נעמט מען זיך געשמאַק שמועסען, וואָס טהוט זיך אַזוינס דאָרט אויבען. די לבנה וויזט זיך אויפ׳ן אָרט, וואו דער עולם ליעגט; מען קוקט אין איהר אָן די ליכטיגע צורה פון יהושע און איטליכער מאַכט: אוי, אַ נאָז מיט אויגען!... איציק און בעריל, וואָס האַלטען זיך פאַר שטיקלעך שטערנזעהער, חקרנים, טייטען מיט פינגער אויף דעם „אַלף בית״ פון די שטערען און האַמפּערען זיך וועגען דעם „תיו״ און „חית״. דער איבעריגער עולם טהוט צוליעב זיי ביידע. איטליכען פון די צוויי חקרנים, וואָס טייטעלט איהם מיט אַ פינגער, גיט מען געדעכט, שווערענדיג זיך: יאָ, אמת טאַקי, איך זעה, זעה, ווי איך בין אַ איד! — אַי, אַי! צעשרייט זיך שטאַרק פערוואונדערט אַ איד, עפּעס אַזוי פיעל שטערען דאָרט, דאָרט איז די געפלעקטע, ווייסליכע פאַסען, אָנגעזעצט ווי מאָהן! אַזוי פיעל רענדלעך ווינש איך מיר צו האָבען... געהט שוין, געהט! מאַכט דער אַנדערער, איך לאָז פאַר וועלוועלער, פאַר איטליבעס שטערנטנדעל אַ קאָפּעקע. עס געפינען זיך בעלנים אויף נאָך וועלוועלער, צוויי, פינף, צעהן פאַר אַ גראָשען. און בשעת אידען טאָרגעווען זיך דאָ אַזוי, רעכענען, צעהלען, לאָזען אַראָב די מקחים און וואַרפען דעם קורס פון די שטערען, זיצט דאָרט אין דער זייט איינער עפּעס אַ לץ, דרשה׳נט און זאָגט גלייכע ווערטלעך. די ווייבער אַרוט איהם שרייען קלאָמפערשט: פע, געגוג! פאַרשטעקענדיג זיך די אויהרען, הערען זיך אָבער זעהר גוט צו און קייכען פאַר געלעכטער... קינדער זיצען אויך נישט לעדיג, קיצלען זיך, דערלאַנגען איינער דעם אַנדערען אַ קלאַפּ,

א שנעל אין דער נאז הינטען ארום. דער פון דער נאז טהוט א קוויטש, יענער פונ'ם שנעל מאכט זיך צום תם, נעביך גאר א צדיק אין פעלץ, און בייזערט זיך קלאמפערשט: שא, שא! — מאמעס שעלטען די קינדער: בעגומען זאלען זיי, הלואי, ווערען, און אגב טאקי זיי מכבד מיט א קניפ. די טאטעס ווארפען אוועק די טארגעס און פאלען פלוצלים פונ'ם הימעל אראב אויף דער ערד. דעם האט א זשוק זיך אריינגעפלאנטערט אין בארד, יענעם — אין די פאות, דעם דריטען קריעכט עפעס אונטער'ן העמד דארט אויפ'ן רוקען. א רויטע קוה, א פרעסערין, פון וועלכער עס האט זיך אבגעטהון דער שלאף, פארקריכט, ביי שטשיפען גראז, אין דער זייט גאס ביז צו דער גאנצער עדה אידען, דרעהט זיך צו זיי אויס מיט דעם הינטען, מחילה, און פיהרט זיך עפעס אויף, פע, נישט מיט דרך-ארץ. אלע זידלען זי מיאוס אב, טרייבען זי און שרייען: היידא! אין איין קול. זי דרעהט זיך געשווינד אויס פון אידישע הענד און לויפט אהין אין איהר רוה אריין. דערפון שפינט זיך עפעס א לאנגער שמועס: וועמענס קוה איז דאס? וויפיעל מילך גיט די קוה? וויפיעל איז די קוה ווערט? „שא, וויפיעל, מיינט איהר, אידען", טהוט פלוצלים איינער א פרעג, „זאל ווערט זיין די גאנצע קאבצאנסקער טשערעדע, שוין מיט די ציגען אינאיינעם?" איינער שאצט עס אזוי פיעל, דער אנדערער — אזוי פיעל, דער דריטער ווינשט זיך דאס צו האבען, וויפיעל עס איז ווערט מעהר. איטליכען בעזונדער האפט אן א ווינשעניש, און מען ווינשט, ווינשט, ביז די צונג ווערט מיד רעדענדיג און מען הערט פון דער ווייטענס ווי איינער חראפעט שוין אהן עין-הרע געשמאק. די מאגען טרייבען די ווייבער: קומט שלאפען! די ווייבער מיט זייער חן קווינקלען זיך קלאמפערשט: עס גלוסט זיך זיי גאר נים געהען אין בעט אריין און וואלטען די גאנצע נאכט גערען דא אין דרויסען נעשלאפען. א יונג פאר-פאלק געהט אוועק באלד טאקי, די איבעריגע מאכען שיהות, דינגען זיך, ביז פון ערגעץ א ווינקעלע שפרינגט ארויס פלוצלים א ציג, וועלכע א פאר ווייסע-חברה'ניקעס האבען איבערגעשראקען, אונטער'גנבה'נענדיג זיך שטילערהייד צו איהר אויף דער פריזבע דארט; זיי נאך איהר, און זי אין גרוים איילעניש, יאגעניש, פוץ אריין צווישען די קופה אידען. עס ווערט א מהומה, א קאבעניש, מען גיט זיך א הייב אויף גיך, און בטלנ'דיג חלומות, צעלויפט מען זיך געשווינד, איינער נאך דעם אנדערען, נישט צו זאגען אפילו א „גוטע נאכט"! —*

דאס איז איינע פון די מייסטערהאפטסטע סצענעס, וועלכע אבראמאוויטש האט אונז געמאלט.

אין דער דאזיגער ערצעהלונג פאסט-אן און מאלט אונז אבראמאוויטש אויך די אידישע נ ש מ ה, דעם שווער-פונקט פון דעם אידענס גייסטיגען לעבען. ווערענד ער האט אין די ביז איצטיגע ערצעהלונגען געזעהען נאר דעם דלות און ווי ווייט דער דאזיגער דלות האט פערקרומט דעם אידענס גוף, האט ער דא אריינגעבליקט אין די טיעפענישען פונ'ם אידענס נשמה און האט דערבליקט די ליכטיגקייט פון איהר. דער איד מיט זיין תורה, דער איד מיט זיין תפלה, דער איד מיט זיינע בענקענישען, דער איד מיט זיין זינגען, ווערענד ער זינגט זיך און דערקלערט זיך אליין דעם פירוש-המלות פון „הבן יקיר לי אפרים, א טייער זוהנדעל איז מיר אפרים לעב, אם ילד שעשועים, א קינד א טרייסט, כי מדי דברי בו, ווען איך רעד פון איהם, זכור אזכרנו עוד, קומט ער מיר אויפ'ן זינען אלץ מעהר, על כן המו מעי לו, דאס הארץ געהט מיר אויס נאך איהם, רחם ארחמנו נאום ה', א גאטס רחמנות, נעבעך, אויף איהם", דער איד אין סליחות-צייט און דער איד אין די ימים נוראים — דאס אלעס האט ארויסגעריסען ביים קינסטלער פון הארצען טענער, וואס לאזען אונז דערציטערט ווערען, הערענדיג זיי.

און בילדער יאגען בילדער, און איינס שענער פאר'ן אנדערען.

הערשעלע פאהרט מיט'ן פאטער, וועלכער דאווענט אין גלופסק מוספים די ימים נוראים, אהין קיין גלופסק. הערשעלע בלייבט דארט לערנען אין בית-מדרש, און דער פאטער פאהרט צוריק אהיים קיין קאבצאנסק. הערשעלע ווערט א יתום, און ער לערענט און לערענט און די גאנצע שטאדט האט איהם ליעב. „רבונו של עולם! וואס ליענט אזוינס אין דיין הארטער באנק אין בית-מדרש, אז דער, וואס נעכטיגט אויף איהר איבער א נאכט מיט דעם קולאק צו-קאפענס, שטעהט דעם אנדערען טאג אויף, עפעס גאר איין אנדערער מענש, ווי ניי געבוירען? שוין יעקב אבינו, אז ער האט אין וועג דענסטמאל, ביי זיין אוועקלאזען זיך פון דער היים, אונטערגענעכטיגט אין „יענעם ארט" אויף א הארט געלעגער, צושפארענדיג דעם קאפ אויף א שטיין — האט באלד ביים אויפשטעהען אין דער פריה געשפירט: אין זה, נישט אנדערש, כי אם בית-אלהים, דאס איז א בית-מדרש, וזה שער השמים, און דא איז א טויער צום הימעל! ליגענדיג אויפ'ן הארטען געלעגער גאר אין דעם

ערשטען בית=מדרש, אָהן אַ דאַך און אָהן אַיין אונטער=אויבען, האָט ער שוין דערזעהען — פייערדיגע מלאָכים, וואָס האָבען איהם אין די אויגען זיך געדרעהט אַרויף און אַראָב, עפּעס אויף אַ הויך לייטערעל פון דער ערד ביז העט=העט אין הימעל אַריין״...

אַזוי זאָגט אַבראַמאָוויטש שירה לכבוד דעם אַלטען בית=מדרש...

און דאַן: „עס ציהט זיך גאָטס גרויסע וועלט אין דער לענג, אין דער בּרייט, אָהן אַ סוף, אָהן אַיין עק. אין דער מיט וועלט, אויף דער קיילעכדיגער ערד, איז דאָ אַ קליין פלעקעלע, ווי אַ פליג האָט איבערגעלאָזט — דאָס איז גלופּסק. אין דעם דאָזיגען פלעקעל איז דאָ אַ פּינטעלע — אַ קלייזעל. אין דעם פּינטעלע איז דאָ נאָך אַ בּרעקעל פּינטעלע — אַ באַנק. און אין דעם ברעקעל פּינטעלע ליעגט נאָך אַ פּיצענקעלע פּינטעלע — אַ מין בּעשעפעניש אַזוינס, וואָס הייסט הערשעלע״ — און פון הערשעלעס נשמה געהען ארויס פעדעמלעך, און ציהען זיך, און ציהען זיך, העט=העט, אַזש קיין קאַבּצאַנסק, און די נשמה קלעטערט, קאַראַבּקעט זיך אַהין, אַהין — אַ היים. עס סוד'עט זיך אַ האַרץ מיט אַ האַרץ, שושקעט זיך אַ נשמה מיט אַ נשמה, גיעסען זיך איינער פאַר דער אַנדערער אויס און שמועסען זיך איבער שטיל אָהן ווערטער...

און נאָך אַ סצענע: בּיי אַיין אָרעמאַן, אַ טאַנדעטניק, אין דער היים. די מאַמע מיט די טעכטערלעך זענען בּיי דער הויז=אַרבּייט, ווען דער מאַן איז אין דער היים נישט דאָ, און די מיידלעך העלפען דער אָרעמער מאַמע אין דער אָרעמער ווירטשאַפט און מאַכען דעם שרעקליכען דלות אַ בּיסעל ווייניגער שרעקליך. אַ גרויסער העלער ליכט=שיין בּרעכט זיך אַריין אין דעם דאָזיגען אָרעמען הויז. אַ הערליכע אידיליע, ווי די דאָזיגע, לייענט מען זעלטען.

הערשעלע אָבער ענטוויקעלט זיך דערווייל מעהר און מעהר און ווערט אַ הערשעל. אַ הערליכער מענש וואַקסט אויס. ער פאָהרט קיין אויסלאַנד און ווערט אַ געלערענטער. קומענדיג צוריק אַ היים, פאָהרט ער אויך אין זיין געבורטס=שטאָדט. נאַטירליך קומט ער דאָרט אָן נאָך אַ פּאָגראָם — אַ פּאָגראָם אין קאַבּצאַנסק, ווייל די קאַבּצאַנסקער עקספּלואַטירען דאָס לאַנד!...

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָט אַבּראַמאָוויטש אַרומגענומען נישט נאָר דאָס גאַנצע אידישע לעבען פון עק בּיז עק מיט אַלעס, וואָס טהוט זיך אָב דערין אין לויף פון 24 שעה, בּיי טאָג און בּיי

נאַכט, אין דער וואָכען און שבת און יום=טוב, נאָר ער איז אויך געוואָרען דער מאָלער פון טיפּען, — אַ גאַנצע מחנה פון אָריגינעלע, מערקווירדיגע מענשען. פיגורען ווי רייזע די בּעל=אַכסניא'טע, טריינעסאָסיע די קעכין, דער אַלטער ר' אברהם מיט'ן „זהר״ און מיט דער לירישער נשמה, דער איינגעל משה'לע, שמואליק דער טאַנדעטניק — הויפּטזעכליך ווי ער בּרענגט־צו דעם שבּת־קודש אין דער היים בּקדושה ובטהרה — שניאור=וואָלף דער האַפּער, „ר' רפאל לובּלינסקי דער משכּיל'דיגער סוחר — אַ מין למד=וואָווניק פון די בּעהאַלטענע משכּילים — ר' אשר דער מעקלער מיט זיין מין רעדען און זיין גאַנג און זיין פּרנסה, לייבּצי דער רויטער, וועלכער בּאָרגט געלד אויף פּראָצענט, ער און זיין ווייבּ און זיין איידעם און זיין שענע טאָכטער, וועלכע ווערט אַ געלערענטע, האָדעל די מעקלערין פון לעבּעדיגע סחורה, מענדי, וועלכער איז אַ מין „אַלפאָנס״, לוי בּחור מיט'ן נוטען הייזעל, זיין ווייבּ שיינצע די „מומע״, די „טערקין״ און די „פירשטין״ און מאַלווינקע און די איבּריגע מעדלעך אין איהר הויז, רחלין דער אַקציזניק און ריבקין דער סטודענט און מיכאל סאַפּיר דער פּאָדראַטשיק — דאָס זענען אַלעס טיפען, אַ גאַנצע מחנה פון אָריגינעלע, מערקווירדיגע מענשען.

נאָך מעכטיגער אָבער ווייזט זיך אַבּראַמאָוויטש אין זיין לעצטער ערצעהלונג, אין „שלמה ר' חיים'ס״ — אַ בּילד פון אידישען לעבען אין דער ליטאָ״.

אַלעס וואָס מיר געפינען אין די פריהערדיגע דריי ערצעהלונגען בּעזונדער, געפינען מיר אין דער דאָזיגער איינער ערצעהלונג צוזאַמען: די שאַרפע, בּייסעדיגע סאַטירע געגען די פירכטערליכע הויהלקייט אינ'ם לעבען פון די איין עדה פון אומגליקליכע; דאָס גרויסע, הייסע רחמנות אויף דעם אונענדליכען אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק; דער ריינער לירישער טאָן, וועלכער צעגיעסט זיך ווי אַ פידעל און לאָזט דערציטערען אַלע פעדים פונ'ם האַרץ, און יענע ווייכקייט און זיסקייט, וועלכע בּערוישען דורך זייער עכטקייט; די נאַטור=שילדערונגען און זייער אונענדליכער פּראַכט; די פערשיעדענסטע טיפען, אַלטעגליכע און אויכנאַהמליכע, מיט זייער חיצוניות און זייער פּנימיות — נאָר איז דאָס בּילד פונ'ם „דלות״, ווי מיר קענען עס פון „פישקע דעם קרומען״, געוואָרען דאָ אַ סך בּולט'ער, און דער שפּאָט, וועלכער שניידט אים־ברחמנות אויף רעכטס און אויף לינקס אין „מסעות בנימין השלישי״

איז דאָ געוואָרען אַ סך שאַרפער, און דאָס גרויסע מיטלייד מיט דער אידישער נשמה און מיט דעם עלענד און אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק האָט דאָ געפונען איהר אויסדרוק טויזענד מאָל שאַרפער ווי אים „ווינשפינגערל“. דאָס איז דאָס בוך איבער אַלע ביכער, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט אונז געשריבען.

די ערצעהלונג האָט די פאָרם פון איין אויטאָביאָגראַפיע. די מענשען, וועלכע קימען דאָרט פאָר, דערקענט מען זאָפאָרט, אַז זיי זענען לויט לעבעדיגע מוסטערען: ר' חיים דער טאַטע פונ'ם קליינעם שלמה און שרה זיין מאַמע און ליפּא דער מלמד. אַ פּאָרטרעפליך געצייכענטע פיגור איז די פיגור פון יאַחנע-סאָסיע אָדער „לייבציבע“, אַ אידענע אַ מייסטערין אויף וואונדערליכע מעשות צו דערצעהלען, און אַזוי אויך פראַדעל דאָס קליינע מיידעלע (זעהר עהנליך צו דער העריכער ביילע אין „ווינשפינגערל“), אָדער די פיגור פון אַייזיק הקרן און זיין אייביגע מחלוקה מיט דעם צווייטען חקרן, מיט לייזקע, און ר' נחום רוויזעווער מיט זיין נסיעה קיין ארץ-ישראל, און הערציל קיילעס דער סמאָליאַר, אין וועלכען עס לעבט אַ קינסטלער-נשמה, וואָס דייסט זיך תמיד אַרויס צונ'ם ליכט, און נאָך און נאָך — לויטער מעדקווירדיגע פיגורען. דער גאַנצער שאַץ פון מענשען, וועלכע די אידען-גאַס האָט אַרויסגערופען, איז דאָ אויפגעצעהלט.

און בילדער — און מוז איינס פון זיי דאָ ברענגען. דער איינדרוק פונ'ם דערלעבטען מוז זיין געווען זעהר שטאַרק אין דער נשמה פונ'ם קליינעם אַבראַמאָוויטש אַלס קינד, אַז נאָך אין די שפּעטסטע יאָהרען און נאָכדעם ווי ער האָט שוין דאָסזעלבע אין איין אַנדער אָרט אַמאָל געצייכענט, האָט ער זיך געפיהלט געצוואונגען, עס נאָך אַמאָל צו דערצעהלען:

„נאָך דעם ערשטען משמר אַרום האַלבע נאַכט, אַזוי שטעהט געשריבען, וועהעט אַ צפון-ווינטעלע און די וואַכען פון די מלאָכים בייטען זיך דאָרט אין הימעל. עס גיט, אָט דאָס ווינטעלע, דעם מלאך גבריאל אַ ריהר, און ער שרייט אויבען זעקס קולות אויס, לייענט דערנאָך פון אַ בוך אַרויס די מענשענס אַלע מעשים, וואָס ווערען אָבגעטהאָן ביי טאָג. פון איהם דאָרט גיט עס אַ טאָרע אונטער די פליעגעל דעם האָהן דאָ — ער האַפּט זיך אויף און קרעהט הויך אויף אַ קול. אי אויבען אי אונטען ווערט אַ געטימעל: דער האָהן קרעהט אויף דער ערד און גבריאל אויפ'ן הימעל. דענסטמאָל לאָזט זיך גאָט פון דריי הונדערט ניינציג

הימלען אַראָב אין גן-עדן אַריין. כיתות מלאָכים לויפען פאָראויס און זאָגען שירה: „עפענט, טויערן, ברייט זיך אויף — עפענט הויך זיך ביז אַרויף — אָ, איהר אייביג פעסטע טירען — קומען לאָז דאָ גאָט שפּאַצירען!“ — עס זינגען אויך די בוימער אין גן-עדן, גיבען פון זיך אַרויס זיסע שמעקענדיגע ריחות פון בשמים. אָט איז ער שוין אַריין, גאָט דער מלך, מיט זיין כבוד אַליין — שאַ! מלאָכים אויף זייערע ערטער שטעהען מיט גרויס דרך-ארץ און שווייגען. פול מיט רחמנות קוקט ער אויף די הייליגע נשמות פון צדיקים און קדושים דאָרט, קוקט און שאָקעלט מיט דעם קאָפּ. פלוצלים לאָזט ער אַרויס אַ געשריי, אַ ברומען ווי אַ לייב; דאָס וויינט ער, קלאָגט אויפ'ן חורבן בית-המקדש, אויף ירושלים, די וויסטע שטאָדט, אויף ציון, די ביטערע אלמנה, אויף די קינדער ישראל זיינע, וואָס אין גלות — און צוויי הייסע טראָפּענס טרעהרען פאַלען איהם אויס די אויגען גלייך אין דעם גרויסען ים אַריין... אַזוי וויינט גאָט דריי מאָל אַלע נאַכט אין זיינע הימלען. גוטעפרומע אידישע קינדער לאָזט עס נישט איינליעגען; זיי שטעהען-אויף ביי נאַכט פון די געלעגערס, ריכטען-אָב חצות, וויינען זיך אויס פאַר דעם זיסען באַרמהערצעדיגען פאָטער אין הימעל — און דאָס אידישע האַרץ פיהלט עפּעס דענסטמאָל אַ מין בעזונדערן טעם, זיס-ביטער און זייער אינאייגעם... שלמה'לע געהט פאַרטאָג איבער דער גאַס, דאָס שטעדטעל שלאָפט. לבנה און שטערען שטעהען אין הימעל אויף דער וואַך. עס דוכט זיך איהם, דאָרט, אויבען, טהוט זיך עס אַצינד עפּעס גאָר אַ שרעק. טהוט פון ערגעץ אַ בלאָז, דאַכט זיך איהם, יענס צפון-ווינטעלע, דאָס גוטע ווינטעלע, וואָס וועהעט אונטער די פליגעל פון מלאכים, וואָס האָט אַמאָל אַייך געבלאָזען אויף דוד-המלך'ס פידעלע, איהם צו'קאָפּענס ביי נאַכט אויפ'ן געלעגער, און עס האָט זיך געשפיעלט זיסע געטליכע ליעדער. זשווישען ערגעץ בוימער אין אַ גאָרטען — דאָס זשווישען דאָרט די בוימער אין גן-עדן. קרעהט ערגעץ אַ האָהן — דאָס זאָגט ער שירה. און זעגען איהם די האָר דאָס פּנים, פּיכט פון טוי-טראָפּען — דאָס זענען גאָטס טרעהרען, דאָס וויינט ער, יאָמערט אויף זיינע פערוואָגעלטע קינדער. עס שלאָפט נישט, עס דרעמעלט נישט דער היטער פון ישראל!... עס צעשפּיעלט זיך שלמה'לען די געבליטען, זיין כח-הדמיון איז פלאַם-פייער, דאָס האַרץ צעגעהט איהם שיעור פאַר גרויסע געפיהלען — און ער נעהמט זיך לערנען מיט השק, געשמאַק אויף אַ ניגון“...

עס איז דער גרויסער טרוימער אין דער אידען־גאַס, דאָס אידישע קינד, וועלכעס איז געבוירען צו זיין אַ דיכטער און ווייס עס אַליין נישט.

און נעהם מען דאָן אַוועק פון דעם דאָזיגען כ״סטערהאַפטען ווערק צו די קלענערע ערצעהלונגען אַבראַמאָוויטשעס, וועלען מיר זיך נישט וואונדערן, וואָס די טיפען און די סצענקעס דאָרט זענען אָרום און אָרום די זעלביגע, וועלכע מיר האָבען שוין טיילוויז געהאַט אין דער גרויסער ערצעהלונג. די קלענערע זענען פאַר אונז נאָר אַ מין „תיקון ליל שבועות״ — און מיר וואונדערן זיך נאָר אויף די געשיקליכקייט פונ׳ם דאָזיגען מייסטער ווי ער האָט געקענט אַזוי פיעל געשטאַלטען און בילדער צונויפדרענגען אין אַזאַ ווינציגע פאָרם.

און הויפטזעכליך מוז מען בעוואונדערען די איינפאַכקייט פון דער מעשה און פון דעם טעמא ביי מענדעלי׳ן. מענדעלי אַליין פרובט אונז צו געבען די ערקלעהרונג דערפון: — „באמת טאַקי, וואָס האָט מען צו דערצעהלען פון אינזער לעבען אין מיינע צייטען? איבערראַשט די וועלט מיט גרויסע וואונדערליכע זאַכען האָבען מיר נישט; קיין גראַפען, פריצים און יענעראַלען און גרויסע שיסערס זענען מיר נישט געווען; קיין ראָמאַנען מיט „יפיפיות״ האָבען מיר נישט געשפּיעלט. שלאָגען זיך אויף דועלען ווי די בעק, אָדער זיין ווי עדות, צו קוקען ווי צוויי פערגיעסען זיך דאָס בלוט, האָבען מיר נישט געפּרובט, און טאַנצען קאַדרילען מיט נקבות אויף בעלער האָבען מיר נישט געקענט, און אויף נעיעג אין פעלדער, אין וועלדער, צו חאַפּען בערען, זענען מיר נישט געגאַנגען. געדייזט אויף אייגענע שיפען איבער ים׳ען, אויפצודעקען נייע אינזלען, האָבען מיר נישט. מיט מענצערינס און אַקטריסעס האָבען מיר קיין געשעפטען נישט געהאַט, און איבער פּרימאַדאָנעס און אָנטהון זיך די גרויסע פאַרגעניגענס האָבען מיר זיך נישט אויסגעבראַכט. בקיצור, אָט די אַלע צימעסלעך צום ספור־המעשה, ער זאָל זיין געשמאַק און נעהמען דעם עולם — אָט דאָס אַלסדינג איז נישטאָ ביי אונז. און אָנשטאָט דעם האָבען מיר אַ מלמד מיט אַ חדר, מיט אַ בעהעלפער, שדכנים, חתנים, כלות מיט ווייבער, קליינוואַרג, חלוצות און עגונות, אַלמנות און יתומים, נשרפים, געפאַלענע און אָבגעקומענע, אַלע סאָרטען אָרעמע לייט, אַרומגעהענדיגע איבער די הייזער ערב־שבת, ערב־יום־טוב, ראש־חודש און גלאַט אַזוי זיך מאָנטאָג און דאָנערשטאָג,

בטלנים, גבאים, מקבלים און צדקה־פושקע, אַלע מיני פורעניות, דלות, קבצנות און אַלערליי מיני משונה׳דיגע פרנסות — אָט דאָס איז אונזער לעבען, אַז אָך און וועה איז צו אונז! אַ לעבען, משטיינס־געזאָגט, אָהן נחת, אָהן אַ רוהיג געמיט... אַ פינסטערעס אָהן אַ שיין, אָהן אַ שטראַהל־ליכט, אַ לעבען, וואָס האָט אַ טעם ווי אַ געקעכטס אָהן פעפער און אָהן זאַלץ — — — אָבער דערפאַר האָט עס אין זיך אַ מין אידישען טעם, וואָס ס׳איז נישט דאָ זיין גלייכען. ס׳איז דאָ אַ מין קעז, וואָס ער איז מיט ווערים, און די מבינים, וואָס פערשטעהען זיך אויף דער אכילה, צאָהלען דערפאַר אין טאָג אריין און עסען דאָס מיט אַ מאָרגעם אפּעטיט. אָט די ביטערקייט, וואָס איז אין אונזער לעבען, אָט דאָס איז טאַקי די גאַנצע השיבות זיינע —״. אָ, די דאָזיגע ביטערקייט, וואָס איז אין אונזער לעבען!

און ווידער זאָגט אונז מענדעלי: „עס איז נישט דאָ קיין איינציגער פון אונזערע לייט, וועלכער זאָל נישט האָבען אַ שטיקעל שייכות, מעהר אָדער וועניגער, צו גלופסק, און עס זאָל נישט שטעקען וועניגסטענס אַ הונדערטסטעל אָדער אַ טויזענדסטעל פון איהרע אייגענשאַפטען אין איהם.״...

* *

*

פאַר פינף און צוואַנציג יאָהר בערך, ווען מען האָט אָנגעהויבען צו איבערזעצען מענדעלי מוכר־ספרים׳ס ווערק אין אַנדערע שפּראַכען און איינער פון די פוילישע שריפטשטעלער האָט עקסטרא זיך אויסגעלערנט אידיש, כדי ער זאָל קענען איבערזעצען אויף פויליש דעם „מסעות בנימין השלישי״ און „די קליאַטשע״, דענסטמאָל האָבען די פוילישע שריפטשטעלער געהאַט איינגעלאַדענט אַבראַמאָוויטשען, ער זאָל קומען צו זיי, כדי איהם אָבצוגעבען כבוד, און ווען ער איז נעקומען, האָבען זיי איהם געמאַכט אַ באַנקעט און האָבען רעדען געהאַלטען, גרויסע, פייערדיגע רעדען, און האָבען איהם אינ׳ם הימעל געהויבען, און די פוילישע צייטונגען האָבען אַרטיקלען וועגען איהם געשריבען, גרויסע, פייערדיגע אַרטיקלען, און האָבען איהם זיין כבוד אָבגעגעבען — פון אידען אָבער איז דענסטמאָל נישט געווען קיין איינציגער

מענש, וועלכער זאָל האָבען פערשטאַנען, ווי גרויס דער דאָזיגער שריפטשטעלער איז, און עס האָט זיך קיינער נישט געמישט אין די דאָזיגע שמחה. זינט דענסטמאָל זענען אוועק פינף און צוואַנציג יאָהר און אבראַמאָוויטש איז ווידער געקומען צו פאָהרען אין די זעלביגע מקומות— און ווי זענען די צייטען אַנדערש געוואָרען! דאָס פאָלק האָט פלוצלינג אָנגעהויבען צו פערשטעהען, ווער און וואָס מענדעלי איז איהם.

זיין רייזע איז געווען, אין גאַנצען זין פונ'ם דאָזיגען וואָרט,, א טריאומפף-רייזע פון א העלד, וועלכער קומט צוריק פון דער מלחמה. דאָס טריאומפף-טויער האָט געגרייכט פון ווילנאָ ביז ביאַליסטאָק, פון ביאַליסטאָק ביז ווארשא און פון ווארשא ביז לאָדז. צו אַזאַ נסיעה האָט נישט זוכה געווען נאָך קיין שום שרייבער, און נישט נאָר א אידישער. ס'איז געווען די רייזע פון א פירשט. טויזענדער מענשען האָבען געוואַרט ביי יעדער סטאַנציע, טויזענדער מענשען האָבען זיך געדרענגט און געשטופט נעהנטער צו איהם און זענען גליקליך געווען, ווען ס'איז זיי געלונגען א מינוט איהם די האַנד צו דריקען אָדער אויך נאָר א קוק צו געבען איהם אין פנים אריין.

און איך געדענק: אין לאָדז זענען געשטאַנען צעהנטויזענדער מענשען פערזאַמעלט אויף דער גאַס און האָבען געוואַרט פאַר'ן האָטעל, וואו אבראַמאָוויטש האָט געוואָהנט. דאַמען זענען געשטאַנען אין זייערע העלע קליידער מיט בלומען אין די הענד. פון מינוט צו מינוט האָט זיך געהערט דאָס שרייען: „עס לעבע מענדעלי! עס לעבע דער זיידע!" און ווען דער שריפטשטעלער האָט זיך געוויזען אויף א מינוט ביי'ם פענסטער אָדער אויפ'ן באַלקאָן, איז דאָס שרייען געווען כמעט אָהן א סוף. שטונדען-לאַנג האָט נישט מענדעלי און נישט זיינע מענשען, וועלכע זענען מיט-געווען מיט איהם אינ'ם האָטעל, געקענט אַרויס אויף דער גאַס. ס'איז פראָסט געווען לעבענ'ס-געפעהרליך. מיר האָבען פערשיעדענע מיטלען געזוכט און מיר האָבען זיך, ווי עס איז, דורכגעשלאָגען און מיר זענען אריין אין א וואָגען. פלוצלינג אָבער האָבען זיי איהם דערקענט — און וואָס איך האָב דענסטמאָל געזעהען, וועל איך נישט מעהר אַזוי גיך זעהען. צוזאַמען מיט איהם בין איך געזעסען אינ'ם וואָגען, און טויזענדער מענשען זענען געווען אַרום אונז, און זיי האָבען געפרובט, דעם וואָגען, צוזאַמען מיט'ן אַלטען, אויפצוהויבען. ענדליך האָבען

זיי איהם געהויבען — און א שרייען: „עס לעבע מענדעלי! עס לעבע דער זיידע!" האָט זיך אַרויסגעריסען פלוצלינג פון טויזענדער קעהלען. און ווי זיי האָבען איהם געהויבען — האָב איך געפיהלט, אז איך בין מיט איהם מיטגעהויבען געוואָרען.

דוד פרישמאַ

וואַרשא, דעצעמבער 1910

בעל־מחשבות

אנ׳אייניקעל דעם זיידען

אנ'אייניקעל דעם זיידען.

I.

דאָס פערפלויגענע יאָהר האָט זיך געענדיגט מיט אַ גרויסען ליטעראַרישען יום-טוב בײַ יודען. אָנגעהויבען האָט ער זיך אין אָדעסאַ און ציעהען ציעהט זיך דער יום-טוב איבער אַלע יודישע שטעדט.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש איז דער בן יחיד אין אונזערער ליטעראַטור, וואָס האָט דערלעבט צו אַזאַ שענעם עלטער. ער איז דער געליעבטער „זיידע" נישט נור פון די אייניקלעך ליטעראַטען, ער איז אויך דער געליעבטער זיידע פון אונזער דור, וועלכער האָט קלערער און קינסטלערישער, ווי אונזערע ליבליכע זיידעס בעגריפען און בעשריעבען זיין צייט, וואָס איז נאָך טיילוויז אונזער צייט.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט אונז צוגעצויגען מיט זיין חוזק'ל, מיט זיין סאַטירע, מיט דעם כח זיך צו דערהויבען איבער דעם גראָבען גשמיות'דיגען יודישען לעבען דורך אַ שמייכעלע, אַ פיינעם געלעכטערעל, דורך אַ סאַטירישען וואָרט. צוגלייך מיט די גרויסע שריפטשטעלער אין אַנדערע ליטעראַטורען — האָט ער אונז אויסגעלערנט אָבצולאַכען פון אַ נאַרישען לעבען און דורך די אָבלאַכערײַ זיך אויף אַ ווײַלע צו בעפרייען פון דער לעבענס-ענגקייט.

מיר שעצען און ליעבען אַבראַמאָוויטשען פאַר זיין נאַטירליכען צובונד צו אַלץ וואָס איז יודיש, צו אַלץ וואָס צייכענט זיך אויס מיט אַ יודישער תנועה'לע, גרימאַסעלע און אַ יודישען ריטהמוס.

מיר בעוואונדערען אין אַבראַמאָוויטשען זיין פיינעם געהער, וואָס האָט דערהאָרכט אין דעם מיש-מאַש פון דעם יודישען זשאַרגאָן די נאַטירליכע, וואָרצעלדיגע טענער פון דער יודישער שפראַכע.

אפילו די, וואָס האַלטען נישט פון דער צוקונפט פון יודיש, ווערען נשתומם און שטאַרק נתפעל פון דעם וואונדער, דאָס דער זשאַרגאָן, וואָס איז אפילו פאַר טאַלענטפולע פּאָעטען נאָך געווען אַ משל צו אַל-דער ווילדקייט פון אידישען לעבען — איז מיט איינמאָל אַרויס פון אַבראַמאָוויטשעס פעדער מיט אַ יחוס-בריעף פון אַ קלאָרער רייבער שפּראַך.

„די אַלטע באָבעניו", — ווי דער פּאָעט פרוג האָט אַמאָל געשילדערט דעם זשאַרגאָן, — „מיט אַ צוריסענער-צובּיסענער וואַטאָוועקע אין אַלע מיני משונה קאָליערען, אויף איין פוס אַ חליצה-שיכעל, אויף דעם צווייטען — אַ ווייסע יום-כפור-זאָק און אויפ'ן קאָפּ אַ קאָלטען" — האָט מיט אַמאָל זיך צורעדט אויף אַ לשון, וואָס האָט פערנומען ביי'ן האַרצען מיט די ריינקייט און לויטערקייט פון די געפיהלען.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט אונז געוויזען . דעם וואונדער וואָס מיר געדענקען נאָך פון חומש, בשעת בלעם'ס אייזעל האָט געעפענט זיין מויל. ווער האָט דאָס געקענט גלויבען, אַז דער זשאַרגאָן וועט בכח זיין אונז אַרויסצוגעבען דעם העכסט קאָמפּליצירטען טיפּ פון אַ ר' מענדעלע, וועלכער האָט גע'ירשה'ט פון פאָלקס-גייסט אַלע זיינע קנייטשען, אַלע זיינע געפיהלען, סיי די אומעטיגע ווי די פרעהליכע, סיי די איראָנישע און סאַטירישע, סיי זיין ליעבשאַפט צו דער נאַטור און צו אַלץ וואָס פּויזעט אין דער נאַטור.

ווי פערוואונדערט שטעהען מיר פאַר די קלאַסישע זייטען פון זיינע ספּורי-המעשות, ווען ער שילדערט אונז אַזוינע זאַכען, צו וואָס אויך די נייע העבּרעאישע ליטעראַטור האָט זיך נאָך לאַנג נישט דערוועגט צו-צוריהרען.

ווען מיר לייענען די נאַטור-שילדערונגען פון ר' מענדעלי — גלויבט זיך נאָר נישט, אַז דאָס איז געמאָלט געווען צו בעשאַפען אין זשאַרגאָן, אין דער פּראַכטעטער שפּראַכע פון „דינסטמייד און משרת'ל".

אויך די וואָס שאָקלען זיך אָב היינט פון יודיש, אויך די וואָס זעהען פאַר'ן יודיש נישט קיין לאַנגע צוקונפט — מוזען דאָך מודה זיין, אַז אין לויף פון הונדערטע יאָהרען איז יודיש געווען די איינציגע שפּראַכע, אויף וועלכע עס האָבען גערעדט, אַלע, אַלע קלאַסען פון פאָלק. און עס וואָלט געווען אַ גרויסע עם-הארצות, ווען מען וואָלט מיינען, אַז דאָס פעהיגסטע און גייסטיגסטע פאָלק האָט זיך בע-

נוצט מיט אַזאַ אַיידעלע זאַך ווי אַ שפּראַך, ווי מיט אַ טויטען שטיין האָלץ, נישט ווי מיט אַ לעבעדיגע נשמה-היטעל פון דער כלל'שער נשמה.

אום אָבער צו בענעהמען די שפּראַך, פיהלען די ציטערדיגע און לייכטע פעדעמלעך פון אַ נשמה-היטעל, האָט מען געמוזט זיך טובלען יאָהרען לאַנג אין דער נשמה פון דער יודישער מאַסע, האָט מען געמוזט האָבען אַ פיינעם אויער, אום צו דערהאָרכען, ווי דאָס נאַטירליכע געפיהל נעהמט אָן דעם פּאַסיגען מלבוש פון דעם געשפּראָכענעם וואָרט, אום צו דערהאָרכען דעם קלאַנג פון די שטומע געפיהלס-כוואַליעס פון האַרצען, וואָס קלאַפּען זיך אָן אָן דעם פעלזען פון גערעדטען וואָרט.

אַלע די וואָס האָבען פאָרגעוואָרפען דעם זשאַרגאָן, אַז דאָס איז די שפּראַכע פון „דיענסטמוידען", האָבען אין זייער בלינדקייט פערגעסען דעם פּשוט'ן אמת, וועלכער איז היינט בעקאַנט איטליכען חדר-יונגעל. זיי האָבען פערגעסען, אַז די דיענסטמויד און דער משרת'ל זענען די זאַמע געדיכטע מאַסע פון פאָלק, וועלכע קומט אַמווענינגסטען אין מגע ומשא, אין בעריהרונג מיט פרעמדע קולטורען, און השפּעות, וועלכע קאָנסערווירען זיך, ענטוויקלען זיך פיעל נאַטירליכער ווי די קלאַסען פון פאָלק, וואָס זענען דאָס אויבערשטע פון שטויסעל און בעקומען צוערשט דעם קלאַפּ פון טוקאַץ, ד. ה. נעהמען אָן צוערשט די פרעמדע זיטען, מנהגים, ווערען צוערשט בענאָסען פון די כוואַליען פון דער אַלגעמיינער פּראָסטער קולטור, וועלכע מאַכען צונישט דעם כאַראַקטעריסטישען פּנים פון איטליכער נאַציאָן.

עס איז געווען אַ צייט, ווען די פערטרעטער פון דער נייער ריכטונג אין דער פראַנצויזישער ליטעראַטור, ווי למשל באָדלער, ווערלען, האָט מען געגעבען אַ מיאוסען צונאָמען „דעקאַדענטען" ד. ה. קאַליקעס. די קאַליקעס האָבען זיך אָבער פאַר'ן צונאָמען נישט דערשראָקען. זיי האָבען געזוכט דעם מיאוסען צונעמען אַזאַ אינהאַלט, אַז ער זאָל אויפהערען צו קלינגען מיאוס. און דער צונאָמען „דעקאַדענט" האָט מיט דער צייט אויפגעהערט צו זיין אַ זידעל-וואָרט. ביי'ן נאָמען דעקאַדענט האָט זיך אָנגעהויבען צו דערמאָהנען אָהן די זעלטען פיינע ליעדער פון אַ באָדלער און אַ ווערלען און אין גאַנצען פערגעסען זיין געוועהנליכע מיאוסע בעדייטונג.

דאָס איינענע איז מיט „דער שפּראַך פון די דיענסט-מוידען".

אַ דאַנק צו ש״י אַבראַמאָוויטש, פּרץ, שלום עליכם, פרוג, מאָריס ראָזענפעלד, אש, האָט אונזער יודישע ליטעראַטור בעקומען אַזוינע טיעפע האַראַקטעריסטיקען פון אונזער יודיש לעבען, אַז מען הייבט שוין אָן נאָר צו בעקומען אַנ׳אַכטונגס=געפיהל צו דער „מויד״, וואָס בעזיצט אַזאַ שאַץ, וואָס בעזיצט אַזאַ שפּראַך, אויף וועלכע די אַבראַמאָוויטשעס, פּרץ׳עס, שלום עליכם׳ס קענען אויסדריקען די פּאָעטישע געפיהלען, די קינסטלערישע זעהונגען פון זייער געמיט. בײ׳ם זידעל=וואָרט „די שפּראַך פון דער דיענסט=מויד״ זעהט שוין נישט אונזער אויג די פערשלומפּערטע קליינשטעדטעלדיגע „דיענסט=מויד״ מיט׳ן טשעפּער בײ׳ן פּלומפּ, נאָר אַ וועלט יודישע מענשען בײ דער אַרבייט, בײ די דאַגות זייערע, בײ זייערע יום=טובים און חתונות, בײ זייערע מסחרים און מסחר׳לעך, בײ זייער געדריקטהייט און רחבות הנפש, די יודישע מוטער בײ׳ן וויעג, דאָס יודישע מיידעל, ווען עס שפּראָצט אין איהר האַרצען אַ ליעבעס=בלום, דעם פערטראַכטען פערחלומ׳טען יונגען מאַן, וועלכער זויגט איין די פּאָעזיע פון אַ שטומער נאַטור.

די „דיענסט=מויד״ איז שוין איצט אַ „קאַמער=קעצעלע״, ווי די בערלינער רופען דאָס ציכטיגע, ענערגישע, קאָקעטע און פּראַנטאָוואַטע דיענסט=מיידעל פון די רייכערע בעל=הבתי׳שע הייזער. זי זעהט שוין אויס היינט ווי דאָס שטוב=מערעל אויף פּלאַקאַטען פון די גרויסע שאָקאָלאַדען=פאַבריקען — אין אַ קלאָר=ווייסע הייבעל אויף דעם גוט פריזירטען קאָפּ און אַ שנעע=ווייסען פאַרטוך אויף די שלאַנקע, געזונדטע היפטען. נישט זי יאָגט זיך נאָך דער „מאַדאַם״, נאָר די מאַדאַם יאָגט זיך נאָך איהר, און עס זענען שוין פאַרהאַן אין אַמעריקאַ אַזוינע „קאַמער=קעצעלעך״, וואָס פערלאַנגען אַנ׳אייגענעם צימער פאַר זיך, און למעשׂה אַ גרויסען צימער, אַז מען זאָל קענען אַריינשטעלען אַ פּיאַנאָ. און אין פינלאַנד האָט מען שוין דערלעבט דערצו, אַז די קאַמער=קעצלעך האָבען בײ זיך אין קעמעריל אַנ׳אייגענעם טעלעפאָן.

אויך דער זשאַרגאָן, „די שפּראַך פון די דיענסט=מוידען״ איז שוין היינט אַ גרויסע תקיפות. נישט זי יאָגט זיך נאָך דער גבירתע (די העבר. שפּראַך), נאָר פונקט קאַפּויער. כמעט אין אַלע העברעאישע ליטעראַרישע אויסגאַבען וועט איהר געפינען די געמען פון די, וואָס זענען גרוים געוואָרען צוליעב דער דיענסט=מויד, וואָס האָבען קונה שם געוועזן, צוליעב דעם וואָס זיי זענען אַיינגעדרונגען אין דער שפּראַך פון דיענסט=מויד.

ווען אַ יודיש טהעאַטער=שטיק געהט אַרויס פון דער יודישער ענגשאַפט אויף דער ביהנע פון אַ וועלט=טהעאַטער, — האָבען מיר דאָס צו פערדאַנקען דער דיענסט=מויד, מיט איהרע געזונדע קרעפטיגע אויסלענבויגענס. און ווען איהר וועט אַמאָל זעהען אַ יודישען ליטעראַטאָר מיט אַ פּיאַנאָ און אַנ׳אייגענעם טעלעפאָן, האָט מען דאָס אַליין צו פערדאַנקען דער מויד, מיט וועמען דער ליטעראַטאָר האָט געהאַט שטאַרקע מחזקות.

און דער צונאָמען פון יודיש „די שפּראַך פון דער דיענסט=מויד״ האָט היינט בעקומען גאָר אַ נייע בעדייטונג. דער צונאָמען האָט אויפגעהערט צו זיין אַ זידעל=וואָרט ווי אַמאָל „די געלע מיטעלאַלטער=ליכע לאַטע״ האָט דאָס אויפגעהערט צו זיין אַ בזיון. דאָס ג ע ל ע איז, אדרבה, געוואָרען די פאַרב, מיט וועלכע מיר שטאָלצירען, ווייל זי דערמאָהנט אָהן די יודישע עקשנות, געזונדע לעבענס עקשנות. ד״ר הערצל ז״ל, וואָס האָט געגרינדעט די ציוניסטישע בלאַט „די וועלט״, האָט מיט אַ כּיון גענומען פאַר דעם בלאַט די ג ע ל ע פ אַ ר ב.

שוין אַוועק די צייט, ווען פרוג האָט זיך געבייזערט אויף דעם האַרטען זשאַרגאָן און האָט געשריעבען:

„איך האָב מיט דעם לעצטען צאָהן
געביסען און געריסען דעם זשאַרגאָן,
געקייט די ליעבע שפּראַך פון אונזער מאַמען,
געפעפערט מיט צעזור, געזאַלצט מיט גראַמען,
צו מאַכען זי אַביסעלע חאָטש ווייך,
און צו פערדושען יענעם ריח
פון ווילנער מאַרק און דינאַבורגער יאַטקעס
מיט אַלערליי פערוואַלגערטע אַסטאַטקעס,
וואָס שמעקט אויף דרייצעהן מייל אַרום דעם אָרט,
וואו נור עס בליהט חאָטש איין זשאַרגאָניש וואָרט...״

איצט פערמאָגען מיר שוין די שטאַרקע פּאָעזיע פון אַ ביאַליק, אין יודיש, און צוגלייך די בלייכע, פּאָדעם=דינע, ווייכע פּאָעזיע פון דוד איינהאָרן, דעם קורצען קנאַפּען ליעד פון רייזענען און דעם יונגען ליידענשאַפטליכען ליעד פון שניאור.

אפילו פרוג אַליין האָט אונז בחוש בעוויזען, ווי אַ גוט געבענטש-

טער פּאָעט קען ווייך מאַכען דעם זשאַרגאָן און אַרויסטרייבען פון איהם דעם „ריח פון די יאַטקעס“. זיין ליעד „זאַמד און שטערן“ בעווייזט דייטליך, וואָס פאַר אַ שטראָם פון לירישע געפיהלען עס איז בכח אַרויסצורופען די האַרטע שפּראַך פון דער דיענסט-מויד.

ווער איז אָבער געוועזן דער ערשטער, וועלכער האָט געהאַט אַ ריכטיגען בליק אויף דעם פעראַכטעטען יודיש? ווער איז אָבער געוועזן דער ערשטער, וואָס האָט געהאַט דעם מוט, זיך צו גט'ן מיט דער „מאַדאַם“ און זיך צו פער'קנס'ען מיט דער שפּל'דיגער מויד? ווער איז צום ערשטען מאָל-צו — צו דעם אָרעמען יודיש אָהן שום כּוונות, אום זי אויסצובעסערען, אָדער זיך צו בענוצען מיט איהם אַלס אַ גראָב מיטעל פאַר דידאַקטישע, מלמדות'ע ציעלען? ווער איז געוועזן דער ערשטער, וואָס האָט דערשפּי'רט אין די גראָבע מלבושים פון דיענסט-מויד און משרת'ל אַ נשמה פון אַ גרויסען יודישען קבוץ מיט אַן'אייגענטהימליכער שפּראַך? ווער איז דאָס געוועזן, ווען נישט ש. י. אַבראַמאָוויטש, וואָס האָט שוין דענסמאָלסט גע'שמ'ט אין דער יודישער ליטעראַרישער וועלט אַלס אַ גרויסער העברעער און אַ טאַלענטפאָלער שרייבער.

אַבראַמאָוויטש, ווי בעקאַנט, דערצעהלט אין אַן'אויטאָביאָגראַפישער נאָטיץ, ווי אַזוי ער איז אַריבער פון דער „מאַדאַם“ צו דער „שפחה“. ער שרייבט: „אָט בין איך דער, וואָס האָט געזוכט איינצודרינגען אין אינערליכען לעבען פון אַ פאָלק, אום צו שילדערען עס דערנאָך אין דער שפּראַך פון די נביאים. צי איז דאָס נישט אָבער אַן'אמת, אַז דער גרויסער טייל פון פאָלק פערשטעהט גאָר נישט די שפּראַך און קען נור דעם זשאַרגאָן? צו וואָס ניצט די גאַנצע גייסטיגע אַרבייט פון אַ שרייבער, ווען דאָס פאָלק פערשטעהט איהם נישט? און מיך פערפאָלגט כּסדר די פראַגע! פאַר וועמען אַרבייט איך דען? אונזערע ליטעראַטען בעטראַכטען דעם זשאַרגאָן פון אויבען אַראָב און האָבען איהם נור פעראַכט. און ווען איינער לאָזט זיך שוין אַראָב אַזוי נידעריג, דאָס ער שאַפט עפּעס אין דער פעראַכטעטער שפּראַך, — טהוט ער אַלעס מעגליכע, אַז עס זאָל בלייבען די מעשה בסוד, ווייל דאָס קען אָבשוועכען זיין כבוד ביי לייטען. דער געדאַנק, אַז שרייבענדיג אין יודיש, וועל איך אויפהויבען געגען מיך די עפענטליכע מיינונג, האָט מיך זעהר בעאונרוהיגט, נאָר דאָס בעוואוסט-זיין, אַז מיין טהאַט איז ניצליך, האָט סוף כּל סוף אַרויסגערופען ביי מיר אַ טיעפע בושה, וואָס איך טראַכט נאָר וועגען אַזעלכע זאַכען, און איך האָב צו זיך אַליין געזאָגט: זאָל

זיין, וואָס עס וועט זיין! איך וועל אַרבייטען צווישען די ערשטע פאַר'ן זשאַרגאָן, און איך וועל ניצליך זיין מיין פאָלק“.

די ציטירטע ווערטער ציינען, חוץ דעם וועג, ווי אַבראַמאָוויטש איז געקומען צו יודיש, נאָך אַ זאַך. זיי דריקען אויס דעם געדאַנקען, אַז איטליכער שרייבער מוז זיין אַ דיענער בּיי'ן פאָלק, מוז שטענדיג האָבען דעם געדאַנקען, אַז די ליטעראַטור האָט נאָר דאַן אַן'עקסיסטענץ-בערעכטיגונג, כּל זמן זי דיענט אַ גרויסען קבוץ, זי גיעט זיך אָב די אינטערעסען פון אַ גרויסען כּלל.

און אַזאַ בעציעהונג צו דער ליטעראַטור איז פאַר 50 יאָהר בּיי יודען אין רוסלאַנד געווען אַ גאָר נייע בעציעהונג. מיט ווייניגע אויסנאַהמען, האָבען די שרייבער זיך מעהר געשפּיעלט מיט דעם גערדרוקטען וואָרט, זיי האָבען נישט בענומען דעם סאָציאַלען ווערט פון דער ליטעראַטור, האָבען איבערהויפּט נישט פערשטאַנען, אַז מיט דעם בּכבודיגען נאָמען „שרייבער בּיי יודען“ זענען פערבונדען ערנסטע פליכטען און אַ געוויסע פעראַנטוואָרטונג.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש איז אויפגעוואַכסען און האָט זיך ענטוויקעלט אין אַ צייט, ווען אויף דעם דונקעלען הימעל פון רוסישען לעבען האָבען געלויכט אַזוינע שטערן, ווי בעלינסקי, פּיסאַרעוו, גאָגאָל, טורגעניעוו און אַנדערע, בשעת עס איז געבאָרען געוואָרען בּיי די רוסען אַ דור, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע פעראַנטוואָרטונגס-געפיהל פאַר זייער פאָלק. און די צייט מיט איהרע אידעען און גרויסע קונסט-בעגאַבונג האָט אויך בעריהרט דעם יונגען שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, וועלכער איז צוערשט אויפגעטרעטען אין דער ליטעראַטור אַלס פּובליציסט און קריטיקער און שפּעטער אַלס קינסטלער. ווי פּערצייטען טורגעניעוו האָט אַראָבגענומען דעם כּשוף פון די אויגען מכּח דעם רוסישען פאָלק, דאַדורך וואָס ער האָט איהם פאָרגעשטעלט אין זיינע „זאַפּיסקי אָחאָטניקאַ“ אַלס אַ פּיעל בעגאַבטערע, קלוגערע, איידעלערע מאַסע, ווי מען האָט זיך ביז אַהער פאָרגעשטעלט די רוסישע פאָלקס-מאַסע, אַזוי האָט אַבראַמאָוויטש דורך זיינע פיינע אַנאַליזע און דורך די נייע אָריגינעלע אַרט, צו זעהען, וואָס עס טהוט זיך בּיי'ן יודען אין האַרצען, — ענדעקט פאַר'ן לעזער גאָר אַ נייעם שטייגער יודען, מיט גאָר אַ נייע אַרט דענקען און פיהלען. אַלס ביישפּיעל פון דעם נייעם אַרט זעהען וועלען מיר נור נעהמען בּיי אַבראַמאָוויטשען די גאַטורשילדערונגען, וואָס זענען גע-

פיהלט מיט אַ יודיש האַרץ און בעשריעבען געוואָרען אין די ווערטער פון אַ נאַטירליכער פאָלקס־שפּראַכע.

די דאָזיגע שילדערונגען זענען אַן׳אמת׳ע ענדעקונג געוועזן פאַר׳ן לעזער. דען אייביג איז מען געוועזן געוועהנט זיך פאָרצושטעלען דעם יודען מיט אַ פערקאַטערטען נאָז, אַ שוואַכען אויג אויף צו זעהן די שענקייטען אין דער נאַטור. און מיט אַ מאָל גיעט אונז אַבראַמאָוויטש אַ בילד פון אַ שטענדיג הייסען זומער־טאָג און שטעלט אונז פאָר אַ נאַטור־פּייזאַזש, וואָס הייבען זיך אָן מיט די קלאָר געמאָלטע יודישע ווערטער:

„דער הימעל איז בלוי, לויטער אָהן אַ פּיצעל וואָלקען. די זון בראָט, סמאַליעט, עס וועהט נישט קיין ווינטעלע, מען פיהלט נישט קיין ליפטעלע. די תבואה אויף די פעלדער, די בוימער אין די וועלדער שטעהען שטיל ווי צוגעשמידט א. ז. וו. (זעה פישקע דער קרומער).
אָדער באַלד דערויף אין אייגענעם בוך דאָס בילד פון אַ זומער־פאַרנאַכט, נאָך אַ שטיקענדיג הייסען זומערדיגען נאָך־מיטאָג.

דאָס קלאַסיש געמאָלטע בילד פון די בהמות און חיות אין „פישקען״, וואָס האָבען זיך פערזאַמעלט ביי די פּויערשע וועגלעך פאַר אַ יודישער קרעטשמע, דאָס שטומע און צוגלייך דאָס בערעדעוועדיגע אין דעם אָריגינעלען געמעל — ווייזען, אַז דער יודיש פערמאָגט אַזעלכע אויסדרוקס־מיטעל פאַר די שטומע לעבעדיגע נאַטור, פון וואָס פאַר אַבראַמאָוויטשען האָט מען נאָך קיינמאָל נישט גע׳חלום׳ט אפילו. און די בעשרייבונג פון שטורם מיט אַ שלאַקס־רעגען אין דער „קליאַטשע״ בעווייזען, דאָס די יודישע שפּראַכע פערמאָגט אויך גענוג אויסדריקען. אום צו מאָלען עלעמענטאַרע סטיכישע נאַטור־קרעפטען.

אַבראַמאָוויטש איז דער ענטדעקער פון דער יודישער נאַטור־בעטראַכטונג פון יודישען פּייזאַזש, וואָס פליעסט אָפּט צוזאַמען מיט דער טרויעריגער נשמה פון מעלאַנכאָלישען יודען. ער האָט, קען מען זאָגען, מגיר געוועזן די נאַטור, ער האָט זי אונז געשילדערט מיט אַ שפּראַכע, וועלכע איז ביז איהם נאָך אויף דער וועלט נישט געוועזן, און וועלכע פּאַסט אַזוי צום פאָלקס־גייסט פון דער גרויסער יודישער מאַסע. מ. ראָזענפעלד, טיילוויז פרוג און כמעט אַלע אונזערע היינטיגע פּאָעטען שטעהען אין דער נאַטור־שילדערונג אונטער דעם איינפלוס פון אַבראַמאָוויטשעס שפּראַכע. ער האָט זי ענטפלעקט פאַר אונזער ליטעראַטור דעם

שליסעל צו אַ פערמאַכטער טהיר, אַ צייט לאַנג פערמאַכט פאַר די בעסטע פון אונזערע ליטעראַטען.

ר׳ מענדעלי האָט אונז בחוש בעוויזען, אַז דער יודישער שפּראַך־שאַץ האָט אַ גאַנצע רייה פון פּאָעטישע בילדער און פערגלייכונגען, וועלכע עס זענען נור מעגליך ביי אַ פאָלק, וואָס איז נישט בלינד צו דער ברייטער שטומער נאַטור, וואָס איז בכח זי אָנצופילען מיט איהרע אייגענע געפיהלען, וואָס מעסטען די אייגענע נשמה מיט דער נשמה פון דער נאַטור, מעסט זיך מיט איהר, און לאָזט זיך מעסטען דורך איהר.

דען וואָס איז דער גרויסער שרייבער און פּאָעט, ווען נישט דער גרויסער האָרכער, דער אויפמערקזאַמער פיינפיהלענדיגער אויער פון פאָלק, צו וועמען ער געהערט אָן. און אויך ש. י. אַבראַמאָוויטש איז אַלס ערשטער און גרעסטער שרייבער ביי יודען אין 19־טען יאָהרהונדערט געוועזן דער האָרכענדיגער אויער פון זיין פאָלק, וואָס האָט צוערשט ריכטיג בענומען די אייגענאַרטיגקייט פון זיין שפּראַך און צוגלייך מיט זיין שפּראַך, זיין פערשטעלטע נשמה, דעם שליסעל צו אַ פערשלאָסענער טהיר.

צו די פילע ענטדעקונגען, וואָס ער האָט געמאַכט בנוגע צום יודישען כלל — האָט ער נאָך געפונען אין זיין נשמה אַ פעלבעלע, וואָס איז אפילו פאַר׳ן כלל אַליין געוועזן אַ וואונדערליכער חדוש

און לייכט איז איהם געוואָרען דער דאָרניגער וועג פון אַנ׳ענטדעקער, וויל איידער ער איז געגאַנגען אַ טריט ווייטער אויף דעם וועג פון דער שילדערונג פון גלות־אידען, האָט ער פאָרויס־געשיקט זיינע גאָטנעבענשטע אויערען, אום צו דערהאָרכען די שטילע פיינע גערוישען פון אַ קאָלעקטיווער נשמה. דען סוף כל סוף איז איטליכער טאַלענט, איטליכער גרויסער פּאָעט אַנ׳אויפמערקזאַמער האָרכער. ער איז דער גייסטיגער אויער פון זיין פאָלק. און קודם כל האָרכט ער זיך צו צו דער נאַטירליכער שפּראַך פון זיין פאָלק.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש איז דער ערשטער גרויסער האָרכער דער ערשטער, וואָס האָט מיט גאַנישען געהער זיך צוגעהערט צו דער שפּראַך פון זיין פאָלק.

די שפּראַך פון יעדען קבוץ איז דאָס דינסטע לעצטע הייטעל פון זיין נשמה. און ר׳ מענדעלי, וואָס האָט זיך שטענדיג צוגעהאָרכט צו דער יודישער שפּראַך, זיך אייביג גע׳טובל׳ט אין דער יודישער פאָלקס־נשמה — האָט זיך ממילא בעצויגען מיט דעם דאָזיגען הייטעל.

מענען דורות פערגעהען, שטענדיג וועלען מיר מוזען געהען צו ר' מענדעלין לערנען די שפראך, אויף וועלכע עס רעדט און טראכט די יודישע מאסע, דער יודישער כלל.

II.

שלום יעקב אבראמאוויטש האט אנגעהויבען צו שאפען אין דער צייט, ווען די אינעווענינסטע צוריסענקייט בנוגע צו דער שפראך האט נאך נישט בעקומען ביי יודען דעם טראגישען כאראקטער, וואס היינט. די מאסע פון אלע קלאסען האט געלעבט מיט'ן זשארגאן און מיט'ן לשון־קודש. דער פראסטער יוד האט גערעדט אויף מאמע־לשון, און ווען ער האט געוואלט, זיין וואכענדיג שפראך בעפוצען מיט פליטערלעך, האט ער אריינגעבראקט לשון־קודש'דיגע ווערטער. דער יודישער בעל־הבית האט געשריעבען זיינע סוחרישע בריעף אויף א לשון־קידש, וואס איז געווען א צוזאמענגעוואקסענע פערזועהעניש פון יודיש־דייטש און העברעאיש. די לערנער, די לומדים, די כלי־קודש האבען זיך אויסגעארבייט א בית־מדרש־שפראך, א משונה'דיגע שפראך פון ספעציאליסטען־פאכלייט, און וואו דער תרגום־גמרא־און משנה־לשון האבען געטאנצט א קארעראד אינאיינעם מיט עברי־טייטש און תחינות־שפראך.

צו יענער צייט האט מען זיך וועניג מצער געווען דערויף, תאם דער יוד וואכסט אויס אהן א שפראך. אמת, די משכילים האבען בענוצט דעם בעגריף „אנ'אומה אהן א לשון". אבער די דאזיגע פראזע האט געהאט ביי זיי גאר אנ'אנדער טייטש, וואס היינט. דאס האט געהייסען, אז דער יוד בלייבט אהן א לשון, ווען עס קומט איהם אויס צו האבען צוטהאן מיט א נישט יודישער בעפעלקערונג. נישט צו אנ'אייגענער שפראכע האבען זיי דאמאלסט געשטרעבט, נאר צו דער לאנדעסשפראכע, וועלכע איז אזוי נויטיג דעם יודען אין פשוט'ן גשמיות'דיגען לעבען, אום זיך צו קענען צונויפרעדען מיט דעם פאלק, צווישען וועלכען ער לעבט.

ערשט אין די לעצטע 25 יאהר, ווען עס האט אנגעהויבען שפראצען ביי יודען א נאציאנאלעם געפיהל, איז די שפראך־פראגע גע־

ווארען ביי אונז א ברענענדיגע פראגע, אנ'אפענער וואונד פון קראנקען יודישען ארגאניזם. חאטש אלע טהעארעטיקער פון נאציאנאליזמוס ביי יודען האבען זעהר קלוג בעוויזען, אז א פאלק אהן א טעריטאריע, אהן א שפראך, אהן וואס עס איז פאר אנ'אויטאנאמיע הערט נישט אויף צו זיין א פאלק, — פונדעסטוועגען האט מען אינסטינקטיוו געפיהלט, אז די עקסיסטענץ פון אזא מין פאלק—א מין פיינקוכען אהן פוטער און אייער—קען נישט האבען לאנג קיין קיום. און צוגלייך מיט דער שטרעבונג צו א טעריטאריע האט מען אנגעהויבען בענקען נאך אנ'אייגענער שפראך. און אזוי ווי ביי אונז ארימע יודען איז שטענדיג דא אזא מארנע עשירות, וואס פערמאגען נישט אפילו די רייכסטע נאציאנען — האבען מיר פלוצים ענטדעקט ביי אונז צווי שפראכען: יודיש און העברעאיש, איינע — וואס לעבט אין די ספרים, די צווייטע — אין מויל פון פאלק. און באלד האבען זיך צווישען די יודישע נאציאנאליסטען געבילדעט צווי פארטייען: העברעאישיסטען און יודישיסטען.

שלום יעקב אבראמאוויטש, וואס איז נאך דער גאנצער ערציעהונג זיינער וועט געווען פון די שפראכפאנאטיקער, האט נישט ווילענדיג געשפיעלט איינע פון די גרעסטע היסטארישע ראלעם אין דעם דאזיגען קאמפף. א דאנק דעם וואס ער האט בעשאפען דורך זיינע קינסטלערישע און פאלקספובליציסטישע ווערק א ליטעראטור פאר דעם ארעמען יודיש, האט ער איהם ממילא געגעבען א פעסטונג, הינטער וועלכער די יודישיסטען פערפאנצערען זיך, ווען דער שטומער העברעער מיט זיין שטאלצער ליטעראטור־שפראך פאלט אן אויף דעם לעבענדיגען יודיש, וואס איז נישט בכח געווען צו שאפען עפעס אייביגעס, חאטש א שטיקעל ליטעראטור. דער יודישיסט פאכט זיך דאמאלסט, ווי מיט א שטארקען כלי זיין, מיט ר' מענדעלעס נאמען, און טייטעלט מיט די פינגער אויף א „פישקע דעם קרומען", א „ווינשפינגערל", א „מסעות בנימין השלישי", א „ר' שלמה בן חיים", א „קליאטשע", וואס זענען ביי איהם די סימבאלען פון עכטע קונסטווערק, פון טייערע פאלקס־פובליציסטיק, פון א פראכטיגען הומאר, פון א טיעפער סאטירע, די סימבאל'ען פון דעם יודישען גלות־לעבען נישט נאר אין דער לעצטער צייט, נאר אויך פון גלות־לעבען אין א משך פון הונדערטער יאהרען, צייט דער גלות האט אנגענומען דעם פנים און דעם הלוך פון דער פויליש־ליטווישער וועלט און איהר נאטור.

ר' מענדעלי, וואס איז צייט די אכציגער יאהרען געווארען דער

רעפאָרמאַטאָר פון דער העברעאישער פּראָזע-שפּראַך און האָט אַוועקגעלעגט אַזוי פיל גאונישע כּוחות אום זיך צוריקצוקערען צו דער שפּראַך, פון וועלכער ער האָט זיך מיט אַ דור פריהער מיט אַ כּיון אָבגעווענדט — איז נישט כּכח געווען אויסצומעקען די היסטאָרישע טהאַטזאַכע, וואָס ער האָט איינמאָל פאַר אַלע מאָל בעשאַפען. ער האָט דעם זשאַרגאָן דערהויבען צו אַ הויכער מדרגה, ער האָט פאַר איהם אויסגעאַרבייט אַ יחוס-בריעף פון אַ שפּראַך מיט אַלע רעכטען פון אַ נאַטירליכער, פאָלקסטהימליכער שפּראַך. און אויך שפּעטער, ווען שלום יעקב אַבּראַמאָוויטש האָט דורכגעפיהרט די רעפאָרם פון דער העברעאישער שפּראַך — האָט ער עס נור צו פערדאַנקען דער טהאַטזאַכע, וואָס ער האָט צוזאַמענגעפּאָרט דעם גייסט פון דער זשאַרגאָן-שפּראַך אינאיינעם מיט דעם גייסט פון משנה-און מדרש-לשון. אַזוי ווי דער גערטנער פּערפלאַנצט אַ יונג צווייגעל אין שטאַם פון אַן'עלטערען בוים, אום צו בעקומען דערנאָך פרישע שפּראָצונגען, אַזוי האָט אַבּראַמאָוויטש פּערפלאַנצט דעם יודישען גלות-גייסט אין אַלטען בוים פון משנה-גמרא-און מדרש-גייסט און בעקומען דאַדורך אַ נייע בעשעפעניש ווי אַ „בסתר רעם" און אַזוי ווי.

און ווען דער מאָדערנער העברעאיסט פיהרט אַ מלחמה מיט'ן יודישיסטען, מוז ער נעבעך הערען די טענה, אַז ווען נישט דער יודיש, וואָס האָט זיין יונג בלוט איבערגעגאָסען אין אַלטען העברעאיש, וואָלט שוין לאַנג פון לעצטען קיין זכר נישט געווען אין געוועהנליכען טעגליכען געברויך; אַז נאָר דעם קלאַסיקער און שעפּפער פון דער יודישער ליטעראַטור, ש. י. אַבּראַמאָוויטש, וואָס האָט געחאַפּט דעם שטייגער פון זשאַרגאָנישען גלות-יודען וואָס האָט בענומען דעם גייסט פון פּשוטען וואָכענדיגען מאַסעניודען — האָט דער היינטיגער העברעאיסט צו פערדאַנקען, וואָס יודישע קינדער לייענען אַמאָל אַ העברעאיש קינדער-זשורנאַל, וואָס דאָס העברעאיש האָט אויפגעהערט צו זיין אַ „לשון-קודש", ווּנדערען אַ וואָכענדיגע שפּראַך מיט דעם גייסט פון מאַרק, פון פאָלק, פון דער מאַסע, מיט דעם גייסט פון פעראַכטעטען זשאַרגאָן.

אום צו בעגרייפען די גרויסע איבערקעהרעניש, וואָס ר' מענדעלי האָט געמאַכט מיט זיינע יודישע ביכער אין גייסט פון פאָלק, לאָמיר נעהמען די ווערטער פון ר' מענדעלי'ן אַליין, ווען ער שילדערט אונז אַ יודיש קינד, וואָס האָט זיך אויפגעהאָדעוועט אויף ריינעם לשון-קודש. „שלמה'לע נאָך אַ יונג קינד איז פערוואָגעלט אין מצרים, אין

די לענדער פון סיחון און עוג מלך הבשן און נבוכדנצר מלך בבל, דער קאָפּ ליעגט איהם אין ים-סוף, אין דעם ים המלח, אין דעם טייך פּרת, אין דעם ירדן. פאַר איהם געפינען זיך מיני מענשען, מיט וועלכע מען דאַרף רעדען לשון-קודש, עפּעס גאָר תּרגום, מען זיצט ביי זיי אין די געצעלטען, מען רייט אויף מויל-אייזלען און קעמלען, מען טרינקט פון אַ „לאָגעל", מען געהט באָרפיס און טראָגט נאָזבאַנדען אַלצדינג ווי דער שטייגער איז. אונזער נאַטור דאָ מיט איהרע געוועקס... געהער זיך מיט שלמה'לען נישט אָן. וואָס מאַכט איהם אויס פעלדער מיט תּבואה—קאָרען, רעטשקע, קאַרטאָפּלעס, פון וואַנען ער עסט אַ „קרופּניק" מיט ברויט אַלע טאָג? וואָס וויים ער אַ סאָסנע, בערעזענע און דעמבענע בוימער? ער ווייס נאָר ביי זיך אין האַרצען: וויינגערטנער, טייטלען, פייגען, מילגרוימען און איילבערטען, פּימפּסענהאָלץ און באָקסען-בוימער. פון לעבעדיגע מיני בעשעפעניש ווייס ער אַ וויזילטיר, אַ לינדענוואָרם און אַ פּיפּערנאָטער, אַ לעמפּערט, אַ אינד, וואָס טהוט טהאָן געלוסטען אויף קוואַלען וואַסער, אַ שור-הבּר און אַ טירקעל-טויב. הכּלל, שלמה'לע איז נאָר אַ געבּירטיגער דאָ און אַליין איז ער עפּעס ווי נ י ט ק י י ן ה י ג ע ר, לעבט ערגעץ דאָרט, דאָרט... זיין צייט איז — פ ע ר צ י י ט ע ן, און זיין וועלט איז אַ י ע נ ע, וואָס אַמאָל, דאָ איז ער אַ גר און דאָרט — אַן'אַלטגעזעסענער; ער קומט אַ היים נאָר אויף אַ ווייַלע, ווי אַ גאַסט אויף דער סטאַנציע, עסט אָב, נעכטיגט איבער — און מאַרש אַהין, ווייטער טאַקע אַהין". (ז. שלמה ר' חיים'ס ז. 39) אַ דאַנק זיין „פישקען" און אַנדערע ווערק האָט ר' מענדעלי געמאַכט פון דעם נישט היגען, פון דעם גר אַ קאַבצאַנסקען תּושב, אַ רעאַלען מענשען, וואָס לעבט שוין נישט מעהר אויף אַנ'עולם התּוהו. דאַדורך וואָס ער האָט זיך בענוצט מיט דער שפּראַך פון לעבענדיגען כּלל, האָט ער ווי מיט אַ כּשוף פערטריעבען די פּיפּערנאָטערס און לינדענווערם, די פאַנטאַסטישע מטושטש'ע בילדער, וואָס האָבען פאַר'ן אויג פערשטעלט די לעבעדיגע רעאַלע וועלט. און שפּעטער, ווען צוליעב פערשיעדענע סבּות האָט ער רחמנות בעקומען אויפ'ן לשון-קודש, וואָס צוליעב זיין ראָמאַנטישען כאַראַקטער האָט אויפגעהערט צו זיין אַ רעאַלע לעבענסקראַפט — האָט ער געזוכט ווי מיגליך אַריינצוברענגען אין איהם די הוויות, דעם ריטהמוס, דעם קניטש פון פּראָסטען יודיש, האָט ער געפּרובט איהם געבען דעם לעבענס-פּולס פון היינטיגען יודען. דער לעזער, וואָס פערט'עפּט זיך היינט אין אַ

„בעמק־הבכא“, (אַנ׳אויטאָריזירטע איבעראַרבייטונג פון „חינשפיננערל“ אין העברעאיש). פיהלט שוין נישט דאָס, וואָס אַ מאָל דער קליינער שלמה׳לע, ווען ער האָט נישט דערקענט אַ דעמבאָווען בוים, וואָס איז געוואַקסען נישט ווייט פון זיין חדר, און וואָס האָט גע׳חלומט וועגען אַ „צעדער אין לבנון“, וואָס זיין אויג האָט דאָס קיינמאָל נישט געזעהען און גאָר נישט געהאַט די מיגליכקייט צו זעהען.

זעלטען ווען אַ גאָטגעבענשטער טאַלענט האָט אַזוי בעוויזען די קראַפט פון פעראַכטעטען גערעדטען יודיש, ווי דער וואָס האָט יאָהרען לאַנג זיך אָבגעגעבען צו דערפרישען, בענייען און צו מאָדערניזירען דעם העברעאיש. קיין בעסערען בעוויז קען מען נישט ברענגען פאַר די לעבענדיגקייט און קראַפט פון דער פאָלקס־שפּראַך, ווי די טהאַטזאַכע, אַז מען מוז זיך גראָבען אין זיין גייסט און אָבצופרישען דעם אַלטען אָבגעלעבטען קערפּער פון דער אַריסטאָקראַטישער אַלטער העברעאישער שפּראַך.

מען דערצעהלט אַ מעשה אַז אום צו ראַטעווען איינעם אַ פויבעסט פון אַלטערס־שוואַכקייט, וואָס האָט זיך געמוזט ענדיגען מיט׳ן טויט, האָבען אַ פּאָר פּראָסטע יונגע לייט געלאָזען איבערגיסען זייער יונג בלוט אין צוקנייטשטען אַלטען קערפּער פון זקן. פון דער אָפּעראַציע זענען, נעבעך, די יונגע לייט גיך אַוועק פון דער וועלט, ווערענד דער זקן איז אויפגעשטאַנען אַ געזונדער לעבעדיגער פון בעט. דאָס אייגענע האָט שלום יעקב אַבראַמאָוויטש געטהאָן מיט דעם אַלטען לשון־קודש. דער חלוק איז נאָר דער, וואָס דער יודיש איז נישט דאָס בלוט פון עטליכע יונגע לייט, זיין גייסט שטאַמט פון אַ גרויסען קבוץ און ער האָט אַ הונדערט־יאָהריגע היסטאָריע די אָפּעראַציע, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט געמאַכט, פערזשאַרגאָניזירענדיג דעם העברעאיש, האָט דעם יודיש נישט אָבגעשוואַכט. אדרבה, ער האָט בולט בעוויזען, ווי נויטיג עס איז זיין קיום דאַמיט עס זאָל כמאַיען בלוט אויף ווייטערדיגע אָפּעראַציעס.

III.

עס וועט נישט זיין קיין גוזמא, ווען מיר וועלען זאָגען, אַז מיט אַבראַמאָוויטשען הויבט זיך אָן אין דער ליטעראַטור דאָס ר ע אַ ל ע פערהעלטעניס פון יודען צו זיך אַליין. אָדער רעדענדיג מיט ר׳ מענדעלעס ווערטער: דער נישט ה י ג ע ר יוד, ווערט מיט אַ מאָל אַ היגער.

אין „מסעות בנימין השלישי“ גיעט אונז אַבראַמאָוויטש אַ הומאָרפאָלען בילד פון דער גייסטיגער ענגשאַפט פון יודישען לעבען אין מיטען פון 19־טען יאָהרהונדערט. בנימין און זיין חבר סענדערל די יודענע — אַ מין דאָן קישאָט און סאַנחא־פּאַנחא — ווייזען אונז די צווי געגענגעזעצע פון דאַמאָלסדיגען יודישען לעבען, דעם אידעאַליסטען און דעם פּראַקטישען. און ביידע שטעלען זיך אַרויס פאַר אונז אין זייער פינסטערער בלינדער גייסטיגער בעגרענצטקייט. אין „פישקען“ און „ווינשפינגערל“ ווייזט אונז ר׳ מענדעלע דעם יודען אין זיין גשמיות׳דיגען און גייסטיגען לעבען. מיר זעהען דעם יודען ביי דער טאָרבע, ביי דער גרויסער יודישער טאָרבע, מיר זעהען איהם אין זיין קאַמפּף פאַר אַנ׳אָרעמע שטיקעל חיונה. און צו אונזער גרויסער פערוואונדערונג בעמערקען מיר, אַז אַלץ וואָס דער יוד טהוט אום זיך צו דערנעהרען, אַז זיין גאַנצעס מאַטעריעלעס לעבען איז אַזוי אָרעם, גייסטיג עלענד און טראָגט מעהר אויף זיך די סמנים פון אַ לעבען; אין דער אמת׳ן איז דאָס אַ נאַרישער, בלינדער קאַמפּף מיט די תאוות פון אַ מאָגען, וואָס איז „נישט גרעסער פון אַ כזית“, וואָס איז איינגעשרומפען פון נישט עסען. אַלע יודישע עסקים האָבען עפּעס אַ טעם, ווי די באַוועלנע ציצה, וואָס זעהט זיך אַרויס פון אַ יודענס קאַפטאַן. עס איז מעהר נישט ווי אַ זכר צו דעם אַמאָליגען תכלת. מיט די אַמאָליגע שענע פראַנזען פון אַ יודישען בגד האָט דאָס נישט מעהר צו טהאָן, חוץ דעם נאָמען זיינעם.

דאָס אייגענע איז מיט דער יודישער רוחניות, חאָטש זי גיעט אַ גרויסע לינדערונג דעם יודישען קבוץ און בערוהיגט אָפט דעם צוועהמאָגטען יודען אין קלויז ביי אַ בלאַט גמרא, אָדער ביי אַ חומש שטיקעל — דאָך האָט זי קיין שום שייכות נישט צו דעם לעבענדיגען קאָכענדיגען טאָג אַרום.

דאָס יודישע גייסטיגע לעבען איז אַזוי אָבגעריסען פון זיין מאַטעריעלען לעבען, ווי דאָס לעצטערע פון לעבען בכלל.

אין אַבראַמאָוויטשעס וועלט איז דער יוד צוריסען אין מעהרערע שטיק און ער מאַכט אויף דעם בעאָבאַכטער דעם אייגענעם אַיינדרוק, ווי מאַנכע ריעזען־שלאַנגען, וואָס מען האָט אָבגעהאַקט דעם קאָפּ פון לייב: סיי דאָס לייב מאַכט קאָנוואולסיווע בעוועגונגען, סיי דער קאָפּ שטעקט אַרויס זיין צונג און חאַפּט זיך בייסען מיט זיינע גיפטיגע ציינער. דער יוד אין קלויז איז נאָר אַ האַלבער יוד; אויפ'ן מאַרק איז נאָר דער לייב זיינער. און אין ערגעץ איז ער נישט קיין גאַנצער, און אומעטום איז דאָס נאָר אַ זכר פון אַ לעבעדיגע בעשעפעניש.

מיט אַבראַמאָוויטשען הויבט זיך אָן די גאַנצע פּעראַכטונג צו אַ קבוץ, וואָס טראָגט זיך אַרום מיט דעם געדאַנקען, אַז דער איבערשטער אַליין האָט זיי אויסדערוועהלט צווישען אַלע פעלקער, און וואָס איז אין דער אמת'ן דער ערגסטער עקזעמפּלאַר אונטער די פעלקער, וואָס לעבט שטענדיג אַ האַלבען לעבען, וואָס שלעפּט־נאָך נאָך זיך אַ טויטען גוף, און טראָגט אויף זיך אַ מוח פון אַ פערחלומ'טען נישט היגען מענשען.

אַ דאַנק ר' מענדעלי'ס רעאַליזם האָט דער יוד זיך דערפיהלט אַלס אַ בריה, וואָס איז דורך און דורך נישט צוגעפּאַסט צום לעבען, האָט זיך אָנגעהויבען אַ קלערערעס קריטישעס פערהעלטניס צו זיך אַליין, אַלס צו אַ קינד פון אַ פאָלק, וואָס פאָדערט נייע אידעאַלען אום אויפגעבויט צו ווערען.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, וואָס איז אַ קינד פון דער השכלה־עפּאָכע, וועלכע האָט צוערשט אָנגעהויבען רעאַל צו דענקען, האָט טיעפער בענומען די אידעען פון זיין עפּאָכע, אַלס אַלע אַנדערע פון זיינע צייט־חברים. אין דער צייט, ווען די מייסטע פון דער עפּאָכע האָבען זיך נאָר בעגנוגענט מיט אַן'אָבערפלעכליכער קריטיק — האָט ער גענומען פאַנאַנדערצוגליעדערען דעם גרויסען יודישען קבוץ, די הויפּט־סבה פון אַלע יודישע נישט־נאָרמאַליטעטען. און ווען מיר ווילען פעראייניגען די רינגען פון אונזער היינטיגער צייט מיט דער צייט פון דער השכלה־עפּאָכע — מוזען מיר זיך צוערשט פעראייניגען מיט אַבראַמאָוויטשען, וועלכער איז דער נאַטירליכער איבערגאַנג פון היינט צום אַמאָל.
און ווען מען נעהמט אין בעטראַכט די הויפּט־מעלה פון ר' מענדעלעס שאַפען, וואָס איז דער קרוין פון זיינע ווערק — דענמאָלסט ווערט אונז נאָך דאָס אַ סך קלערער.

די הויפּט־מעלה פון אַבראַמאָוויטשען בעשטעהט אין דער פאַני־

מאַזיע צו זעהען אין איטליכען פּרט דעם כלל, און אין איינצעלנעם דאָס אַלגעמיינע און אַזוי דאָס קונציג צו מאָלען, אַז אויס יעדעם פּרט שיינט אַרויס דער כלל. און דאָס קאָנען נאָר די, וואָס זעהען דאָס לעבען סינטעטיש, ביי וועמען דער שטראָם פון מענשליכען קיום צופאַלט נישט אין איינצעלנע טראָפּענס. נור די נשמה, וואָס טובל'ט זיך אין אַ ברייטערען לעבען, ווי דאָס אייגענע פּערזענליכע, וואָס זעהט די וועלט נישט דורך די שפּאַקולען פון אייגענעם ענג־עגאָאיסטישען בליק, איז בכח צו זעהען און צו פיהלען שטענדיג דעם גרויסען כלל, די אַלגעמיינע נשמה פון אַ קבוץ. און ביי וועניגען פאָר און נאָך אַבראַמאָוויטשען געפינען מיר אַזאַ ברייטען סינטעטישען קוק אויפ'ן יודישען לעבען.

IV.

צייט שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט אָנגעהויבען שאַפען, זענען אַוועק 50 יאָהר. און חאָטש דאָס יודישע לעבען האָט זיך אין דער צייט געענדערט אַ ביסעל, דענאָך האָט עס נישט אויספּעיעט איינגאַנצען אויסצומעקען די גרונדציגע פון יודישען לעבען. נאָך עד היום זעהען מיר פאַר זיך די וואָכענדיגע קדושה אין יודענס לעבען, ווי ר' מענדעלע האָט אונז זי געשילדערט אין זיינע פערשיעדענע ווערק, ד. ה. דער גענענזאַץ פון גייסטיגען און מאַטעריעלען לעבען אין אונז אין דער כח זיי צוזאַמענצומישען, אָבער זיי נישט צו פעראייניגען. נישט אויסגעמעקט איז נאָך פון דער צייט די גרימאַסע, די העויות פון דער יודישער גאַס, ווי ס'האָט זיי געזעהען ר' מענדעלע אויף די ירידען און אויף יודישע אַסיפות און אַז. וו. שלום־עליכם, וואָס רופט זיך אַליין אָן „דער ליטעראַרישער אייניקעל פון ר' מענדעלי", האָט 25 יאָהר נאָכאַנאַנד — ווייטער ענטוויקעלט און פערברייטערט דאָס בילד, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט איהם אָנגעצייכענט. מנחם־מענדעל פון יהופּיץ, וואָס איז אַזוי נאָהענט צו אונזער צייט, איז אַ לייבליכער קרוב ביי פון ר' אַלטער'ן סיי פון פישקען סיי אפילו פון ר' מענדעלען אַליין. אין די קליינע שטעדטלעך, אפילו אין אַ „שטעדטעל" פון אַש, לעבען נאָך היינט די אייגענע נעמיטה'ס־שטימונגען, וואָס אַמאָל אין קאַבצאַנסק.

אלם בעסטער בעווייז קען דיענען טאקע „דאס שטעדטעל" פון אש, וואו מאנכע ימים־נוראים־מאטיווען זענען מיט אנדערע ווערטער נאר איבער־גע׳חזר׳ט געווארען, וואס אבראמאוויטש האט שוין געשילדערט אין זיין „ווינשפינגערל".

ר׳ מענדעלי, נישט קוקענדיג אויף די 50 יאהר, איז איינגעדרונגען אין אונזערע נייעסטע ליטעראטור אומעטום, זיין איינפלוס, זיינע שפורען געפינען מיר ביי די עלטערע, ווי ביי די יונגסטע פון די יונגסטע. מען דארף נישט זיין קיין טיעפער קענער, אום דאס צו האפען אויף׳ן ער־שטען בליק. נאך עד היום לעבען אונזערע יונגע מיט דעם פסיכאלא־גישען סינטעז, וואס ר׳ מענדעלי האט זיך געמאכט מכח דער יודישער מאסע. און אזוי ווי דאס נייע לעבען האט נאך נישט בעשאפען, נאך דער אלגעמיינער צוריסענקייט, א נייעם כללישען יודישען פנים, האבען מיר דערווייל קיין אנדער סינטעז, חוץ דעם וואס עס האט אונז געגעבען אבראמאוויטש.

דאס אלץ איז נויטהיג צו דערמאהנען דעם לעזער, ווען ער געהט צו, צו דער יובילעאום־אויסגאבע פון ר׳ מענדעלי׳ן. וואס טיעפער ער וועט שטודירען די נייע אויסגעבעסערטע און פאלשטענדיגע אויסגאבע, אלץ טיעפער וועט ער דערפיהלען, דאס אבראמאוויטש, נישט קוקענ־דיג אויף דעם, וואס ער שרייבט שוין 2 דורות, איז איינער פון די, וואס שטעהען אונז אם נאהענטסטען פון אלע יונגע. וויל מען בעקומען א טיעפערען בעגריף פון יודישען קבוץ, מוז מען געהען צו די וואור־צעלען פון יעדען קבוץ. אין ערגעץ זענען אבער די ווארצלען נישט אזוי נאקעט ארויסגעשטעלט פאר אונזערע בליקען, ווי אין די ווערק פון אבראמאוויטש.

אין ים פון יודישען לעבען איז ר׳ מענדעלי די העכסטע פיגור. ווילען מיר מעסטען די ווייטקייט אונזערע, קוקען מיר זיך איין אויף איהם. ווילען מיר וויסען, ווי וויט מיר זענען געגאנגען פארויס, ווארפען מיר אונזער בליק אויפ׳ן „זיידען", און ווילען מיר גענויער בע־גרייפען דעם פנים פון היינטיגען יודישען לעבען, קוקען מיר זיך גענוי צו צו די העויות פון ר׳ מענדעלי׳ן.

און בעת אנדערע האבען שוין מיטעלערע ווערען פערגעסען, שטעהט ער נאך אלץ א קאפ העכער פאר אלע זיינע יאהר־חברים אין

טאלענט, ער איז דער שפיץ טהורם, נאך וועלכען מיר מעסטען די מיילען פון אונזער גלות־רייזע. נישט איטליכען איז בעשטימט צו זיין א מאסשטאב פאר די ווייטערע ענטוויקלונג פון א פאלק.

פאר דעם טיעפערען לעזער איז שלום יעקב אבראמאוויטש אונ־ווערער זיבערכטער מאסשטאב.

בעל מחשבות.

ש. ביגער

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש

שלום יעקב אבראמאוויטש.

(פון א רעפעראט צו זיין 75־יעהריגען יובילייו)

... אבראמאוויטשעס ליטעראַרישער נאָמען — מענדעלי מוכר ספרים — איז אַליין אַ ווערק, אַ געשטאַלט, אַ איבערגאַנגס־טיפּ פון אַ איבערגאַנגס־צייט. מיט אַ סך געזיכטער און מיט איין שמייכעל אויף זיי אַלעמען. מיט איין רוהיגען, איינגעהאַלטענעם, כמעט פערגליווערטען און דאָך לעבעדיגען שמייכעל. אַ לעבעדיגע ערוינערונג פון אַ געשטאָרבענער עפּאָכע. מענדעלי האָט זי אָבגעוואַשען, אָנגעטהון אין בגדים פון איין פאַרב און איין שטיק און בעהאַלטען לזכרון פאַר די קומענדיגע דורות...

דאָס יודישע לעבען איז ניט געשטאַנען אויף איין אָרט; ס'האָט דורכגעמאַכט פאַר דער צייט פערשיעדענע פעריאָדען, „עפּאָכען“. אויף יעדע פון זיי האָט זיך מענדעלי אָבגערופען, זיך אָבגערופען אויף זיין איינענעם שטייגער; יעדע פון זיי האָט ער בעלייט מיט זיין איראָנישען, גיט גאַנץ אָפענעם בליק, מיט זיין אמאָל בייזען, אמאָל מילדען, אָבער שטענדיג אונפערטרוויליכען שמייכעל... דאָך איז דער שרש מענדעלי'ס שטעקען געבליבען אין דער פריהערדיגער עפּאָכע, אין דער עפּאָכע, וואָס אָנגעהויבען האָט זי זיך פאַר איהם און וואָס ער האָט דאָך איינגעקריצט אין איהר זיין נאָמען, אריינגעשריבען אין איהר זיינעם אַן איינענעם קאַפּיטעל. דאָס איז די תקופה, ווען איין מענש מיט אַ שאַרף אויג האָט געקענט שוין זעהען, אַז די השכלה האָט צוויי פּנים'ער: איינס אַ יודישליכעס „באהליך“, אין דער היים, אויף די שאַלקעס און אין דער ווייבערשער שול, וואו מען איז געזעסען בעהאַלטע־

נערהייט, מיט מסירת=נפש און מיט דער - הנאה, וואָס מ'האָט פון אַ
זאַך, וואָס מען טאָר ניט, און געלערנט דקדוק און דייטשען אלף=בית,
און געקוויקט זיך מיט די „קורצע שורה'לעך", און געקאָכט זיך וועגען
דער „טאַקסע" און וועגען דעם רב, וואָס וויל ניט מתיר מאַכען
„קטניות בפסח", — און דאָס צווייטע געזיכט — אַ ד י י ט ש ע ם —
„בצאתך", אין דער פרעמד, אין „דער גרויסער וועלט", וואוהין דער
משכיל, דער פריהערדיגער אידעאַליסט און יודישער פּאַטריאָט, פלעגט
אַוועקגעהען, בעקומענדיג אַ דיפּלאָם, אַ הכשר אויף אַראָבוואַרפען פון
זיך דעם יאָך פון דער אַלטער, בית המדרש'דיגער יודישקייט. מען
האָט שוין געקאָנט, זאָג איך, זעהען דאַמאָלס, אַז אויפ'ן עץ הדעת פון
דער השכלה וואַקסען, אַ חוץ גן=עדן=עפּעלעך, אויך אַנדערע, ניט אַזוינע
געשמאַקע. מענדעלי האָט עס געזעהען. מיט די פינגער האָט ער גע=
טייט אויף דעם, וואָס איז פאַר אַנדערע נאָך בעדעקט געווען מיט אַ
שלייער. דער פערדינסט — אין די פּראָבלעם — פון אַ מענשען, וואָס
איז מעהר ווידער אַנ'עכא פון זיין צייט — בעשטעהט דערין, וואָס,
זייענדיג אַליין פערבלענדעט פון דער צייט, צו וועלכער ער געהערט,
עפענט ער איהר דאָך די אויגען. געוויס האָט מענדעלי בּיי זיין צייט
גענומען אַ סך, ער האָט איהר אָבער געגעבען מעהר, וויפיעל ער האָט
גענומען. די סמנים, וואָס די השכלה=צייט האָט אויף איהם איבערגע=
לאָזען, זענען ריין=אויסווייניגסטע. אינערליך האָט די השכלה אויף
מענדעלען שפּעטער אַ פערקעהרטע ווירקונג געהאַט: זי האָט איהם גע=
טריבען צו ווערען א ו י ס משכיל, אַריינצוברענגען אין דער יודישער
ליטעראַטור טענדענצען, וואָס דעם טיפּישען משכיל זענען זיי פרעמד.
דער טיפּישער משכיל — ווי בכלל יעדער טיפּישער אָנהויבער פון אַ
נייער עפּאָכע -- איז נאַאיוו; ער רעדט, דאַכט זיך, וועגען שכל הישר און
אַליין איז ער אַ ראָמאַנטיקער, און דער קאָפּ איז בּיי איהם אָנגעשטאָפּט
מיט פאַנטאַזיעס; ער האָט ליעב מליצה, ד. ה. זיסע און שענע — און
ס'מאַכט ניט אויס, ווען פוסטע — רייד; פון קלאָרע דבורים האַלט ער
נישט, ער קעהרט זיך אָב פון זיי מיט פעראַכטונג; קלאָר איז אין זיינע
אויגען נאָר דאָס קומענדיגע, דאָס געווינשטע. אינ'ם ה י י נ ט זעהט ער
שאָטענס און הערט נאָר דאָס פליגעל=גערויש פון די פלעדערמייז אין
דער דונקעלער לופט, — פּרטים געהען איהם נישט אָן .... קורץ, ער
האָט אַ שם פאַר אַנ'אפיקורס — און אין דער ברוסט צאַפּעלט זיך בּיי
איהם, נעבעך, אַ גלויביג, אַ קינדיש האַרץ. מענדעלי איז דער היפך פו=

דעם, דער היפך פון קינדישקייט (אפשר דערפאַר האָט ער ליעב אזוי
די קינדהייט און גיט איהר אָב זיינע האַרציגסטע שורות). מענדעלי איז
דער היפוך פון ראָמאַנטיק, מענדעלי איז ניכטערקייט, קלאָרקייט, ער
איז געבוירען געוואָרען מיט אַנ'אויג, וואָס זעהט דאָס קלענסטע, ער
זעהט דאָס ווייטסטע, אפילו זיך אַליין זעהט ער גוט (ווי הויך דאַרף
מען זיך שטעלען צו זעהען ז י ך!), ער איז אַנ'אַנאַליטקער, ער איז די
פערקערפּערטע פּקחות. ווען ער מאַכט זיך תמעוואַטע, איז די פּקחות
נאָך קענטיגער. פון אַלע יודישע שרייבער איז ער דער געניטסטער אין
לעבענס=זאַכען, ווען ער רעדט מליצה, איז עס מעהר ניט ווי מליצה,
ל ש ו ן, סטיליזאַציע, דער אינהאַלט איז שטענדיג בּיי איהם אַנ'איינ=
פאַכער, אַ רעאַלער.

מענדעלי איז ניט קיין טיפּישער משכיל, ער האָט געשאַפען אַ
נייעם טיפּ משכיל. ער האָט געשאַפען מ ע נ ד ע ל י'ן, אַ משכיל, וואָס
בלייבט א י נ ו ו ע נ י ג אין דער אידישער מאַסע, אַ משכיל אַ רעאַליסט,
אַ משכיל אַ סקעפּטיקער, אַ הומאָריסט. (ס'אַראַ אונגעריכט צונויפפאָרונג!)
אין מענדעלי'ן זענען פאַרהאַן סתירות, ער זאָגט אַליין, אַז אין איהם זיצען
צוויי מענדעליך; אי קינסטלעריש, אי פּסיכאָלאָגיש איז ער ווייט פון
האַרמאָניע, אָבער וואו האָט איהר געזעהען אַ פערשטעלטען, וואָס זאָל
זיין האַרמאָניש? און מענדעלי איז אַ פערשטעלטער. פערגעסט אָן די
סתירות, וואָס אין איהם, וועט איהר זעהען יעדענפאַלס, אַז ס'איז אַ
טיפּ, וואָס אין דער השכלה=ליטעראַטור, אַז איהר זאָלט איהם זוכען
מיט ליכט, וועט איהר נישט געפינען. שוין די סתירות גופא, אויב
איהר ווילט, איז אַ נייס. אין דער השכלה=ליטעראַטור זענען נישטאָ
קיין מענשען מיט סתירות, דאָרט איז ניטאָ קיין קאָמפּליצירטהייט, די
מענשען זענען דאָרט אָנגעצויגען אַזוי ווי אויף שנירלעך, דאָ אַזאַ סאָרט
שנירעל, דאָ — אַנ'אַנדערער; אינמיטען מישט זיך אַריין אַמאָל דער
צבוע'ק, אָבער צביעות איז נישט קיין אינווייניגסטע סתירה. מענדעלי
האָט אַריינגעבראַכט אין דער אידישער ליטעראַטור די אינווייניגסטע
סתירה, דעם אינווייניגסטען קאַמפּף, ער איז געקומען מיט ספקות,
וועלכע האָבען זיך דעם משכיל נישט גע'חלום'ט אפילו — — —

אויסווייניגסטע סמנים האָט דאָך דער משכיל, ווי איך האָב
געזאָגט, איבערגעלאָזען אויף מענדעלי'ס שאַפען. א ו י ס ע ר ל י ך האָט
מענדעלי פיינד זיך אָבצושיידען פונ'ם כלל. צווישען דעם פרומען פאַר=
צייטיגען עולם איז ער אַ פרומער און אַ פאַרצייטיגער, צווישען משכילים—

א משכיל. ער איז „אי אהין, אי אהער“, עהנליך צו יאקאבזאהן אינ׳ם „קליינמענשעלע“. דאס זענען אבער איינצעלהייטען, קלייניגקייטען, נישט מעהר. פון די איינצעלהייטען און קלייניגקייטען, וואס זענען כאראקטעריסטיש פאר דער צייט, אין וועלכער מען לעבט, איז זיך שווערער אמאל צו בעפרייען, ווי פון איהרע גרונד-יסודות.

ווילען מיר אבער אויפזוכען די גרונד-יסודות פון מענדעלי׳ס שאפען, מוזען מיר זיך ווענדען ניט ספעציעל צו דער השכלה, נאר בכלל צו דער סביבה, אין וועלכער מענדעלי איז אויסגעוואקסען: די השכלה איז נאר איינע פון די קרעפטען, וואס האבען געווירקט אין דער סביבה. אמת, זי האט רעאגירט אויף אלע כחות, אויף אלע עלעמענטען פון דעם ארומיגען לעבען, און אז מען רעדט וועגען איהר, רעדט מען וועגען א געוויסען פערהאלטען זיך צו אלע קרעפטען, צו אלע עלעמענטען פון דער אידישער סביבה; מענדעלי איז אבער צו נאהענט צום לעבען, ער זאל עס געניסען פון א צווייטער האנד; געוויס האט ער זיין חיות געשעפט פון ערשטען מקור, און מען דארף זיך דעריבער ווענדען ניט צו דער השכלה, וואס איז מעהר ניט, ווי א אידעאלאגישע אבשפיגלונג פון לעבען, נאר צום לעבען זעלבסט.

אין דאס לעבען פון יענער צייט פיהרט אונז אריין די יוגענד-ביאגראפיע אבראמאוויטשעס.

זי דערנעהענט אונז, אגב, ניט נאר צום אויסוועניגסטען, סביבה׳שען, נאר אויך צום מעהר אינטימען — פערזענליכען קוואל פון מענדעלי׳ס שאפען.

אין מענדעלי׳ס ליטעראַרישען שאפען איז פארהאן אסך אויטא-ביאגראפישעס; דער גרעסטער און — אין קינסטלערישען זין — בעסטער טייל פון מענדעלי׳ס ווערק איז אנגעזעטיגט ניט אזוי פון קינסטלערישער פאנטאזיע, ווי פון קינסטלערישער עראינערונג. קיינער פון די יודישע שרייבער איז ניט נאהענט אזוי צום טיפ פון מעמוארען-שרייבער, ווי מענדעלי, קיינער פון זיי האט אזויפיעל ניט אויסגעניצט זיינע אויסוועניגסטע פערזענליכע ערפאהרונגען ווי ער, און קיינער, דוכט מיר, האט נאר ניט געהאט אזויפיעל אויסוועניגסטע—און דערצו נאך אזוינע ריין יודישע—ערפאהרונגען; יעדענפאלס האט זיי קיינער ניט פערוועגדעט אזוי קינסטלעריש-בעוואוסטזיניג, ווי מענדעלי. איינס פון די לעצטע ווערק זיינע, שלמה ר׳ חיים׳ס, א בילד פון יודישען לעבען אין דער ליטא, (1898) — האט ער לכתחילה געשריבען אנ-שטאט אנ׳אויטאביאגראפיע.

שלמה ר׳ חיים׳ס — דאס איז שלום יעקב בן חיים משה אבראמאוויטש. קאפוליע (Копыль) מינסקער גוב. סלוצקער אויעזד — דאס שטעדטיל, וואו ער איז אין 1835 געבוירען געווארען, איז א טיפיש ליטוויש שטעדטיל. עס געהערט צו א פריץ. אז ס׳איז פארהאן א פריץ, זענען פארהאן מעשיות, לעגענדעס וועגען פריץ. פארהאן יודען מקורבים דעם פריצ׳ס, איינגעהער אין „הויף“. דער פריץ נעמט צינזען ביי שטעדטיל. דער פריץ מאכט גזרות אויף יודען, טוט חסדים מיט יודען... און די בענעמונגען פון שטעדטיל צום „הויף“ שפיגלען זיך אב, ווי אין א טראפען וואסער די זון, די בענע-מונגען פונ׳ם געטא צו דער וועלט. אויפ׳ן קאפוליער תושב ווירקט נישט נאר די צוציהונגס-קראפט פון „קהל“, פון געטא, נאר אויך די אבשטויסונגס-קראפט פון „הויף“, פון דער פרעמדער ארומיגער וועלט. און הינטער קאפוליע לאזט זיך אראב דער הימעל אויף דער ערד, יעדענפאלס לאזט זיך אראב א שלייער א געדיכטער, און מען זעהט דורך איהם נעפעלדיגע פאנטאסטישע געשטאלטען: די הרי-חשך, די מדבריות מיט די עקדישען, סמבטיון מיט די רויטע יודעלעך... ליטעראטור, וואס איהר מקור זענען זכרונות פון קאפוליע, דארף האבען — און זי האט טאקי ביי מענדעלי׳ן — אנ׳איינענארטיגע, ניט נאר קיין געוועהנליכע פארב; ביי מענשען, וואס קומען פון דער וועלט, פון „איראפע“, קאן זי אמאל ניט גאר נושא חן זיין. אנ׳אמת׳ער יוד אבער זוכט ניט קיין כבוד ביי דער „וועלט“, ער האלט זי ניט פאר קיין מבינ׳טע..

אזוי-צו-אזוי, קאפוליע איז אנ׳איינגעפונדעוועט, יחוס׳דיג שטעד-טיל, מיט אנ׳אלטען בית-עולם, מיט פנקס׳ן, נאך פון פאר דער ער-שטער שרפה... א שכן האט זי — א בארג, מ׳רופט איהם „שלאס“. א סברה, אז אמאל, גאר פארצייטען, זענען געזעסען דארט פירסטען ליטווישע, האבען געלעבט א פירסטליך לעבען, און זיי איז אודאי אויף זינען ניט ארויף, אז ווען עס איז וועלען יודישע קינדער, חדר-יונגלעך, קונדסים מיט פערשמירטע פנים׳לעך, זיך שפילען דא אין נים שבת און יום-טוב און בין-הזמנים *)... און אלטע יודען און יודענעס וועלען האבען, וואס צו דערצעהלען... און אויף די פריזבעס זומער און אין די

*) „Изъ Николаевской эпохи“. Воспоминанія И. А Паперны. Пережитое II.

לאנגע, אומעטיגע ווינטערדיגע אָוונטן נעבן גרויסן אויוון, בײַ'ם
„לוטשניק”, און אונטער'ן אויוון אין שול, און אויף דער אויבערסטער
באַנק, אין באָד, להבדיל, האָט מען ניט געשוויגן: שלום יעקב
אַבראַמאָוויטש האָט זיך בערג מיט מעשיות אָנגעהערט. מעשיות פון
רוחס'ן און פון מכשפים און פון גלחים און פון משומדים און פון „בער-
לינער” און פון נאַפּאָלעאָנען און פון תוגר און פון ניט גוטע און פון
שפּרעכערס און טאַטערס... אַגב, די טאַטערס האָבן געוואוינט
טאַקע גופא אין קאַפּוליע, אין דער גוייִשער גאַס; פערשטעהט זיך —
ערלים; פאַר שטערטעלדיגע, פאַר אייגענע האָט זיי קיינער נישט
געהאַלטען. אין זייער גאַס, אַז מען פלעגט געהען, פלעגט מען נעמען
אַ שטעקען, און מיט אַ שטעקען איז מען אויך ניט גאָר זיכער געווען.
דאָך פלעגט דער קליינער ר' מענדעלי זיי זעהען אי אין דער היים שבת,
ווען דער ערל פלעגט די לייכטער אַראָבנעהמען און די ערל'טע — די
ציג אויסמעלקען; אי אין שול, וואו ער, דער שבת-גוי, פלעגט לע-
שען די ליכט, אי אין מאַרק אויפ'ן יריד, אי אויפ'ן וועג, וואָס פיהרט
אין וואַלד, וואוהין דער היטציגער אומרוהיגער שלום יעקב פלעגט זיך
פערקלײַבען אַ מאָל. און די אַלע שטעדטישע אָדער דאָרפישע גאָוי-
לע'ם און מיקיטע'ס, וואָס זענען צווייט איבער מענדעלי'ס ווערק
און זענען געמאָלט אַזוי וואַרהאַפטיג און מיט אַזאַ הומאָר; — די אַלע
שבת-גויים און אַזוי גויים, שפּרעכערס און שפּרעכערינס, סיי די, וואָס
זענען מבין, און סיי די, וואָס זענען ניט מבין בלשון, — זיי אַלע האָבן
ניט איינמאָל שבת זיך מיט קאַפּוליער חלה געקוויקט און פערביסן בײַ
אַ קאַפּוליער שענקער אָהן אַ פּאַטענט. גלייך פון שטעדטיל אָדער פון
דאָרף, פרישע, לעבעדיגע, ווילדע און גוטמוטיגע, אַזוינע פּרעמדע
און דאָך נאָהענטע — האָט זיי מענדעלי אין דער ליטעראַטור אַרײַנ-
געבראַכט.

אָבער וויכטיגער איז דאָס, וואָס קאַפּוליע האָט מענדעלי'ן געגעבן
שטאָף פאַר זײַנע יודישע פּאַרשוינען, פאַר זײַנע קהל'ס-לייט, זײַנע
גבירים און קבצנים, קאָכלעפלעך און טעלערלעקער און בטלנים
שדכנים, מלמדים, מקבלים מחברים, קליינע מענשעלעך; פאַר זײַנע
יודינעס און „קליינע יודעלעך”, — כל הקהל הקדוש הזה, די גאַנצע
הייליגע, אָרימע, געליבטע און געהאַסטע עדה.

אין קאַפּוליע זענען געווען אַלע אינסטיטוציעס און חברות, אָהן
וועלכע אַ קהלה איז קיין קהלה ניט: אַ שולהויף מיט קלויזען מיט אַ

תלמוד-תורה, מיט אַ קהלס-שטיבעל, מיט אַ הקדש, מיט אַ חברה-
קדישא, מיט אַ טאַקסע, מיט אַ באָד, להבדיל, מיט רבנים, דיינים,
חזנים, גבאים, כלי-קודש, רופאים, באַנקעס-שטעלער, בעל מופתים,
אָבשפּרעכער, מיט אַ „מסור” אפילו. אין קאַפּוליע האָט דער קינפטיגער
פאָלקסדיכטער אָנגענומען זיך מיט אײַנדרוקען און געשטאַלטען פונ'ם
קהל'שען און שטובינגען לעבען אין יענער צייט.

קאַפּוליע איז אָבער ניט נאָר אַ מוסטער-שטאָדט געווען פון יודי-
שע „פּאַראָנדקעס”, פון יודישע פרנסות, פון יודישען דלות; קאַפּוליע איז
אויך געווען אַ מקום-תורה „איין אָרט פון תורה פון אייביגע יאָהרען, וואו
די אײַנוואוינער זענען כמעט אַלע לומדים, וואו דער בית-המדרש, דער
קלויז איז פול מיט בעלי הבתים און בעלי הבית'לעך, וואָס זיטצען און
לערנען, אויך מיט ישיבה-בחורים, פרושים פון דער פרעמד, וואָס
פערלאָזען ווייב און קינד, קנײַטשען די גמרא און עסען טעג; וואו אַלע
פאַרנאַכט בין מנחה למעריב, פערקלײַבען זיך אַרום בעזונדערע טישען
בעלי-מלאָכות און נאָך אַנדערע פונ'ם עולם, צו הערען אַ גוט וואָרט
פון די פירזאָגער דאָרט — בײַ איין טיש — מדרש, בײַם צווייטען —
„עין יעקב”, בײַ'ם דריטען — פסוק, בײַ'ם פיערטען — חובות הלבבות
וכדומה אַזעלכע חקירה- און מוסר-ספרים; וואו שבת און יום טוב ווערט
פון בעלעמער נעבען אָרון-קודש געזאָגט פלאַמענדיגע דרשות, וואָס ציי-
דען אָן דאָס האַרץ פון די כנסת ישראל מיט הייליגע ליעבע צו דער
שכינה, וואָס זענען געווירצט מיט טרייסט-ווערטער פון די נביאים, מיט
משלים, קלוגע, שאַרפע, גלייכווערטלעך פון די חכמים, מיט אַ קול,
מיט אַ ניגון, וואָס דערקוויקט, צוגעהט זיך אין אַלע אברים”*)...
אין איינער פון די דאָזיגע שולען האָט געלעבט יונגעלווייז אויך שלום
יעקב. דאָ, אינ'ם „בית-היוצר לנשמת האומה”, האָט ער אַרײַנגעזויגען אין
זיך דעם פאָלקס-גייסט און טראַדיציע, דאָ האָט ער די קליפּטשע,
די כנסת ישראל, אין דער געשטאַלט פון אַ פּרינץ געזעהען, דאָ האָט
ער געלעבט אַ לעבען פול רוחניות, אַ לעבען, וואָס האָט קיין שייכות
ניט צו דער ווירקליכקייט און צום חשך און צום דלות פון דער ווירק-
ליכקייט... בעת ער איז אַרײַנגעטהון געווען אין חומש, איז ער אַרומגע-
רינגעלט געווען מיט „ווײַנגערטנער, טייטלען, פייגען, מילגרוימען און

*) שלמה ר' חיים'ס.

אילבערטען, פיססענהאָלץ און בוקסענבוימער". פון לעבעדיגע מיני בעשעפעניש האָט ער געוואוסט: אַ ווייזלטיער, אַ לינדענוואָרם און אַ פּיפּערנאָטער, אַ לעמפּערט, אַ אינד, וואָס טוט טאָן גלוסטען אויף קוואַלען וואַסער, אַ שור הבר און אַ טירקעלטויב *). ער איז אויסענגעווען אין אַרם נהרים, אין כנען, אין מצרים, אין פּרס ומדי, אין שושן הבירה דאָרט און נאָך אין מדינות, פון הודו ביז כוש, אויך אין דער וויסטעניש און מדבריות און אָנגעזעהען זיך, אָנגעהערט זיך דאָרט זעהר פיעל וואונדערליכע זאַכען **). דער תלמוד, דער פאַרצייטיגער ריעז, „דער עוג מלך הבשן פון דער וועלט-ליטעראַטור", ווי מענדעלי רופט איהם אָן אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, דער תלמוד איז אין זיינע אויגען עפּיס אַ יריד אויפ'ן הימעל, עפּיס קויפט מען און מען פערקויפט און מען בייט, און מען שרייט און מען דין-תורה'ט זיך... דער תנא-קמא און אַנדערע וואונדערליכע אונבעקאַנטע נעמען האָבען אָבגעלעבט אין זיין פאַנטאַזיע, נעקראָגען פלייש און בלוט... מיט פערגעניגען און ענטציקונג האָט ער אומגעשפּאַצירט אינ'ם „ברייטען און ווילדען פעלד" פון די אגדתות, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב אויף דער ערד און די ערד ווערט פערהימעלט *), די אגדה האָט געשפּייזט די פאַנטאַזיע, דער פּלפּול — דעם מוח; ווי עס ווייזט, האָט ער מעהר פּעולה געהאַט, ווי די פאַנטאַזיע, און דער שפּעטערדיגער „יודישסטער יוד" („יהודי היהודים") איז, ווי אַלע זיינע חברים, יונגעלווייז שוין „אַ קליין יודעלע" געווען. אויפ'ן גאַס שפּיעלט ער זיך, שטיפט, בטבע איז ער אַ קאָכיגער, אַ הייסבלוטיגער, „אַ יונגעל מיט ביינער", אָבער אין חדר צי אין קלויז ביי דער גמרא, — דאָ ווייזט זיך אַרויס אין איהם די רוהיגקייט און מיושבדיגקייט פון שפּעטערדיגען תלמיד חכם. „לערנט ער, איז געלערנט, ער איז מיט דעם גאַנצען קאָפּ אַריינגעטאָן אין לערנען"... פיער אַזוינער פאַרטאָג ווינטער, אַלע שלאָפען נאָך, וועקט איהם דער טאַטע — איינגאַנצען איז ער אַלט דאַן אַ יאָהר עלף — אין שול געהען לערנען אַ בלאַט גמרא. אַזוי ווי אַלע יודען אַמאָל, האָט אויך ר' חיים משה אַבראַמאָוויטשעס פאָטער, געזעהען איבערגעבען דעם זוהן די ירושה פון די עלטערן, די הייליגע תורה, ער זאָל זיין בעוואָפענט גייסטיג אַזוי קאָנען דינען, ווי פייערבערג רופט עס, אין גאָטס גוואַרדיע

*) שלמה ר' חיים'ס. **) דאָרט. ***) ספר הזכרון.

דער פאָטער האָט געהאַט אויף אַבראַמאָוויטשען קינדווייז אַ גרויסע און, ווי עס ווייזט, אַ גוטע ווירקונג. ער איז געווען אַ למדן אַ עהרליכער יוד, אָבער אויך וועלטליך: מיט אַ פען אין אַ האַנד, אַ בעל-לשון, אַ ריידער. „ער איז געווען, ווי מען זאָגט, אי צו גאָט אי צו לייט. זיין צייט איז געווען אָבגעגעבען צו דער פּרנסה, צו תורה און אויך צו שטעדטישע זאַכען. יאָהרענלאַנג האָט ער געהאַלטען די טאַקסע פונ'ם פלייש אין דעם שטעדטיל. יאָהרענלאַנג אַוועק געווען אַקאַזיאָנער רב דאָרט, נישט בעלוינט צו ווערען דערפאַר. פלעגט אויך זאָגען אומזיסט אַ שיעור גמרא מיט פּוסקים פאַר יונגע לייט. זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער אַריין, יענער אַרויס. קיין זאַך האָט מען נישט געטאָן אָהן איהם. וואו ערגיץ אַ שפּאַרעניש, אַ לאָדעניש, איז ער געווען דער פערמיטלער. בשעת עפּיס אַ נויט אין כלל-זאַכען פלעגט מען אָנקומען צו זיינס אַנ'עצה און וועגען אַלסדינג מיט איהם זיך מישב געווען" *). ווי עס ווייזט, איז ער געווען דאָס פאָרבילד, ווען מענדעלי האָט געשאַפען שפּעטער די סימפּאַטישע געשטאַלט פונ'ם קלוגען, רוהיגען תלמיד-חכם, דעם שטאָדטישען בעל-עצה, ר' בנימין („אַנ'אַלטע מעשה"; אין העבּרעאיש: „לא נחת ביעקב"). אין מענדעלי'ן אַליין, אין זיין געלאַסענקייט אין זיין לעבענסקלוגהייט, אין זיין דערקענען אַ מענשען, און זיין ליעבע צום „דרך-הממוצע" איז פאַרהאַן אַ ניצוץ פון דער דאָזיגער חשוב'ער שענער פערזענליכקייט...

דאָס, וואָס זיין פאָטערס הויז איז פול געווען תמיד—דער אַריין, יענער אַרויס, — דאָס האָט אַבראַמאָוויטשען קינדווייז שוין געגעבען די מעגליכקייט צוצוקוקען זיך צו כל'ערליי פאַרשוינען, צו כל'ערליי מינים יודען און יודענעס, צוהערען זיך צו זייערע רייד, אַכטונג געבען אויף זייערע תנועות. שוין קינדווייז האָט אַבראַמאָוויטש אַרויסגעוויזען די שאַרפקייט פון זיין אויג און די הנאה, וואָס ער האָט פון נאָכקרימען, פון מאַכען אַנ'אָנשטעל. „ס'איז אין איהם געלעגען בטבע, זאָגט מענדעלי וועגען שלמה'ן, ד. ה. וועגען זיך, — ס'איז אין איהם געלעגען בטבע עפּיס אַזוינס, אויפצוכאַפּען באַלד ביי'ם ערשטען בליק יענעמס אַ מינע, אַ וואָרט, וואָס עפּיס נישט אַזוי, משונה ווי ביי אַנדערע" **).

„דער פאָטער האָט אַזוי ווי געשפּירט, אַז פון זיין זוהן וועט אַרויס-

*) שלמה ר' חיים'ס. **) שלמה ר' חיים'ס

וואַקסען איה״ש אַ גדול, האָט ער געלעגט אויף איהם כּחות מעהר, ווי אויף אַנדערע קינדער. צו זעקס יאָהר גיט ער איהם אָב צו איינעם פון די בעסטע מלמדים, ער זאָל לערנען בּײַ איהם תּנ״ך. תּנ״ך פלעגט מען מיט קינדער לערנען וועניג: ראשית, איז תּנ״ך סתם קיין למוד ניט, וויסען דעם טײַטש פון פסוק — אויך מיר אַ קונץ, אַ יונגעלע נישקשה קען בעשטעהען וויסען אַ בלאַט גמרא מיט אַלע אויסרעדענישען; ווייטער שמעקט פון תּנ״ך מיט מליצה, מיט השכּלה. אַבראַמאָוויטשעס פאָטער איז פון השכּלה געווען ווײַטליך, אָבער אַ מליץ איז ער געווען אַ פערברענטער, תּנ״ך האָט ער ליעב געהאַט, האָט ער געוואָלט אויך זײַן קינד זאָל עס קענען. דערמיט האָט ער אַבראַמאָוויטשען געגעבען דעם שליסעל צו לשון, ס'איז געווען אייגענטליך דער אָנהויב פון מענדעלי'ס השכּלה...

אַט אַזוי האָט מענדעלי זײַן ערשטען, הגם נאָך זעהר שוואַכען, טריט צו דער השכּלה געמאַכט מיט דער הילף פון זײַן אייגענעם פאָטער, מיט דער הילף פון אַ פרומען יודען, אָהן אַ שווערען קריזיס, אָהן אַ מלחמה מיט די אַרומיגע און אָהן דער ראָמאַנטיק, וואָס אין אַ מלחמה. שפּעטער, ווען ער איז גרעסער געוואָרען, און אונטער דער ווירקונג פונ'ם איבערגאַנגס-אַלטער און פון דער נאַטור, וואָס אין תּנ״ך און אַרום שטעדטיל, האָט אָנגעהויבען אין איהם עפּיס אויפצוכאַפּען זיך, עפּיס האָט איהם געצויגען ערגיץ, — שפּעטער האָט ער מיט זיך אַליין געפיהרט אַ שטרייט, בעהאַלטענערהייט אין די מחשבות פלעגט ער „זינדיגען" און תּשובה טהון, ווי דער [illegible] נער איז פון קינדער עלוים, אָבער אַנדערע זאָלען איהם רודפ'ן — ווענען דעם ווערט אין זײַן ביאָגראַפּיע נישט דערמאָנט. און אַפילו מיט נאָטלאָבער'ן דעם אַפּיקורס אין אַ צייט אַרום אין קאַמענעץ איז ער בעקאַנט געוואָרען דורך אַ פרומען יודען. און אַוועקגעפיהרט צו נאָטלאָבער'ן האָט איהם דער שמש פון שול, וואו ער האָט געלערנט. דערפאַר, קאָן זײַן, איז אַבראַמאָוויטש אַוועק פון שול, פון די ד' אמות של הלכה, נישט קיין פערביטערטער, ווי דאָס רוב משכּילים אין יענער צייט; די יודען פון אַלטען דור, די פרומע, זענען ניט געווען זײַנע פערזענליכע שונאים. און דאָס איז אפשר איינע פון די סבּות, וואָס ער האָט זיך פערהאַלטען צום אַלטען דור מיט מעהר סבלנות, מיט מעהר אַכטונג, ווי אַנדערע משכּילים, וואָס ער האָט געזעהען אין זיי ניט נאָר „פאַנאַטיקער", נאָר אויך מענשען, און ער האָט דאָס יודישע פאָלק ניט איינגעטיילט, ווי אַנדערע שרייבער פון זײַן צייט אין

פינסטערע״ (חשוכים, מורדי-אור) און „אויפגעקלערטע״ (משכּילים, אורים), נאָר אין אונטערדריקער און אונטערדריקטע, אין עהרליכע און ניט עהרליכע. ער האָט איינגעפיהרט, אָנשטאָט דעם רעליגיעזען, דעם סאָציאַל-עטישען שטאַנדפּונקט. שוין אין זײַן ערשטער יודישער ערצעהלונג, אינ'ם „קליינמענשעלע", וואו עס זענען פאַרהאַן נאָך שפּורען פון דער אַמאָליגער, נאַאיווער השכּלה, — שוין דאָ איז ד״ר שטיינהערץ, ווייל ער האָט אַ שטיינערנעם האַרץ, ווייל ער איז ניט קיין עהרליכער מאַן, צוגערעכענט צו די איסור וואַרגערס, צו די קליינמענשעלעך, — הגם ער איז אַ געבילדעטער, אַ משכּיל, פערקעהרט, אַ רב איז פאַרהאַן דאָ דוקא אַ סימפּאַטישער (הגם קינסטלעריש איז ער אַ שאָטען, אָהן בלוט און פלייש), און יצחק אברהם תּקיף פערלאָזט זיך אויף איהם, אַז ער וועט פיהרען די תּלמוד-תּורה אינאיינעם מיט גוטמאַנ'ען דעם משכּיל, און עס וועט ניט זײַן קיין מחלוקת צווישען זיי. גוטמאַן אַליין איז אַביסעל פערצויבערט, און אויך וועקער אין דער „טאַקסע" איז אידעאַליזירט, אָבער אויך זיי זענען פריהער ווי אַלץ ניט סתם משכּילים, נאָר עהרליכע זויבערע לייט, אידעאַליסטען, יודישע פּאַטריאָטען. און אויך דער משכּיל רפאל (ווינשפינגעריל) איז פריהער ווי אַלץ אַ עהרליכער, געניטער וועלטליכער סוחר, און וויפיעל אַזוינע עהרליכע לייט, איידעלע נאַטורען, אידעאַליסטען ווייזט אונז מענדעלי צווישען די אַלטע, די פרומע? וואו האָבען מיר בּײַ די שרייבער-משכּילים געהאַט אַ ר' בנימין („אַנ'אַלטע מעשה"), אַ ר' אברהם („ווינשפינגעריל")? מענדעלי מוסר'ט אַמאָל די פרומע, אָבער ניט פאַר זייער פרומקייט, אַפילו ניט פאַר זייערע נאַרישע אָבערגלויבענס, נאָר דערפאַר, וואָס די פרומקייט און דער אָבערגלויבען ווערען אויסגענוצט פון די תּקיפים, די קהלס-לייט, אין זייערע שמד-שטיק געגען „שטאָדט", געגען די אָרימע.

די השכּלה איז פאַר אַבראַמאָוויטשען ניט געווען עפּיס אַ אונגעדיכטע זאַך, אַזוי ווי אַ בליץ, וואָס פערבלענדט די אויגען אין מיטען דער כמאַרע, זי האָט ניט געהאַט פאַר איהם דעם חן, דעם געשמאַקען טעם פון אַ טרפה'ר זאַך, וואָס איז אַ סכּנה צו געהען דערצו און מ'דאַרף איינשטעלען דאָס לעבען; דערפאַר איז זי איהם ניט אײַנגעבאַקען געווען אַזוי אין האַרצען, און ער האָט זיך מיט איהר אַזוי ניט „געצאַצקעט", ווי אַנדערע משכּילים...

וועגען זײַן פערהאַלטען זיך צו דער השכּלה, איבריגענס, וועט

אונז נאָך אויסקומען צו רעדען. דאָ האָב איך געוואָלט נאָר אָנווייזען אויף די טיעפע וואָרצלען, וואָס אונזער פאָלקס=דיכטער און פאָלקס=ערציהער האָט אינ'ב אלטען דור, — אַז זיין אייגענער פאָטער, אַנ'אַלטפרענקישער האָט אויף זיין ענטוויקלונג געהאַט אַ גוטע, אַ פאָזיטיווע ווירקונג.

אָבער אַחוץ דעם פאָטער מוז מען נאָך איינעם דערמאָהנען, נאָך איינעם פון אַלטען דור, וואָס אַבראַמאָוויטש איז איהם דאַנקבאַר געבליבען און וואָס אין זיין אויטאָביאָגראַפיע רעדט ער וועגען איהם מיט אכטונג און ליעבע. דאָס איז יוסף הראובני אָדער„ ווי ער רופט איהם אין שלמה ר' חיים'ס, ליפּא ראובנ'ס דער מלמד. דאָס איז געווען „אייגער פון יענע מענשען, אין וועלכע גאָט האָט אַריינגעלענט אַלע גוטע מתנות: גייסט, האַרץ און געפיהלען, נאָר פערגעסען זיי אָבער געבען אַ קלייניגקייט — מזל". 1) איינע פון יענע בלומען, וואָס אין דער געטא=לופט, אָהן שטראַהלען פון דער זון, זענען זיי צודאַרט געוואָרען, נאָך איידער זיי האָבען אויפגעבליהט. „זיין טון און אַלץ מיט אַנאַנדער האָט בעשיינפערליך געוויזען, אַז אין איהם איז דאָ דאָס פינטעלע, דער ברען פון אַ קינסטלער. ער האָט געהאַט אַ האַנד צו שניצען, צו מאָלען, צו שרייבען און צו קריטצען אויף קופּער און אויף שטיינער, נישט צו מאַכען זיך דאַרויס אַ פרנסה, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל דאָס איז געווען זיין בעסטער פערגניגען; ווייל עס האָט איהם דערצו עפּיס געטריבען און ער האָט בעדאַרפט, געמוזט מייסטערן". 2) יונגעלוויז האָט מענדעלי געקענט נאָך אַזוינע קינסטלער=למד=ווניקעס, שטומע נשמות, פּאָעטען, וואָס האָבען אונז זייערע ליעדער נישט איבערגעלאָזען. אין סוף ערשטען טייל פון שלמה ר'חיים'ס מאַכט אונז מענדעלי בעקאַנט מיט אַ פּאָר אַזוינע שענע, קינדערשע, פּאָעטישע נאַטורען: דאָס איז אייזיק דער שמיעד און הערצל קיילעס דער סטאָליער. „ביידע האָבען געווירקט אויף שלמה'לעס גייסט, דערהאַלטען אין איהם דאָס יונגע פייערל, ביידע זענען איהם געווען זעהר טייער און צו ביידע האָט איהם דאָס האַרץ שטאַרק געצויגען". 3) זיי זענען געווען אָבער בעל=מלאכות, פּראָסטע מענשען; אויף שלמה=

1) שלמה ר' חיים'ס ז. 21. 2) שלמה. 3) דאָרט.

אַבראַמאָוויטשען האָבען זיי געווירקט ניט מיט די רייד מיט זייערע, נאָר מיט זייער בענעהמען זיך, מיט זייער האַרציגקייט, מיט זייער קינדישקייט; אַנדערש איז אָבער ליפּא ראובנ'ס — ער איז געווען אַבראַמאָוויטשעס רבי, פריהער האָט ער געלערנט מיט איהם תנ"ך, דערנאָך — גמרא. „בשעת דעם לערנען בײ'ן טיש פלעגט דער רבי זיצען מיט עפּיס אַנ'אַרבייט — מאָלען אָדער שטעכען אַ חתימה'לע"... *) שפּעטער, ווען ער איז געוואָרען אַ שרייבער, האָט מענדעלי געוויזען, אַז ער איז נאָך מעהר בריה, ווי זיין רבי, אין דער דאָזיגער דאָפּעלטער אומנות: — קנעלען — און מאָלען אַ בילד דערבײ, זיין אַיין ערציהער פאַר'ן לעזער, זאָגען איהם מוסר, און בעת מעשה שאַפען שענע, ריין קינסטלערישע געשטאַלטען...

מיר זעהען, וואָס פאַר אַ גוטע בײשפּיעלען און וואָס פאַר אַ פיינע ערציהער עס זענען פאַר מענדעלי'ן געווען זיינע רביים, דער פאָטער און ליפּא ראובנ'ס דער מלמד. נאָר אויב זיי האָבען אַ חלק אין זיין לעבענס=פילאָזאָפיע און אין זיין פּאָעזיע, האָט, דוכט מיר, די מוטער זיינע אַ שייכות צו דער זעלטענער זוויבערקייט פון זיין סטיל און צו זיין פעראַכטונג צו דער אונציכטיגקייט פון קאַבצאַנסק, ווי אויך צו דער עטוואָס סענטימענטאַלער האַרציגקייט פון זיין רחמנות=ליריק; די מוטער האָט ווייכער, וואַרעמער געמאַכט זיין שטרענגקייט. מיט אַ שטילער צערטליכער ליעבע שילדערט זי מענדעלי אין „שלמה ר' חיים'ס", און איהר איידעלע געשטאַלט ווערט בולט'ער, ווען ער פערגלייכט זי מיט אַנ'אַנדער פרוי פון אַנ'אַנדער משפּחה: „ס'איז, זאָגט ער, אַ גרויסער חילוק צווישען טויבע=סאָסיען, הנאָ'ס ווייב, און דער מאַמע זיינער. טויבע=סאָסיע איז אַ ברייט=ביינענדיגע, אַ יאָדערדיגע; איהרע הענד, איהר פּנים זענען עפּיס מגושם, פערברענט=פערבראָטען פון דער זון. געהט זי — איז געגאַנגען, מען פיהלט, אַז זי שטעלט אַ פוס, רעדט זי — איז גערעדט מיט לעפצען, אויף דער געמבע. זי איז גוט, נאָר אָבער פּראָסט. זי איז פרום, וויינט בײ ליכטבענשען, כליפּעט, ווי באַלד זי דערהערט פון דער פירזאָגערין אַ קול, כאָטש זי פערשטעהט ניט קיין וואָרט. אַקעגען=זשע שרה, די מאַמע זיינע, איז אַנ'איידעלע, אַ שוואַכע. האָט קליינע ווייסע הענד, מיט דינע בלויע אָדערלעך, אַ פערפרומט בלייך פּנים, מיט דינע ליפּען — אינגאַנצען

*) שלמה.

עפּיס אַ רוחניות און אַז זי געהט, דאַכט זיך, זי שוועבּט א. ז. וו." 1)

שפּעטער, אַז ר' חיים משה, אַבּראַמאָוויטשעס פאָטער, איז געשטאָרבּען (אינגאַנצען איז ער אַלט געוועזען דאַן 41 יאָהר), און זיין פרוי איז אַנ'אַלמנה געבּליבּען, אָהן מיטלען צום לעבּען, האָט אַבּראַמאָוויטש — ער איז געוועזען דאַן אַ יונגעל פון אַ יאָהר 15 — געמוזט זיך שיידען מיט זיין מוטער. ער האָט זיך אַרומגעוואַלגערט אין סלוצק און אין ווילנא אין ישיבות, און אַז ער איז אין אַ פּאָר יאָהר אַרום געקומען צוריק אין שטעדטיל, האָט שוין זיין מוטער געהאַט אַ צווייטען מאַן, אַ מילנער, זי האָט געוואוינט מיט איהם אין מעלניקי, 10 וויאָרסט פון שטעדטיל. אַבּראַמאָוויטש האָט זיך בּעזעצט אין מעלניקי. און דאָ אַ פּנים האָט זיך צום ערשטען מאָל בּעוויזען צו איהם „די מוזע". יונגעלוויז, נאָך זייענדיג אין שטעדטיל, האָט אַבּראַמאָוויטש געפיהלט אָפט אין זיך עפּיס „אַזוינס, וואָס לאָזט זיך ניט דערקלערען, אַ מין ציהעניש אַזעלכע, וואָס אָהן אַ נאָמען"; אין אַזוינע מינוטען פלעגט דאָס „קליין יודעלע" אויסטון זיך פון שפּאַן, נאָכגעבּען דעם יצר הרע און אַוועקגעהן אין פעלד אָדער אין וואַלד אַריין שפּאַצירען; אַנ'אַנדערס מאָל פלעגט ער זיך „צוגיסען אין אַ טרעלעלייקען — אין אַ ניגונ'דעל פון זמירות און אַ וויינענדיגם צו אַ בּעדעקענס אָדער געזאָגט בּרכי נפשי הויך אויפ'ן קול, צוקייענדיג איטליכעס וואָרט און געפיהלט דערבּיי עפּיס גאָר אַ בּעזונדער טעם"... 2) אַז מען קאָן שרייבּען, אויסגיסען דאָס הארץ אין אַ שיר, אין מליצה, — האָט ער נאָך נישט געוואוסט. ערשט אין מעלניקי הויבּט ער אָן שרייבּען. אין העבּרעאישע שירים בּעזינגט ער די נאַטור. „דער טייך פלעגט איהם צופלעסקען, דאָס וואַלדעכא — אָבּענטפערן". אַ חוץ דעם טייך און דעם וואַלד האָט זיינע שירים קיינער נישט געהערט. ער איז געוועזען איינזאַם, די נאַטור אַרום — ווילד. דאָס דערפיל איז אַרומגערינגעלט געוועזען מיט וועלדער, עס „ליגט פערבּאָרגען אין אַ ווינקעל, אָבּגעריסען פון דער וועלט, ווייט פון מענשען און פונ'ם טראַקט, נאָר קליינע שמאָלע ווענעלעך שלענגלען זיך דורך דעם וואַלד, דורך טאָלען און בּערגלעך, און פיהרען צו דערפער, וואָס ליגען צווייט אַרום און אַרום. און ווען מענשען זענען דאָ זעלטען, עס רעש'ט ניט, עס קאָכט נישט, ווי אין שטעדט, דער-

1) שלמה ז. 32. 2) שלמה.

פאַר שוויבּעלט און גריבּעלט דאָ אין די וועלדער, אין די זומפּען און פעלדער אַלערליי בּעשעפעניש, חיות און עופות, דערפאַר לאָזט זיך דאָ הערען אַלערליי קולות: אַ געזאַנג פון פויגעל, אַ קראַקען, אַ קוואַקען, אַ שמוצערן, אַ גרילצען זומער, אַ וואָייען, אַ היילען פון הונגעריגע וועלף ווינטער און אַ מאָל אַ בּרומען פון אַ פערבּלאָנזשעטען בּער אויך — און אין דעם דאָזיגען קאָנצערט פערטראָגט זיך אַ רוישען פונ'ם וואַסער בּיי'ם אַראָבּפאַלען אויף די רעדער, אַ קלאַפּען, אַ מאָלען פון דער מיהל". 1) איך בּרענג מיט אַ כּיון די דאָזיגע לאַנגע ציטאַטען, מיר זאָלען זעהן דערבּיי, ווי מענדעלי מאָלט די נאַטור, מיט וואָס פאַר אַ זיכערהייט און וואָס פאַר אַ בּרייטקייט. ער איז קאַרג אויף ווערטער, ער איז פּינקטליך, בּיי איהם איז אַלץ געמאָסטען און געוואויגען, נאָר בּיסלעכווייז, בּיסלעכווייז מאָלט זיך אויס פאַר אונז דאָס בּילד בּיז'ן לעצטען שטריכעלע, בּיז'ן לעצטען פּינטעלע. דאָס רוב גיט זיך איהם איין אין סוף מיט איין וואָרט צוגויפגיסען די אַלע פּרטים אין איין גאַנצעם...

נאָך אין שטעדטיל בּיי זיך, אין קאַפּוליע, האָט אַבּראַמאָוויטש זיך צוגעוועהנט צו די שענהייטען פון דער נאַטור. קאַפּוליע ליעגט אויף אַ בּאַרג און זעהר אַ שענעם אָרט. „די טאָלען בּאַרג-אַראָבּ זענען ערטערווייז בּעזעצט, בּעוואַקסען מיט גרינוואַרג. זיי ציהען זיך ווייט אַרום דער שטאָדט, צו-וואַרפענדיג זיך אין פערשיעדענע פּאַנאָראַמעס: גערטנער, פעלדער און פעלדלעך פון נים, אויך געמייזאַכטסען גרינבּעוואַקסענע זומפּען מיט פליושניק (זשאַוער) און הושענות, צווישען וועלכע עס רינען קוואַלען וואַסער. עס שוויבּלען און גריבּלען מיני עופות, אויף יענער זייט טאָלען, ווייטער בּערג, ווייטער פעלדער, וועלדלעך און וועלדער" 2), די אָפט פּערזאָניפיצירטע און פּעריודישטע, אָבּער תמיד רעאַליסטישע און וואונדערליך-קלאָרע נאַטור-שילדערונגען, וואָס זענען צושפּרייט איבּער מענדעלע'ס ווערק, — האָבּען מיר צו פערדאַנקען נישט נאָר די רייזען, וואָס ער האָט שפּעטער געמאַכט איבּער וואָהלין, אוקראַינא און פּאָדאָליען, נאָר אויך זיין לעבּען יונגעלווייז אין קאַפּוליע און אינ'ם דערפיל מעלניקי. ער האָט דאָרט ליעב געקראָגען אַלץ, וואָס וואַקסט און לעבּט. פון מענשען האָלט ער נים שטאַרק: ער איז צו-גוט מיט זיי בּעקאַנט; אין חיות און עופות

1) שלמה ז. 4—3. 2) שלמה.

אָבער איז ער פּערליעבּט, דאָס לעבען וואָלט ער אָבגעגעבּען פאַר זיי. ער טוט און עסק'ט זיך מיט זיי, זיי דינען איהם אַלס בּיישפּיעלען און משלים, זיינע בּעלעטריסטישע ווערק זענען אַזוי ווי דער המשך פון דער נאַטורגעשיכטע (תולדות הטבע), וואָס ער האָט פערפאַסט...

און אין דער איינענער צייט, ווען ער בּעזינגט די נאַטור, — שרייבּט ער אַ „דראַמע" (אין חרוזים). אייגענטליך, וואָס איז אַזוינס אַ דראַמע, ווייס ער נישט אויף קלאָר, נאָר ער האָט גע־לייענט דאָס האַלבּ־וועלטליכע מוסר־ווערק פון ר' משה חיים לוצאַטו, „לישרים תהלה" (אַ רייהע אַלעגאָרישע דיאַלאָגען און סצענעס) — האָט ער עס גענומען פאַר אַ מוסטער. געדרוקט געוואָרען, פערשטעהט זיך, איז די „דראַמע" ניט, נאָר פון דער אויטאָבּיאָגראַפיע אַבּראַמאָוויטשעס דערוויסען מיר זיך, אַז עס האָט געטראָגען אַ סאַטירישען כאַ־ראַקטער.

שוין אין די ערשטע אונזיכערע פּראָבען פון מענדעלי'ס פען, ווייזען זיך אַרויס אויף דעם אויפן צוויי הויפּט־שטריכען פון זיין גאַנצען שפּעטערדיגען שאַפען: — 1) די ליעבּע צו דער נאַטור, 2) די סאַטירע. „ווי נאָר איך האָבּ אָנגעהויבען שרייבּען, זאָגט אַבּראַמאָוויטש, האָט זיך בּעוויזען צו מיר דער שטן, מעפיסטאָפעל דער מלאך פון שפּאָט, וואָס גע־וועלטיגט איבּער מיר אין דער געשטאַלט פון מענדעלי מוכר ספרים און האָט מיך אָנגעלערנט אָבּצושפּאָטען פון מענשען און אַראָבּרייסען פון זיי די מאַסקע *) ...

נאָר ווער ווייס, צי וואָלטען די ערשטע ליטעראַרישע פּראָבּען מענדעלי'ס ניט געווען אויך די לעצטע, צי וואָלט ער ניט געוואָרען אַ קאַפּוליער איידעם, און עס וואָלט ניט צוגעקומען נאָך איינער צו די ליפּא ראובנ'ס, די הערצל קיילעס און אַנדערע מושלמים, וואָס זענען געבּליבּען מלמדים, קינסטלער, וואָס זענען געוואָרען סטאָליאַרעס — ווען ניט אַ אונגליקליכער — ניין, אַ גליקליכער — צופאַל, וואָס האָט דעם 17־יעהריגען מושלם אַרויסגעפיהרט פונ'ם ליטווישען שטעדטיל און געמאַכט פון איהם אַ וואַנדערער?

אין דער ליטא זענען געווען דאַמאָלס הונגער־יאָהרען, אַ מורא'די־גער יקרות און עס איז ניט געווען קיין פּרנסה. ווי תמיד אין אַזאַ צייט, זענען יודען געשטאַנען אויפ'ן וועג, די פּעקלעך אויף די פּלייצעס.

*) ספר הזכרון.

גרייט צו וואַנדערן ... געטומעלט האָט זיך ווענען כערסאָנער גובערניע, דאָרט האָבּען זיך אָנגעהויבען דאַן די קאָלאָניעס. פּלוצלונג קומט אָן אַ יוד אין קאַפּוליע, אַבּרהמ'ל כראָמאָי האָט מען איהם גערופען, ער איז געווען פריהער אַ שטעדטעלדיגער, דערנאָך איז ער אַוועק „אין דער וועלט" — און דערציעהלט נסים, ממש וואונדער פון וואָלין. „וואָלין, זאָגט ער, איז אַ געבּענשט אָרט, מיט אַלעם גוטען. קוילעטשען עסט מען דאָרט גאָר אינמיטען דער וואָך, וויין טרינקט מען דאָרט, ווי וואַ־סער. היינט זייער ראָסעלפלייש, קנאָבּעל, „פּראַקעס", „פּאַליאַרטשיקעס", איז אַ מאכל מלכים א. אַז. וו. נאָר די מענשען דאָרטיגע זענען גראָבּ, פערשטאָפּטע קעפּ, יודען פונ'ם היגען ווינקעל קאָנען זיי אין זאַק אַריינגאַרען און מאַכען גוטע געשעפטען, מלמדים פון אונזער קאַנט האָבּען דאָרט די בּעסטע קנעלונגען. א. אַז. וו." *) נון, פאַר אונזער יונגען אַבּראַמאָוויטשען, וואָס איהם האָט שוין דערעסען דאָס לעבּען אינ'ם וויסטען, אָרימען שטעדטיל (ער האָט שוין ווידער געוואוינט אין שטעדטיל, ניט אין מעלניקי בּיי'ם שטיפפאָטער) — פאַר'ן יונגען אַבּראַמאָוויטשען עפענט זיך אַ נייע פּערספּעקטיוו — וואָלין! אַבּרהמ'על דער קאַליקע רעדט איין זיינער אַ מומען, אַנ'עגונה, זי זאָל פאָהרען מיט איהם (ער האָט אַ אייגען פערדעל מיט אַ וועגיל) זוכען איהר מאַן; ער נעמט זיך אָן איהם געפינען. אגב אורחא, וועט ער דעם פּלימעניק איהרען, אונזער אַבּראַמאָוויטשען, אויך נעמען, און וועט איהם בּריינ־גען קיין וואָלין, אין דאָס גליקליכע לאַנד, וואו ער וועט זיך דערשלאָ־גען צו אַ תכלית אי"ה. די עגונה און איהר פּלימעניק לאָזען זיך איינ־רעדען; אין אָנהויבּ פריהלינג, נאָך פּסח, לאָזט מען זיך אין וועג אַריין.

אין וועג ווייזט זיך אַרויס, אַז אַבּרהמ'על איז אַ שווינדלער און אַ שנאָרער דערצו. די עגונה איז בּיי איהם מעהר ניט, ווי אַ מיטעל אויסצונאַרען נדבות בּיי יודען, רחמנים בּני רחמנים. אין יעטווידען שטעדטיל שטעלט ער זיך אָבּ, נעמט בּיי'ן רב אַ כּתב, קלייבּט געלד „פאַר דער וויסטער עגונה נעבּאָך", און ווענען דעם ציעל פון איהר רייזע האָט ער אינגאַנצען פערגעסען. אין איין שטעדטיל איז ער זיך מישבּ און וויל דעם יונגען, עלענדען, געראָטענעם בּחור'ל, וואָס פאָהרט מיט איהם, חתונה מאַכען: אין דער אמת'ן, אַז מען האָט אַזאַ בּחור'ל,

*) „די אַלטע מעשה".

ווי לאָזט מען עס אַרויס פון האַנד ניט צוכאַפּען שרכנות-געלד, אַזאַ כּשר פּערדינסט'ל? דער בּחור'ל אָבער האָט געהאַט, ווי עס ווייזט, נאָר אַנדערע פּלענער אין קאָפּ. בּשום אופן וויל ער נישט בּלייבען אַנ-איידעם בּיי'ם שטעדטעלדיגען נגיד אויף קעסט. זיי פערלאָזען דאָס שטעדטיל און וואַנדערן ווייטער. וואָס ווייטער ווערט די נויט אַבֿראַמאָוויטשעס, די עלענדקייט און די דערנידערונגען אַלץ שרעקליכער. ער געפינט זיך אין אַ חברה פון קבצנים, שנאָרער, ער זינקט אַלץ טיפער און טיפער אינ'ם תהום פון דלות, „די גרויסע יודישע טאָרבע" הענגט איהם ממש אויפ'ן רוקען, — די גרויסע יודישע טאָרבע, וואָס פון דאַן אָן שטעהט זי איהם תמיד פאַר די אויגען: „וואוהין איך זאָל מיך נישט קעהרען און ווענדען, זעה איך פאַר מיר די טאָרבע; וואָס איך זאָל ניט וועלען עפּיס דערצעהלען אָדער זאָגען, קומט מיר אַפיר די טאָרבע" 1). מענדעלי, וואָס האָט געזאָגט, אַז „ווירקען אויף אַ פאָלק מענשען קען נאָר אַ זעלבער, וואָס איז בּיין פון זייער בּיין, פלייש פון זייער פלייש; וואָס האָט געליטען איינע צרות, געפיהלט איינע וועהטאָגען מיט זיי", 2) — מענדעלי האָט אָבגעריכט גלות און איז געווען נע-ונד, אַזוי ווי דאָס פאָלק, אויף וועלכעס ער האָט געווירקט, און אַזוי ווי דעם פאָלק. האָט אויך איהם דאָס גלות, דאָס נע-ונד זיין רייכע און נוצליכע ערפאַהרונגען נעגעבען. ער איז בעקאַנט געוואָרען מיט יודישע קהלות. שטעדט און שטעדטליך, ער איז דערגאַנגען, אַז זיי האָבען אַלע איין נאָמען: קאַבּצאַנסק (קבּציאל), און אַז פון קאַבּצאַנסק פיהרט דער וועג קיין גלופּסק (כּסלון)... ער האָט געזעהען די קליאַטשע. די כּנסת ישראל, אין כּל המעגליכע צושטאַנדען: אי דאַן, ווען מען שלאָגט און מען טרייבּט זי דערפאַר, וואָס זי פּיטערט זיך אויף פרעמדע פעלדער, — און זי זיפצט שטילערהייט און זוכט אַ קאַפּ גראָז, אַ ביסעל היי; אי דאַן, ווען זי ליגט אין קאַבּצאַנסק אויפ'ן שולהויף, וואַרעמט זיך אויפ'ן זון און מעלה-גרה'ט, און אויך דאַן, ווען עס עפענט זיך איהר פלוצלונג דאָס מויל, זי הויבּט אָן רעדען, להבדיל, ווי אַ מענש. און דערמאָנט זיך, אַז אַמאָל, גאָר אַמאָל, איז זי אַ פּרינץ געווען... אין אַלע צושטאַנדען האָט מענדעלי אויף זיין וואַנדער-וועג דאָס וואַנדערפאָלק געזעהען, זיך צוגעקוקט צו אַלע זיינע גענג, צו אַלע זיינע אָנשטעלען און תנועות, צו זיין גאַנצען הילוך, איינגעזייגען אין זיך די

1) שריפטען, ז. 117 I יובּילוי-אויסגאַבּע. 2) „ווינשפּינגעריל".

גרייע פאַרבען און דעם אָרימען ריטמוס פון זיין שפּראַך, געליטען זיינע צרות און געפיהלט זיינע וועהטאָגען, — און שפּעטער, אַז ער האָט זיך אָבגעטיילט פון פאָלק, געשטעלט זיך אויף אַ העכערער מדרגה פון קולטור און געוואָלט זיך צוריק צום פאָלק אַראָבלאָזען, האָט ער גענוימען בּיי איהם אַ נאָמען פיר זיך, אַ פאָלקספּאַספּאָרט, און גערעדט מיט איהם אויף זיין לשון: אמר מענדעלי מוכר ספרים, זאָגט מענדעלי מוכר ספרים...

נישט אַזוי גרינג אָבער איז אָנגעקומען אַבֿראַמאָוויטשען דאָס אַרויסראַטעווען זיך פונ'ם תהום, וואו ער האָט געזונקען. נאָך היבשע עטליכע חדשים האָט ער זיך אַרומגעשלעפּט אייף אַבֿרהמ'לס וועגעל מיט דער עגונה מיט איהר קינד, בּיז אַ צופאַל האָט איהם צונויפגעפיהרט נעבען קאַמענעץ-פּאָדאָלסק אויפ'ן וועג מיט אַ בעקאַנטען פון זיין שטעדטיל, עפּיס אַ משורר'ל בּיי אַ חזן, וועלכער האָט איהם אויסגעלעזט פונ'ם שנאָרערס הענד און געבראַכט קיין קאַמענעץ. אין קאַמענעץ האָט ער זיך בעזעצט אין אַ בּית-המדרש — דאַרף מען דען אַ בעסער אָרט? דער בּית-המדרש איז אין יענער צייט געווען דער מרכּז פונ'ם גייסטיגען און געזעלשאַפטליכען לעבען בּיי יודען; ער איז געווען די יודישע אַקאַדעמיע און דאָס יודישע פאָלקס-הויז... דורך די בּית-המדרש-לייט איז אַבֿראַמאָוויטש בעקאַנט געוואָרען מיט אברהם דוב גאָטלאָבער, דעם בעריהמטען אין יענער צייט משורר, וועלכער איז געווען דאָרט אין דער קאַזיאָנער שול דער יודישער אַ לעהרער. אַבֿראַמאָוויטש האָט דאַן נאָך נישט געוואוסט, אַז איהם איז בעשערט צו זיין אַ שרייבער בּיי יודען, נאָר אַזאַ מנהג איז שוין געווען: ווען מען פלעגט אַריינגעהען צום ערשטען מאָל צו אַ משורר אָדער סתם צו אַ משכּיל, אַ מפורסם, פלעגט מען אַרויסנעמען פון קעשענע צוקנייטשטע, נאָר זעהר שען אָבגעצאַצקעטע בּויגעלעך פּאַפּיער מיט מליצה, — ס'איז געווען אַ מין רעקאָמענדאַציע. אַבֿראַמאָוויטש האָט גאָטלאָבער'ן געוויזען זיין „דראַמע". האָט ער איהם אַנ'עצה געגעבען — „לערנען זיך". צי וויל ער האָט דערשפּירט אין איהם טאַלאַנט אָדער וויל גלאַט צו אַ משכּיל, אַז ס'קומט אַ ישיבה-בּחור, ראַט ער איהם בּילדען זיך, — ווי-זשע אַנדערש? אַבֿראַמאָוויטש האָט שוין לאַנג „געדורשט נאָך בּילדונג", ווי זיין בּיאָגראַף דריקט זיך אויס; האָט ער זיך צוגעכאַפּט צו איהר מיט פלייס, מיט אַ ברען. השׂכּלה-ספרים האָט איהם גאָטלאָבער געגעבען פון זיין בּיבליאָטעק, רוסיש און דייטש לייענען האָט איהם געלערנט די טאָכטער דעם פּאָ-

עס׳ס. איינגיבען האָט ער חתונה געהאַט, גענומען די טאָכטער פון אַן אָרטיגען גביר, אַ האַלבען משכיל, נאָר די פרוי איז אַ פּראָסטע געווען, ניט קיין פּאָר פאַר איהם, גט ער זי אָב. דערנאָך האַלט ער עקזאַמען און ווערט אין דער קאַזיאָנער יודישער שול אַ לעהרער. אין אַ יאָהר אַרום דרוקט זיך אָב אין „המגיד", אין דער העברעאישער צייטונג, וואָס האָט דאַן אָנגעהויבען אַרויסצוגעהען, זיין ערשטער אַרטיקעל. ער איז געדרוקט געוואָרען אָהן אַבראַמאָוויטשעס וויסען. אַזוי ווי אין די דערצעהלונגען זיינע, שפּיעלען אויך אין זיין לעבען אַ ראָליע צופעלינקייטען. און אויך זיין אַריינטרעטען אין די ליטעראַטור איז געשעהען דורך אַ צופאַל. ביי איהם אין צימער האָט זיך געוואַלגערט אַ בויגען פּאַפּיער, וואָס ער האָט אָנגעהויבען שרייבען, אַלס אַנ׳ענטפער אויף אַ בריעף פון זיינעם אַ פריינד. גערעדט האָט זיך אין פּאַפּיער וועגען „חנוך" (ערציהונג). איינעם אַ משכיל, אַנ׳אַריינגעהער ביי אַבראַמאָוויטשען אין שטוב, איז עס געפעלען געוואָרען, האָט ער עס אוועקגעשיקט גאָטלאָבער׳ן. אין אַ קורצע צייט אַרום ברייננט אַבראַמאָוויטשען דער פּאָסט-טרעגער אַ נומער „המגיד" מיט זיין אַרטיקעל, מיט אַ בריעף פון זילבערמאַן, דעם רעדאַ[illegible]ר, וואָס בעט איהם שיקען וואָס אָפטער „די פרוכט פון זיין פעדער".

אַזוי ווערט אַבראַמאָוויטש אַ שרייבער.

זיינע ערשטע אַרטיקלען האָבען געמאַכט אויף די לעזער אַן איינדרוק. (קיין סך, אַגב, האָבען דאַן די לעזער נישט געפאָדערט) אין זיינע אַרטיקלען האָט אַבראַמאָוויטש, צווישען אַנדערס, אָנגעוויזען אויף די גויטיגקייט צו לערנען רוסיש מיט יודישע קינדער. מען דאַרף אָבער נישט מיינען, אַז אַבראַמאָוויטש איז, ווי דאָס רוב לעהרער פון די „קאַזיאָנע אוטשילישצעס", געווען דאַמאָלס אַנ׳„אַסימילאַטאָר". ער איז געווען נאָך, פּשוט, יונג, האָט ערשט דורכגעמאַכט די „האָניג-חדשים" פון זיין השכלה און האָט נאָך ניט געהאַט צו איהר די קריטישע, סקעפּטישע בעציהונג, וואָס האָט זיך אויסגעאַרבייט ביי איהם שפּעטער. דערצו איז עס געווען אַ רעאַקציע געגען דער איינזייטיגער, ריין-רעליגיעזער ערציהונג פונ׳ם אַלטען חדר, וועלכער איז, לויט דער מיינונג פון די משכילים, געווען ווייט פון לעבען און זיינע רעאַלע בעדערפנישען. אייגענטליך איז אין רוסיש געווען נאָך אַ קלענערע בעדערפניש, און ווער רעדט דער בערדיטשעווער דייטש, וואָס מען האָט אין די רעגירונגס-שולען געלערנט, איז געווען געווים ווייטער פון לעבען, ווי די

חדרים, און אויב די חדרים זענען געווען נאָר צו גאָט און נישט צו לייט, זענען די שקאָלעס געווען נישט צו גאָט און נישט צו לייט: יודען האָבען דאַן געלעבט נאָך אָבגעזונדערט, מיט דער אַרומיגער וועלט איז מען נישט געווען אַזוי אויפגעטראָגען, ווי איצט, און טאָמער איז אויסגעקומען אַמאָל ריידען מיט אַ גוי אָדער אַ פּריץ, האָט אַ יודען „דער מוח ניט אויסגעדאַרט", מען האָט גערעדט ווי מען האָט געקאָנט...

אַלזאָ, קיין פּראַקטישע בעדערפניש אין פרעמדע שפּראַך איז ביי דער ברייטער פאָלקס-מאַסע נישט געווען, און מען דאַרף נישט מיינען דעריבער, אַז אַבראַמאָוויטש האָט זיך דאַמאָלס שוין אָנגענומען פאַר די רעאַלע לעבעדיגע בעדערפנישען פונ׳ם יודישען פאָלק. אלא וואָס-דען? ביי אַ טייל פון די גבירים, די גרויסשטעדטיגע סוחרים און פּאַדריאַדטשיקעס האָט זיך אָנגעהויבען דאַן אַרויסצווייזען אַ טענדענץ צו קולטורעלער אַסימילאַציע מיט׳ן רוסישען פאָלק, אַ טענדענץ, וואָס איז נאָכדעם אין די 60-טע יאָהרען, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען צו פערשטאַרקען אין רוסלאַנד דער האַנדעל און די אינדוסטריע — געוואָרען אַלץ שאַרפער און שאַרפער. די שטרעבונג פון די דאָזיגע העכערע שיכטען איבערצוגעהען צו דער אַרומיגער ניט יודישער קולטור, — האָט געפונען חן אין די אויגען פון די משכילים, זיי האָבען געזעהען אין איהר דעם איבערגאַנג פון „פינסטערניס" צו „ליכטיגקייט", און פון גרויס היץ האָבען זיי די בעדערפנישען פון אַ קליינעם הייפעלע פון פאָלק צונויפגעמישט מיט די הצטרכות׳ן פונ׳ם גאַנצען פאָלק. דעם דאָזיגען טעות אין חשבון האָט אַבראַמאָוויטש געהאַט אינאיינעם מיט אַנדערע משכילים. דאָך איז אין זיין רוסיש-פּרעדיגען געווען אַ רעאַליסטישע טענדענץ, הגם אַ נעגאַטיווע. רוסיש האָט געדאַרפט פערנעמען דעם אָרט פון דייטש. אין די רעגירונגס-שולען איז דייטש געווען די אונטעריכטס-שפּראַך; די „בערלינער" האָבען פון דער עלעמענטאַר-שול דער יודישער געוואָלט מאַכען אַ מין ווערקשטאַט פון יונגע משכילים׳לעך, און היות ווי אָהן דייטש איז אַ משכיל קיין משכיל ניט, האָבען אָרימע יודישע קינדערלעך, קינפטיגע שניידער, שוסטער און קאַראַבעניקעס, זיך געפּייניגט און פערטייטשט חומש און חיי-אָדם אויף טייטש. מענדעלע איז איינער פון די ערסטע געווען, וואָס האָבען דערפיהלט די אוננאַטירליכקייט פונ׳ם משכילישען דייטש. און, הגם דאָס רוסיש לערנען איז אויך געווען געקינצעלט, געמלאכה׳ט, איז עס דאָך נישט געווען אַזוי קאַמיש, ווי דאָס דייטש...

אַלזאָ, אין דער ערסטער משכּילישער אַרבּייט אַבּראַמאָוויטשעס זענען פאַרהאַן שוין סמנים פון זיין שפּעטערדיגען נעאָ־משכּילישען רעאַליזם. דער רעאַליזם — דאָס איז אַ גרונדשטריך אין מענדעלי׳ס שאַפען, נישט ווייניגער וויכטיג, ווי זיין ליעבּע צו דער נאַטור און זיין נייגונג צו סאַטירע.

דער רעאַליזם אבּראַמאָוויטשעס טרעט נאָך בּולט׳ער אַרויס אינ׳ם ליטעראַריש־קריטישען ספר׳ל „משפּט שלום״, וואָס איז געשריבּען געוועזן אין 1859. מיט פינף יאָהר פריהער, איידער אין דער העבּרעאישער ליטעראַטור איז אַרויסגעטראָטען פּיסאַרעוו׳ס תּלמיד, אורי קאָוונער, — מיט פינף יאָהר פריהער הויבּט דער יונגער אבּראַמאָוויטש אָן אַ שטרייט געגען דער מליצה־ראָמאַנטיק, געגען דער ראָמאַנטיק פון ווערטער, דער ראָמאַנטיק, וואָס קומט נישט פון אַ הויכער, נאָר פון אַ ענגער וועלט, און ער איז די ערשטע שוואַלבּ פון דער נייער רעאַליסטישער שטרעמונג אין דער העבּרעאישער ליטעראַטור. (איך זאָג מיט אַ כּיון: אין דער העבּרעאישער, ווייל די יודיש־ליטעראַטור, ווי ווייט מען קאָן רעדען וועגען אַזאַ ליטעראַטור פאַר מענדעלי׳ן, — איז פון אָנהויבּ אָן געוועזן און האָט אַנדערש ניט געקאָנט זיין, ווי רעאַליסטיש).

זיין דאַמאָלסדיגע פּראָגראַם האָט אבּראַמאָוויטש שפּעטער אָט אַזוי פאָרמולירט: „איך האָבּ געוואָלט מיט׳ן גאַנצען האַרצען, אַז אונזערע מליצים און דיכטער זאָלען ניט רעדען קיין הויכע פראַזען (לא ישיתו בשמים פיהם לדבר גבוהה, גבוהה), זאָלען ניט נעמען פאַר שטאָף צו זייער שרייבּען די „בּנות לוט״, „אשת פּוטיפרע״ וכדומה פאַרשווינגע א. אַז. וו., נאָר זיי זאָלען זיך אָבּגעבּען מיט ממשות׳דיגע זאַכען (לשונם תהלך בארץ), זיי זאָלען זיך צוקוקען צום לעבּען פון פאָלק און צו אַלץ, וואָס טוט זיך בּיי איהם אין דער היים און אין קהל, און זאָלען עס איהם אַלץ אָבּשילדערן; זיי זאָלען זעהען אויסבּעסערן זיין געשמאַק מיט אַ ריינער, אַ שענער און אַלאָגישער שפּראַך, אויך זאָלען זיי איהם גוטע קלוגע לעקציעס געבּען, עס זאָל פערשטענדיגער ווערען״*). אַלזאָ, דריי זאַכען: רעאַליזם פונ׳ם אינהאַלט; אַ שענע אָבּער אַ ריינע, אַ לאָגישע שפּראַך; קלוגע לעקציעס (די פּראַקטיק). דאָס האָט אבּראַמאָוויטש געפאָדערט פון אַנדערע און אויך פון זיך;

*) ספר הזכרון תרמ״ט

דאָס איז געוועזן זיין פּראָגראַם. זיין ווייטערדיגע אַרבּייט איז די אויספיהרונג פון דער פּראָגראַם.

אין 1852 נעמט ער זיך אַרויסגעבּען דאָס „תולדות הטבע״, אַ בּעאַרבּייטונג פון אַ דייטשער נאַטור־געשיכטע. ער מאַכט רייך מיט זיין אַרבּייט די העבּרעאישע שפּראַך, הויבּט אָן אין איהר שאַפען אַ מאָדערנע נאַטור־וויסענשאַפטליכע טערמינאָלאָגיע; זיין עיקר כּונה אָבּער איז בּעקאַנט צו מאַכען דעם יודישען לעזער מיט די פּאָזיטיווע וויסענשאַפטען, ער זאָל זיך צוגעוואוינען צום רעאַלען דענקען אָנשטאָט די אונקלאָרע, אָפט פּוסטע, מליצה׳דיגע פראַזען פון דער „הימלישער טאָכטער״.

אין דער אייגענער צייט שרייבּט ער אויף העבּרעאיש אַנ׳ערצעהלונג פונ׳ם רעאַלען לעבּען, „למדו היטב״. און ווי מען זעהט פון „האָבות והבּנים״, וואָס איז שפּעטער אַרויס (1868) איז די שפּראַך אין דער ערצעהלונג, אמת, אַ קלאָרע און ניט אַזאַ אַבּסטראַקטע, ווי בּיי אַנדערע מליצים, אָבּער נאָך אַלטמאָדיש, ריין־בּיבּליש, האַלבּע פּסוקים.

און עס קאָן זיין, אַז שרייבּענדיג אָט די פונ׳ם רעאַלען לעבּען גענומענע ערצעהלונג, האָט ער דערפיהלט צום ערסטען מאָל, וואָס פאַר אַ בּעדייטונג עס האָט פאַר׳ן פאָלקס־שרייבּער די פאָלקס־שפּראַך. פריהער ווי אַלץ איז זי אַליין אַ טייל פונ׳ם פאָלקס־לעבּען; ניט בּענוצען זי, ניט אַריינעמען זי אין דער ליטעראַטור אַריין, הייסט האָבּען פאַר זיך אַ שטיק פאָלקס־לעבּען און ניט אָבּשפּיגלען עס. דערצו איז די פאָלקס־שפּראַך ניט אַנ׳איינפאַכער, אַ געוועהנליכער טייל פונ׳ם פאָלקס־לעבּען און פאָלקס־שאַפען; ס׳איז אַ טייל, אין וועלכען אַלע איבּעריגע טיילען שפּיגלען זיך אָבּ, אין וועלכען זיי געפינען זייער אויסדרוק, אָהן וועלכען זיי זענען שטום. ווער געבּען אַ בּילד פונ׳ם פאָלקס־לעבּען אָהן דער פאָלקס־שפּראַך, הייסט, לויט׳ן געוויסען תּלמודישען פערגלייך, אויפהיטען דעם ווייז, צובּרעכענדיג דאָס פאַס. אבּראַמאָוויטש האָט עס (ווען אונבּעוואוסט אפילו) דערפיהלט. ער האָט געפיהלט, אַז דאָס בּעהעפט־זיין פונ׳ם פאָלק מיט זיין שפּראַך איז איינענטליך נאָך גרעסער, אינערליכער, ווי דאָס בּעהעפט־זיין פונ׳ם ווייז מיט׳ן פאַס: דאָס איז די פערוועבּונג פון דעם שאַפער און דער שאַפונג, פון דעם אינהאַלט און דער פאַרבּ. ער האָט עס געפיהלט אַלס פאָלקס־מענש און — פריהער ווי אַלץ — אַלס קינסטלער און רעאַליסט. רעאַליסטיש־קינסטלעריש קען מען דעם ריטמוס פונ׳ם פאָלקסלעבּען נישט איבּערגעבּען אָהן דעם ריטמוס פון דער פאָלקסשפּראַך.

שפּעטער האָט אַבראַמאָוויטש זיך (און אויך אַנדערע) אויסגעלערנט איבערצוטראָגן מיט גרויס מיה און קונסט דעם ריטמוס, דעם שטייגער, פון דער פאָלקסשפּראַך אין דער פון איהם בערייכערטער און פערפיינערטער העברעאישער שפּראַך; ער האָט זיך אויסגעלערנט געבען אין העברעאיש אַנ'אָבשפּיגלונג אַ ווידערקלאַנג פון יודיש, דאָך איז עס מעהר ניט, חוץ אַנ'אָבשפּיגלונג, אַ ווידערקלאַנג מיט דער הילף פון זיין שפּראַך-אינסטינקט און שפּראַך-קונסט האָט ער צוגעפּאַסט די בוך-שפּראַך צו דער פאָלקסשפּראַך, מאַכען זי אַליין פאַר אַ פאָלקסשפּראַך — האָט ער נישט געקאָנט: צו אַ פאָלקסשפּראַך מוז מען האָבען אַ פאָלק... אין דער צייט אָבער, וועגן וועלכער מיר ריידען, אין דער צייט ווען אַבראַמאָוויטש האָט אָנגעהויבען שרייבען — איז העברעאיש אפילו נאָך נישט צוגעפּאַסט געווען צו די איינפאַכע, פרישע, קרעפטיגע אויסדרוקען פון פאָלק. אין „האבות והבנים", וואו עס ווערט, אגב, איבערגעחזרט עטליכע מאָל די נויטינקייט, צו שרייבען פונ'ם רעאַלען לעבען, פונ'ם פאָלקס-לעבען — אין „האבות והבנים" איז אַבראַמאָוויטש געצוואונגען צו ברייגען עטליכע מאָל אונטען, אין די אָנמערקונגען, פּראָסט יודישע, נים העברעאישע, אויסדריקען, כּדי עס זאָל נישט פערלאָרען געהען דאָס כאַראַקטעריסטישע פונ'ם געשפּרעך*). אין די איבעריגע פעלען זעצט ער דאָס געשפּרעך איבער פון יודיש, איז עס אָבער אַ „איבערזעצונג": אַ געזוכט אָהן אַ אויסדרוק, אין וואָרט איז קיין חיות ניטאָ, דער דיאַלאָג איז טויט, מען מוז עס איבערזעצען צוריק אויף יודיש, וועט דאַן ערסט זיין אַ איליוזיע פון לעבען.

איז די גלייכסטע זאַך שרייבען לכתחילה יודיש.

און אַ דאַנק אַבראַמאָוויטשעס עצה און השתדלות הויבט אָן צעדערבוים, דער רעדאַקטאָר פון „המליץ", אַרויסצוגעבען אין אָדעס אַ יודיש בלאַט, „קול מבשר", וואו עס דרוקט זיך צום ערסטען מאָל דאָס „קליינע מענשעלע" (1864).

נאָר איידער מיר געהען איבער צו די יודישע ווערק אַבראַבאָוויטשעס, מוזען מיר נאָך קלערער מאַכען די בעציהונג זיינע צו דער יודישער שפּראַך. דאָס איז אַזאַ וויכטיגער מאָמענט אין דער געשיכטע

*) „האבות והבנים" אדעסא (1868) ז. ז. 5, 27, 112

און אַזוי צו זאָגען, אין דער פּסיכאָלאָגיע פון דער יודישער ליטעראַטור, אַז עס לוינט זיך לענגער אויף דעם אָבצושטעלען. אין אַבראַמאָוויטשעס שריפטען געפינען מיר ערגיץ נישט קיין רמז אויף די ריין-קינסטלערישע מאָטיווען, וואָס צוליעב זיי איז איהם יודיש געווען נאָהענט און נויטיג; ער גיט אונז אַנ'אַנדער טעם — אַ סאָציאַל-עטישען: דער גרעסטער טייל פונ'ם יודישען פאָלק פערשטעהט ניט די הייליגע שפּראַך, רעדט יודיש, מאַמע-לשון, הייסט „וואָס, פרעגט אַבראַמאָוויטש, וועט בלייבען דעם שרייבער פון זיין גאַנצער מיה און זיין האַרצענסבעגעהר, ווי באַלד ער וועט זיין פאָלק ניט ברייגען קיין נוצען?" (ומה הוה לסופר בכל עמלו ורעיון לבו אם לא יועיל לעמו?)*) איז עס אייגענטליך די אַלטע נוצענס-טעאָריע, די אַלטע צדקה-טעאָריע פון „לכם ולא לי", אַלץ פאַר אַייך, אָרימע ברידערלעך. די טעאָריע, וואָס פון איהר האָבען געהאַלטען אַלע אינטעליגענטען-משכּילים ביז און נאָך אַבראַמאָוויטשען. יודיש, האָבען געזאָגט, און זאָגען און זאָגען אויך איצט, די משכּילים-פּיאָניערען און משכּילים-עפּיגאָנען, — יודיש איז קיין שפּראַך ניט פאַר אונז, געבילדעטע מענשען, יודיש איז סתם ניט קיין שפּראַך, ס'איז אַ זשאַרגאָן, אַנ'אָנשיקעניש פון זיין ליעבע נאָמען, אַ פלוך פון גלות א. אז. וו. מעהר ניט — די אָרימע ברידער אונזערע — זיי זענען ווילד, פערפינסטערט, זעהען די וועלט ניט, קאָנען נעבאַך קיין „שפּראַכען" ניט, מוז מען דערווייל, בלית-ברירה, ריידען מיט זיי אויף זייער לשון — וואָס טוט מען נים פון השכּלה וועגען? אייזיק מאיר דיק, אַבראַמאָוויטשעס פאָרגענגער, האָט דעם דאָזיגען השכּלה-שטאַנדפּונקט, דעם בלית-ברירה-שטאַנדפּונקט קלאָר און בילדליך אויסגעדריקט: „צוואַר, שרייבט ער אין דער הקדמה צו „שבעים-מאָהלצייט", — צוואַר, דער זשאַרגאָן (אידיש טייץ) איז אין אַלגעמיין גאָר קיין שפּראַך, הלואי וואָלטען מיר עס געקענט און געשפּראָכען בעסער אין אונזער לאַנדעס-שפּראַך, ווי אַלע אונזערע אידישע ברידער א. אז. וו." אלא-וואָס-דען, למאַי שרייבט ער זשאַרגאָן און געברויכט ניט, ווען ניט די לאַנדעס-שפּראַך, איז לכל הפּחות די אַלטע, הייליגע, היסטאָרישע שפּראַך? אויף דעם ענטפערט ער: אַנ-אַלטען בנין צערשטערען קען מען דורך קלעפּ פון אַ פּראָסטער האַק,

*) ספר הזכרון.

ניט דורך אַ שטאָך פון אַ דינעם גילדענעם נאָדעלע" *). זשאַרגאָן איז אַ האַק, וואָס מען דאַרף מיט איהר ברעכען די ווענד פון'ם גײסטיגען געטאָ; אַז די ווענד וועלען פאַלען, וועט מען די האַק מעהר נישט ברויכען... קאָן מען, זאָג איך, מײנען אַז אויך פאַר אַבראַמאָוויטשען איז זשאַרגאָן מעהר ניט געווען, ווי אַ האַק, אַ מיטעל; אין דער אמת'ן איז עס נישט אַזוי. אַז מען הערט זיך גוט אַײן אין מענדעלי'ס רײד, פיהלט מען, אַז ער נעמט זיך פאַר יודיש, ניט בלויז דערפאַר, ווײל דאָס פאָלק, די אָרימע ברידערלעך נעבאַך, דאַרפען עס האָבען, נאָר אויך ווײל איהם אַלײן איז עס נויטיג. ניט ער טהוט חסד מיט'ן זשאַרגאָן, וואָס ער לאָזט זיך אַראָב צו איהם און „פערפלעקט" מיט איהם זײן פעדער, נאָר פערקעהרט, דער זשאַרגאָן טוט איהם אַ טובה, וואָס ער פערענטפערט איהם זײן לעבענס-פראַגע, זײן פערזענליכע פראַגע, די פראַגע פון יעדער פאָלקס-שרײבער: — למי אני עמל? — פאַר וועמען אַרבײט איך? דאָס פינטעלע איז אויפ'ן איך...

ווען די יודיש פראַגע וואָלט ניט געווען פאַר אַבראַמאָוויטשען קײן איך-פראַגע, ווען יודיש שרײבען וואָלט בײ איהם געווען נאָר אַ צדקה-זאַך, וואָלט ער ניט געלאַכט אַזוי ביטער פון די בעל-לשונ'ס, די בעל-גאוה'ניקעס, וואָס שעמען זיך מיט יודיש און האַלטען עס פאַר אַ ווײבערשע, אַנ'עם-הארצישע זאַך; וואָלט ער נישט געזאָרגט אַזוי פאַר יודיש. מען זאָרגט נישט פאַר אַ זאַך, וואָס טויג נאָר אַ מיטעל צו זײן. מען מאַכט קײן ווענען נישט פון דעם, וואָס איז הײנט פאַרהאַן און מאָרגען — אויס. די שרײבער-משכילים, וואָס פאַר זײ איז יודיש געווען נאָר אַ זאַך פון הײנט — האָבען עס בעוויזען. זעלטען ווער פון זײ האָט געמיהט זיך זײן יודיש זאָל זײן רײן, שען; אויף יודיש האָט מען געשריבען אַבי ווי, אַבי וואָס. אפילו די, וואָס האָבען געצאַצקעט אין העברעאיש יעדעס וואָרט, געזוכט עס זאָל זײן „על טהרה השפה", האָבען אויך יודיש גערעדט אָפט „שיחת חולין", גראָס-שטראָם, האַלב-דײטשיש, פּאָלאָווינאַ-רײסיש. יודיש איז די שפּראַך פון מאַרק, פון קיך; פאַרהאַן דאָ מיט וועמען אײדעלקײט צו פּראַווען! נישקשה, זײ וועלען פערצײען, די שנײדעריונגען און די דינסטמוידען, זײ וועלען לעקען די פינגער, זײ פערשטעהען זיך דען אויף בעסערס?

און טאָמער וועט עס אַרײנפאַלען צו אַ אינטעליגענט, וואָס האָט זיך צושײדט מיט דאָס ביסעל יודישקײט און בענקט נאָך דער באָבען, וועלען איהם אַוודאי הנאה טון, שאַרף הנאה טון די אַלע „ווערטלעך", די יודישע „וויטצען", זײ וועלען זיס זײן צו זײן גומען, אַזוי ווי טשאָלענט און אַנדערע נאַציאָנאַלע מאַכלים, וואָס קאָסטען נישט טײער און דערמאָנען אָן די אַלטע, ליעבע, נאַרישע צײטען...

מען איז זיך מיט יודיש בעגאַנגען ניט ווי מיט אַ „דינסט-מויד", נאָר ווי מיט אַ שטיפקינד, וואָס מ'האַלט פאַר נויטיג געבען איהם צופיהלען, אַז עס איז אַ שטיפקינד... אַבראַמאָוויטש איז געווען דער ערסטער, וואָס האָט בעוויזען, אַז ס'איז ניט אַ פרעמדס, נאָר אַנ'אײגענס, טאַקע אַנ'אײגענס, אַ ירושה פון פיעלע דורות. אין האַרצען האָבען עס געפיהלט אפשר אויך אַנדערע, אַ חוץ איהם: וועלכער אײדעלער מענש איז אײגענטליך אימשטאַנד זיך אָבצוקעהרען, ווי אַ פרעמדער, פון זײן מאַמעס און זײן קינדהײטס שפראַך — אפילו ווען זי איז „ניט אַזוי שען"? ווער זוכט שענהײט, וואו עס איז פאַרהאַן חן גענוג, דער יודישער חן? אפשר, זאָג איך, האָבען עס געפיהלט אויך אַנדערע, אַ חוץ אַבראַמאָוויטשען, זײ האָבען זיך געשעמט אָבער זיך מודה צו זײן: שעמעוודיגקײט, וואו עס פאַסט צום עסק, איז אַ יודישע מדה... אַבראַמאָוויטש האָט זיך מודה געווען.

דער שאַרפער קוק און דער רעאַלער פערשטאַנד האָבען איהם נישט געלאָזען זײן פערנאַרט אין חשבון. דערצו האָט ער געפיהלט, אַז ער ווערט, נאָכ'ן פאָלק, דער צווײטער פאָטער פון יודיש, און ער האָט עס גענומען כאָליען און טוליען, אַזוי ווי אַ קינד. הערט מען אויף זאָרגען פאַר אַ קינד, ווען עס איז שוואַך, ווען עס גוסס'ט אפילו? ווערט עס דאַן ניט ליעבער, ניט צײטערדיגער? צום ליעבע-געפיהל קומט צו דאָס געפיהל פון רחמנות: אויף זיך אַלײן; אויף דער אײגענע ליעבע איז אַ רחמנות... „הבת לא רוחמה" רופט מענדעלי אָן יודיש. די האַרציגקײט, וואָס אינ'ם דאָזיגען וואָרט, קאָן מען דורך אַנ'אַנדערעס נישט איבערגעבען. „יהי מה", זאָגט ער, עס מעג זײן, וואָס עס וועט זײן: „ארחם את היהודית", אַזוי ווי אײנער זאָגט, איך קאָן מעהר נישט צוקוקען, ווי מען בעגעהט זיך מיט איהר... „דער יצר הרע פון רחמנות", ווי מענדעלי רופט עס אָן ערגיץ, איז גרויס, מענדעלי אַלײן לײדט פון איהם שטאַרק, און עס איז שוין אַ טבע בײ איהם צו רעדען בלשון נעבאַך, רעדט ער אויך וועגען יודיש אויפ'ן נעבאַך-לשון, אָבער פונ'ם

רחמנות=נעבאַך קוקט אַרויס צו אונז רייכע, כאָטש אַ פערבאָרגענע ליעבע.

און שפּעטער, ווען ער האָט אָנגעשריבען דאָס „קליין מענשעלע" און איבערגעלעבט די ערסטע פרייד פון פרייען, אונגעצוואונגענעם און אונגעקינצעלטען שרייבען, — שפּעטער איז צום ליעבע=געפיהל צוגעקומען דאָס געפיהל פון דאַנקבאַרקייט און פון יענער מוטערליכער טרייהייט, מיט וועלכער דער שאַפער קוקט אויף זיין שאַפונג, און ער רעדט שוין ניט בלשון רחמנות: „חשקה נפשי ביהודית". מיין זעעל האָט זיך בעהעפט צו דער יודישקע, וארשתיה לי לעולם", און איך האָב זי פערקנסט צו מיר אויף אייביג...

ער האָט ליעב געהאַט די שפּראַך, האָט ער געקאָנט אויף איהר שאַפען; ער האָט געשאַפען אויף איהר, האָט ער זי נאָך מעהר דעריבער ליעב געהאַט.

ער האָט אָבער ניט נאָר געשאַפען דורך דער שפּראַך, זי איז אַליין בּיי איהם אַ שאַפונג. די אין טרעהרען און גאַל אויסגעווייקטע, פערוויינטע און אַ שפּאָטענדיגע, אָרימע אין פאַרבען און רייכע אין „פינטעלעך", אָפט ניט דערזאַלצענע און שטענדיג פערפעפערטע, ווילדע און פקחות'דיגע יודישע שפּראַך — דאָס איז דער רייכער אוצר, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט אין פאָלק געפונען, דאָס איז די שענע מתנה, וואָס ער האָט דעם פאָלק צוריקגעגעבען. די מתנה, — וויל גענומען האָט ער בּיי'ם פאָלק טיילען און טיילעכלעך און אומגעקעהרט האָט ער איהם אַ גאַנצע זאַך; גענומען האָט ער שטיקלעך שפּיגעל=גלאָז, וואו דאָס פאָלק זעהט זיך אברים=וויז, אומגעקעהרט איהם האָט ער אַ שפּיגעל, וואו עס זעהט זיך איינגאַנצען, ווי עס שטעהט און געהט. דער, וואָס וועט נעמען אויף זיך די אויפגאַבע, די דאַנקבאַרע אויפגאַבע אָבצושילדערן אויפ'ן סמך פון מענדעלי'ס ווערק דעם פּסיכאָלאָגישען און סאָציאַלען טיפּ פון אַ יודען, דערהויפּט פון אַן'אַלט=פרענקישען געטאָ= אין בית=מדרש=יודען, — דער וועט געפינען זיין שטאָף, ניט אַזוי אין די פּיהרונגען און טואונגען פון מענדעלי'ס פּרשוינען, ווי אין זייער שפּראַך; אין זייערע רייד.

יעדער שרייבער האָט סמנים, נאָך וועלכע מען דערקענט איהם. מענדעלי'ן דערקענט מען נאָך זיין שפּראַך, ניט וויל זי איז אַן'אייגענאַרטיגע: — וועלכען שרייבערס שפּראַך איז ניט אייגענאַרטיג? — נאָר וויל זי איז אַן'אייגענע. קיינער, אַחוץ איהם, האָט זי ניט. עס

האָט זי דאָס פאָלק, וואו איהר ערסטער מקור איז, אָבער בּיי'ן פאָלק איז זי אַ ווילד=גראָז; בּיי מענדעלי'ן — אַ בלום, אַ בלום ערצויגען אין אָראַנזשעריע. וויל זי איז ערצויגען אין אָראַנזשעריע, היט זי ניט שטענדיג אויף איהר פרישקייט, איז זי צו=גלאַט, צו אויסגעצוואָגען, דערפאַר איז זי אָבער ריין, ניט בעוואַקסען מיט גראָז, און האָט אַ חוץ דעם לעבענס=חן, נאָך אַ חן — פון קונסט. מענדעלי'ס שפּראַך איז אַ פּאָעמע; אַ דאַנק איהר זענען די איינפאַכסטע דערצעהלונגען זיינע — פּאָעמעס...

„איבער אַ ווערק, ליעב איניקעל, שרייבט דער זיידע צו שלום=עליכם'ן, איבער אַ ווערק בעדאַרף מען שוויצען, מען בעדאַרף פּיילען איטליכעס וואָרט; געדענקט וואָס איך זאָג אַייך: פּיילען, פּיילען! *) און ער פּיילט און שלייפט זיין שפּראַך, פּיילט און שלייפט זי, ניט צוליעב זיין קונסט=ווערק, נאָר צוליעב איהר אַליין, וויל זי אַליין איז בּיי איהם אַ קונסט=ווערק. פערגלייכט מען פערשיעדענע אויסגאַבען פון מענדעלי'ס ווערק, זעהט מען, מיט וואָס פאַר אַ ליעבע, מיט וואָס פאַר אַ אַריינטון=זיך, ער זאָרגט פאַר יעדעס וואָרט, פאַר יעדעס פּינטעלע: דאָ מאַכט ער עפּיס איבער, דאָרט פערמעקט ער עפּיס אָדער שטעלט עפּיס אַריין; די פרעמד=קלינגענדיגע ווערטער, וואָס בעגעגענען זיך אין די ערסטע אויסגאַבען פון די ערסטע ווערק, ווערען אין די שפּעטערדיגע אויסגאַבען פערבּיטען מיט ווערטער, נעהענטערע צום גייסט פון יודיש, אַלזאָ, אַז עס איז ניטאָ גאָר כּמעט בּיי מענדעלי'ן קיין ווערטער אָדער אויסדרוקען, וואָס זאָלען ניט איינגעוואָרצעלט זיין אין דער פאָלקסשפּראַך אָדער פאָלקסליטעראַטור (טייטש=חומש, מוסר=ספרים, תחינות). אַלס רעאַליסט, נעמט ער די פּאַרשוינען זיינע פון לעבען, — און אויך די שפּראַך נעמט ער פון לעבען; ניט נאָר די איינציגע ווערטער, נאָר אויך די פערשיעדענע פערבּינדונגען זייערע. ער איז אָבער אַ קינסטלערישער רעאַליסט, קאָפּירט ער נישט דאָס לעבען, ער נעמט דעם תמצית, דאָס טיפּישע, און אויך אין זיין שפּראַך איז פאַרהאַן דאָס טיפּישע, די עסענץ פון דער פאָלקסשפּראַך, כּאָטש זי איז ניט קיין פאָלקסשפּראַך, נאָר אַ קולטיווירטע, סטיליזירטע ליטעראַטור=שפּראַך.

די גרויסע ראָליע, וועלכע עס שפּיעלט די שפּראַך בּיי מענדעלי'ן,

*) זעה די הקדמה צו „סטעמפּעניו" שלום עליכם'ס.

פיהרט דערצו, אַז ער כאַפּט איבער אַמאָל די מאָס, און עס קאָן זיך דוכטען, אַז ער שפּיעלט זיך מיט דער שפּראַך; ער שרייבט:

„די מלאכה הויבט זיך געוועהנליך אָן מיט כל עבודת פּרך: פאַמאָיניצעס טראָגען, וואַסער אָנטראָגען, מיט דעם בעל־הבית'ס קינדערלעך זיך אַרומטראָגען, דער בעל־הבית'טע בײ'ם אָנקויפען אַלצדינג צוטראָגען, שטיקלעך אַרבייט אַהין־אַהער אָבטראָגען, מיט בעל־הבתישקייט שטענדיג זיין פערטראָגען, און איטליכענס קאַפּריז, קלעפּ און בעליידיגונג איבערצוטראָגען" *) אָדער: ... און ליגענדיג מיר אַזוי האָב איך אומעטום געקוקט, אַלצדינג בעטראַכט, אַביסעל אויך געטראַכט און זיך פערטראַכט" **) ...

אַנ'אַנדער מאָל דריקט זיך דאָס שפּראַך־שפּיעל בײ מענדעלי'ן אויס דערין, וואָס אויף אַלטע ווערטער און ווערטלעך מאַכט ער אַנייעם פּשט און לייגט אַריין אין זיי אַנייע כּונה צום ביישפּיעל, ריידענדיג וועגען בין־הזמנים, זאָגט ער: „די מלמדים לויפען דענסטמאָל, געהען צו קינד", ד. ה. געהען זוכען קינדער, תּלמידים. בעזונדער אָפט זאָגט ער נייע טייטשען אויף אַלטע ווערטער אין די העברעאישע בעאַרבייטונגען פון די יודישע ווערק. דער, וואָס פערשטעהט ניט קיין יודיש, וועט ניט כאַפּען אַמאָל דעם פערפאַסערס מיין, ער וועט ניט דערטאַפּען דעם שפּיץ, די פעפער פון די ווערטלעך. דער יודישער לעזער אָבער וואונדערט זיך און קאָן זיך ניט אָבוואונדערן, זעהענדיג די קונסט, מיט וועלכער מענדעלי פּאַסט־צו צו די שאַרפע, אָפט פיעלדייטיגע ווערטלעך פונ'ם היינטיגען געטאָ־און זשאַרגאָן־יודען — ווערטער, וואָס זענען בעשאַפען גאָר אין אַנ'אַנדער עפּאָכע און צוליעב אַנדערע צוועקען...

בעוואוסטזיניג האָט מענדעלי אין דער צייט, בײ וועלכער מיר האַלטען, נאָך נישט געקוקט, קאָן זיין, אויף יודיש, ווי מיר האָבען דאָ אָבגעשילדערט: אין דער הקדמה צו פּרק־שירה רעדט ער נאָך אַלץ וועגען המון, ווייבער און פּראָסטע מענשען, וועלכע מען טאָר נישט איבערלאָזען אָהן גייסטיגע שפּייז. נאָר אויב מיר זאָלען אין זינען האָבען ניט דאָס אונמיטעלבאַרע, פערבאָרגענע געפיהל, נאָר די „טעאָריע", האָט מענדעלי אויך צו העברעאיש דאַן פערהאַלטען זיך אַזוי

*) „דאָס קליינע מענשעלע" שריפטען 1, ז. 107. יובילוי־אויסגאבע 1907.

**) „די קליאַטשע".

ווי אַנדערע משכּילים. אויך וועגען העברעאיש רעדט ער אין דער הקדמה צו „האבות והבנים", אַזוי ווי עס וואָלט געווען מעהר ניט, ווי אַמיטעל צו בילדונג, אַפאָרשטופּע צו דער לאַנדעס־שפּראַך; ער קלאָגט זיך אויף די אינטעליגענטען־אויפקלערער, וואָס זיי בענוצען זיך ווייניג מיט דער העברעאישער שפּראַך, וועלכע קאָן זיין „אַמליץ", אַ פערמיטלערין צווישען זיי און דעם פאָלק...

אָבער דאָס גאַנצע שאַפען מענדעלי'ס האָט געוויזען, אַז פאַר איהם אַליין איז אי העברעאיש, אי יודיש געווען אַסך מעהר, ווי אַ „מיטעל", אַז אי העברעאיש, אי יודיש האָט ער געשריבען ניט פאַר די, וואָס נויטיגען זיך אין „בילדונג", נאָר פאַר'ן גאַנצען פאָלק. אַזוינע ווערק, ווי „יודעל" אָדער די „קליאַטשע" קאָן אַפּראָסטער מענש גאָר ניט פערשטעהן, ווי עס דאַרף צו זיין. מען האָט עס אַבראַמאָוויטשען אויפגעוואָרפען אַפילו: „אויב די ביידע ספרים, האָט געשריבען איינער, וואָס האָט געקוקט דאַן אויף יודיש, ווי אויף דער אָרימער שפּראַך פון דער אָרימער מאַסע — אויב די ביידע ספרים, די „קליאַטשע" און „יודעל", האָבען זיך אַבעריהמטען נאָמען געמאַכט, איז דער נאָמען ניט פון דעם המון, אָבער נאָר פון זיינע חברים, די משכּילים און מחברים אין לשון קדש. דאָס פאָלק קויפט זיי ניט און לעזט ניט, און זעלבסט ווען מען לעזט איהם פאָר, פערשטעהט איינער פון טויזענד, וואָס דאָרטען האַנדעלט זיך א. א. ז. וו. בלייבט מיר אַלזוי די פראַגע, פיר וועמען האָט ער די „קליאַטשע" און „יודעל" געשריבען אין זשאַרגאָן"? *). דער משכּיל, וואָס האָט אַליין געשריבען — און אָפט שען געשריבען — יודיש, האָט זיך ניט געקאָנט דאַן פאָרשטעלען, ווי אַזוי שרייבט מען עס יודיש פאַר זיך און פאַר גלייכע, ניט פאַר נידעריגערע פון זיך. אַבראַמאָוויטשען איז עס אויך שווער אָנגעקומען, אין איהם איז פאָרגעקומען אַשטרייט, ניט איין מאָל האָט ער זיך געמוזט פערענטפערען פאַר זיך און זיינע פריינד, ער האָט אָבער דאָך געשריבען יודיש פאַר זיך און פאַר נאָך אַזוינע, ווי ער. ער איז ניט געקומען צו דער יודישער ליטעראַטור אַזוי ווי אַזייטיגער, אַפרעמדער, אַנ'אורח. ער איז תּיכּף געוואָרען אַתּושב אין דער פאָלקס־ליטעראַטור, אַנ'איינוועניגסטער מענש. מענדעלי מוכר ספרים איז ניט ש. י. אַבראַמאָוויטש, דער קאַזיאָנער לעהרער, דער אַפּיקורס. מענדעלי מוכר

*) הויז־פריינד 1889; „די יודישע שפּראַך און איהרע שרייבער".

ספרים איז א פעדעמיל, איינגעוועבט אינאיינעם מיט זיי, מיט די לעזער, אינ'ם גרויסען שטיק מאטעריע, וואס געהט אין דער וועלט פון אייבינע צייטען אונטער דער נאמען יוד. ער איז „ביין פון זייער ביין, פלייש פון זייער פלייש“. ער פאהרט מיט זיי אויף אין וועגעלע, פיהרט די איינענע ספרים, די איינענע כפול־שמונה'דיגע ציצית, רצועות, שופרות', הייעלעך, מזוזה'לעך, וואלפציינדלעך, מויערקעפלעך, קמיע'לעך, וואס אלהר יכנה"ז, רעדט מיט זיי אויף זייער לשון, זיי שטעקען איהם אב א שלום־עליכם, רופען איהם ר' קרוב און פרעגען: מה שמכם, וואוהין פאהרט'ס א יוד!

און דערמיט אליין שוין האט מענדעלי זיך אבגעטיילט פון אנדערע משכילים, וואס ער איז געקומען צו די יודישע לעזער אהן בערדימשעווער דייטש, וואס ער איז געקומען צו זיי, ווי אנ'אלטער בעקאנטער, ווי א זייעריגער: „די „קליאטשע“, זאגט מענדעלי, איז געשריבען אויף א הויבען גאנג, אויף דעם גאנג, ווי די אלטע האבען געשריבען“. ער האט געוואוסט די קראפט פון דער ירושה, ער האט זיך געוואלט איינפלעכטען אין דער קייט פון די אלטע. און אז ער האט ארויסגעגעבען דאס „פרק־שירה“ (1875), האט ער געוואלט, עס זאל ווערען א פאלקס־ספר'ל, א מין „קו הישר“ אדער „שבט מוסר“, און ער האט עס „פערדייטשט אין שירים און גוט דערקלערט, בכדי איטליכער יוד בעזונדער זאל גוט פערשטעהן זיין טייערן ווערט־ ווי שען עס איז גאר א גאטס וואונדער“ און האט געמאכט אויף דעם א פירוש אויף לשון־קדש — „טוב־טעם“ — „הנותן טעם לשבח ומפרש על פי הכמת הטבע ודברי חז"ל א. ז. ח. און אין סוף האט ער אויפגעשריבען: תם ונשלם הפרק שירה, בעזרת הבוחר בשירי זמרה, — יודישליך, אזוי ווי עס וואלט געטאן יעדער כשר'ער מחבר... זאל א יוד זיך ניט בענוגענען מיט'ן „ספר הברית“, זאל ער וויסען, וואס די חוקרים, די „טבעיים“ זאגען, און בעת מעשה טאקע פערשטעהן אויך דעם פשט פון א מדרש, פון א מאמר חז"ל. איין זאך שליסט ניט אויס די אנדערע; פערקעהרט, זיי ווע־ען נאך מעהר בטעם'ט אינאיינעם.

און ניט נאר אין דער פארם פון זיין שרייבען האט מענדעלי אויפגעהיט די טראדיציע פון ריב"ל, ביי וועמען דאס נייע איז צונויפגענאסען, צונויפגעוואקסען געוועזן מיט דאס אלטע; אויך אין זיינע געדאנקען, אין זיין סאטירע אפילו, איז ער מעהר יוד, מעהר אינוועניגס־

שער מענש, מעהר נאהענט צום פאלקס־לעבען און פאלקס־גייסט, ווי אנדערע משכילים פון זיין דור.

א דאנק זיין נאהענטקייט צום פאלקס־לעבען און צום לעבען בכלל, איז ער אין א סך פרטים קאנסערוואטיווער פון די איבעריגע משכילים, אין אנדערע פרטים איז ער, א דאנק דעם זעלביגען לעבענסגעפיהל, ראדיקאלער פון זיי.

קאנסערוואטיוו איז ער אין פראגען, וואס האבען קיין שייכות ניט צו „בין אדם לחברו“, אין פראגען, וואס זענען נוגע א שטיינער, רעליגיעזע מנהגים: א סימפאטישער טיפ פון א משכיל ביי איהם איז רפאל, פון יענעם מין משכילים־למד־וניקעס, וואס, „זענען נישט אבגעזונדערט געוועזן פון איבריגען עולם נישט אין דער יודישקייט, נישט אין דער הלבשה“ 1), יצחק אברהם תקיף, וועלכער טוט תשובה און ווערט א משכיל פאר'ן טויט, בעט אין זיין צואה, אז אין דער תלמוד־תורה, אויף וועלכער ער לאזט געלד, זאל געלערנט ווערען, חוץ יודישקייט און לשון קדש, אויך דאס לשון פונ'ם לאנד און וועלטליכע זאכען (אין א פריהערדיגער אויסגאבע שטעהט: יודיש, רוסיש, שרייבען און רעכענען —), בכדי צו מאכען פון די קינדער יודען און מענשען צוגלייך, זיי זאלען טויגען צו גאט און צו לייט“, און די פיהרער, בעט ער, זאלען זיין דער רב און גוטמאן דער משכיל: „מיט אייך ביידע, זאגט ער, וועט אין די נייגעמאכטע שולען זיך פעראייניגען תורה מיט חכמה“ 2).

שפעטער א צייט אין דער הקדמה צו „ספר הבהמות“ חזר'ט איבער אבראמאוויטש, אז „דת“ און „לאומיות“ זענען ביי אונז איינס“. אין „האבות והבנים“ לאכט ער אויס פון איין זייט די נחום הקמחי'ס, די משכילים־בטלנים, משכילים־שנארער, די בעל־לשונ'ס, וואס געשיכטע איז ביי זיי — „די טעכטער פון לוט“ און פאעזיע — „סהור סחור וסחור הטחור כהור“, פון דער אנדער זייט אבער — די משכילים, וואס ווערען פערבלענדט פון דער השכלה און פערווארפען אינגאנצען דאס יודישקייט. וועגען די דאזיגע משכילים־דייטשלעך זאגט ער אין „יודעל“, אז דער חלוק צווישען זיי און די פאנאטיקער פון אלטען דור איז די זאך: „איהר פרומע גלויבט אין אלטע זאכען אהן אונטערשייד, זיי (די דייטשלעך) האפען ווי הייסע לאקשען נייע רייד. די לייט מיינען, וואס

1) ווינשפינגערל.

2) דאס קליינע מענשעלע, ז. 8—107, יובילויי־אויסגאבע 1907.

אַלט איז נאַריש און שלעכט, און איטליכע זאַך, וואָס ניי, איז קלוג
און רעכט".

אָבער דער אייגענער אַבראַמאָוויטש, וואָס אין דער קריטיק פונ'ם
יודישען לעבען און זיינע פערעלטערטע פאָרמען האָט ער ליעב דעם
דרך־הממוצע, — דער אייגענער אַבראַמאָוויטש איז ראַדיקאַל, יעדענ־
פאַלס ראַדיקאַלער פון אַנדערע משכילים, וואו עס רעדט זיך וועגען די
סבות פון דער יודישער לאַגע און דער יודישער, מאַטעריעלער און
גייסטיגער, אָרימקייט. די סבות פון דער אָרימקייט פערשטעהט
אַבראַמאָוויטש טיעפער אַ סך, ווי אַנדערע משכילים. (פונ'ם דאָזיגען
טיעפערן פערשטעהען נעמט זיך אייגענטליך אויך דער קאָנסערוואַטיזם
אַבראַמאָוויטשעס בנוגע צו די אַלטע איינגעוואָרצעלטע לעבענס־פאָרמען)
זיי, די משכילים, מיינען, אַז שולדיג אין אַלץ איז די „פינסטערנים" —
די ערגסטע פיינד פונ'ם יודישען פאָלק זענען די „מורדי אור", די
„פלעדערמייז", ווי נאָר עס וועט אַ שיין טון אין דער יודישער גאַס „די זון
פון דער השכלה" — איז אַ סוף־אַנ'עק צו אַלע צרות. אַבראַמאָוויטש
פערשטעהט, אַז די פינסטערנים איז ניט די סבה, נאָר אפשר גאָר דאָס
רעזולטאַט פון אַלע צרות; די סבה ליגט אַנדערשוואו: „בעטראַכט זיך
אַדרבה אַליין, זאָגט דער אַשמדי צו ישראליק'ן, — בעטראַכט זיך אַליין,
אויב דו ביזט ניט ריין משוגע. פאַר דיר שטעהט אַ פערמאַטערטע,
אַ הונגעריגע קליאַטשע, וואָס זי בעדאַרף נויטיג ווי אין לעבען
אַריין האָבען כאָטש אַ ביסעל מנוחה, אַ מעסטיל האָבער, אַ בינ־
טעל היי, ווילסטו איהם גאָר בעווייזען אַ האַ אין סדור און אַלץ
אויסדרינגען, ווי גוט, ווי שען עס איז זיך אויסצולערנען עפּיס
קונצען". און אין „ווינשפינגעריל" זאָגט דער אונבעקאַנטער: „היגע
יודען, געבעך, בעדאַרפען ברויט; נישט קיין ספרים". און אַז מענדע־
לי'ן פערדריסט כלומרשט, וואָס ער „צושטערכעט איהם זיין קרעמיל",
זאָגט ער איהם: „חלילה, נישט אייערע דאָזיגע ספרים מיין איך, יענע
מיין איך, יענע, וואָס אַלץ מיט שטראָף־ווערטער, מיט עצות און אַ גע־
פילדער: פע, הבלים, פע, אָבגעלאָזטקייט! גוואַלד, בילדונג!" יענע,
די השכלה־ספרים, מיינט ער. און ער ענדיגט: „גענוג, כ'לעבען, סליחות!"
מ'דאַרף טאָן עפּיס ממשות'דיגעס. מען דאַרף, הייסט עס, אויסוואָרצלען
די סבות, וואָס שאַפען די לאַגע פון קאַבצאַנסק און גלופּסק. די
סבות, מיינט אַבראַמאָוויטש, ליגען אין דער אויסוועניגסטער אינגערעכ־
טיגקייט בנוגע צו יודען פון איין זייט, און אין די אינוועניגסטע

סאָציאַלע אונגערעכטיגקייטען — פון דער אַנדער זייט. אויף דער אויס־
וועניגסטער אונגערעכטיגקייט איז פאַראַן אַנ'אָנצוהערעניש אין דער
„קליאַטשע", און נאָך קלערער אין דער „טאַקסע": „וואָס העלפט עס,
זאָגט פיקהאָלץ, אַז זיי האָבען, נעבאַך, ניט קיין מזל, אַז זיי זענען,
נעבאַך, אונגליקליך און פון כמה שנים שטיקט מען צו־
נויף אַלע אינאיינעם אין איין אָרט, ווי די שאָף, אַז
זיי זעהען פאַר זיך ניט קיין וועלט און קאָנען ניט
טעמען קיין פרייע לופט". דערפון איז נישט געדרונגען,
אַז פיקהאָלץ איז חלילה געשטאַנען אין אָפּאָזיציע צו דער רעגירונג;
אַדרבה אין דער רעגירונג, וועלכע האָט דאַן, אין די 60־סטע יאָהרען,
געמאַכט אַ מינע פון אַ רעפאָרמאַטאָר — אין דער רעגירונג האָבען די
משכילים, און מענדעלי בתוכם, געגלויבט; פון קירה האָט מען גע־
וואַרט אויף יודען ישועות ונחמות... און טאַקע דערפאַר האָט מען דעם
גאַנצען כעס אויסגעגאָסען אויף דער אינוועניגסטער, דער יודישער „רע־
גירונג" — אויף די בעל־טובות, די בעל־טאַקסעס, די קהלס'ס־לייט, די
„כנופיה"...

די העבראַישע ליטעראַטור, די ליטעראַטור פונ'ם מאַטעריעל און
גייסטיג העכער שטעהענדיגען בעל־הבית'ישען אינטעליגענט, האָט זיך
מעהר אינטערעסירט מיט רעליגיעז־גייסטיגע, ווי מיט סאָציאַלע פראָ־
בלעמען, זי האָט מלחמה געהאַלטען ניט מיט די גבירים, נאָר מיט די
רבנים, מיט די עלטערן־פאַנאַטיקער זי האָט געפאָדערט פרייהייט פון
גייסט; און אויך אין „האבות והבנים, וואו עס זענען פאַראַן שוין רע־
אַליסטישע און סאָציאַלע מאָטיווען, איז די הויפּט־פּראָבלעם דאָך אַ
גייסטיג־משכילישע, דער שטרייט פיהרט זיך צווישען דעם פרומען פאַנאַ־
טישען פאָטער און דעם זוהן, וואָס לייענט טרפה־פסול'ן. אָבער די
פאָלקס־ליטעראַטור, די ליטעראַטור אויף יודיש — זי האָט
פון אָנהויב אָן זיך אינטערעסירט מעהר מיט דעם גביר, ווי מיט דעם
רב, מעהר מיט'ן גבאי, ווי מיט'ן רבי'ן; אין רב האָט זי אין ערגסטען
פאַל געזעהן דעם נגיד'ס אַגעוועהר, און אידער סאַטירע האָט, אַ חוץ
עטליכע אויסנאַהמען אַ סאָציאַלען כאַראַקטער. „אין טוניעיאַדאָווקע,
זאָגט מענדעלי, איז דאָ אַ ווערטיל: פון וואָס מען זאָל ניט שמועסען,
מוז אַרויסקומען אויפ'ן טויט, און פון וואָס מען זאָל נישט רייִדען אויף
איין אַסיפה, מוז מען אויסלאָזען מיט דער טאַקסע פון פלייש". און אויך
די פאָלקס־שרייבער, וואָס האָבען טוניעיאַדעווקע געוואָלט אויסבע־

מערן — פלענען אויסלאָזען שטענדיג מיט דער טאַקסע. זי איז גע־וועזען די „סבה פון אלע סבות“... די ליטעראַטור אין אַן איבערגאַנגס־צייט האָט שטענדיג, אַ חוץ אַ גוטען, אַ געליבטען העלד, וואָס זי לויבט אין הימעל אַריין, נאָך אַ העלד אַ בייזען, אַ רשע, וועלכער ליגט בּיי איהר צעהן איילען אין דער ערד. די בּייזע פּאַרשוין פון דער השכלה־ליטע־ראַטור אין העברעאיש איז געוועזען — די חומרא, אין יודיש — די טאַקסע. מענדעלי האָט אָבער די טאַקסע פערשטאַנען בּרייטער, טיעפער, ווי אַנדערע. אַזוי ווי די טאַרבּע איז בּיי איהם ניט גלאַט אַ טאַרבּע, אַ לעבּעדיגער שמוציגער זאַק, מיט וועלכען מען געהט אי־בּער די הייזער, נאָר אַ סימוואָל פון דעם יודישען דלות, פון דעם יודישען לעבּען־פון־ווינד, פון די „יודישע פּרנסות“, אַזוי איז אויך די טאַקסע בּיי איהם אַן אויסדרוק פון די אינוועניגסטע סאָציאַלע אומגע־רעכטיגקייטען, וואָס פערבּיטערן און פערפינסטערן דאָס יודישע לעבּען, אַן אויסדרוק פון די קהל'שע יודישע „פּאַראָנדקעס“, פון דער גאַנצער כּנופיה בּעל טובות, בּעל עצות כּלל־פערזאָרגער, גבירים, שתדלנים, קאָכלעפעל, טעלערלעקער. די אָרימע אין קונסט־בּילדער, אָבער רייכע אין געדאַנקען און אין פּאַטאָס סאַטירע, וועלכע מענדעלי האָט אָנגע־שריבּען נאָכ'ן „קליין מענשעלע“ און וועלכע האָט פאַר אַ מאָטאָ דעם פּסוק — „משד עניים מאנקת אביונים עתה אקום“ — די דאָזיגע סאַטירע רופט זיך „די טאַקסע אדער די בּאַנדע שטאָדט־בּעלי־טובות“. דער עיקר איז דאָ ניט דער בּעל־טאַקסע (אַ בּעל־טאַקסע בּעגעגענען מיר אין „פּריזיוו“ דוקא אַ סימפּאַטישען מענשען, וועלכער ליידט אַליין פון די בּעל טובות) דער עיקר ווערט אַרויסגעשטעלט צום שאַנד־סלופּ די בּאַנדע, דער גאַנצער הערשענדער קלאַס פון יענער צייט, אָנגעהויבּען פון ר' איציק וואָלף ספּאָדיק, דעם פרומען צבועק און ר' יודעלע שטאַנדהאַפט, דעם משכּילישען צבועק און געענדיגט מיט ר' אהרן קנעכטבּאַרג דעם קאָכלעפעל, ר' מענדיל דעם געלען, דעם שטאָדט־שיינעץ, דעם בּילער, וואָס דינט בּיי די בּעל טובות און פאַלט אָן, אויף וועמען מען הייסט איהם, און די דיינים, וואָס זענען אויך, געבּאַך, אין די הענד פון די בּעלי טובות' אין מוזען זיי אונטערבּאַמקען..

די „טאַקסע“ איז אַזוי ווי אַ בּאָמבּע געוועזען אין דער גלופּסקער קהל'ס־וועלט. אָבער די בּאָמבּע איז אָנגעפילט געוועזען מיט גאַל, מעהר מיט גאָרנישט; די גאַל האָט געפּלאַצט און עס האָט קיינעם ניט גע־

שאַדט (דער פּערפאַסער האָט עס פּאָראויסגעזעהען: דער סוף פון דער סאַטירע איז זעהר אַ פּעסימיסטישער). אַ טומעל איז דאָך געוואָרען — אַ שרעק. ז'ער אַיינדרוק איז געוועזען אַ גרעסערער, ווי פונ'ם „קליין מענשעלע“ (הגם ליטעראַריש איז די „טאַקסע“ אָרימער פונ'ם „קליין מענשעלע“). די בּאַנדע־לייט, די בּעלי־טובות פון גלופּסק האָבּען עס אָנגענומען פאַר אַ פּאַמפּליעט, פאַר אַ חוצפּה. פון די „צאן קדשים“ אָבער האָט ניט איינער דאָ צום ערכטען מאָל דערשמעקט דעם ריח פון פּולווער — פון סאָציאַלען קאַמפּף, פון קאַמפּף פאַר'ן המון געגען די גבירים.

דער המון אַליין ווערט נאָך אין דער „טאַקסע“ ניט אַרויסגע־שטעלט פאַר אַ קעמפּפער (אייזיק זאַאיקע איז אַ קרבּן פון נאַאיווער, פאַנאַטישער עהרליכקייט, ניט פון קאַמפּף), דער המון איז נאָך דער־שלאָגען, אונטערטעניג, ער בּעט זיך רחמים בּיי דער כּנופיה, ער קאָן מעהר ניט, ווי זיפצען: „אַז אָח און ווער איז אונז“. דערפאַר אָבער איז דער פאָרשטעהער פון דער אינטעליגענץ, וועקער, אַ פּראָטעסטאַנט, אַ היציגער קאָפּ און אַן עכטער פאָלקספריינד, ער איז דער ערסטער סאָציאַלער דרשן אין דער יודישער ליטעראַטור: „גיין! שרייבּט ער: די גאַל ווערט צוועצט, מען קאָן זיך שוין ניט מעהר איינהאַלטען! פערפלוכט זאָל זיין דער, וואָס זעהט אַ זעלבע עולה און שווייגט! פערפלוכט זאָל זיין דער, וואָס איז אַ טרוס (אַ פּחדן), וואָס האָט מורא צוזאָגען דעם אמת! פערפלוכט זאָל זיין דער, וואָס פערשטאָפּט די אויערן ניט צו הערען די יללות און די קרעכצען פון די אומגליקליכע, פון בּעליידיגטע און נויטבּעדערפטיגע, פערפלוכט, פער־שאָלטען אַלע, וואָס פערקויפען זייער געוויסען, אַלע, וואָס זענען אימשטאַנד צו העלפען מיט אַ וואָרט, מיט דער פען און שטעהען פון ווייטען, טאָמער ווערט זיי חלילה עפּיס דאָס מינדעסטע שאַדען!... וואָס זאָל איך מיך בּעהאַלטען? א. אז. וו. איך קאָן ניט שווייגען! איך מוז געהען אַרויסזאָגען דעם אמת גאַנץ פריי, זאָל כאָטש די וועלט וויסען!“ און ער געהט און האַלט דרשות פאַר'ן פאָלק, אין לעבּעדיגע בּילדער שילדערט ער די נויט און די אָרימקייט פון דער יודישע מאַסע, אין זעהר העפטיגע, כאָטש זעהר אונקלאָרע, אויסדריקען פּראָטעסטירט ער געגען די יודישע בּעלי טובות...

שפּעטער, אין אַ יאָהר 12־15 אַרום, האָבּען אויך אין דער העברעאישער ליטעראַטור גענומען קלינגען שטימען פון סאָציאַלען פּראָ־

מעסט, דאָס זענען געווען אָבער אַנדערע שטימען. דאָס זענען געווען אָפּקלאַנגען פון דער אַרומיגער ניט=יודישער וועלט. אין די שירים פון יהל״ל און אויך אין די מאמרים פון „האמת“ האָט זיך גערעדט ניט וועגן יודישע סאָציאַלע אונגערעכטיגקייטען, נאָר וועגן דער סאָציאַלער אונגערעכטיגקייט, דער סאָציאַלער פראַגע בכלל. עס האָט געטראָגען אַן׳אַבסטראַקטען כאַראַקטער. ביי יודען איז נאָך ניט געווען גאָר קיין „פּראָלעטאַריאַט“, עס זענען געווען בעלי=מלאכות, קליינע קרעמער, אָרימע לייט און געווען נגידים. וועקער האָט גערעדט אין נאָמען פון אָט די בעלי=מלאכות, קליינע קרעמער, אָרימע לייט. מיט זיין מויל האָט גערעדט צו אונז דאָס יודישע לעבען, די יודישע נויט. דערמיט שיידט זיך זיין פּראָטעסט אָב פון די שפּעטערדיגע פּראָטעסטען אין די 70=סטע יאָהרען.

פון דער אַנדער זייט אָבער געהערט וועקער צו אַ דור, וואָס האָט נאָך נישט קיין אידעאַל, נישט קיין סאָציאַלען, נישט קיין נאַציאָנאַלען. זיינע פאָדערונגען זענען מעהר נעגאַטיווע, ווי פּאָזיטיווע. עס איז געווען דאַמאָלס אַן׳איבערגאַנגס=צייט; אַזוי ווי שטענדיג אין אַ איבערגאַנגס=צייט, האָט מען געמוזט אַ סך צושטערען איידער מען האָט אָנגעהויבען בויען. וועקער איז אַזוי ווי זיין נאָמען, מעהר נישט ווי אַ וועקער, ער איז אָבער דער ערסטער וועקער, דער אָנזאָגער פון דער סאָציאַלער דיפערענצירונג, פון דעם סאָציאַלען קאַמפּף, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבען שפּעטער און וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אין דאָס יודישע לעבען גאָר נייע טענדענצען... די „טאַקסע“ — האָט דעריבער אַ ווערדע נישט נור פאַר דער יודישער ליטעראַטור=געשיכטע, נאָר אויך פאַר דעם היסטאָריקער פון די געזעלשאַפטליכע בעוועגונגען ביי יודען אין דער צווייטער העלפט פונ׳ם פאָריגען יאָהרהונדערט.

און אויב די „טאַקסע“ איז דער אָנהויב פונ׳ם סאָציאַלען פּאַטאָס אין דער יודישער ליטעראַטור, איז די „קליאַטשע“, וועלכע איז אַרויסגעגאַנגען שפּעטער מיט פיער יאָהר (1873) — דער אָנהויב פונ׳ם נאַציאָנאַלען פּאַטאָס. די „קליאַטשע“ האָט מענדעלי אַרויסגעגעבען אָנשטאָט אַ צווייטען טייל פון דער טאַקסע, און עטליכע קאַפּיטלעך זענען פאַרהאַן טאַקע אין איהר, וואָס דערמאָנען אָן דער „טאַקסע“. — דאָס זענען די קאַפּיטלעך, וואו עס רעדט זיך וועגן די צרות, וואָס די קליאַטשע, די כנסת ישראל, האָט אויסצושטעהען אין דער היים ביי

זיך, פון די היימישע בעלי=טובות; דער עיקר אָבער דאָ איז די לאַגע, וואָס יודען פערנעמען אין דער פרעמד, צווישען די אומות, עס ווערען ניט געשטעלט פערשיעדענע טיילען פונ׳ם יודישען פאָלק איינע אַנטקעגען די אַנדערע (אַזוי ווי אין דער „טאַקסע“), נאָר דאָס פאָלק גענומען אין גאַנצען ווערט אַנטקעגען געשטעלט דער וועלט. מענדעלי גיט אַ טראַכט פון דער יודישער מאַסע צום יודישען פאָלק... כמעט אַלץ, וואָס מיר האָבען אין גלות געשאַפען ביז׳ן סוף פונ׳ם פאָריגען יאָהרהונדערט, אָנהויבענדיג פון דער אגדה, — האָט איין העלד: די אומה; די שענע שולמית אפילו איז געוואָרען אין גלות אַ משל אויף דער „אומה הישראלית“. פאַר דער „קליאַטשע“ האָבען מיר דרך=ארץ שוין דעדפאַר גופא, וואָס איהר העלד איז ווידער — די נאַציע. די מאַסע איז געווען און געבליבען די שקאַפּע, די נאַציע אָבער — זי איז אַ מאָל אַ „פרינץ=עסין“ געווען! די שקאַפּע וועקט אונזער רחמנות — און וואָס איז נאָך אַזוי אָרעם און מאַכטלאָז ווי רחמנות? אָבער דער פערשאָלטענער פּרינץ, ווען ער הויבט אָן ריידען, מעגען מיר איהם זעהען אין דער געשטאַלט פון אַ קליאַטשע, — צינדט זיך אָן אונזער ליעבע. „די קליאַטשע האָט פּלוצלונג אַ זיפץ געטאָן. איהר זיפץ האָט אין הארצען זיך אָבגערופען, ווי אַ דונער. איך בין פערציטערט געוואָרען. פייערדיגע געפיהלען פון רחמנות האָבען ווידער אָנגעצונדען מיין בלוט, איין זיפץ איהרער האָט אין מיר אָנגעמאַכט אַ גאַנצע איבערקערעניש און מיך ווידער שטאַרק געצויגען צו איהר, ווי אַ מאַגנעט“. ווי אַ מאַגנעט, דאָס איז די שפראַך פון ליעבע, ניט פון רחמנות. און ווען מיר לייענען מיט קאָפּ דאָס דריטע קאַפּיטעל און פיהלען דעם קאַמפּף, וואָס קומט פאָר אינוועניג אין ישראליקען, צווישען זיין ליעבע און זיין האַס צו דער קליאַטשע, — זיין ליעבע פאַר דעם אָדער פון פּרינץ, וואָס שלאָגט נאָך אין איהר, און זיין האַס פאַר איהר שטומע אונטערטעניגקייט, פאַר איהר פערדישע געדולד, — ווען מיר לייענען עס און הערען, ווי ישראליק ניט איינמאָל אַ געשריי: „אומגליקליכער פּרינץ, בידנע קליאַטשע!“ — פיהלען מיר, אַז דאָס איז דער קאַמפּף, וואָס קומט פאָר אינוועניג אין דער קליאַטשע גופא, דער קאַמפּף צווישען דער פּרינצישער נשמה אין דעם שקאַפּישען גוף, צווישען דעם שענעם „אַמאָל“ און מאוסען „היינט“... „אתה עבד ומלך!“ — דו ביזט אַ קנעכט און אַ קעניג! זאָגט אַבראַמאָוויטש אין „האבות והבנים“ וועגען דעם יודישען פאָלק.

אין דער „קליאַטשע“ (און אין אַנדערע שפּעטערדיגע ווערק מענדעלי׳ס) איז אָבגעשפּיגעלט דער קאַמפּף, דער אינוועניגסטער קאַמפּף, וואָס קומט פאָר אינ׳ם יודישען פאָלק צווישען דאָס קנעכטישע און דאָס קעניגליכע.

דער אינוועניגסטער קאַמפּף אָבער איז דער אָנהויב פון דער אינוועניגסטער בעפרייאונג. די „קליאַטשע“ איז דעריבער דער אָנהויב פון דער יודישער בעפרייאונגס־אידעע. זי איז דער אָנהויב פון דעם חשבון־הנפש, וועלכען דאָס יודישע פאָלק האָט אָנגעהויבען מאַכען אין סוף פונ׳ם 19־טען יאָהרהונדערט. אייניגע קאַפּיטלעך אין דער „קליאַטשע“, די קאַפּיטלעך, וואו עס רעדט זיך וועגען טענות, וואָס עס האָבען צו יודען די אומות העולם, מאַכען דעם אַיינדרוק, אַזוי חי זיי וואָלטען געשריבען געווען ניט פאַר יודען; אין דער אמת׳ן אָבער איז עס אַ פּאָלעמיק געגען די יודישע אינטעליגענטען אין יענער צייט. געווען אינטעליגענטען אַזוינע בײַ יודען, וואָס זענען געשטאַנען אייגענטליך אויפ׳ן זעלביגען שטאַנדפּונקט, וואָס די גויים; יודען, האָבען זיי געטראַכט, זענען טויגעניכטסען, ליידיגגעהער, אַ אונפּראָדוקטיווער עלעמענט; יודען זענען ווילד, פאַנאַטיש, פערדאָרבען; זאָלען זיי זיך אויסבילדען, אַוועקוואַרפען די נאַרישע מנהגים, די אַלטע טראַדיציעס, זאָלען זיי ווערען לייטען גלייך, זיך נעמען פאַר אַרבייט, פאַר שענע פּרנסות, — וועט מען זיי געבען פּראַוועס; פריהער ניט...

— קיין טאַנץ געהט נישט פאַר׳ן עסען! האָט געענטפערט אויף דעם די „קליאַטשע“: וואָס פאַר אַ שייכות, איך בעט אַייך, האָט עסען און דאָס נויטיגע בעדערפניס מיט בילדונג? מיט וואָס כאַר אַ יושר קאָן מען יענעם נישט לאָזען עסען, עטעמען פריי, סיידען ביז ער וועט זיך אויסלערנען עפּיס קונצען? איטליכעס בעשעפעניש, וואָס ווערט געבוירען, איז קודם כל אַ לעבעדיגע זאַך, פאַרזאָרגט פון דער נאַטור מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים, טאַקע נאָר פון זיינטוועגען, בכדי דורך זיי צו בעקומען אַלסדינג, וואָס עס בעדאַרף נויטיג האָבען צום לעבען“. א. אז. וו. — „מען זאָגט, איך זאָל מיך לאָזען לערנען. פרעג איך דיך ערשטענס, חכם מיינער, פאַר וואָס הייסט מען עס דוקא מיר? די „קליאַטשע“ וויל ניט זיין מעהר קיין „אתה בחרתני“, קיין אויסנאַהם אין דער וועלט — זי פאָדערט גלייכהייט. זי פאָדערט דאָס רעכט אויף חסרונות, נישט נאָר אויף מעלות. זי פאָדערט רעכט פאַר שיילאָק׳ן, נישט נאָר פאַר „נתן דעם וויזען“. און זי וויל

רעכט, נישט קיין רחמנות: „איך בין דיר מוחל, זאָגט זי, דיין רחמנות“. איך וויל נישט, אַז דו זאָלסט אַרבייטען מען זאָל מיך נישט אַזוי פּלאָגען, מען זאָל מיר געבען מיין בעדערפניש צו דערהאַלטען מיין נשמה טאַקע נאָר גלאַט פון רחמנות, ווייל עס איז פּשוט אַ צער בעלי חיים. איך וויל אַפילו נישט, דו זאָלסט אויסבעטען פאַר מיר אַלע נויטיגע זאַכען צום לעבען אי מהאי טעמא, וואָס מען האָט און וואָס מען קאָן פון מיר האָבען נוטצען, דאָס זענען אַלטע מעשיות א. אז. וו. איך וויל נאָר נישט הערען קיין רחמנות, קיין נוטצען, איך בין ווי אַלע אַנדערע אַ לעבעדיגע בעשעפעניש און האָב ווי זיי אַ פּראַווע, דאָס רעכט צו לעבען“...

פאַר אונז זענען די דאָזיגע ווערטער גיט ניי, דאַן אָבער איז עס געווען אַ נייע פּסיכאָלאָגיע, אַ נייע שפּראַך... און דער היסטאָריקער וועט די דאָזיגע שורות בעטראַכטען געוויס ווי דעם מאַניפעסט פון דעם אויפגעוואַכטען און שטאָלץ־געוואָרענעם נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין. דער באָדען פאַר נאַציאָנאַליזם אינ׳ם היינטיגען זין איז אין יענער צייט נאָך ניט פאַרטיג געווען, די השכלה האָט נאָך ניט אָבגעטון איהר אַרבייט, דער „אַנטיטעזיס“ איז אין דער אינטעליגענץ נאָך זעהר שטאַרק געווען, און אויך מענדעלי האָט ניט געהאַט נאָך קיין פּראָגראַם קיין נאַציאָנאַלע. ער האָט זיך אַליין נישט אָבגעגעבען נאָך קיין רעכענונג פון זיינע געדאַנקען. און ער האָט ניט שטאַרק געגלויבט אין זייער ווירקונג, און אַזוי ווי די „טאַקסע“, דער סאָציאַלער פּראָטעסט, ענדיגט זיך מיט אַ קרעכץ און אַ נכנע׳דיגען געבעט צו גאָט און דער רעגירונג, אַזוי ענדיגט זיך אויך מיט אַ קרעכץ און עס שפּירט זיך אַ צובראָכען געמיט אין דער „קליאַטשע“, אינ׳ם אויסדרוק פונ׳ם נאַציאָנאַלען געפיהל.

דאָך איז די „קליאַטשע“ זעהר אַ וויכטיגער גרעניץ־צייכען צווישען דעם ערסטען משכילישען, און דעם צווייטען נאַציאָנאַליסטישען פּעריאָד פון דער קילטורעלער אויפוואַכונג פונ׳ם יודישען פאָלק; אַ גרעניץ־סלופּ צווישען דער „קנעכטשאַפט אין פרייהייט“ — און דער פרייהייט אין קנעכטשאַפט...

* * *

מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט לענגער אויפ׳ן ריין־פּובליציסטישען אינהאַלט פון דער „טאַקסע“ און דער „קליאַטשע“, ערשטענס, ווייל אין

די דאָזיגע ווערק איז די פּובליציסטישע טענדענץ זעהר קלאָר אויסגעדריקט, און ווידער, ווייל בכלל איז מענדעלי דאָ נאָך מעהר פּובליציסט, ווי בעלעטריסט. אַ פּובליציסטישער עלעמענט איז פאַרהאַן אין אַלע, אַפילו אין די שפּעטערדיגע, ווערק מענדעלי׳ס; נאָר דאָרט איז די פּובליציסטיק אַ זאַך פאַר זיך, זי שטערט ניט דעם קינסטלער צו טון זיין קינסטלערישע אַרבייט, און עס טרעפט זיך אַמאָל, אַז זי גיסט זיך צונויף אין איין גאַנצעס מיט דער בעלעטריסטיק און עס ווערט אַ משל מיט אַ נמשל, און מיר האָבען, ווי שלום עליכם האָט עס ריכטיג אָנגערופען, בילדער מיט צוויי געשטאַלטען, אַ רעכטע זייט מיט אַ לינקער זייט, איין איבערצוג מיט אַן׳אונטערשלאַק; וויל מען — קאָן מען די אונטערשלאַק פערשטעלען פון זיך, האָט מען אַ ריין קינסטלערישע זאַך. אין די ערסטע מענדעלי׳ס ווערק אָבער, און בעזונדערס אין דער „טאַקסע“ און אין דער „קליאַטשע“, וואַרפט זיך די ערסטע זאַך אין די אויגען „דער אונטערשלאַק“, די פּובליציסטיק, זי פילט אָן די גאַנצע לופט, זי שאַפט דעם גרונד-טאָן פון די ווערק — — —

פאַרוואָס איז עס אַזוי?

געבוירען איז אַבראַמאָוויטש אַ קינסטלער, אַ מאַלער פון איינציגע קליינע, אין זיך פערענדיגטע און נישט פערוויקעלטע נאַטור-און לעבענס-בילדער, אַ פּסיכאָלאָג פון סאָציאַלע טיפען, פון מענשליכע „אָנשטעלען“, פון מענשליכער פערדאָרבענהייט, וואָס ווען ער שילדערט זי, איז ער שטאַרק און טיעף, און פון מענשליכער איידעלקייט, וועלכע איז שטענדיג ביי איהם זיסליך, סענטימענטאַל; געבוירען, זאָג איך, איז מענדעלי אַ קינסטלער, און אויך בלייבען אין דער ליטעראַטור וועט ער ניט אַלס לעהרער, נאָר אַלס שפּראַך-מייסטער, נישט אַלס סאָציאַלער דענקער, נאָר אַלס סאָציאַלער פּסיכאָלאָג, נישט אַלס מוסר-זאָגער, נאָר אַלס קינסטלערישער עטנאָגראַף און קינסטלערישער היסטאָריקער; נאָר די צייט, ווען ער איז אַריינגעטראָטען אין דער יודישער ליטעראַטור, די צייט איז געווען אַזאַ, אַז מען האָט נישט געטאָרט נאָכגעבען דעם יצר-הרע פון קונסט, מען האָט זיך ניט געקאָנט פערגינען דעם נחת צו שאַפען צוליעב שאַפען. דאָס איז געווען אַ צייט, ווען דער, וואָס איז געבוירען געווען צו פרעגען, אַזוי ווי אַ קינד, אַזוי ווי אַ קינסטלער, האָט געמוזט ווערען אַ געבער פון ענטפערן, אַזוי ווי אַ זקן, אַ בעל-יועץ; דער ליריקער איז אַ דרשן; דער עפּיקער — אַ משלים-זאָגער; דער הומאָריסט — אַ סאַטיריקער; דאָס איז געווען אַ צייט, קורץ, ווען

פין פּענעס מאַכט מען פיילען, און יבנה-לייט, יושבי-אהלניקעס, „גורטען אָן די לענדען“ צו געהען אין מלחמה...

„איך טו דאָס, זאָגט וועקער, איך טו דאָס, וואָס אונזערע עלטערן האָבען געטאָן אַמאָל בשעת חורבן דאָרטען אויף די טייכען בבל׳ס. אויף די ווערבעס דאָרטען האָבען די משוררים אויפגעהאַנגען זייערע פידלען, זיי האָבען מעהר נישט געוואָלט זינגען, שפּילען, נאָר קלאָגען, יאָמערן און טרויערן... גענוג זינגען, גדליה! גענוג שרייבען שירים, מליצות. בשעת אונזער פאָלק, אונזער אָרעם פאָלק ליידעט אויף דעם טייך גנילאָפּיאַטאָווקע, צערייס איך די סטרונעס פון דער יודישער פידעל. יודען זענען ניט געבוירען געוואָרען צו זינגען, צו שפּילען... מען מוז האָבען אין זינען ערנסטערע זאַכען...“ און מענדעלי נעמט זיך פאַר „ערנסטערע זאַכען“. ער צערייסט די סטרונעס פון זיין פידעל און נעמט דאָס טייטעל אין האַנד. ער פערלאָזט יבנה, דאָס שטילע געצעלט פון שטילען שאַפען און געהט אַרויס אויפ׳ן שלאַכט-פעלד.

אָבער דער וואָס איז געבוירען צו זיין יוחנן בן זכאי קאָן ניט בלייבען קיין יוחנן מגוש חלב. סטרונעס, בעזונדערס די, וואָס קלינגען אין האַרצען, קאָנען פּלאַצען אַליין; צערייסען זיי איז שווער... און ווען מענדעלי פּלעגט פון די סטרונעס נעמען פלעכטען אַ נעץ, כדי זיי זאָלען „נוצען“ צו עפּיס, פּלעגט ניט איינמאָל זיך דערהערען פּלוצלונג אַ קלאַנג אין דער שטילקייט, דאָס איז געווען די בענקשאַפט נאָכ׳ן פידעל, און ניט איינמאָל פּלעגט מענדעלי אַליין זיך ניט איינהאַלטען מעהר, און פלעכטענדיג די נעץ, פּלעגען די בענקענדיגע פינגער שטילערהייט ציהען קלאַנגען פון די סטרונעס... דער קינסטלער פּלעגט זיך אַריינמישען דעם פּובליציסט אין די רייד... און אויך די נאַטור-שילדערונגען, וואָס זענען פאַרהאַן לרוב אין די ערסטע, אַזוי ווי אין די לעצטע ווערק מענדעלי׳ס, און וואָס אָפט האָבען זיי צום עצם ווערק, צום ספּור המעשה, נאָר אַ קנאַפּע שייכות — אויך די נאַטור-שילדערונגען זענען מעהר ניט, ווי אַ צינז, וואָס מענדעלי דער פּובליציסט און מוסר-זאָגער פּלעגט צאָהלען שטילערהייט מענדעלי׳ן דעם קינסטלער, ער זאָל רוהיג זיין און ניט ציהען פונ׳ם שלאַכט-פעלד צוריק אַהיים, אין דאָס שטילע געצעלט פונ׳ם שטילען שאַפען. די פאַרשוינען, די מענשען, וואָס מענדעלי, פאָהרענדיג אויפ׳ן וועגעלע מיט ספרים, בעגעגענט אויפ׳ן וועג — זיי דאַרף דער פּובליציסט פאַר זיך, זיי דאַרף

ער אין מויל אַרײַנלעגן זײַנע משלים, זײַנע שטעכווערטלעך, זײַן מוסר; די „נאַטור" אָבער — זי גיט ער אָב במתּנה מענדעלי'ן דעם קינסטלער, ער מעג זיך קוויקען מיט איהר, וויפיעל זײַן האַרץ געלוסט. און מענדעלי דער קינסטלער לאָזט זיך ניט בעטען, טרעפט זיך איהם אַ שטיקעלע נאַטור, אַ וועלדעלע, איין בוימעלע אַפילו, — צעשפּילט ער זיך אויף אַלע כּלים, איצט איז זײַן וועלט, און ער לאָזט שוין די פּעניט אַרויס פון זײַן האַנד, וואו ער וועט ניט אויסמאָלען דאָס לעצטע שטריכעלע, דאָס לעצטע פּינטעלע. איך וואָלט אַ סך זײַטלעך געדאַרפט פערשרײַבען ווען איך וואָלט ברײַנגען, בײַשפּיעלען פון מענדעלי'ס מאָלען די נאַטור; איך וויל ברײַנגען נאָך עטליכע שורות, וואו עס איז הומאָריסטיש אָבגעשילדערט, ווי אַזוי דער יוד, דער בעל־תּכלית, וואָס זיצט אין מענדעלי'ן, שטראָפט דעם קינסטלער, וואָס אין איהם: „אונטערוועגענס אײַנמאָל שבעה עשר בתּמוז, גאַנץ פריה, זײַן איך מיר אויף דער קעלניע פון מײַן ביידעל אין טלית און תּפילין, מיט דער בייטש אין דער האַנד, גאַנץ יודישליך. די אויגען זענען מיר צוגעמאַכט, בכדי נישט אָנצוקוקען בײַ'ם דאַווענען די ליבליכע וועלט, מעשה־שטן אָבער איז זי, די נאַטור, ווי הייסט מען עס, געווען וואונדער־שען, נאָר אַ בילד, און עס האָט מיך געצויגען עפּיס, ווי אַ כּישוף, אַ קוק צו טון. איך האָב אַ היבשע צײַט זיך געראַנגעלט מיט מיר אַליין. דער יצר־טוב זאָגט: פע! מען טאָר נישט. דער יצר־הרע אנקעגען טאָרעט: נישקשה, האָב הנאה, נאַרעלע! אין עפּענט מיר דערבײַ טאַקע אויף מײַן אויג, עס טוט מיר אַ שײַן, גאָר ווי אויף צו להכעיס, עפּיס אַ בילד־שענע פּאַנאָראַמע; פעלדער געשפּרענגעלט מיט בליהענדע רעטשקע ווײַס ווי שניי, נעבען געלב־גילדענע ראַצאָמאָרענע פּאַס'ען פון ווייץ און מאַט־גרינגליבע, הויכגעוואַקסענע קוקורוזעס; אַ שענער גרינער טאָל, בעדעקט פון ביידע זײַטען מיט וועלדלעך, ניסבוימער, אונטען פלײַצט אַ טײַכעל, ריין, קלאָר, ווי אַ קריסטאַל, אין וועלבען עס טוקען זיך די שטראַהלען פון דער זון און בעליינען עס מיט פינקעלדיגע, גילדענע פליטערלעך. די שאָף און די קיה אויף דער פּאַשע דאָרט זעהען פון דערווײַטענס אויס ווי טונקעלע, רויטע, געפלעקטע פּינטעלעך... פע, פע! מוסר'ט דער יצר־טוב א. אז. וו.". און דער יצר־הרע אַליין, דער קינסטלער, וואָס אין מענדעלי'ן, פיהלט, אַז ער האָט זיך שוין צופיעל נאָכגעגעבען, און בעפרידיגט דעם יצר־טוב, דעם מוסר־זאָגער, דעם בעל־בּכי דערמיט, וואָס ער

„וואַרפט איהם אונטער" אַ מאָל אַ שטיקעל „נאַטור": אין דער „קליאַטשע" אין איין אָרט שענקט ער איהם אַזאַ טייערן געשענק ווי דעם „סאָלאָוויטשיקעל". „שפּיל, זאָגט ער, סאָלאָוויטשיקעל, שפּיל. איך וויל אַ ביסעל ווײַנען!". דער סאָלאָוויטשיקעל שפּיעלט און אונטער זײַן אומעטיגען, זיסען אַקאָמפּאַנימענט בעטראַכט מענדעלי דערווײַל די יודישע „פּאַראַנדקעס"...

אַחוץ אין די נאַטור־שילדערונגען איז מענדעלי (שוין אין די ערסטע ווערק זײַנע) אַ מײַסטער, ווען עס בעגעגענען זיך איהם פּאַרשוינען, וואָס געהערן צום פּאָלק, צום פּראָסטען עולם, פּאַרשוינען, וואָס האָבען קיין שייכות ניט צום קהל און קהלשע ענינים, אַזוי ווי, אַ שטײַגער, אין „פישקע דער קרומער", חיים־חנא חיה־טרײַנעס, אַ פּאַנטעפעל־העלד, און חיה־טרײַנע אַליין, אַ יודענע אַ קאָזאַק, פון די מיני יודענעס, וואָס מענדעלי האָט ליעב צו שילדערן, ווען ער רעדט וועגען יודינעס, נישט וועגען פרויען (פרויען גיבען זיך מענדעלי'ן וועניגער אָין, איידער יודינעס).

אַ רײַנער קינסטלער אין די ערשטע ווערק זײַנע איז מענדעלי אויך דאַן, ווען ער רוקט זיך אָב אויף אַ ווײַלע פון דער יודישער גאַס, פון קאַבצאַנסק, פון דער „יודישער טאַרבע"; דאַן דערפיהלט ער זיך פּטור פון מצוות, פון מוסר, פון שטעכווערטלעך; דער קינסטלער וואַרפט אַראָב פון זיך דעם ראָק, וואָס דער „יהודי היהודים", דער מוסר־זאָגער האָט אויף איהם אַרויפגעלעגט, ער דערפיהלט זיך פרײַ און מיט אַ כּרען כאַפּט ער זיך צו צום פּענזיל און מאָלט, און מאָלט. זײַן אויג טרינקט די פאַרבען פון לעבען, אַזוי ווי אַ וואַנדערער טרינקט פון אַ קוואַל, וואָס האָט זיך איהם ענטפּלעקט אין דער וויסטעניש... וואָס איהם זאָל ניט קומען אין דער האַנד, וועט ער אויסמאָלען, אָבצאַצקענען: אַ דאָרפישע קרעטשמע — איז אַ דאָרפישע קרעטשמע, דעם אַרענדאַר'ס ציג — איז דעם אַרענדאַרס ציג, אַ רויטער קאָלנער מיט מעסענע קנעפּ — איז אַ רויטער קאָלנער מיט מעסענע קנעפּ. („פישקע דער קרומער").

אָבער ווי נאָר ער פאָרט צוריק אַרײַן אין קאַבצאַנסק, אין דער יודישער גאַס אַרײַן, אַזוי ווערט זײַן וועגעלע גלײַך אַ בּימה, און ווער עס געהט נאָהנט צו איהם צו הויבט אָן דרשענען...

אַ גליק, וואָס יצחק אברהם תּקיף, דאָס קלײַנע מענשעלע, האָט געהאַט אַנ'אָרימע מאַמע און קינדרווײַז האָט ער זיך אויסגעוואַלגערט

אין כל'ערליי אָרימע הייזער, געהאַט צו טון מיט איינפאַכע מענשען פון פאָלק, מיט עזריאל דעם מלמד, לייזער דעם שניידער, מיט אַ חזן אַנ'ארומפאָהרער; אַ דאַנק דעם האָבען מיר אפילו אין אַזאַ ליטעראַריש שוואַכער זאַך, ווי „דאָס קליינע מענשעלע“ אַ גאַנצע שורה געשטאַלטען און בילדער, וואָס פערשאַפען אונז אמת'ן פערגעניגען. דאָס פאָלקסלעבען, אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צום כאַראַקטער, צו דער שפּראַך, צום בענעהמען זיך פון פאָלק — דאָס קאָן מענדעלי ניט שילדערן אַנדערש, ווי קינסטלעריש. די פאָלקסגעשטאַלטען זענען שען אפילו אין אַזוינע ניט גאַנץ קינסטלערישע ווערק, ווי „האבות והבנים“, די „טאַקסע“ און אַנדערע. דערמאָנט זיך אויף לאה'ן אפרים'ס ווייב, די פּראָסטע יודענע און אַנדערע פאָלקסמענשען אין „האָבות והבנים“, ווי, אַ שטייגער, דער שמש, די קינדער, וואָס רייצען זיך מיט איהם, חנה די טוקערין... אָדער בתיה און טויבע-לאָה אין דער „טאַקסע“, ישראליק'ס מאַמע אין דער „קליאַטשע“... „פישקע דער קרומער“ איז קינסטלערישער, ווי „דאָס קליינע מענשעלי“, ניט נאָר ווייל עס איז געשריבען ניט מיט אַזאַ אָפענער פובליציסטישער טענדענץ, ווי דאָס לעצטע, נאָר אויך, ווייל די סביבה, אין וועלכער מענדעלי פיהרט אונז אַריין דאָ, איז נאָהענט זעהר צום פאָלק און צו דער נאַטור — צו די צוויי טיעפסטע קוואַלען פון מענדעלי'ס שאַפען.

„פישקע דער קרומער“ איז אין דעם ערשטען פעריאָד פון מענדעלי'ס ליטעראַרישער אַרבייט (איך רעכען דעם דאָזיגע פעריאָד ביז „מסעות בנימין השלישי“ 1878) דאָס רייכסטע פון די בעלעטריסטישע ווערק, אַזוי ווי די „קליאַטשע“ איז דאָס שענסטע פובליציסטישע זאַך *). פּרובט מען מאַכען אַ סך-הכל פונ'ם ערסטען פעריאָד פון מענדעלי'ס אַרבייט, אַזוי מוז מען זאָגען, אַז די קונסט מענדעלי'ס אינ'ם דאָזיגען פעריאָד איז פריי און גאַנץ נאָר דאַן, ווען זי שטעהט אויף אַ נייטראַלען באָדען, אויף אַ באָדען, וואָס האָט קיין שייכות ניט צום קהל

*) צום דאָזיגען פעריאָד געהערט נאָך אַ חוץ אַ פּאָר העברעאישע מאמרים און קליינע יודישע ערצעהלונגען, וועלכע איך האָב ניט דערמאָנט — די איבערזעצונגען אין חרוזים פון „פּרק שירה“ (1875), פון שבת'דיגע זמירות (זמירות ישראל) און פון תהלים און „יודעל“, אַ ספור המעשה אין שירים. די אָפּטמאָל שענע געדאַנקען און חקירות, וואָס בעגעגענען זיך דאָ, קלינגען אונז פרעמד, מיר האָבען זיך אָבגעוועהנט פון אַזאַ אַרט שרייבען. איבער דער שפּראַך אָבער איז מענדעלי אויך דאָ אַ אויבערהאַר- און דער ליבהאָבער פון יודיש ווערט דאָ ניט ווענים נוצליכעס געפינען.

און קהלשע געשעפטען; דאָס איז דאַן, ווען זי האָט צוטאָן אָדער מיט דער נאַטור און דער פאָלקסשפּראַך (וועלכע איז פאַר מענדעלי'ן, אגב, אויך אַ שטיק נאַטור, וואָרום, הגם מען קען זי בעפּוצען, מוז זי דאָך אין גרונד געגומען בלייבען, ווי זי איז) אָדער מיט דעם איינפאַכען מענשען פון פאָלק, אָדער מיט דער פאָלקספּסיכאָלאָגיע, גענומען אַלס גאַנצעס. פּרובט אָבער מענדעלי אויסטיילען פון פאָלק, פון דער פאָלקסמאַסע איינציגע פּסול'ע שעטנז-פּעדים אָדער ער פערנעמט זיך מיט קהלסלייט — אַזוי מישט זיך גלייך אַריין די גוזמא, די קאַריקאַטור, די טענדענץ...

אונז איז שווער, אונמעגליך כמעט פאָרצושטעלען זיך אַבראַמאָוויטשען אַנדערש, ווי ער איז; אָהן זיינע שוואַכקייטען קאָנען מיר איהם נאָך ווייניגער אפשר פאָרשטעלען זיך, ווי אָהן זיינע מעלות; די מאַסקע מענדעלי'ס איז אין אַבראַמאָוויטשעס געזיכט אַזוי איינגעוואַקסען, אַז מיר קענען ניט וויסען, וואָס וואָלט אַבראַמאָוויטש געווען, ווען ער וואָלט געבוירען ווערען אין אַנ'אַנדער צייט, אין אַנ'אַנדער סביבה, ביי אַנ'אַנדער פאָלק. אפשר וואָלט צו זיין קינסטלער-בלוט ניט צוגעמישט זיין קיין איין טראָפּען פובליציסטען-טינט; אפשר וואָלט ער דאָס, וואָס ער איז „ניט אויסען“, מיט אַנ'אמת טאַקע ניט אויסען געווען און וואָלט נאָר מאָלען בילדער און מאַכען לעבעדיג פּיזאַזשען, — מיר קאָנען עס ניט וויסען, און צי איז עס אייגענטליך טויג עס אונז צו וויסען? מענדעלי איז אונז ליעב, אַזוי ווי ער איז. אַזוי ווי ער איז — איז אין זיין קלאָרען איידעלען קינסטלערישען בלוט אַריינגעקאַפּעט טראָפּענס גאַל, זיינע ווערטלעך זענען צונויפגעמישט מיט שטעכווערטלעך, זיין הומאָר — מיט סאַטירע.

אפילו די ווערק פונ'ם צווייטען פעריאָד, די ווערק, וואָס ווערען וואָס אַ מאָל ריינער אינ'ם ליטעראַרישען און קינסטלערישען זין, — אפילו זיי זענען ניט פריי פון מוסר, פון משלים, פון בעהאַלטענע כוונות. אין אַ בריעף זיינעם שרייבט מענדעלי: „... האָב ליעב, אַז אַ חוץ דעם שענעם פּנימעל, זאָל אין אַ קאַרטינקע אויך זיין לעבען, שכל און געדאַנק, ווי אין אַ לעבעדיגען מענשען. אַ קאַרטינקע בעדאַרף אַ חוץ שענע מליצה אויך מיך לאָזען עפּיס הערען“ *). דאָך ער-

*) זעה די אויבען ציטירטע הקדמה צו „סטעמפּעניו“.

לויבט זיך שוין מענדעלי אינ׳ם צווייטען פעריאָד צו מאָלען סתם שענע פנים׳לעך. ער מיהט זיך יעדענפאַלס, אַז דער געדאַנק, וועלכען ער וויל אונז לאָזען הערען, זאָל האַרמאָנירען מיט׳ן „שען פנים׳ל“, זאָל עס הלילה נישט פערוואָלקענען.

אַ שריט צום צווייטען, פיינערען אינ׳ם קינסטלערישען זין, טייל פון זיין שאַפען האָט מענדעלי געמאַכט, מיט זיין וואונדערליכען „מסעות בנימין השלישי“ (1878). דאָ איז שוין וועניגער זייטיגע זאַכען און מעהר קינסטלערישע רוהיגקייט, מעהר אויסגעהאַלטענקייט ווי אין די פריהערדיגע ווערק. דער גאַנצער טאָן איז שוין דאָ מעהר אַ הומאָ־ריסטישער, ווי אַ סאַטירישער. דער סאַטיריקער מאַכט אַ וועזען פון דאָס אונווירדיגע און קליינליכע, זיין „היליגער חוב“ איז דערפון אָבצו־לאַכען; דער הומאָריסט מאַכט קיין וועזען נישט דערפון, ער איז העכער פון דעם און ער האָט קיין „חובות“ ניט אויף זיך, ער האָט אָבער אַ רעכט— צו שמייכלען, שמייכעלט ער... וועגען זיך אַליין זאָגט מענדעלי: „און אַז איך פערציה די ליפען, דאַכט זיך, עס שוועבט אויף זיי אַ מ י ל ד שטעכעדיג שמייכעל“ *). אין אַ פריהערדיגע אויסגאַבע שטעהט אַ „ש ט ע כ ע ד י ג געלעכטערעל“. און ביידע נוסחאות זענען ריכטיגע. פריהער איז מענדעלי׳ס שמייכעל געווען שטעכעדיג: עס איז געווען סאַטיריש; דערנאָך איז עס געוואָרען מ י ל ד־שטעכעדיג: צו דער סאַ־טירע איז צוגעקומען דער הומאָר. די סאַטירע און דער הומאָר זענען צוויי עלעמענטען אין מענדעלי׳ס שאַפען, אַזוי ווי די פובליציסטיק און די בעלעטריסטיק. די ביידע עלעמענטען, דער סאַטיריש־פובליציסטישער און הומאָריסטיש־קינסטלערישער, האָבען זיך געראַנגעלט שוין אין די ערסטע ווערק מענדעלי׳ס: אין „מסעות בנימין השלישי“ האָט צום ערשטען מאָל דער קינסטלערישער הומאָר די אויבערהאַנד בעקומען איבער דער מעהר פובליציסטישער סאַטירע. וועגען דער טאַקסע אפילו רעדט זיך שוין דאָ ניט אַזוי בייז, ווי פריהער. אַ כונה, אמת, האָט מענדעלי אויך דאָ געהאַט, ער איז אויסען געווען אָבצושפּאָטען פון דער טוניעיאַדאָוועקער בטלנות און ליידיגגעהעריי, פון דער יודישער וועלט־פרעמדקייט, פון דער ספּעציפיש יודישער קליינשטעדט־לדיגקייט, וועלכע האַלט זיך פאַר אַ „אתה בחרתנו“ און איז זיכער, אַז הינטער טוניעיאַדאָווקע לאָזט זיך אַראָב דער הימעל אויף דער ערד. נאָר וואָס

*) הקדמה צו קליינמענישעלע, יובילוי־אויסגאַבע 1907.

פאַר אַ כונות דער פערפאַסער האָט ניט געהאַט, — אונז בערשאַפט ער זיין עסטעטישעם פערגעניגען.

שרייבענדיג דאָס דאָזיגע ווערק, האָט מענדעלי געהאַט פאַר זיך [illegible] מוסטער, דאָס אונשטערבליכפון סערוואַנטעס; [illegible] אונשטערבליכע ווערק ווערען ניט געשריבען צוויי מאָל, און עס איז איבעריג [illegible], אַז קיין [illegible] נער וועט נישט פערגלייכען דאָס שענע „מסעות בנימין השלישי“, וואו דער עיקר איז דער יודישער, אויב מען קאָן זאָגען אַזוי, „ענטאָגראַפישער“ הומאָר— מיט דעם „דאָן קיכאָט“, וואו עס איז פאַרהאַן אַ אייביגער אַלמענשליכער אינהאַלט. וויכטיג איז אָבער די זעלבשטענדיגקייט, מיט וועלכער מענדעלי האָט פ ע ר י ו ד י ש ט דעם דאָן קיכאָט. ער האָט פעריודישט דעם [illegible] האַלט, נישט נאָר די פאָרם. אַ דאָן קיכאָט, אַזוי ווי מיר פערשטעהען איהם ביי סערוואַנטעס, קאָן אין טוניעיאַדאָווקע נישט אויסוואַקסען. דאָן קיכאָט האָט קינדישע פאַנטאַזיעס און קינדערשע עקשנות, ער האָט אָבער אַ מ ע נ ל י כ ע ן ווילען, ער איז טאַטקרעפטיג; בנימין איז פונק[illegible] אַזאַ יודענע, ווי דער חבר זיינער, סנדרל. דאָן קיכאָט האָט פאַר קיינע[illegible] קיין מורא ניט; בנימין שרעקט זיך פאַר אַ הונד, און אַז ער דערזעהט אַ גוי אין וואַלד, פאַלט ער אין חלשות, ער מיינט, ס׳איז אַ גזלן. דאָן קיכאָט שטעהט געגען דער וועלט, אַזוי ווי די תמימות געגען דער פאַלשקייט, אַזוי ווי דער עקסטאַז געגען דער ניכטערקייט. [illegible] בנימין אַנקעגען דער וועלט? פשוט, ווי אַ נאַר געגען קלוגע, ווי [illegible] בטלן געגען מענשען, וואָס זענען געניטער פון איהם און קאָנען איהם אַריינגנאַרען אין זאַק. פון אַנדערע טונעיאַדאָווקער שיידט ער זיך אָב נאָר דערמיט, וואָס ער האָט אַביסעל מעהר פאַנטאַזיע פון זיי און וואָס ער האָט זיך אָנגעלייענט מעשיות פון אלדד הדני, אלקסנדר מוקדון און די רויטע יודעלעך, אַ חוץ דעם איז ער אַ טונעיאַדאָווקער אַזוי ווי אַלע טוניעיאַדאָווקער. אַזוי ווי שטענדיג ביי מענדעלי׳ן, קומט אויך דאָ דער פרט צו געבען אָנצוהערעניש אויפ׳ן כלל.

„מסעות בנימין השלישי“ געהערט יעדענפאַלס צו די זעלטענע ביי מענדעלי׳ן ווערק, וואָס זענען „מעור אחד“, פון איין שטיק. מען האָט שוין ניט איין מאָל אָנגעוויזען אויף דעם, וואָס מענדעלי׳ס ווערק, בעזונדערס די גרעסערע, זענען ס׳רוב אַ מעשה איבער אַ מעשה און אַ מעשה אין אַ מעשה; מען קאָן זיי זעהר גרינג צוטיילען, און יעדע מעשה, יעדעס בילד וועט זיין פאַר זיך אַ זאַך; אינאיינעם זענען זיי בעהעפט, צוזויפגעקלעפּט מיט קונצען. מען דאַרף עס דאָך מענדעלי׳ן

נישט אויפוואַרפען. אַזוי ווי יעדען איינענאַרטיגען שרייבער, דאַרף מען אויך איהם מעסטען מיט זיין אייגענער מאָס. ער האָט זיך ניט אָנגענומען געבען אונז מעשיות, וואָס יעדע פון זיי זאָל האָבען אַנ'אָנהויב, אַ מיטען און אַ סוף, וואָס יעדע פון זיי זאָל זיין מיט אַ בעזונדער פאַבולע, אויף אַ בעזונדער טעמע. מענדעלי'ס מעשיות האָבען אַלע איין טעמע: דאָס יודישע לעבען. יודעל, דער קראַנקער יודעל, דאָס קראַנקע יודישע פאָלק, איז ניט נאָר דער העלד פון דער פאָעמע אין הרווים, וואָס טראָגט דעם נאָמען: ער איז דער העלד פון אַ'ע מענדעלי'ס ווערק. די כל'ערליי יודען און יודענעס און „קליינע יודעלעך", וואָס מיר בעגעגענען ביי מענדעלי'ן, זענען פּעדים, איינגעוועבט אין דער מאַטעריע, וואָס טראָגט דעם נאָמען יוד; מענדעלי מיינט נישט די פּעדים, ער מיינט די מאַטעריע. דערזעהט ער אונז פון אַ ר' יעקב, איז ער מוסיף, אַז ס'איז „פון די מיני ר' יעקב'ס, וואָס זענען דאָ אַצינד, און וואָס וועלען זיין אויך שפּעטער אין אַלע יודישע ערטער כל זמן פון די קינדער ישראל וועט נאָך בלייבען אַ זכר און אין זיי וועט שלאָגען נאָך אַנ'אָדער" (די אַלטע מעשה). ער דערצעהלט אונז ניט פון ר' יעקב'ן, נאָר פון דעם מין ר' יעקב'ס.

דאָס הייסט אָבער ניט, אַז ער האָט קיין אויג נישט פאַר דאָס אינדיווידועלע. ניין, צוזאַמען מיט די פּאַרשוינען, פון וועמענס מויל עס רעדט מענדעלי אַליין, האָבען מיר אין זיינע ווערק צעהנדליגער נעמען, וואָס יעדערער פון זיי, אַז מען זאָל איהם אָנרופען, וועט ער אויפוועקען אין אונזער זכרון סמנים, בולט'ע, פּלאַסטישע סמנים, נאָך וועלכע מיר קאָנען איהם דערקענען און אָבשיידען פון אַלע אַנדערע; אַפילו אין דער „טאַקסע", וואָס איז געשריבען מיט אַ טענדענץ און אין וועלכער עס פיגורירען גבירים, קהל'ס-לייט, וואָס מענדעלי זעהט אין זיי נאָר דאָס גבירישע, דאָס קהל'שע — אַפילו אין דער „טאַקסע" איז ר' איציק וואָלף ספּאָדיק נישט דער אייגענער, וואָס ר' שמעיה תם, און ר' יוסף מהיכי תיתי וועט איהר נישט פערבייטען אויף ר' יודעלע שטאַנדהאַפט. און ווער רעדט אַזוינע ווערק, ווי „פישקע", „דער פּריזיוו", „דאָס ווינשפינגערל", „די ישיבה של מעלה", „שלמה ר' חיים'ס" — דאָ האָט איהר אַ גאַנצע עדה טיפען און געשטאַלטען: פערשיעדענע גבירים, פערשיעדענע בעל-מלאכות, סרסורים, שדכנים, קרעמער, מלמדים, קהל'ס-לייט, משכילים, פערשיעדענע סאָרטען יודינעס אַפילו. אין אין „ווינשפינגערל" האָט זיך מענדעלי פערגונען געבען אונז אַ גאַנצע גאַ-

לעריי מיט יודינעס, אַ מין ווייבערשע שול, און יעדע יודינע איז אַ יודינע אויף איהר שטייגער: טריינע-סאָסיע איז טריינע סאָסיע, מלכה-טויבע—מלכה-טויבע, יענטיל איז פאַר זיך אַ בעל-הבית'טע, און דער ליעבער מומע-רייזע'ן, דער בעל-אכסניה'טע, וועט קיינער ניט צונויפמישען מיט דער מומע שיינצען, וועלכע נעהמט אויך צו געסט, נאָר אַנדערע... זאָל אַ מאַלער די אַלע געשטאַלטען פּרובען אילוסטרירען, וועט ער פאַר יעדע פון זיי געברויכען אַנדערע שטריכען, עס וועט זיין אַנ'אַלבום אַ גאַנצער. ניין, מענדעלי איז אַ מייסטער אויף דאָס אינדיווידועלע; אלא וואָס דען? ער וויל, אַז יעדע זאַך, וואָס ער שאַפט, זאָל לעבען אַ דאָפּעלט-לעבען: דאָס אייגענע, אינדיווידועלע לעבען, און דאָס לעבען פונ'ם מין, צו וועלכען ס'געהערט. דער געוועהנליכער קינסטלער זעהט דאָס אַלגעמיינע דורך דאָס אינדיווידועלע, מענדעלי זעהט ביידע זאַכען מיט אַ מאָל: ער איז אַ מין דאָפּעלט-זעהער.

דאָך, ווען זיינע פאַרשוינען וואָלטען געווען פּערזענליכקייטען, וואָלט ער זיך בענוגענען, קאָן זיין, מיט דאָס פּערזענליכע, וואָס אין זיי; איצט אָבער, אַז ער האָט צוטאָן מיט אַ קופּע מילבען („גל של נמלים"), מוז ער אין זינען האָבען, ניט יעדע מילב בעזונדער, נאָר די גאַנצע קופּע, די גאַנצע עדה. אַ גליקליכער אינסטינקט זאָגט איהם אונטער, אַז די גרויסע ווערדע וועלען די ווערק זיינע האָבען ערשט דאַן, ווען זייער טעמע וועט זיין ניט איינציגע איינוואויגער פון קאַבצאַנסק, נאָר קאַבצאַנסק אינגאַנצען. דער איינציגער קאַבצאַנסקער איינוואוינער איז שטאָף פאַר אַ הומאָריסטישע סקיצע; גאַנץ קאַבצאַנסק, קהל — דאָס איז אַ גרויסאַרטיגע פּאָעמע!

און נאָך אַ זאַך:

ווען מענדעלי וואָלט קאָנען זיך בענוגענען מיט שילדערן דאָס אינווענינגסטע לעבען, וואָלט ער אויך אין אַלטען דור אין קאַבצאַנסק געפונען, אַ חוץ „מילבען", — פּערזענליכקייטען, וואָס יעדע פון זיי איז אַ וועלט, אין וועלכער עס לוינט אַריינצוקוקען (האָט דאָך פרץ שפּעטער ענטפּלעקט אַזוינע וועלטען); אין מענדעלי'ן אָבער לעבט אַ תאווה צו פּלאַסטיק, צו אויסערע פאָרמען, און אויסערליך האָט זיך אין יענער צייט דער יוד, דער טיפסטער אַפילו, נאָך וועניג וואָס אָבגעשיידט פון דער אַרומיגער סביבה: „צי איז פאַרהאַן, פרעגט מענדעלי, נאָך אַזאַ אומה אויף דער וועלט, וואָס דער גאַנצער לעבענסשטייגער פון

איהרע קינדער, זינד זיי געהען אַרוים אויף דער ווייסער וועלט ביז'ן לעצטען אָטעם, זאָל זיך ציהען אַזוי אין איין נוסח, ווי ביי אונז?" ער ברייננט ביישפּיעלען דערצו אין לאָזט אויס: „מיר זענען אַנ'עדה, אַ קופּע מילבען, וואָס אַלע זענען גלייך איינע צו די אַנדערע (שאין בפרט אלא מה שבכלל). אין דער לעהרע וועגען פערשיעדענע בעשעפּענישען איז פאַרהאַן אַ פּרק וועגען דעם מ י ן מילבען, ניט וועגען איטליכער מילב בעזונדער" („בימים ההם").

און עס איז נאָר צו בעוואונדערן דאָס שאַרפע אויג, מיט וועלכען מענדעלי האָט אויסגעפאָרשט די זאָאָלאָגיע פון איינצעלנע „מילבען", הגם זיין ציעל איז געווען און געבליבען דאָס גאַנצע מילבען-נעסט. און דאָס מילבען-נ ע ס ט, דאָס שטיק מ אַ ט ע ר י ע, וואָס רופט זיך יוד — אָט דאָס שאַפט די איינהייטליכקייט פון יעדען ווערק מענדעלי'ס און פון אַלע אינאיינעם. און אַזוי ווי איהר וועט זיך ניט וואונדערן אויף אַ רייזענדען, וואָס ער קלייבט זיין שטאָף „אָהן אַ סיסטעם", און ווי נאָר עס טרעפט זיך איהם אָן עפּיס אַ אינטערעסאַנטע זאַך, פערצייכענט ער עס גלייך, אַזוי דאַרף מען זיך ניט וואונדערן אויף מענדעלי'ן, וואָס ער מאָלט אָב יעדער פיגור, וואָס איהם קומט אויפ'ן אויג, יעדען פּסיכאָלאָגישען יודישען שטריך, וואָס ער בעמערקט, הגם „צום ענין" האָט עס ניט אַזאַ שטאַרקע שייכות, נאָר וויל עס האָט אַ שייכות צום אָרט, איבער וועלכען ער רייזט אַרום אין זיין וועגעלע, צו דער גרופּע מענשען, מיט וועלכער ער וויל אונז בעקאַנט מאַכען. אַבראַמאָוויטשעס ערצעהלונגען — דאָס איז איין ג ר ו י ס ע ס ק י נ ס ט-ל ע ר י ש ע ס מ ע מ ו אַ ר ע ן-ב ו ך פונ'ם קלוגען, געניטען, אין אַלע ווינקעלעך פון קאַבצאַנסק אויסגעוועזענעם מ ע נ ד ע ל י מ ו כ ר ס פ ר י ם, איין גרויסעס קינסטלערישעס מעמואַרען-בוך, וואו איהר געפינט אַלץ, וואָס איהר ווילט: פאָלקס-פּאָעזיע און פאָלקס-פּסיכאָלאָגיע, קולטור-געשיכטע און עטנאָגראַפיע, מאָראַל און הומאָר, — און וואו אַלץ דינט נאָר צו איין צוועק: בעקאַנט מאַכען אונז דורך לעבעדיגע בילדער מיט דעם פאָלקס-לעבען און פאָלקס-כאַראַקטער פון די יודען אין געטא. מענדעלי איז דער נייער י ו ס י פ ו ן אונזערער.

אָבער הויפּטזעכליך איז ער דער יוסיפון פון דער פאָרלעצטער עפּאָכע, פון דער עפּאָכע, ווען דער געטא-און בית-המדרש-יוד איז געווען נאָך גאַנץ, דאַכט זיך, איינגעגלויבט אין זיך, נאָר זיין יונגערער זוהן איז שוין געשטאַנען אָן אַ זייט און געקוקט אויף איהם, ווי אויף אַ מומיע,

אַ גוף אָהן אַ נשמה, און ערגיץ אין דער הויך אויף אַ שאַלקע איז געזעסען שוין דער אַלטער, דער קלוגער, מיט'ן קיהלען פערגליווערטען שמייכעל אויף די ליפּען, מיט די קנייטשען אויפ'ן געזיכט, געשאַרפט די טרוקענע געלבליכע גענזענע פעדער, גענעצט דעם פינגער און געמאָסטען זיך איבערקעהרען אַ בלאַט אין פּנקס...

אין די לעצטע ווערק זיינע, אין די 90-טע יאָהרען, האָט מענדעלי געפּרובט מאָלען יודען פון דער נ י י ע ר צייט, פון דעם ושבו-בנים-לגבולם-פעריאָד (בישיבה של מעלה, אַ גרויע האָר, און אַגד.) און אויך פאַר די דאָזיגע יודען האָט ער קלאָרע, קלוגע, אָפט — שאַרפע ווערטער, — אָבער נישט מעהר ווי ווערטער. „קול דברים שומעים ותמונה אינם רואים". נישטאָ קיין געשטאַלטען. און עס איז לייכט צו פערשטעהן, פאַרוואָס. די נייע נאַציאָנאַלע בעוועגונג איז די בעוועגונג פון דער אינטעליגענץ, און דער אינטעליגענץ זענען אָהן קיין שום ספק אויסגעוואַקסען נייע סאָציאַל-פּסיכאָלאָגישע טיפּען; זיי זענען נאָך אָבער אָהן פלייש און אָהן בלוט, זיי זענען ניט פּלאַסטיש, די נשמה הענגט זיי ניט „אויף דער נאָז", און מענדעלי'ס קונסט בעשטעהט אין וויזען די נשמה „אויף דער נאָז", אינ'ם קוק פון די אויגען, אין די בעוועגונגען פון די הענד, אין די קנייטשען פון די בגדים. מענדעלי איז דער גרויסער ק ע ר פּ ע ר-ש י ל ד ע ר ע ר, דערפאַר איז ער געווען און געבליבען דער שילדערער פון דער עפּאָכע, ווען דער יודישער קערפּער האָט נאָך געהאַט זיין אייגענע חצוניות, זיין אייגענעם הילוך...

* * *

נאָך „מסעות בנימין השלישי" האָט מענדעלי אַוועקגעלעגט די פּען און אַ לאַנגע צייט געשוויגען. אינמיטען האָבען אויסגעבראָכען די פּאָגראָמען, כמעט פאַר אַלע גרעסערע שרייבער פון דער השכלה-עפּאָכע זענען די פּאָגראָמען פון די 80-טע יאָהרען געווען אַ „ווענדע-פּונקט". אַזוי ווי דורך אַ בליץ איז בעלויכטען געוואָרען דאָס יודישע לעבען, עס איז אַראָבגעפאַלען אַ שלייער, מען האָט דערזעהן דעם חורבן. אין מענדעלי'ס וועלט נאָר האָט עס נישט אָנגעמאַכט קיין איבערקעהרעניש. דער פערפאַסער פון דער „קליאַטשע" איז צו די פּאָגראָמען געווען מעהר, ווי אַנדערע, צוגעגרייט, עס איז געוועזען פאַר איהם אַ ניי בלעטעל פון אַן אַלטער געשיכטע. אויפ'ן האַרצען איז דערפון אָבער נישט גרינגער געווען, און דאָס שווייגען, אין וועלכעס מענדעלי איז פון 1878

הערזונקען געווען, איז נאָך טיפער געוואָרען. „די צרות, שרייבט ער שפּעטער, אין 1884 אין דער הקדמה צום „פּריזיוו“, — די צרות אין דער לעצטער צייט האָבען פערשטיינערט מיין האַרץ, אַזוי אַז די צונג האָט זיך נישט געלענגט צו ריידען און די האַנד צו שרייבען אַ וואָרט. דאָס איז אַזאַ שווייגען, וואָס מאַכט זיך מיט אַ מענשען, ווען שטאַרקע יסורים טרעטען צו מיט אַ מאָל און קאָסט איהם געזונד און לעבען אַ סך מעהר, ווי קרעכצען און וויינען מיט בלוטיגע טרערען, וואָס אויב אַזעלכעס געדויערט אָהן עפּיס אַ הילף פון דער זייט, איז מען אין אַ גרויסער סכּנה צו ווערען אויס מענש“. די צרות האָבען ניט אויפגעהערט, דאָך האָט מענדעלי צוריק גענומען זיך פאַר דער פען, און געלאָזען אָבדרוקען אין 1884 דעם נאָר וואָס דערמאָנטען „פּריזיוו“, אַ דראַמע אין פינף אַקטען. דאָס רוב שרייבער האָבען זיך גענומען דאַן פאַר נייע נאַציאָנאַליסטישע טעמעס, מענדעלי האָט זיך אומגעקעהרט צו זיין אַלטער טעמע. „עס האָט מיך עפּיס געצויגען, זאָגט ער, אַהין אין יענעם ווינקעל פונ׳ם יודישען לעבען, וואו עס געפינען זיך מיינע אַלטע בעקאַנטע פּאַרשוינען, פון וועלכע איך פלעג אַמאָל דעם עולם דערצעהלען משונה-ווילדע, וואונדערליכע מעשיות“, און אין „פּריזיוו“ איז דער ריין קינסטלערישער הומאָריסטישער טאָן פון „מסעות בנימין השלישי“, ניט שוואַכער, נאָר שטאַרקער געוואָרען, עס פיהלט זיך, אַז מענדעלי איז מיט ביידע פיס איבערגעגאַנגען אויפ׳ן באָדען פון קונסט. די פידעל, אויף וועלכער ער האָט זיך ניט פערגונען צו שפּילען אַמאָל, וועלכע ער האָט ניט איינמאָל שוין אויפגעהאַנגען אויף דער שטומער, טרויעריגער ווערבע פון גלות-שפּאָט און מוסר — די פידעל ווערט מענדעלי׳ן אַלץ נעהענטער און ליעבער. אַ פּובליציסטישע טענדענץ, און אַ שטאַרקע טענדענץ, איז פאַרהאַן אויך אין „פּריזיוו“, אָבער עס פיהלט זיך אַ שטרעבונג צוזאַמענצופּאָרען זי מיט דער קינסטלערישער וואַרהאַפטיגקייט. אלכסנדר, אַ אינטעליגענט פון די 80-סטע יאָהרען, וועלכער וויל פערנעמען צוריק די שטעלע, וואָס פּיקהאָלץ (אין דער „טאַקסע“) האָט אַוועקגעוואָרפען, די שטעלע פון אַ ראַבינער, וואָס אַרבייט פאַר׳ן כּלל, — אַלכסנדר איז ווי אַלע אינטעליגענטען פון נייעם דור ביי מענדעלי׳ן אָהן פלייש און אָהן בלוט. די עצם אינטריגע פון דער דראַמע איז, ווי ווידער אַמאָל אָפט ביי מענדעלי׳ן, צופעליג, געקינצעלט. דערפאַר אָבער די פאָלקסטימליכע פּאַרשוינען, ווי אַ שטייגער פייבוש גאָטסוואונדער דער לאַנד-שרכן,

מענדעל דער משרת, דוואָסע די קיכמויד, שמואליק דער אויסגעדינטער ניקאָלאַיעווער סאָלדאַט, „גלאַט אַ יוד“ ר׳ אליה, איציק דער קרעמער, אָדער שפּרינצע, שמחה מאַריאַשעס ווייב, אָדער אַפילו די עטוואָס מגוזמ׳דיגע ר׳ יוחנצע דעם רב׳ס און זיין זוהן האַסקעל — אַלע זיי שפּראָצען מיט זאַפט און לעבען.

אין אַ פּאָר יאָהר אַרום נאָכ׳ן „פּריזיוו“, שוין וואָוינענדיג אין אָדעס, קעהרט זיך מענדעלי אום צוריק צו העברעאיש. אין 1887 הויבט זיך אָן דרוקען אין „היום“ זיין „בסתר רעם“. מענדעלי שטעלט פאָר פאַר דעם העברעאישען לעזער אונזער אַלטע בעקאַנטע גלופּסק (כּסלון) מיט איהרע פּאַרשוינען, מיט איהר גאַנצען חן. דערביי פערגעסט ער ניט דערמאָנען אונז, אַז גלופּסק איז דער נאָמען פונ׳ם גאַנצען יודישען תחום, און אַז גלופּסקער בלוט רינט אין יעדערן פון אונז, אין דעם אָרימען, אַזוי ווי אין דעם רייכען, אין דעם אינטעליגענט ניט ווייניגער ווי אינ׳ם פּראָסטען מענשען פון פאָלק. דערנאָך שילדערט ער, ווי זיין שטייגער איז, מיט אַ משל די צייט נאָך די פּאָגראָמען. די פּאָגראָמען אַליין מיידט ער אויס צו שילדערן. עס פיהלט זיך דער וועהטאָג, וואָס ער טראָגט אין האַרצען, נאָר — „ווען איך פאַל אַריין אין עצבות, זאָגט מענדעלי אין דער העברעאישער ערצעהלונג „בישיבה של מעלה, — דוקא ווען די עצבות פערשטאַרקט זיך, ווילט זיך מיר לאַכען“, און מענדעלי לאַכט אין „בסתר רעם“, ער האָט דעם מוט צו לאַכען, דעם מוט, וועלכען עס גיט דער קינסטלעריש-הומאָריסטישער קוק אויפ׳ן לעבען.

די איבריגע העברעאישע ערצעהלונגען מענדעלי׳ס זענען טיילווייזע, טיילווייז איבערזעצונגען פון יודיש, איבערזעצונגען, דורך וועלכע מענדעלי האָט בעשאַפען כּמעט אַ נייעם פּראָזאַ-סטיל אין העברעאיש, אַ סינטעז פון אַלע ענטוויקלונגס-פּאַזען, וועלכען די העברעאישע שפּראַך האָט דורכגעמאַכט ביז אַהער.

אין דער איינענער צייט הערט מענדעלי ניט אויף צו שרייבען יודיש. אין 1889 געהט אַרויס דאָס גרעסטע און רייכסטע, הגם ניט דאָס איינהייטליכסטע, פון אַלע זיינע ווערק — „דאָס ווינשפינגעריל“, (שפּעטער איז עס אַרויס אין העברעאיש מיט׳ן נאָמען „בעמק הבכא“). אין די ניינציגסטע יאָהרען האָבען מיר אַ גאַנצע רייהע נייע העברעאישע און יודישע ערצעהלונגען. אין די נייע ערצעהלונגען, אין די העברע-

אישע בעזונדער, בעגעגענען מיר אָפט נייע פאַרשוינען: חובבי-ציון, לאומיים, בעלי-תשובה'ניקעס. בכלל אָבער ווערען דאָ איבערגעחזרט די אַלטע מאָטיווען מענדעלי'ס. צום רעש פון חבת-ציון, פון די קאָלאָניעס און די היציגע יונגע-לייטלעך „לאומיים" פערהאַלט ער זיך מיט דעם אייגענעם ביטערען סקעפּטישען שמייכעל, ווי צום אימפּעט פון דער השכלה און משכּילישע טומלער. די אַלטע געדאַנקען זענען דאָ נאָר קלערער, עס ווערט געמאַכט אַ סך-הכל, זכרונות ווערען געזאַמעלט, אין „בימים ההם" און אין „שלמה ר' חיים'ס" (חיי שלמה) טראָגען זיי אַ פּערזענליכען אויטאָביאָגראַפישען כאַראַקטער, אָבער קיין נייע שטריכען צו מענדעלי'ס שאַפען און סטיל געפינען מיר ניט אין זיי. מענדעלי איז שוין פריהער פאַר אונז געשטאַנען, ווי אַ גאַנצע אַ לעבעדיגע געשטאַלט מיט אַלע איהרע חן-גריבעלעך. און ווען עס וואָלט מעגליך געווען אויסדריקען אין איין וואָרט דעם תמצית פון אַזאַ פּערזענליכקייט, ווי אַבראַמאָוויטש, וואָלט איך צום פריהער געברויכטען בעגריף דאָפּעלטזעהער, צוגעגעבען דאָס וואָרט סטיליזאַטאָר. אַבראַמאָוויטש טוט און סטיליזירט, ד. ה. ער שאַפט ניט זיין סטיל, זיין שאַפענס-ריטם, פון זיך, „פון קאָפּ"; ער האָט תמיד מוסטערן פאַר זיך, מוסטערן פון פאָלקס-לעבען, פון דער פאָלקס-ליטעראַטור, פון דער פאָלקס-שפּראַך. זיין ערסטער מוסטער איז — מענדעלי מוכר ספרים אַליין. דאָס איז זיין ערסטע מאַסקע. איינמאָל האָט ער זי אָנגעטאָן, פון דאַן אָן איז זי אַ פערגליווערטע געבליבען ביי איהם אויפ'ן געזיכט, ער געהט און שטעהט און פאָהרט און רעדט ניט ווי אַבראַמאָוויטש, נאָר ווי מענדעלי מוכר ספרים. אַמאָל פערגעסט ער זיך, פערגעסט אויף דער מאַסקע, וואָס ער טראָגט, און מיר הערען פּלוצלינג זיין אייגענע שטים, נאָר דאָס איז אַ יוצא מן הכלל. דער כלל איז די מאַסקע. און די תאוה צו דער מאַסקע. מיט וואָס פאַר אַ פערגעניגען שרייבט מענדעלי אַ הקדמה צו זיין ספר אינ'ם סטיל פון אַנ'אַלטען מחבר, הויבט אָן: אָמר מענדעלי מוכר ספרים, זאָגט מענדעלי מוכר ספרים: געלויבט איז דער בורא, וואָס בעשטימט דעם גאַנג פון די גלגלים... און חתמ'ט זיך: הקטן מענדעלי מ"ס. מיט וואָס פאַר אַ הנאה לאָזט ער רעדען אָנשטאָט זיך, ר' בנימין השלישי, אָדער ער ברענגט אַ פסוק און פערטייטשט איהם, ווי דער רבי אין חדר: „ווי אַ אינד, וואָס טוט מאָן גלוסטען קוואַלען וואַסער", „בין המשפתים" — „צווישען די געמאַרקען", „והשפיפון" — און דער „פּיפּערנאָטער"... ווי אָפט רעדט ער מיט'ן

לשון פון שרה בת-טובים... „די גאַנצע וועלט, זאָגט מענדעלי, איז לויטער גלגולים", און אויך אין מענדעלי אַליין זיצט אַ גלגול. ער איז ער — און ניט ער. די דאָפּעלטקייט איז דער מקור פון יעדער סטיליזאַציע: „דער אינהאַלט איז מיינער, די פאָרם — ניט; דער אינהאַלט געהערט איינעם, די פאָרם — אַ גאַנצען דור, אַ גאַנצער עפּאָכע. דערפאַר איז דער סטיליזאַטאָר אַזוי ווייט פונ'ם נאָכמאַכער. דער נאָכמאַכער גיט אונז דעם סטיל פון איינעם, אַ יחיד, דער סטיליזאַטאָר — דעם סטיל פון אַנ'עפּאָכע. דעם סטיל פון אַנ'עפּאָכע קען מען נישט נאָכמאַכען, מען מוז איהם שאַפען. כדי איהם צו דערפילען, מוז מען אַליין האָבען אַ טיעפעס און איידעלעס סטיל-געפיהל. מענדעלי האָט עס. זעלטען ביי וועמען פון די יודישע שרייבער איז דער סטיל אַזוי אויסגעהאַלטען און „פון איין גוס" ווי ביי אַבראַמאָוויטשען.

נאָר די דאָפּפעלטקייט ליגט ניט נור אין דעם סטיל זיינעם, זי איז זיין צווייטע, און אפשר זיין ערסטע נאַטור. מיר לייענען אין „שלמה ר' חיים'ס": „עפּיס האָבען צוויי נשמות — אַ מלאך מיט אַ רוח — געשטעקט אין איהם ביידע אינאיינעם. ער איז געווען אי איינגעשפּאַרט, האַרט, ווי אַ שטיין, אי ווייך, ווי אַ טייג, לאָזענדיג זיך פיהרען אַ מאָל ביי דער נאָז; אי בייז, אי מילד, גוט, ווי די וועלט; אי ביטער-גאַל, אי צוקער-זיס; אי ערנסט, אי אַ קאַטאָוועס-טרייבער; אי אומעטיג פערטראַכט, אי לוסטיג פרעהליך". דער הומאָר און די סאַטירע, דער מילדער שמייכעל און דער שטעכעדיגער שמייכעל, די סאַנטימענטאַלע זיסליכקייט און די ביטערע גאַל — די דאָזיגע אַלע סתירות געפינען זיך אין דער נאַטור אַבראַמאָוויטשעס. אַבראַמאָוויטש איז ניט נאָר אַ דאָפּעלט-זעהער, אויך זיין פיהלען איז אַ דאָפּפעלטעס. נישט נאָר ער זעהט, ווי פון די איינצעלנע פעדים, וועבט זיך אַ מאַטעריע, און ווי די מאַטעריע צושיט זיך אין איינציגע פעדים נאָר אויך ער פיהלט, ווי איין מאַטעריע ווערט מגולגל אין אַנ'אַנדערע, ווי דאָס ערנסטע ווערט קאָמיש און דאָס קאָמישע — ערנסט.

זיין אייגענע בעציהונג צו זיינע פאַרשוינען די קאַבצאַנסקער איז אי אַנ'ערנסטע, אי אַ הומאָריסטישע; אָט מאַכט ער פון זיי חוזק און אָט פאַלט ער זיי אויפ'ן האַלז און וויינט אויף זייער גורל דעם ביטערען. זיין עצם לאַגע צווישען די קאַבצאַנסקער איז אַ דאָפּעלטע! ער איז אי אַ תושב, אַנ'אַלטער בעקאַנטער, אי אַנ'אורח ביי זיי, אי אַנ'אייגענער, אי אַ פרעמדער. ער איז אַנ'אייגענער, — קאָן ער זיך צוקוקען צו אַלץ,

ניטאָ פאַר איהם קיין פערבאָרגענים; איז ער אָבער אויך אַ פרעמדער: האָט ער זיין אייגענעם קוק אויף אַלץ. ער איז אַנ'איינגענער — רעדט ער מיט זיי אויף זייער לשון. ער איז אַ פרעמדער — לעגט ער אין זייער לשון אַריין זיינע אייגענע כוונות. ער מאַכט אָנשטעלען. ווען ער וואָלט ניט געהערט צו דער ליטעראַטור, וואָלט ער — איך בין זיכער — געהערט צום טעאַטער. אין איהם זיצט אַ שוישפּילער. שוין פון קינדוויז אָן „איז אין איהם געלעגען בטבע עפּיס אַזוינס אופצוכאַפּען באַלד ביים ערשטען בליק, יענעמ'ס אַ מינע, אַ וואָרט, וואָס עפּיס נישט אַזוי, משונה, ווי ביי אַנדערע. ער פלעגט וואונדערשען נאָכמאַכען אַבי וועמען, מיט אַלע פּאָסטעמקעס, ווי יענער רעדט, ווי יענער שטעהט און געהט, אַזוי אַז מען פלעגט זיך האַלטען ביי ד' זייטען פאַר געלעכטער, זעהענדיג און הערענדיג איקם. בעזונדערס ליעב האָט ער געהאַט נאָכצומאַכען גיטעל די זאָגערין, ווי זי קושט די מזוזה ביי'ם אַריינקומען אין שטוב, אָנגעטון אין דער יופּע אויף איין אַרבעל... א. אַז. וו.“ די קונסט פון דער מאַסקע האָט ער אַריינגעטראָגען אין דער ליטעראַטור. און זיין אויפגאַבע איז געווען אַראָבריסען די מאַסקע פון לעבען, די מאַסקע, וואָס איז ניט קיין קונסט, נאָר אַ מלאכה, די מאַסקע, וואָס איז ניט קיין שאַפונג, נאָר אַ פערדאַרבונג. וויל ער האָט זי געקענט, די מאַסקע, האָט ער זי געוואוסט וואו צו זוכען, און קיינער פון די יודישע סאַטיריקער האָט ניט געוויזען אַזוי קלאָר, ווי מענדעלי, די „יודישע אָנשטעלען“, די אַלע גמרא־פשטלעך און איבער־הסברות און קאָפּ־שטיקלעך פונ'ם יודישען לעבען און שטרעבען: קיינער האָט אונז ניט ענטפּלעקט אַזוי דייטליך און שאַרף, ווי מענדעלי, דעם אונטערשלאַק פונ'ם יודישען כאַראַקטער, פון דער יודישער שפּראַך...

אינקורצען וועגען די גרונד־שטריכען פון מענדעלי'ס שאַפען האָבען מיר אָט די שורות:

די טיעפסטע קוואַלען, פון וואַנען עס שעפּט איהר חיות מענדעלי'ס פען, איז דאָס לעבען פון פאָלק און די נאַטור.

מענדעלי האָט דער ערסטער די סאָציאַלע דיפערענצירטהייט און סאָציאַלע אונגלייכהייט אין דער יודישער געזעלשאַפט בעמערקט, און ער איז איינער פון די ערסטע, וואָס האָבען אין דער השכלה־צייט אונזער נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין געוועקט.

ער איז אויך איינער פון די ערסטע, וואָס האָבען געשריבען יודיש נישט נאָר פון צדקה און רחמנות וועגען; איינער פון די ערסטע, וואָס האָבען די יודישע שפּראַך קולטיווירט און געבראַכט זי צו דער מדרגה פון אַ ליטעראַטור־שפּראַך. אין העברעאיש האָט ער אַ נייעם, רייכען און בויגינען פּראָזאַ־סטיל געשאַפען.

פאַרנעמט ער זיך מיט'ן יחיד, איז ער אַ גרויסער קערפּער־שילדערער; שטעלט ער פאָר דעם כלל — איז ער אַ טיעפער פּסיכאָלאָג.

די קומענדיגע דורות וועלען זעהען אין איהם אויך דעם קולטור־היסטאָריקער. אלס קינסטלער איז ער אַ גרויסער בריה אויף קליינע אין זיך פערענדיגטע לעבענס־און נאַטור־בילדער; אלס היסטאָריקער אָבער, ווי אויך אַלס פאָלקספּסיכאָלאָג, גיט ער אונז אַ ברייטעס בילד פונ'ם קולטורעלען און סאָציאַלען לעבען פון דער יודישער מאַסע.

אין זיין גאַנצען שאַפען איז פאַרהאַן עפּיס אַ פערשטעלטקייט, אַ דאָפּעלטקייט; זיין סטיל איז סטיליזאַציע, ער איז זיינער — און ניט זיינער; אינ'ם אינהאַלט שטרייט ביי איהם דאָס מענשליכע מיט דאָס קינסטלערישע, דאָס פּובליציסטישע מיט דאָס בעלעטריסטישע, די סאַטירע מיט'ן הומאָר; אין זיין העלד, אינ'ם יודישען פאָלק, זעהט ער אויך אַ צוויאיגקייט: ס'איז אי אַ קליאַטשע, אי אַ פּרינץ... און ער לאַכט און וויינט: לאַכט פון דער מאוסער קליאַטשע און וויינט אויפ'ן גורל פונ'ם אומגליקליכען פּרינץ.

ש. ניגער.

בערן, נאָוועמבער 1910.

ח. נ. ביאַליק

מענדעלי'ס נוסח

ווייל מען אָבשאַצען מענדעלי'ן אין זיין גאַנצער גרויס אַלס ע ר ש ט ע ר.–איז גענוג צו זאָגען איין קורצען זאַץ, און מיט דעם ווערט געזאָגט אפשר דאָס וויכטיקסטע: מענדעלי האָט אין דער ליטעראַטור געשאַפען „נוסח"*). דאָס הייסט–ער האָט אונז דער ערשטער געגעבען אַ ליטעראַרישען שאַבלאָן.

טייט ניט מיט דעם פינגער: סטיל, שפראַך, ריטמוס; טייטשט ניט אויס: טיפען, פאָלקס־פסיכאָלאָגיע, נאַטור־שילדע־רונג, לאַנדשאַפט; אודאי איז מענדעלי גרויס אומעטום. ער איז דאָך אומעטום כמעט געווען דער ערשטער. דאָס וויכטיגסטע אָבער, וואָס ער האָט געשאַפען, איז דער יסוד–און אפשר דער סך־הכל–פון זיין אַלעם: דאָס איז „נוסח"; פשוטער, ליטעראַרישער נוסח.

אַ יודישע ליטעראַטור–מען שמועסט פון שענער, אומ־שטיינס געזאָגט–האָבען מיר געהאַט אויך ביז דעם זיידען. יו־דען האָבען, ברוך השם, געשריבען. זיי האָט אָבער געפעהלט דער עיקר: נוסח.

–„ווי איז דאָס מעגליך?–טאַקע אַ שווערע קשיא, איך פרעג אויך. אָט דאָס איז טאַקע די מעשה מיט נוסח. נאָכדעם ווי ער איז געשאַפען, איז טאַקע שווער, כמעט אונמעגליך זיך פאָרצושטעלען: ווי איז עס געווען פ אַ ר איהם, ווי אַזוי איז מען אויסגעקומען אָ ה ן איהם?

---

*) אין וואָלין רופט מען אַזוי די „סקאָרבאָווע" מאָטיוועז און דערפון יעדען איינגעזעמענעם דרך.

נוסח גיט דעם קינסטלער גיט נור דעם פעסטען באָדען, אָהן וועלכען ס׳איז ניטאָ וואו אַ פוס צו שטעלען; ער גיט איהם אויך לופט און רוים, אָהן וועלכע ס׳איז אונמעגליך אַנ׳אָטעם צו טהון, זיך בעוועגען, איין שריט מאַכען פאָרווערטס.

יעדער קינסטלער מעג און דאַרף זיך בריה׳ן ווי ער וויל, אויף זיין א י י ג ע נ ע ם שטייגער—אָבער אַלץ אויף דעם באָדען פון נוסח. אַרויסקריכען פון נוסח טאָר ער ניט. ער וועט דאָס ניט קאָנען—ער זאָל זיך אַפילו שניצען און מאָלען. קריכט ער יאָ אַרויס—איז ער ווי אַ פיש, וואָס שטעקט אַרויס דעם קאָפ פון וואַסער.

דאָס אינדיווידועלע שאַפען, דאָס דיפערענצירטע, דאָס פונאַנדערגעגליעדערטע, הויבט זיך ערשט אָן שפעטער. פריהער מוז זיין נוסח. פריהער מוז געשאַפען ווערען דער נויטיגער ליטעראַרישער שאַבלאָן, אָנגענומענע אַלגעמיין־גילטיגע, גאַנגבאַרע, פעסטגעשטעלטע, קיילעכדיגע „מטבעות“.

און ד אָ ס האָט ביז מענדעלי׳ן די דאָפעלטע יודישע ליטעראַטור ניט פערמאָגט. די העברעאישע ליטעראַטור האָט כאָטש פערמאָגט אַ פסוק, אַנ׳אַטמאָספערע פון פסוקים. ס׳ניט אמת, אַז אַ פסוק טויג ל ח ל ו ט י ן ניט. מען דאַרף נור וויסען ווי זיך צו בעגעהן מיט איהם. מען דאַרף נור קאָנען ז י ך אויסדריקען אין פסוק. ווערטער, אַלטע גוטע ברידער, פרעהען זיך, ווען זיי בעגעגענען זיך נאָכאַמאָל, נור ביי נייע אומשטענדען. און מיט זיי אינאיינעם פרעהט זיך אויך דער לעזער. דער פסוק—ווי אַלעס קלאַסישע—איז קאָנסערוואַטיוו, ער איז אָבער דער טאַטע פון נוסח. פיהרענדיג מיט איהם אַ שטענדיגע מלחמה, מוז מען זיך דאָך שטענדיג טאַקע אויף איהם אָנשפאַרען. די העברעאישע ליטעראַטור האָט אַ פסוק שבכתב, ליטעראַטורען פון לעבעדיגע שפראַכען—אַ פסוק שבעל־פה. דער חלוק איז אָבער ניט אַזוי גרויס ווי מען מיינט.

זי, די יודישע ליטעראַטור, האָט נעביך קיין פסוק אויך ניט געהאַט. זי האָט צו יענער צייט גאָר ניט פערמאָגט, טאַקע „גאָר־גאָר נישט“.

נעהמט אויף „ציקאַוועס“ אין דער האַנד אַ „ווערק“ פון יענער צייט—איהר וועט דאָס באַלד אַ שמיץ טהון צוריק. ווערטער, בלינדע און שטומע ווערטער, בלאָנדזשען דאָרט אַרום ווי גרים. זיי האָבען דאָרט לחלוטין ניט וואָס צו טהון און קאָנען פאַר זיך קיין ארבייט ניט געפינען. האָט זיי דער „פערפאַסער“ אַנידערגעלעגט איינס נעבען אַנדערען—ליעגען זיי דאָרט ווי די ליימענע גולמ׳ס, קאַלטע און גלייכגילטיגע. זיי טוליען זיך אַפילו ניט. דאָס איז צופעליגע שכנים, וואָס וועלען אייביג בלייבען ווילד־פרעמדע.

מכח קונסט, מכח שענקייט, מכח אַנ׳אינערליכען, אָרגאַנישען לעבען, איינהייט, גאַנצקייט און מכח נאָך און נאָך אַזעלכע זאַכען—איז שוין גאָר קיין רייד ניט. אָבער אַפילו יעדעס וואָרט גענומען פאַר זיך, און בפרט יעדער זיווג פון ווערטער, יעדער צוזאַמענזאַץ—צוקריכט עפיס, ווי אַ פוילס און אַ פליסיגעס, אונטער די פינגער. ס׳האָט ניט קיין קיום און קיין ממשות, קיין בלוט און קיין פאַרב; ס׳גלויבט ניט אין זיך אַליין, אין זיין אייגענעם כח, אין זיין אייגענעם היינט און מאָרגען. עפיס קומט דאָס אויס ווי דער „פערפאַסער“ זאָל האָבען געשריבען אויף קלעק־פאַפיר.

גענומען האָט זיך דאָס הויפטזעכליך ניט אַזוי פון טאַלענטלאָזיגקייט, ווי פון דעם, וואָס דעמאָלט האָט נאָך די יודישע שפראַך קיין נוסח ניט געהאַט. פשוט גערעדט, ס׳האָט איהר געפעהלט אָט דער איינפאַכער ליטעראַרישער שאַבלאָן, אָהן וועלכען ס׳איז אונמעגליך זיך פאָרצושטעלען אַ ליטעראַטור. אָט דער נויטיגער און וויכטיגער נוסח, וואָס ערשט שפעטער האָט איהם דער זיידע אַליין, מיט אַזוי פיעל קונסט, מיט אַזוי פיעל קראַפט, מיט אַזוי פיעל געדולד און ליעבע געשאַפען פאַר אַלעמען.

אַ קליינינקייט: ש אַ פ ע ן אַ שאַבלאָן! אַזעלכס פערמאָגט צו בעווייזען נור אַ ריעזען־גייסט. שאַפען אַ נוסח—הייסט אָפטהון אַזוינס, וואָס דאַרף אָפגעטהון ווערען דורך אַ רבים, דורך גאַנצע דורות.

קאָמבינירען אַ פּאַרטיגען שאַבּלאָן מעהר אָדער ווייניגער געלונגען—איז ניט קיין גרויסע מלאכה, אָבער שאַפען איז—דאָס שמעקט מיט „מעשה בראשית״.

שאַפען פאַר ליטעראַטור אַ נוסח—דאָס הייסט איין מאָל פאַר אַלע מאָל צו־געבען פעסטע און דויערהאַפטע פאָרמען פאַר די געפיהלען און געדאַנקען פון פאָלק און דערמיט ממילא איהם פערגרינגערן דעם פּראָצעס פון זיי ביידע; דאָס הייסט מיטהעלפען דעם פאָלק צו דענקען און צו פיהלען, דאָס הייסט דיסציפּלינירען זיין גייסט, דאָס אונפערמיגע אין איהם פערמיג מאַכען; פון רויהען ערץ גאָלד אַרויסבעקומען, און אין גאַנגבאַרע „מטבעות״ צושמעלצען.

און שענקען אַ „נוסח״ דעם פאָלק—דאָס הייסט אונבעמערקט אַריינקריכען דעם פאָלק אין מאַרך אַריין; שטילערהייד זיך איהם אַריינבאַקען אין האַרצען, אַריינגיסען זיך, און אפשר אויף אייביג פערשוואונדען ווערען אין זיין נשמה, אַזוי אַז קיין בעל־שם און מכשף זאָל דערנאָך ניט קאָנען אַרויסבעקומען פון דאָרט קיין איינציג שטיקעלע פון איהם, פון דעם „ער־שטען״,—חאָטש אַ שטיקעלע פאַר אַ זכר.

דער אמת׳ער „עובד מאהבה״, שלא על מנת לקבל פרס—איז דעריבער דער, וואָס שאַפט אַ נוסח. זיין „השארת הנפש״ איז גאַראַנטירט, אָבער אויף אַנ׳אַנדער אופן. אַ געוועהנליכער „בשר־ודם״ קאָן מיט אַזאַ „עולם־הבא״ ניט צופריעדען בלייבען. ער וויל איהם טאַקע אַליין אָנטאַפּען מיט די אייגענע צעהן פינגער...

וואָרום „נוסח״ ווערט באַלד אַ הפקר־זאַך. ס׳איז יעדענס און קיינעמס ניט. דער ערשטער בעל־הבית זיינער האָט ניט איבער איהם אויף אַ האָהר מעהר שליטה ווי דער לעצטער בעטלער. נוצט מען דאָס אויס־זאָגט מען דערפאַר קיינעם קיין דאַנק ניט. ס׳איז ניטאָ וועמען.

„נוסח״—זאָגען יודען—איז „מסיני״...

נאָכמעהר: וואָס לענגער מען נוצט אויס דעם „נוסח״, אַלץ ווייניגער לאָזט ער זיך מערקען, אַלץ ווייניגער שפּירט מען זיין אויפטהו, זיין „מאי קמשמע לן״. אַזאַ טבע האָט ער שוין: ער איז געגליכען צו אַ וואַנד־זייגער. מען דערהערט איהם—ווען ער שטעלט זיך אָב.

און אָט דאָס שטיקעל אַרבייט האָט אָפּגעטהון דער זיידע.

העכער פופציג יאָהר, אַז דער זיידע מיט די ברילען אויף זיינע שאַרף־שפּיציגע אויגעלעך זיצט אין זיין פאָטער־שטוהל איינגעבויגען איבער האַלבע בויגענס און פּערילט. אַזוי לאַנג—ביז ער האָט פאַר אונז אַלע אויסגעפּערילט אַ שפּראַך, אַ סטיל—אַ ליטעראַטור.

פאַר די פופציג יאָהר האָט ער אפשר ניט קיין סך טינט אויסגענוצט. אָבער קיין איין טראָפּעלע זיינס איז ניט געגאַנגען לאבוד. געשעפּט עמערווייז פון דעם אייביגען שאַפענדען פאָלקס־גייסט, האָט ער דאָס צוריק, זיעבען מאָל אין זיין אייגענעם גייסט געלייטערט, טראָפּענווייז אַריינגעפּערילט אין פאָלק אַריין...

איצט איז אונזער ליטעראַטור פעסט און שטאַרק, אפשר שטאַרקער אַפילו פאַר׳ן זיידען. דאָס איז דערפאַר—ווייל דער זיידע האָט זיך אין איהר אַריינגעגאָסען. מיט זיך האָט ער זי געמאַכט שטאַרקער פאַר זיך. מענדעלי מיט נאָך עפּיס—איז מעהר ווי מענדעלי.

און אָט דעם חסד ואמת מיט אונז אַלע וועלען מיר דיר, זיידעניו, אייביג ניט פערגעסען.

יעקב פיכמאַן

מענדעלי מוכר-ספרים

מענדעלי מוכר ספרים

(שטריכען)

I.

ס'איז געווען א זומער־פאַרנאַכט. פון דער גרויסער שול־געבײַדע, אין וועלכער מענדעלי וואָהנט שוין זייט לאַנגע יאָהרען, האָבען זיך איבער'ן לעריגען הויף געלעגט ברייטע, זיכערע שאָטענס; נאָר אין ביבליאָטעק־צימער, וואו מיר זענען געזעסען, האָט דורך די אָפענע פענסטער נאָך אַרייַנגעקוקט דער לויטערער דרום־הימעל און אין דער לופט האָט געציטערט דער גאָלדענער שטויב פון די רויטע אָבענד־שטראַהלען, וואָס האָבען אונבעמערקט פון איין שראַנק ביכער צום צווייטען איבערגעגליטשט זיך און זיך געלעגט אויף די טאָוולען פון די רייהען גרויסע און קליינע ספרים, וואָס שטעהען אין אַזאַ ליעבער, זאָרגזאַמער אָרדנונג אויסגעשטעלט אין זיי.

געקומען בין איך צו מענדעלי'ן מיט ביאַליק'ן און רבניצקי'ן, וואָס האָבען זיך ניט לאַנג אומגעקעהרט פון ארץ־ישראל און איצט געבראַכט דעם זיידען אייניגע מתנות און א גרוס פון דער אַלטער היים. איך בין געזעסען בײַ דער זייט און, ניט נעהמענדיג אַליין כמעט קיין שום אַנטהייל אין דעם געשפּרעך, געהאַט די מעגליכקייט צו בעאָבאַכטען מענדעלי'ן אין דער געזעלשאַפט פון אַזאַ אַלטען גוטען פריינד, ווי רבניצקי, און אַזאַ געליעבטען חבר און תלמיד, ווי ביאַליק. איך בין

געוועזען צופריעדען, וואָס איך האָב געקענט זיטצען ניט בעמערקט און זיך צוהערען צום קלאַנג פון די קולות, וואָס האָבען זיך געטראָגען איבער'ן צימער, און בעזונדערס — צו בעטראַכטען מענדעלי'ס פנים אין דער צייט, ווען ער האָט אַליין גערעדט אָדער געהערט ביאַליק'ס גוטמוטהיגע אַנעקדאָטען פון דער רייזע. ביאַליק האָט דערצעהלט פון די צרות, וואָס ער איז אויסגעשטאַנען אויף דער רייזע איבער די רעדעס און טאָסטען, וואָס זענען א מין מכת־מדינה אין ארץ־ישראל.

— א קאַלטער שווייס פלעגט מיך בעשלאָגען — האָט ביאַליק לאַכענדיג דערצעהלט — ווען איך בין געזעסען און געמוזט אויסהערען די לאַנגע אונענדליכע „נאומים" פון מיין כבוד וועגען... און דאָ געה ענטפער נאָך אָב אַליין מיט א נייעם „אויך" יעדעס מאָל, ווייל אויסנוצען א אַלטען האָב איך ניט געקענט איבער מיין מלאך־המות רבניצקי'ן, וואָס האָט מיך שטענדיג געשטאָכען די אויגען...

מענדעלי האָט הערצליך געלאַכט און אָנגעקוואָלען פון יעדען וואָרט ביאַליק'ס, נאָר געמאַכט האָט ער זיך כלומר'שט ברוגז און אַלץ געטענה'ט:

— ווען וועל איך שוין זוכה זיין צו הערען א מאָל א וואָרט וועגען ארץ־ישראל גופא? דערצעהלט מיר בעסער פון דער מוטער רחל'ס קבר... דעם עיקר פערגעסט איהר...

איך געדענק ניט, וואָס ביאַליק האָט איהם דאַן געענטפערט. איך געדענק בכלל ווייניג, וואָס האָט מען דעמאָלט גערעדט. דערפאַר אָבער געדענק איך גוט, ווי אזוי ס'האָט גערעדט. אין דעם איז געווען עטוואָס אינטערעסאַנטעס און וויכטיגעס פאַר מיר. מיך האָט אינטערעסירט די גאַנצע פריידליכע שטימונג, וואָס האָט געהערשט אַרום מיר, דער לעבעדיגער קלאַנג פון די קולות און דער רוהיגער, געלאַסען־זיכערער געלעכטער, וואָס האָט אָבגעטאָנט מיט עפּיס דאָרפישעס, אונגעוועהנליך נאַאיווען... בעזונדערס האָט מיך אינטערעסירט מענדעלי'ס פנים, אין וועלכען איך האָב זיך ניט אויפגעהערט איינצוקוקען. אַזאַ אויסדרוק האָב איך ניט ערוואַרט בײַ איהם צו געפינען. דאָס דריבנע קול מיט'ן שעלמיש־גוטמוטהיגען שמייכעלע, מיט דעם נאַאיוו־גאוה'דיגען טאָן און קינדערשען צופרידענקייט, ווען ער האָט אָבגעזאָגט עפּיס א חכמה'לע אָדער עפּיס איינגעטייטשט א פסוק אויף זיין שטייגער, און דער געמאַכטער ערנסטער אויסדרוק, דעמאָלט ווען ער האָט געמיינט דעם גרעסטען הוזק, איבער אַלעמען — די הנאה, די פולע הנאה און נחת

וואָס ער האָט געקליבען פון אַלסדינג און פון זיך אַליין — דאָס אַלעס האָט מיר געשיינט צו זיין אַזוי פרעמד, אַזוי ניט האַרמאָנירענד מיט דעם בילד, וואָס האָט געלעבט לאַנגע יאָהרען אין מיין פאָרשטעלונג, מיט דעם בילד פון דעם אונהיימליכען סאַטיריקער מיט'ן שטענדיגען בעהאַלטענעם, ביטערען רמז, מיט די דינע געדרייטע קנייטשען און פּקה'דיגען שמייכעלע, אין וועלכען עס שטעקט טויזענד רוחות, און מיט'ן קאַלטען, דורכדרינגענדען בליק, וואָס קוקט דורך ברוגז'ע ברילען און דערזעהט אין דיר דוקא דאָס, וואָס דו ווילסט, ער זאָל אין דיר ניט דערזעהן... איך בין דעריבער געווען גענייגט צו רעכענען דעם גאַנצען אָבענד פאַר עפּיס צופעליגעס, וואָס געהער זיך גאַנץ וועניג אָן מיט די גרינדליכע שטריכען פון מענדעלי'ס כאַראַקטער.

און דאָך, געהענדיג שפּעט אין אָבענד אַ היים, איז מיר דאָס ערשטע מאָל געקומען אויפ'ן געדאַנק, אַז עס קאָן זיין, איך האָב געהאַט מיין גאַנץ לעבען אַ פאַלשע פאָרשטעלונג וועגען אונזער גרויסען דיכטער, און דוקא דער אונגעריכטער שטראַהל, וואָס איז היינט אין אָבענד צופעליג געפאַלען אויף זיין פערזענליכקייט, זאָל מיר געווען ענטדעקען דאָס וויכטיגסטע, וואָס איך האָב פריהער אין איהם ניט בעמערקט. צווישען די פיעלע מענדעלי'ך, קען זיין, האָב איך דעם עכטען אַם ווייניגסטען געשעצט. זאָל געווען שולדיג זיין אין דעם דאָס, וואָס איך האָב מענדעלי'ן ניט גענוג ערנסט שטודירט, אָדער אונזער קריטיק, וואָס בעמערקט שטענדיג אַלע קנייטשעלעך פונ'ם דיכטער'ס פּנים, נאָר ניט דאָס פּנים אַליין, — נאָר איך האָב גענומען לעזען מענדעלי'ן מיט אַ גאַנץ אַנדערען קוק.

און נאָר ערשט ניט לאַנג, נאָכדעם אַז איך האָב איבערגעלייענט די מייסטערישע קאַפּיטלעך פון לעצטען גרויסען ווערק מענדעלי'ס „שלמה ר' חיים'ס" (העברעאיש: „בימים ה.), האָב איך אין קליינעם שלמה'לען דערקענט דעם איצטיגען 75־יעהריגען ליכטיגען אַלטען מיט דער גרויסער ליעבע צום לעבען און אויך צו די פּגימות פון לעבען, מיט'ן אויסערליכען ברוגז'ן אויסדרוק פון אַ בעשולדיגער און מיט'ן אינערליכען בעהאַלטענעם טרויער פונ'ם אַלפערגעבענדען דיכטער, און פערגלייכענדיג די פערשיעדענע אויסגאַבען פון די גרעסטע טהייל פון זיינע ווערק מיט זייערע אונצעהליגע אויסבעסערונגען און קינסטלערישע לייטערונגען, איז מיר אַלץ קלאָרער געוואָרען, אַ

דער גרויסער ענטוויקלונגס־גאַנג, וואָס מענדעלי האָט דורכגעמאַכט אין זיין לאַנגען שענעם לעבען, איז געווען דער וועג צו דער ריינער קינסטלערישער אויפפאַסונג פונ'ם לעבען — **דער וועג פון בעפרייאונג.** זיין גאַנץ לעבען האָט ער געוואָרפען פון זיך אַ פּעקיל נאָך אַ פּעקיל דעם שווערען גלות־באַלאַסט, און אַ רייהע פון לאַנגע יאָהרען האָט ער זיינע אויגען געלערנט צו זעהן דורך דעם געדיכטען נעבעל, וואָס איז געלעגען אויסגעשפּרייט פאַר זיי, דאָס אייביג־שטראַהלענדע, דאָס שטענדיג־בליהענדע און שטענדיג־טרייסטענדע, וואָס דאָס לעבען, **יעדער לעבען**, מוז האַלטען אין זיך פערבאָרגען. ווי אַ פאַרצייטיגער נזיר האָט ער אין דער שטילקייט פון זיין געצעלט יאָהרענלאַנג אָבגעריכט זיינע תפלות און זיך געהיים גערייניגט און געלייטערט, און נאָר אויף דער עלטער, ווען דער שענער קאָפּ האָט זיך שוין אָנגעהויבען צו בויגען אונטער דעם לאַסט פון זעהונגען און די אויגען האָבען שוין געקוקט דורך די גאָלדענע נעטץ פון געלייטערטע זכרונות, — האָט אַם ענדע דער גרויסער קינסטלער אין איהם אָבגעהאַלטען זיין פאָלשטענדיגען נצחון און די פערגעסענע קינדהייט זיינע האָט אויפגעלעבט אין אַ רייהע פון ריין־עפּישע בילדער, בעגאָסען מיט'ן צאַרטען קיהלען שיין פון די ערשטע מאָרגען־שטראַהלען.

II.

דער גרעסטער אונגליק איז ניט נאָר דאָס, וואָס מיר לעזען מענדעלי'ן פערהעלטניסמעסיג זעהר וועניג, וועהרענד איהם מוז מען, ווי יעדען גרויסען אָריגינעלען קינסטלער, לאַנג און מיט גרויסער ליעבע שטודירען, אום ער זאָל זיך פאַר אונז ענטדעקען מיט זיין גאַנצער שענקייט און טיעפקייט. שלעכט איז אויך דאָס, וואָס אין אונזער פאָרשטעלונג לעבען עטליכע געשטאַלטען פון מענדעלי'ן, יעדערער מיט זיין בעזונדערער פיזיאָגנאָמיע. מענדעלי דער פובליציסט, דער סאַטיריקער, דער קריטיקער — די אַלע פערנעהמען געוויס אַ גרויס אָרט אין זיין מאַפּען. דאָס אידעאַלע אָבער אין מענדעלי'ן, זיין שטרעבונגס־ציעל

און זיין טיעפסטער און עכטעסטער אינהאַלט ליעגט אויסער דעם אַלעמען. און איבער די יסודות, מיט וועלכע מענדעלי האָט זיך שטענדיג בעוואוסטזיניג, און נאָך מעהר אונבעוואוסטזיניג, געראַנגעלט, קענען מיר דעם אמת'ן מענדעלי'ן אָפטמאָל ניט אַרויסזעהען. אום ריכטיג אָבצושאַצען דאָס ווירקליך גרויסע, וואָס מענדעלי פערמאָגט, וואָלט ניט געשאַדט, מיר זאָלען אַ ביסעל פערגעסען די אַלע מענדעלי'ך, וואָס האָבען געדיענט דעם ווירקליכען מענדעלי נאָר אַלס עטאַפּען, און איהם אַ מינוט בעטראַכטען אַ פרייען, העל־בעלויכטענעם, ווען ער שטעהט שוין פאַר אונז אין זיין גאַנצער קינסטלערישער הויך, — ווען ער איז שוין דאָס, וואָס ער האָט געוואָלט זיין, וואָס ער האָט געשטרעבט צו זיין.

און דאַן וועלען מיר זעהן אין מענדעלי'ן פריהער פאַר אַלסדינג דעם גרויסען עפּישען קינסטלער. דאַן וועט מיט אַמאָל פערשווינדען דער צובראָכענער יוד, וואָס קוקט דורך צוועלף פאָר ברילען אויף אַלסדינג, און איז שטענדיג פול מיט טענות צום רבונו־של־עולם און צום פאָלק ישראל און צו די אומות־עולם, און פאַר אונזערע אויגען וועט ערשיינען יענער ליעבער גוטמוטהיגער אַלטער מיט די גוטע אויגען און דעם געלאַסענעם געלעכטער, וואָס איך האָב יענעם אָבענד אַזוי אונגעריכט ענטדעקט.

איך ווייס גוט, אַז אין מענדעלי'ס כאַראַקטער זענען דאָ פיעלע שטריכען, וואָס זענען דער היפך פון עפּיק. איהם פעהלט אָפט דאָס אונמיטעלבאַרע, וואָס אָהן דעם קען קיין עפּישע קונסט ניט געמאָלט זיין. זיין קינסטלערישער בליק איז צו אַ שאַרפער און מאַכט טיעפע קאַרבען אפילו דאָרט, וואו ער איז זיך מתכוון נאָר אַ לייכטען גלעט צו טהון. איך פערגעס ניט אויף אַרגע די בייסענדע סאַטירע פון „דער קליאַטשע", די געזעלשאַפטליך־טענדענציעזע „טאַקסע" און דאָס מאָראַל־געפאַרבטע „קליין מענשעלי", און ווייס גוט, אַז בעוואוסטזיניג איז אפשר מענדעלי שטענדיג געווען אַ טענדענציעזער קינסטלער, אַ מענש מיט אַ לויטערן מוח און אַ שאַרפער ראיה, וואָס האָט ניט געקענט שוין רוהיג קוקען אויף גאָט'ס וועלט, איינמאָל וויסענדיג, וואָס פאַר אַ שענע לייט זי פערמאָגט. מענדעלי איז אַ יודישער קינסטלער. דאָס הייסט — דער ניכטערסטער גייסט, וואָס מעהר וויפיעל ער וויל ניט, קען ער זיך ניט אָבנאַרען, ווייל ער האָט צו ליכטיגע אויגען

אין צו אַ וואַכענדען פערשטאַנד דערצו. די עפּיק פון אַ מענדעלי און די עפּיק פון אַ געטהע קענען ניט זיין פון איין געוואַנד געשניטען. איבעריגענס, איז דאָס ביים געניאַלען דייטשען דיכטער אויך ניט אַזוי פּראָסט, ווי אַנדערע מיינען. אויך די מאַיעסטעטיש־האַרמאָנישע נשמה פון געטהע'ן איז פריהער דורכגעגאַנגען דאָס גרויסע לייטערונגס־פייער ביז זי איז אַרויס אויף דאָס פרייע. נאָר יענע, וואָס ווייסען די פינסטערע נאַכט־קאָשמאַרען, בענשט דאָס ווייסע ליכט פון דעם מאָרגענשטערן. איידער עס ווערען געשאַפען די ריינע טענער פון אַ „הערמאַן אונד דאָראָטהעאַ" געהט מען פריהער דורך דעם געדיכטען נעבעל פון „ווערטהערס ליידען" און ערדרייכענדיג די גרויסע פאַנטאַסטישע האַרמאָניטעט פערגעסט מען ניט די פיינליכע שלאָפלאָזע נעכט פון פויסט'ן...

מענדעלי האָט געוויס ניט געקענט דערגרייכען די „גרויסע רוהע" פון אַ געטהע. מענדעלי איז דאָך ניט מעהר, ווי אַ קראַנקער יוד, וואָס האָט זיך אָנגעזעהן אויף זיין לעבען אַזוי פיעל צרות און וועהטאָגען, וואָס האָבען געקענט די שטאַרקסטע נשמה צוברעכען אויף טויזענד ברעך, און ווען מיר זעהען, אַז טראָץ דעם אַלעמען, אַז אַלץ העכער און פעסטער האָט געציטערט איבער זיין קאָפּ די ליכטיגע פאָהן פון זיין פּאָעזיע, דאַן מוזען מיר גלויבען, אַז די נשמה פון דיכטער פערמאָגט אין זיך עטוואָס ריעזיגעס און ערגיץ טיעף־בעהאַלטען אין איהר שפרודעלט יענץ לויטערע געהיימניספולע וואַסערל, וואָס לייטערט אַלסדינג און לאָזט ניט פאַלען אויף איהר דעם שטויב, וואָס בעגלייט אַלע ערשיינונגען פונ'ם לעבען.

יאָ, מענדעלי'ס גייסט איז אַ ניכטערער, און ער האָט אַ זעלטען געפיהל פאַר דאָס רעאַלע. דאָס מאַכט צומאָל קאַליע די האַרמאָנישע איינהייט און צוברעקעלט דאָס גאַנצע אָהן רחמנות. אונבעוואוסטזיניג איז אָבער מענדעלי פריהער פון אַלץ אַ קינסטלער, און אַלסדינג, וואָס זיין קלאָר אויג האָט אין זיך איינגעזאַפּט פון קינדהייט אָן, פון די גרעסטע ערשיינונגען ביז די קלענסטע בילדערישע איינצעלהייטען, היט ער אין זיין נשמה, ווי טהייערע אונשאַצבאַרע אוצרות. אַלסדינג, וואָס זיין אויג האָט איין מאָל פערכאַפּט, איז געוואָרען זיין אייגענטהום אויף אייביג, ווייל ער האָט עס געזעהן, און עס איז געוואָרען דאַריבער אַ חלק פון זיין לעבען. עס איז דערפאַר, ווייל אין גרונד איז מענדעלי אַ עפּיקער.

מענדעלי האָט פיינד דאָס שטענדיג יום־טוב'דיגע, און פיהלט זיך בעסער, ווען ער מאָלט דאָס געוועהנליכע, דאָס אַלטעגליכע. אָבער פיהלט אויך דער לעזער דאָס זיכערע אין מענדעלי'ס ונסט. מענדעלי פערליערט זיך ניט, ווי פיעלע אַנדערע, ווען ער נטדעקט דאָס אונגעריכטע שענע אין דער יודישער גאַס, און ווערט יט פער'שכור'ט פון התפעלות. אין מענדעלי'ס ביכער פיהלט איהר עם גרויסען אמת. איהר טרינקט אוים דעם גאַנצען בעכער פון גיפט ביז איהר קומט צו די עטליכע טראָפּענס פון נחמה. די געצעהלטע טראָפּענס זענען אָבער דער ריינער תמצית, דאָס ניט־געפעלשטע און ניט־בעפּיצטע. מענדעלי האָט בכלל פיינד דאָס בעפּוצען. ער פערמאָגט, פערקעהרט, אין זיך די דרייסטיגקייט פון די גרויסע אַנטיטשנע קינסט־לער זיך אָבצושטעלען אויף אַזעלכע „נעפעהרליכע" זאַכען, וואָס אַנדערע האָבען ליעב מבליע בנעימה זיין אפילו אין אַ אינטימען געשפּרעך...

עס איז ניט אוים ליעבע צום וואולגאַרען, נאָר דערפאַר וויל מענדעלי זאָט וועניגער אמונה אין די „הויכע מאַטעריעס", און וואָס נידריגער יו דער ערד, אַלץ מעהרער פיהלט ער דעם אונמיטעלבאַרען אמת פון יעם לעבען. עס איז די גרויסע זיכערהייט פון דעם קינסט־לער, וואָס ער האָט ניט מורא פאַר קיין „גראָבע" עלעמענטען. ם איז די קראַפט פון'ם אמת, וואָס מאַכט איהם אַזוי דרייסט ז מטפל צו זיין מיט אַזעלכע זאַכען, וואָס אַנדערע קינסטלער כ זייער „פיינעם חוש", וועלען ניט וואַגען קיינמאָל זיך אפילו צו־ריהרען אָן זיי...

אָט דאָס געפיהל פאַר אַלע ערשיינונגען פון לעבען, ניט מאַכענדיג קיין אונטערשיעד צווישען „שענעם" און „מיאוס'ן", איז דאָס, וואָס בעוויזט, אַז מענדעלי איז בעצם דער ערשטער און גרעסטער עפּיקער, וואָס אונזער פּאָעזיע פערמאָגט. לאָז זיין, אַז דאָס מאָראַלישע געפיהל איז אין איהם צו וואַכענד פאַר אַיין עפּיקער. עס איז אָבער נאָך ניט דאָס וויכטיגסטע. ווען מיר געפינען אין אַ קינסטלער אַזאַ ברייט־אומפאַסענדען און גלייכען אינטערעס פאַר דאָס קלענסטע, ווי פאַר דאָס גרעסטע, דאַן ווייסען מיר זיכער, אַז מיר האָבען צוטהון מיט אַ טיעף־עפּישע נאַטור. ווייל עפּיקער איז דער, וואָס זעהט אין קליינעם דאָס גראַנדיעזע, וואָס פיהלט אין דער קוימבעמערקטער בעוועגונג דעם אייביגען ציטער פון דעם קאָסמאָס.

יאָ, מענדעלי, אָט דער „יהודי שביהודים", ווי ער אַליין רופט

ד. וואָס איז אַרויסגעקומען צו אונז פון די ענגסטע געהעטא־וואָהנונגען, און האָט דורכגעלעבט די קאַלטע איינזאַמקייט און אָבגעריסענקייט פון'ם פאָלק פון דער השכלה־עפּאָכע, — ער האָט ביז היינטיגען טאָג דאָס קלאָרסטע אויג, וואָס קלויבט נחת פון אַלץ, וואָס עס פאַסט אויף דאָס ליכט און די שאָטענס מיט דער זעלבער ליעבע פון אַ דיכטער, ווען אויך ניט שטענדיג מיט דער זעלבער גלייכגילטיגקייט פון אַ קינסטלער... ניט נאָר פרישמאַן, וואָס זעהט אַלסדינג אין דער שענער ווייטקייט און זיין אויג ווערט באַלד פערהילט מיט די לויטערע נעבלען פון לירישען דראַנג, און פרץ, וואָס קניעט באַלד מיט עהרפורכט פאַר יעדע גייסטי־גע גרויסקייט, וואָס ער ענטדעקט אין דער נשמה פון פאָלק, — נאָר אפילו ביאַליק, וואָס האָט אין זיך איינגעזאַפּט אַלע פאַרבען און אַלע קלאַנגען, — אויך ער האָט ניט אַזאַ לויטער אויג, אויך ער פערמאָגט ניט אַזאַ גרויסע רוהיגקייט זיך אָבצושטעלען לענגער אויף די וואָכע־דיגע זייטען פון'ם לעבען און זיי בעגיסען מיט יענעם וואַרימען ליכט, וואָס ליעגט ניט אַזוי אין דעם אויסגעמאָלטען לעבען, ווי אין רייכען געבענשטען גייסט פון'ם מאָלער אַליין. ביאַליק איז פאָרט הויפּטזעכליך אַ ליריקער און איבער'ן בילד מוז פלאַטערן גאָט'ס גייסט, אום ער זאָל קריגען התפעלות פון דעם, וואָס ער זעהט. אפילו די זעלטענע מינוטען פון ביאַליק'ס רוהע זענען ניט מעהר ווי די רוהע פון אַ דרימלענדיגען לייב, וואָס שפירט אויך אין שלאָף דאָס לאָקערן פון'ם נאָהענטען פיינד — דעם יאוש... אין מענדעלי'ס קונסט לויפט אָפט דורך אַ קאַלטער ציטער. עס איז אָבער מעהרסטענטהייל ניט מעהר ווי אַ ליעב ביסעל לעבענס־פילאָזאָפיע, צומאָל אַ ביסעל נאַאיווע חקרנות, וואָס ענטהאַלט אין זיך אויך אַ אייגענאַרטיגען עפּישען עלעמענט. לאָז זיין עס איז נאָך ניט די ליעבע חקרנות פון אַייזיק דעם שמיד אין „שלמה ר' חיים'ס" מיט איהר עכט אידילישער פראָסטקייט און ליעבער הומאָריס־טישער איבערפלעכליכקייט. בײַ מענדעלי'ן איז אָפט דאָ איבערגעשפּיצט־קייט, צומאָל פערביטענער האַס. אין אַלגעמיינעם אָבער רייסען זיי ניט איבער די דינע גאָלדענע פעדים פון דער ברייטער עפּישער מאָלעריי. אויף די גרויסע בילדער פון מענדעלי'ס אונשטערבליכע ווערק: „פישקע דער קרומער", „דאָס ווינשפינגעריל", „מסעות בנימין השלישי" און, בעזונדערס, „שלמה ר' חיים'ס", ליעגט אויסגעגאָסען דער גלייכער, רוהיגער גלאַנץ פון דעם מיטטאָג־הימעל. און די זעלטענע איבערלויפענדע שאָטענס זענען נאָר דער ווייכער אָבשיין פון די ווייטע האַלב־צוגאַנגענע וואָלקענס.

III.

מיר זענען געוואָהנט צו רעכענען מענדעלי'ן פאַר'ן ערשטען גרונדלעגער פון דעם רעאַליזמוס אין אונזער ליטעראַטור, פונקט ווי פרץ'ן — פאַר'ן שעפער פון דער פאָלקסטימליכער ראָמאַנטיק, און פרישמאַנ'ען — פאַר דעם ערשטען, וואָס האָט געשטרעבט צו ריינער ליריק. די וואָס בעהויפּטען עס, האָבען געוויס קיין טעות ניט. אין מענדעלי'ן האָט די רעאַליסטישע שולע געוויס איהר ערשטען און גרעס־טען פאָרשטעהער. נאָר מענדעלי איז פאָרט קיין רעאַליסט ניט אין דעם זינען, ווי מיר זענען געוואָהנט אויסצוטייטשען דאָס וואָרט. אין מענדעלי'ס וועלט־אויפפאַסונג איז נישטאָ קיין סימן פון דער נאַטוראַליס־טישער בעציהונג צום מענשען מיט איהר קאַלטען אויסרעכנונג און איהר אונגלויבען אין דער אייביגער קראַפט און שענקייט פון זיין געטליכען גייסט. מענדעלי'ס קינסטלערישע מאַניערען זענען געוויס ריין־רעאַליסטישע. זיין קינסטלערישע לעבענס־אויפפאַסונג איז אָבער אַ הויך־אידעאַליסטישע. זיין רעאַליסטיש הייסט איגנאָרירען דעם מענשען אין זיינע אילוזיעס, אָברייסען מיט אכזריות די שטראַהלען־קרוין פון זיין קאָפּ. זיין רעאַליסטיש הייסט אַלזאָ זעהען דעם מענשען קלענער, געמיינער, ווי ער איז אין דער ווירקליכקייט, ווייל דער מענש איז שטענדיג גרעסער אַלס ער ע'שיינט פאַר אונז אין דער אַלטעגליכקייט. מענדעלי איז צופיעל יוד, ער זאָל ניט שפּירען אין מענשען דעם אָב־גלאַנץ פון דעם געטליכען, וואָס אין איהם. מענדעלי האָט ליעב דאָס געוועהנליכע אין אויסערליכען לעבען. די נשמה אָבער, ווייסט ער, פערמאָגט שטענדיג אין זיך ערגיץ פערבאָרגענע קוואַלען, פון וועלכע זי ווייסט אָפט אַליין ניט. אין איהר זענען שטענדיג דאָ אַלע מעגליכקייטען. מענדעלי, מיט זיין גאַנצער ליעבשאַפט צום געוועהנליכען, גלויבט דאָך אין אונגעוועהנליכען און הערט ניט אויף, ווי זיין ליעב הערשעלי, צו וואַרטען אויפ'ן חוושפּינגעריל... זיין קינסטלעריש אויג רוהט אָב אויפ'ן אַלטעגליכען; דער דיכטער אין איהם אָבער פיהלט,

אַז ניט דאָס אַלטעגליכע איז די אמת'ע ווירקליכקייט, דער „מהות" איהרער. מענדעלי ווייסט, אַז ס'זענען דאָ זאַכען, וואָס קומען פאָר טאָג־טעגליך, און דאָך זענען זיי דאָס צופעליגע, ווערהענד דאָס וואָס קומט פאָר אַם זעלטענסטען איז דער עצם, דער עיקר־פונקט פון די טויזענטער איבערגעהענדיגע זאַכען.

די גרעסטע טהייל פון מענדעלי'ס פאַרשווינען, די דערשלאָגענע, געפייניגטע און אונשולדיגע נפשות, וועלכע דער קינסטלער בעשיצט מיט זיין ליעבע און רחמנות, און העלפט זיי אין אַ גרויסער נויט, ווען מען קען ניט אויספיהרען אַנדערש, אויך בדרך נס, דערצעהלען אונז וועגען מענדעלי'ס בעהאַלטענעם אידעאַליזמוס. רעאַליסטען גלויבען אין קיין נסים ניט...

מענדעלי איז ניט קיין רעאַליסט, נאָר אַ עפּיקער, בײַ וועלכען דאָס געוועהנליכע און אונגעוועהנליכע זענען גלייך נאַטירליך, ווייל דאָס, וואָס טרעפט זיך אַלע טאָג, און דאָס — וואָס איין מאָל אין טויזענד יאָהר, זענען בײַ איהם גלייך וויכטיג. בײַם עכטען עפּיקער ווערט אויך דאָס פאַנטאַסטישע — ווירקליכקייט, ווייל אין זיין בעוואונדערונג און פרייד איבער אַלעם ווערט אויך די גרויסע לעגענדע פטרוואַנדעלט אין אַלטעגליכע מעגליכקייט.

מענדעלי קען ניט הייסען קיין רעאַליסט אויך דערפאַר, ווייל אין זיינע ווערק בעמערקען מיר ניט קיין נאַטירליכע ענטוויקלונג פון דעם ספּור־המעשה. עס איז שוין לאַנג אָנגעוויזען, אַז כמעט אַלע ווערק פון מענדעלי מוכר־ספרים ווייסען ניט פון קיין קאָמפּאָזיציאָן צו זאָגען. נאָר דאָס אונגאַטירליכע פאַר אַ רעאַליסט איז זעהר נאַטירליך פאַר אַ עפּישען דיכטער, וואָס זוכט ניט קיין פערבינדונג צווישען די לעבענס־ערשיינונגען. ווייל אַ אמת־עפּיקער הייסט יענער קינסטלער, וואָס זעהט שטענדיג דעם קשר פון פערשיעדענע זאַכען, דעם צוזאַמענהאַנג פון די צושיידטע ערשיינונגען אפילו אין זייער צופעלינקייט. עפּישע קונסט הייסט דער אויסדרוק פון פרייד און גליק איבער אַלסדינג, וואָס דאָס אויג זעהט און דער אויער הערט — איבער אַלסדינג, וואָס עס בעגעגענט אונז אינ'ם לעבען און אין דער נאַטור; עס הייסט די אויפפאַסונג פון דעם פיעל־פאַרביגען, איבער וועלכען עס איז אויסגעגאָסען איין ליכטיגע זון, וואָס מאַכט ווייכער די קאָנטראַסטען און פעראייניגט דאָס אונפעראייניגליכע. דאָס לעבען איז פול מיט סתירות. אין דעם מענשענ'ס פרייע נשמה אָבער ווערט צוגענומען זיי־

ער ביטערקייט. אין איהר פעראייניגט זיך דער טאָג און די נאַכט, דאָס ליכט און די שאָטענס, און זי שאַפט אַ איבערגאַנגס-בריק אַפילו צווישען זיסען לעבען און אונטרייסטליכען טויט.

אָט די עפּישע איינהייט פון דעם צופעליגען געפין איך אין די גרויסע קינסטלערישע ווערק פון מענדעלי מוכר=ספרים. זי איז שוין שאַרף אויסגעדריקט אין „פישקע דער קרומער" — אין דער מאַלערישער זאַמלונג פון סטעפּ=פּייזאַזשען, דאָרף=בילדער און אונגעריכטע בעגעגנישען, בעשרייבונגען, ערצעהלונגען און אותיות ומופתים, וואָס געהען דורך פאַר אונז פערפלאָנטערט און פערדרייט, אָהן אַ שום אויסערליכען פּלאַן, כמעט אָהן אַ פאַבול, און דאָך אינערליך עפּיש פעראייניגט און פול מיט האַרמאָניע. איהר פרעגט ניט דעם קינסטלער, וואוהין ער פיהרט אייך, וואָס איז ער אייך אויסען צו דערצעהלען, נאָר איהר נעהט איהם נאָך אַ בעצויבערטער פון גאָטס וועלט איבער פעלדער און וועלדער, איבער דערפער און וועגען און קלויבט נחת פון אַלסדינג, וואָס איהר בעגעגענט — זאָל עס זיין אַ אַלטער יקנה"ז, אָט דער גלות'דיג דערשלאָגענער יוד מיט'ן שווערען האַרץ און מיט די פעראומערטע געדאַנקען וועגען זיינע שלעכטע געשעפטען און דערוואַקסענע טאָכטער, — דער יוד, וואָס קען שוין גאָר ניט בעגרייפען, ווי האָט עס אַ יוד הנאה פון גאָטס שענער וועלט, נאָר וואָס ווערט אונז אַלץ נעהענטער און ליעבער, וואָס מעהרער ער דערצעהלט וועגען זיינע שלימזל'דיגע, לעבערליכע געשעפטען; זאָל עס זיין ר' מענדעלי אַליין, אָט דער גאָלדענער טיפּ פון דעם גלות'דיגען און פרייען יודען צוזאַמען, וואָס פערשטעהט אַלסדינג און נעהמט אָן אַלעס פאַר ליעב און איז זיך שטענדיג אָנצונעהמען אַ יודענ'ס קריוודע און איז פאָרט גרייט זיך איבערצובעטען מיט'ן רבונו=של=עולם פאַר אַ מינדסט ליעב ווינטעלע אין אַ הייסען טאָג, פאַר אַ שמעקענדיג גרעזעלע, וואָס דערקוויקט די נשמה; זאָל עס זיין אַפילו חיים=חנא, וואָס רעדט און בעלעקט זיך און ווערט אויסגעריסען ביי זיין ווייב הייה=טריינא'ן אויף וואָס די וועלט שטעהט — פאַר זיי אַלע פרעהט איהר זיך, און זענט פול מיט דאַנקבאַרקייט פאַר אַלסדינג, וואָס גאָט האָט בעשאַפען, פאַר אַלע זיינע ר' אַלטער'ס און חיי=טריינא'ס און חיים=חנא'ס, וואָס פילען אָן די ערד און שאַפען איהר פיעלפאַרביגקייט און מאַכען היימליכער דאָס לעבען אויף איהר, ווייל ביי זיי אַלע איז דאָס לעבען — ווי אויסגעריסען זיי זאָלען ניט ווערען — דאָס וויכטיגע און טהייערע, פאַר וועל-

כען זיי זענען פערטיג אַלעס איבערצוטראָגען, אַבי זיך ניט שיידען דערמיט. איהר לערנט זיך ביי די קליינע מענשעלעך ליעב צו האָבען דאָס לעבען, צו האָבען רעספּעקט דערפאַר...

ריין=עפּישע ווערק זענען אויך „שלמה ר' חיים'ס", „מסעות בנימין השלישי" און אַפילו אין „ווינשפינגערל", וואו דער קינסטלער האָט אונז שוין געוואָלט ווייזען דעם איבערגאַנג פון איין דור צום צווייטען, דעם צוזאַמענהאַנג פון צוויי עפּאָכעס, זענען אויך די לעבעדינסטע פיגורען אַ ר' אברהם און אַ רייזע די בעל=אַכסניא'טע און ניט די משכילים. און אַפילו הערשעלע אַליין איז אונז אויך ליעבער און פערשטענדליכער כל זמן ער שטעהט נאָך אין די גרעניצען פונ'ם אַלטען עפּיש=געמאָלטען לעבען. אַלס „אַרויסגעהער פון דעם גהעטא" געהט ער דורך ווי אַ שאָטען פאַר אונז. מענדעלי, אַלס קינסטלער, האָט ליעב דאָס צייטיגע דאָס פערענדיגטע, — דאָס, וואָס לאָזט זיך עפּיש בעמאָלען.

אין מענדעלי'ס גרויסע ווערק פעהלט די פאַבול, ווייל דאָס זענען נאָר עפּישע פּאָעמאַס, וואו די אַלגעמיינע פאַבול שפּיעלט די קלענסטע ראָל, און דער עיקר בעשטעהט אין די רייכע פאַרבען און בילדער, וואָס פיהרען אונז אַריין אין אַ לעבען, וואָס צייכענט זיך אויס מיט אינערליכע איינהייט און גאַנצקייט, ווייל יעדע עפּיק איז אינערליכע איינהייט און אויסערליכע ערבוביה.

IV

מענדעלי האָט זעהר יונג פערלאָזען זיין היים, די ליטא, און לאַנג געוואַנדערט איבער וואָהלין און איבער אַנדערע דרום=געגענדען. דאָס האָט אָהן אַ שום ספק געהאַט די גרעסטע ווירקונג אויף זיין קינסטלערישע ענטוויקלונג. די שאַרפע קאָנטראַסטען פון די צוויי וועלטען האָבען נעדאַרפט פיעלעס וועקען אין דער נשמה פון יונגען דיכטער, וואָס האָט ווי אַ שוואָם איינגעזאַפּט אין זיך אַלע נייע איינדריקע. פון איין זייט די ניכטערע ליטא מיט איהרע שפּיצקעפּיגע תלמידי=חכמים, מיט

איהר טרוקענעם בוך-ווין און רויהער אָרימקייט — דאָס לאַנד אָהן וואַנדער און אָהן לעגענדען, וואו פּאָעזיע האָט געהייסען הקירה און גראַמען, און די פאַנטאַזיע האָט מיט אָבגעשניטענע פליגעל געשפּרונגען צווי איילען איבער דער ערד; און פון דער צווייטער — דאָס אַ ביסעל פערגרעבטע וואָהלין מיט די פוילערע מוחות, נאָר פרישערע הערצער, מיט דעם זאַפטיגען, ניט-טיעפען הומאָר און פריידליכע זאַטקייט — דאָס לאַנד פון די שענע לעגענדען און יונגער פאַנטאַזיע, וואו עפּיס האָט שטיל געזיעבט זיך און געוואַקסען און געוואַרט אויפ׳ן נייעס... די צווי פערשיעדענע וועלטען, וואָס האָבען זיך אַזוי זעלטזאַם פעראייניגט אין מענדעלי׳ס פּערזענליכקייט, האָבען איהם אונגעהויער בערייכערט אַלס דיכטער, און עס איז אונז שווער אַצינד זיך פאָרצושטעלען אונזער גרויסען קינסטלער אַלס געבוירטיגען פון דער ליטא אַליין אָדער פון וואָהלין אַליין — אַזוי ענג האָבען זיך אין איהם צונויפגעפלאָכטען די וואָרצלען פון זיי ביידען, אַז עס איז אויסגעוואַקסען איין בוים, וואָס האָט מיט זיינע ברייטע צווייגען זיך צושפּרייט ווייט איבער זייערע גרעניצען.

פון דער היימישער ליטא האָט מענדעלי מיטגעבראַכט דעם שאַרפען מוח מיט דעם חשק צו בילדונג און צו גרינדליכען וויסען, מיט דער ליעבע צום קאָנקרעטען, צום ליכטיגען און פערשטענדליכען; נאָר קומענדיג אַ פער׳חלום׳טער בחור מיט אַ רייכען דמיון און געזונדטע, דאָרשטיגע חושים אין די דרום-געגענדען מיט די לויטערע הימלען און די דונקעלע פאָלקסמאַסען, וואו ס׳איז נאָך געווען אַזוי פיעל תמימות און ריהרענדע, האַרציגע פּאָעזיע, דערזעהענדיג פאַר זיך דאָס העלפאַרביגע סטעפּ-לאַנד מיט די פריידליכע דערפער און מגושם׳דיגע, נאָר גוטהערציגע רינדאַרעס, האָט זיך דער פערטרויערטער ליטווישער הימעל ווי פערבאָרגען פאַר איהם און די שווערע בילדער זענען פערגאַסען געוואָרען, און דאָס נייע לעבען, אַפילו די נייע שפּראַך, האָבען אינגאַנצען פערשלונגען אין זיך דאָס פרעמדע עלענדע בחור׳ל, וואָס האָט זיך אַרומגעטראָגען מיט אַזוי פיעל חלומות אין האַרצען, און נאָר ערגיץ בעהאַלטען האָט ניט אויפגעהערט צו לעבען אין איהם דער שטרענגער ליטוואַק מיט דעם טרוקענעם שמייכעל, וואָס האָט זיך ניט געוואָלט צובליהען פריי איבער׳ן גאַנצען פּנים, מיט זיינע פערעלטערטע תּביעות צו זיך און צו דער וועלט. און ווען ער פלעגט נעהמען די לייצעס אין האַנד, פלעגט ווי אַ קאַלטער ווינד איבערגעהן דאָס שאַפונגס-פעלד פון מענדעלי מוכר-ספרים...

וואָס מעהר דער קינסטלערישער געניוס איז געוואַקסען און קרעפטיגער געוואָרען אין מענדעלי׳ן, אַלץ מעהר האָט אין זיין שאַפונג געזיעגט דער וואָהלינער יסוד. זיינע פּראָסטע, תמימות׳דיגע טיפען זענען די געלינגענסטע און זענען אַלע געשילדערט מיט יענער טיעפער ליעבע, וואָס די גרויסע קינסטלער קענען שטענדיג אַזוי קלוג בעהאַלטען פון זייטיגע אויגען און זי זאָל דאָך זיך פיהלען אין יעדען שטריך זייערען. דער ליטווישער יסוד האָט אָבער דאָ אויך געהאַט אַ ווירקונג צו גוטען אויף מענדעלי׳ס קינסטלערישען טאַלאַנט: ער האָט איהם בעהיט פון סענטימענטאַליטעט און איבערפליסיגען ליריזמוס. מענדעלי בעזיעגט ניט, ווי אַנדערע, זיינע העלדען. ער מאָלט זיי. ער לאָזט זיי לעבען און טהוען, ווי זייער האַרץ געלוסט. ער קוקט זיך נאָר איין פון וויטען. ער האָט געניג לאָגישע בעציהונג צו זיי, אום צו קענען גלייכגילטיג צוזעהן, ווען זיי האַנדלען צומאָל ניט לויט זיין רצון...

אַדאַנק די צווי אייגענשאַפטען איז מענדעלי דער גרעסטער, זעלטען וועלטען איבערגעשטיגענער, פּייזאַזשען-מאָלער, וואָס אונזער ליטעראַטור פערמאָגט. מיר האָבען היינט אַפילו מעהרערע דיכטער, וואָס זענען שוין אימשטאַנד ניט נאָר צו בעזינגען די נאַטור, נאָר אויך זי צו בעמאָלען. מיר קאָנען שוין אויך איינהאַלטען די התפעלות, אויף וויפיעל עס לאָזט זיך. אין אונזערע מאַניערען אָבער, אין דעם אונטערשטריכען פון די בילדער דורך פיעלע מעטאַפאָרען און עפּיטעטען, פיהלט זיך אונזער מסבּיר-זיין דאָס בילד, אונזער מורא, טאָמער בעמערקט מען, חלילה, ניט איהר שענקייט... מענדעלי צייכענט זיך אין דער הינזיכט אויך אוים מיט זיין קינסטלערישער פאַרנעהמהייט, מיט דער אויסערליכער קאַלטקייט פון די וועניגע קלאַסישע דיכטער, וואָס זענען אַזוי פערזיכערט אין דער קראַפט פון דעם פּראָסטעסטען שטריך זייערען, אַז זיי געפינען ניט פאַר נויטיג אַפילו אויף אַ רגע צוצווינקען צום לעזער: זעה, ווי שען!...

מענדעלי׳ס פּייזאַזשען זענען פּראָסט, אָרים אין פאַרבען און אין ריטהאָרישע פיגורען, און אין דעם ציינט זיך די גרויסע קולטור פונ׳ם קינסטלער. ווען מיר שטעלען מענדעלי׳ס פּייזאַזשען צוזאַמען אַפילו מיט אַ גאָגאָל׳ס, וויזען די לעצטע אוים, אין פערגלייך מיט די ערשטע, מליצה׳דיג. און אין דער זעלבער צייט זענען מענדעלי׳ס פּייזאַזשען אויך טיעף-ליריש. אַלע זענען זיי שטרענג געצייכענט און לויטער, ווי די ווייסע מיטטאָג-וואָלקענס, און אַלע בעהאַלטען זיי אין זיך צאַרטען

טרויער און שטילע וועה, ווי די דונקעלע סילועטען פון די בערג-בוימער אויף דעם בלייכען הימעלס-פאן פון צווישען טאג און נאכט...

אין מענדעלי'ס נאטור-בילדער האבען זיך פעראייניגט די זעלטענסטע איינענשאפטען פון דעם אידעאלען פיזאזש: די עפישע פראסטקייט, און דער בעהאלטענער, צנוע'דיגער ליריזמוס. וואס עס זאל ניט זיין געצייכענט אויף זיי — ווערט אלסדינג גלייך וויכטיג, אלסדינג ערשיינט פאר אונז מיט א נייעם חן, גלייך ווי מיר וואלטען עס זעהן דאס ערשטע מאל, אלסדינג איז איינגעפאסט אין זילבערנע דורכזיכטיגע ראהמען. יעדער פיזאזש מענדעלי'ס איז די וועלט, וואס האט זיך מצמצם געווען אין א שטיל ווינקעלע און האט דארט געמאכט רוהען איהר שכינה...

יעקב פיכמאן

דר. א. מוקדוני

צוויי מענשען

דר. א. מוקדוני.

צוויי מענשען.

.I

ר׳ מענדעלי האָט אויך געשריבען צוויי דראַמעס.

פאַר מענדעלי׳ן זענען שוין געווען אַזעלכע, וואָס האָבען זיך בע־נוצט מיט דער דראַמאַטישער פאָרם. ניט די אַלטע יודישע פורים־שפּיעלען האָבען זיי גענומען אַלס מוסטער, נור געטע, שילער און אַנדערע מערב־אייראָפּעאישע דיכטער.

פון אַ יודישער ביהנע האָט קיינער ניט געקלערט. זיי זענען נאָר ניט אויסען געווען, אַז מען זאָל זייערע „דראַמעס״ אויספיהרען. דאָס איז בּיי זיי געווען נור אַ נייע מליצה־פאָרם. זיי האָבען ניט געוואַרט, אַז עס זאָלען קומען אַנדערע מענשען און מאַכען לעבּעדיג זייערע טויטע דראַמעס.

און דעריבער זענען די האַנדעלנדע פּערזאָנען ניט געווען קיין מענשען, נור מייסטענס בּעגריפען, אידעען און אַנשויאונגען. די האַנד־לונג האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ וכוח, אין אַ פּלפּול, וואָס ווערט גע־פיהרט צווישען איין „פילאָזאָפיע״ און דער אַנדערער.

אדם הכהן לעבענזאָהן האָט אַרויסגעלאָזט אויפ׳ן מלחמה־פּלאַץ דעם אמת, די אמונה און זייערע קרובים און האָט געלאָזען דעם אמת

טריאומפירען. דער מלבי"ם האט זיך אנגענומען פאר דער קריוודע פון דער אמונה און האט אנגעשריבען א דראמע, אין וועלכער די אמונה איז גובר.

און כדי צו יוצא זיין פאר געטע און שילער, וואס האבען אייפגענומען מענשען אין זייערע דראמען, האט מען די אידעען געגעבען אייניגע מענשליכע אייגענשאפטען, וואס יעדער מענש האט זיי און וועלכע עס איז לגמרי נישט שווער צו אויפדרעקען.

מענדעלי האט געטהון פערקעהרט: ער האט די אידעע געלאזט זיך בעווייזען, אויסשטראהלען פונ'ם מענשען גופא, ער האט זי אינ'ם מענשען אויפגעדעקט. דער אמת, די אמונה, דער יושר, די חכמה זענען ביי איהם מענשליכע אייגענשאפטען, דער מענש שאפט זיי, ער בעוועגט זיי און ער גיט זיי א ממשות.

אהן מענשען זענען זיי פוסטע קלאנגען, בלאנדזשענדע נשמות, וואס האבען קיין תקומה ניט.

ער לאזט ניט טריאומפירען דעם אמת, די אמונה, דעם יושר און דעם שקר אלס זעלבסטשטענדיגע בעשעפענישען. מענשען, קליינע און גרויסע פיהרען דעם קאמפף, זיי רייסען זיך ארום דעם שטיקעל לעבען און ממילא וואקסט אויס דער סך־הכל פונ'ם קאמפף צווישען געוויסע אידעען און שטרעמונגען.

אין מענדעלי'ס צוויי דראמען, אין „דעם פריזיוו" און אין „דער טאקסע", זענען ארויסגעפיהרט געווארען לעבעדיגע מענשען פון טונעיאדאווקע, מענשען מיט קליינע און גרעסערע השגות, מענשען מיט זייערע קלייגליכקייטען, מיט זייער תאוה צו געלד, צו כבוד.

בעלי־טאקסעס, שטאדט־בעלי־טובות, ווייסע־חברה'ניקעס, פורים־שפיעלער, ניקאלאיעווער סאלדאטען, א מוהמע אהן א נאז, קרעמער־גלאט יודען, רבנים, שמשים, דינים, שוחטים, די גאנצע „האפטע פארשוינען", וואס טומלען זיך אין קאבצאנסק און טונע־יאדאווקע.

אויף אזא עולם קאן [illegible], קיין וועלט־דראמע ניט אויפגעבויט ווערען, פון אזא פעקיל [illegible] קאן ניט אויסוואקסען שעקספיר'ס א

דראמע, א „פויסט" פון געטע אדער „די רויבער" פון שילער, אבער אזא עולם איז אויך ניט בכח צו אויפהויבען זיך אין די הימלען און פיהרען א וכוח פון ענינים, וואס האבען קיין דירעקטען שייכות ניט צום לעבען פון גלופסק.

II.

מענדעלי האט, ווי זיינע פארגענגער אין דער יודישער ליטעראַטור, ניט געהאט אין זינען א קאנקרעטע ביהנע, שוישפיעלער א. ד. ג. ער האט גאר ניט געטראכט פון א יודיש טעאטער. איהם אליין איז זאגאר ניט געווען גאנץ קלאר, פארוואס האט ער געשריבען „די טאקסע", „דעם פריזיוו" אין דער פארם פון א דראמע. מענדעלי פראַבירט צו ערקלערען אין זיין הקדמה צו „דער טאקסע", פארוואס האט ער אויסגעשטעלט צום אנהויב פון זיין דראמע א צעטעל פון פארשוינען.

ער וויל בעווייזען, אז ער האט עס ניט געטהון פון גאוה וועגען, חלילה. „איך האב געמאכט א בעזונדער צעטעל", זאגט מענדעלי, „פון די אלע פערזאנען, וואס קומען־פאר אין דער מעשה, כדי זיי זאלען אלע שטעהן פאר די אויגען און מען זאל זיי תמיד געדענקען".

א הארבערע קשיא — פארוואס האט ער בכלל גענומען די דראַמאטישע פארם — דאס איז אייגענטליך פאר'ן זיידען אליין ניט געווען קלאר. דער זיידע האט געפרובט שרייבען אויף אלע אופנים ער האט זיך בענוצט מיט פיל פארמען און ער האט די דראמאטישע פארם ניט געקאנט בעליידיגען.

„די טאקסע" און „דער פריזיוו" געהערען גראד ניט צו די בעסטע ווערק פונ'ם זיידען. די דראמאטישע פארם האט מענדעלי'ן געבונדען די הענד און ער האט זיך ניט געקאנט פריי בעוועגען;

די פארם האט איהם ניט געלאזען א קוק טהון אויף גאט'ס שענער

וועלט, האט איהם נים נעלאזען בעטראכטען דעם הימל, דעם וואלד, די יונגע פרעהליכע קעלבעלעך, וואס שפרינגען ארום אויף דער פרייער לאנקע. זי האט איהם נים נעלאזט א שמועס און א פילאסאפיר׳ טהון מיט זיין קליאטשע, מיט ערלים און מיט אלטער יקנה״ז אויפ׳ן וועג.

די פארם האט געצוואונגען מענדעלי׳ן צו פערדוקען זיך שטיל אין א ווינקעל און לאזען אנדערע ריידען. אין די דראמע צו מענדעלי אליין. איהר זעהט נים זיין קלוגען שמייכעלע, זיין כיטרען בליק, איהר הערט נים זיינע הארציגע ווערטער, איהר זעהט נים זיין ביידעל, זיין פעקיל ספרים און הערט נים, ווי ער שמועסט מיט׳ן כלל ישראל.

מענדעלי האט טאקט; ער ווייסט, אז אין א דראמע, האט מען ריידען צווישען זיך, טאר מען נים ארייניפאלען יענעם אין די רייד, מען דארף שטעהן אהן א זייט און הערען. מענדעלי קאן זיך א מאל נים איינהאלטען, ער שטעלט אריין אויפ׳ן סוף בלעטל, צו די קליינע אדער צו די נארישע רייד פון א פערזאן, א שטיקעל הערה אדער גלאט עפים א טענה.

מענדעלי אליין איז ניטא אין די דראמעס. דער מענדעלי וואס האט ארויפגעלעגט אזא חן אויף אלע זיינע מעשיות, איז אנטשווינגען געווארען און ער האט נעלאזען, אנדערע זאלען ריידען פאר איהם.

עס רעדט וואלף סבאדיק. שמעיה תם, שמחה כאריקעטעס און ליפע דער חלפן.

קאנען דען די אלע פארשוינען אזוי רעדען, ווי מענדעלי רעדט?

און אהן מענדעלי׳ן זענען גלופסק, קאבצאנסק און טונעיאדעווקע פשוט׳ע בר־מינן׳ס.

און א שאד, וואס מענדעלי האט זיך אויסגעשלאסען פונ׳ם ציטעל פון זיינע פארשוינען אין זיינע דראמעס.

מיר וואלטען אפשר געהאט נאך א „פיעסע דעם קרומען״! ווען מענדעלי וואלט נים געלאזען ריידען ספאדיק׳ן אהן א שומר, ווען מענדעלי אליין וואלט דערצעהלט, ווי ספאדיק רעדט. וואלטען מיר

געהאט א לעבעדיגען מענשען פאר די אויגען, מיר וואלטען איהם געזעהן מיט אלע זיינע תנועות, און קיין שטריך פון ספאדיק׳ס פנים וואלט נים געפעהלט, קיין שטעגעלע אין ספאדיק׳ס פערפלאנטערטען מח וואלט נים געווען בעהאלטען פון אונז.

מענדעלי, אז ער בעקענט אונז מיט א מענשען, בענוגענט ער זיך נים מיט דעם, וואס ער רופט אן זיין נאמען, ער בעקענט אונז מיט אלע זיינע קנייטשלעך. ער צוגליעדערט און צוברעקעלט איהם אויף שטיקלעך, ער קוועטשט פון איהם ארויס אלץ, וואס איז חאראקטעריסטיש, אלץ, וואס מאכט בולט׳ער די פיזיאנאמיע פונ׳ם פארגעשטעלטען פארשוין.

מענדעלי׳ס ארט פון דערצעהלען איז כלל נים קיין צופעליגע, עס איז א בעשטימטע, אבגעטאקטע און פעסטע פארם. אין דער פארם לעבט מענדעלי ווי א פיש אין וואסער. דאס איז אבער נים בלויז אנ׳אויסערליכע פארם, אין וועלכער דער אינהאלט פאסט זיך איין בעסער. עס איז א אינערליכע פארם, עס איז א וועלט־אנשויאונג, אדער ריכטיגער געזאגט — א בעשטימטע ארט פון דענקען.

מענדעלי בעטראכט די וועלט פון א בעשטימטער הויך, ער וועט זיך קיינמאל נים אויפהויבען העכער און נים אראבלאזען זיך נידעריגער. פון דער הויך זעהט ער, וואס ער זעהט, און הערט, וואס ער הערט. מענדעלי האט זיך אליין בעגרענצט, ער האט זיך אליין פערשאנצט פון אלע נייע ווערטער, אידעען און שטרעמונגען. אינ׳ם שטח, וואס ער האט פאר זיך אבגעגרענצט. זעהט ער אבער טיעפער, קלינער פאר אנדערע.

מענדעלי איז גרויס און מעכטיג אין דער מענדעלי־וועלט, אין דער מענדעלי־פארם.

III.

פאר מיר זענען גלייך די פאר ביכער, וואס הייסען „תולדות הטבע״, „האבות והבנים״ און זיינע דראמעס. אט די אלע געהערען נים צו מענדעלי׳ן. דארט איז די הויך, פון וועלכער ד׳.

חעלט ווערט בעטראכט, לגמרי אַנ'אַנדערע, דאָרט איז דער שטח אַנ'אַנדערער.

איך גלייך דעם „תולדות הטבע" צו „האבות והבנים" און צו די דראַמעס, ווייל זיי זענען אָביעקטיוו געשריבען. איך מיין ניט אָביעקטיוו אינ'ם געוועהנליכען זין, איך מיין די אָביעקטיוויטעט פון אַ מענשען, וואָס איז אויסען עפּיס אויפטהון, וואָס שרייבט און מעקט נור למובת־הכלל.

מענדעלי קאָן זיין אָביעקטיוו ווי ער וויל. זיין פערזענליכקייט, זיין אייגענער בליק, זיין אייגענע אַרט דענקען שימערט אַרויס פון יעדען וואָרט.

מענדעלי זאָרגט פאַר'ן כלל ישראל און אין איין גאַנג פאַר זיך, ער איז דער כלל ישראל אַליין, אַלץ, וואָס איז פאַרהאַן אינ'ם כלל. איז דאָ אין איהם.

לום יעקב אַבראַמאָוויטש שטעהט אָבער מן הצד, בעטראַכט זיין עולם פון אויבען אַראָב, וויזט אָן אויף זייערע פעהל'ער. ער האַלט זיך אַליין בעסער, שענער און קליגער פאַר'ן עולם.

אַבראַמאָוויטש נעהמט זיך דאָס רעכט מוסר צו זאָגען דעם כלל־ישראל, — ווייל ער איז עלטער, קליגער און געבילדעטער.

מענדעלי טהוט דאָסזעלבע, ווייל דאָס זענען זיינע אייגענע מענשען, יודישע קינדער, מיט וועלכע ער האָט זיך אויסגעהאָדעוועט, וועלכע ער בעזאָרגט מיט ספרים און אַלערליי מעשה־ביכלעך.

אַבראַמאָוויטש האַנדעלט ניט מיט ביכלעך, מיט וועלכע מענדעלי האַנדעלט. ביי מענדעלי'ן אין ביידעל געפינט איהר תחינות, קינות, הגדות, מחזורים און אַ מעשה־ביכעל. דאָס מעשה־ביכעל איז גאָר ניט קיין „ספר חיצוני", עס איז עפּיס אַזוי נאָהנט, אַזוי עהנליך צו די הייליגע רומעל־ספרים, עס איז אַזוי נאַאיוו, אַזוי שען, אַזוי קלוג און טיעף ווי די מוסר־ספרים.

אַבראַמאָוויטש האַנדעלט נור מיט „ספרים חיצונים".

אַבראַמאָוויטש און מענדעלי זענען צוויי פערשיעדענע מענשען; אינ'ם ערשטען רעדט דער משכיל, דער קעמפּפער מיט דער פינסטערניש, דער פערביסענער שונא פון די „מורדי אור". ער רעדט ביטער און ערנסט.

אין מענדעלי'ן רעדט גלופּסק, קאַבצאַנסק און טונעיאַדאָווקע. מענדעלי טראָגט קיין כעס ניט אויף זיינע פּאַרשוינען. אַז מענדעלי רעדט, פערשטעהט עס אַלטער יקנה"ז און גאַנץ גלופּסק. מענדעלי לאַכט, ער לאַכט אָבער קיינעם ניט אויס, און דעריבער לאַכען אַלע מיט איהם. מענדעלי לאַכט אַזוי גוטמוטהיג, אַזוי האַרצליך און אַזוי פריינדליך, אַז אַלע טונעיאַדאָווקער פּאַרשוינען קאָנען מיטלאַכען מיט איהם.

אין מענדעלי'ן קאָנצענטרירען זיך אַלע מדות טובות און אַלע מדות רעות פון קאַבצאַנסקער יודען, גאָן וואָס ער דערצעהלט, דערצעהלט ער עס פון זיך אַליין.

מענדעלי זיצט אין זיין ביידעל מיט הרחבה, דאָס איז זיין היים. פּרובט אָבער אַבראַמאָוויטש'ן אַריינזעצען אין דעמזעלבען ביידעל, וועט ער זיך קרימען, ער וועט ווערען נערוועז, עס וועט איהם בלאָזען פון אַלע זייטען, עס וועט איהם ברייכלען און צודורען!

IV.

די צוויי דראַמעס האָט געשריעבען שלום יעקב אַבראַמאָוויטש און ניט מענדעלי.

אין דער הקדמה צום „פּריזיוו" זאָגט מענדעלי, אַז נאָך אַ לאַנגען שטילשווייגען „האָט מיך עפּיס געצויגען אַהין, אין יענעם ווינקעל פונ'ם יודישען לעבען, וואו ס'געפינען זיך מיינע אַלטע בעקאַנטע פּאַרשוינען, פון וועלכע איך פלעג אַמאָל דעם עולם דערצעהלען משונה־ווילדע, וואונדערליכע מעשיות. עס האָט מיר זיך שטאַרק געגלוסט ווידער צו מיינע לייט". און מענדעלי איז אַלע מאָל אין אַ גוטען הומאָר. אמת טאַקע, זאָגט ער, יודען האָבען איצט צרות, אָבער מען איז דאָך ניט מעהר ווי אַ מענש, אַ בשר־ודם. עס גלוסט זיך פאָרט אַמאָל אַ קוק טהון אין דער זייט, אַ לאַך טהון, אַ שפּיעל טהון.

זיינע אַלטע פּאַרשוינען, דערצעהלט מענדעלי, האָט ער געטראָפען, ברוך השם, „אַלע פריש און שטאַרק מיט זייערע אַלע אַלטע

קאַפּריזען און משונה׳דיגע גענג, זײ פּרוכפּערן און מעהרען זיך, מאַכען זיך אַמאָל נאַריש און רײסען זיך בײ די נעז איבער אַ שפּיעלכען אַזױ װי פריהער״.

מענדעלי האָט דערזעהן זײנע אַלטע בעקאַנטע און בײדע האָבען באַלד דערקענט אײנע די אַנדערע און „גאָר אָנגעקװאָלען, װאָס, געלױבט איז גאָט, מען זעהט זיך געזונטערהײט״.

אַזױ רעדט מענדעלי, אַנדערש קאָן ער ניט רײדען!

אָבער נור די הקדמה איז מענדעלי׳ס. אױף דער דראַמע אַלײן רוהט שױן ניט דער בליק פונ׳ם יודישען פּקח.

עס געהען פאַרבײ מענשען פון אַלע מינים. יעדער זאָגט זיך אָב זײן שטיקעל כאַראַקטעריסטיק און טהוט אָב, אינ׳ם דראַמע, װאָס איהם איז בעשערט פונ׳ם מחבר צו טהון. דער שדכן טרינקט בראָנפען און רעדט װעגען שדוכים, די נײטאָרינס שיטען מיט ברכות, די מאַמע װײנט פון גדולה, אַ דיענסט-מײדעל שילט און זידעלט זיך, קעהרט די שטוב און זינגט אַ ליעדעל אונטער׳ן נאָז:

אױפ׳ן פּריפּעטשיקיל ברענט אַ פײעריל
און פונ׳ם קוימענדעל געהט אַ רױך.
אַז איך דערמאָהן אין מײן בעשערטען זין,
פאַרליהר איך, אױ, דעם קאָפּ און דעם מוח.
הכלל, װי עס פיהרט זיך אין דער גאַנצער װעלט!

אױף אַלע אַנדערע פאַרשװיגען דאַרף מען גאָר איבעריג דעם קאָפּ ניט דרעהען און פערשטעהן, װער און װאָס זײ זענען. עס איז קלאָר, אַז אַ בעל טאַקסע איז אַ גאָטס-גנב, אַ יוד, װאָס האָט דאָס אומגליק צו הײסען רבי יוחנ׳צע — איז אַ צבוע׳ק, אַ שװינדלער, אַ מענש, װאָס טראָגט אונטער׳ן טלית-קטן שפּיזען; אַ בחור, װאָס האָט דאָס גליק צו הײסען אַלכּסנדר — איז ער שױן ממילא פײן, אײדעל און געבילדעט און װי באַלד ער איז געבילדעט, איז ער מחױב צו זײן פערליעבט; װי באַלד ער איז פערליעבט, מוז ער קושען און האַלזען זײן געליעבטע דער פינסטערער װעלט אױף צופּוקעניש. אַזאַ בחור קושט ניט, חלילה, פון פערגעניגען װעגען, ער טהוט עס מעהר לשם דעמאָנסטראַציע, לשם קאַמפּף מיט די „מורדי אור״.

די מעשה אַלײן איז אױך פּשוט. דעם בחור אַלכּסנדר גיבען די

„מורדי אור״ אָב פאַר אַ סאָלדאַט, און זײן כלה האָט חתונה, פערשטעהט זיך, מיט אַ חאַצקעל, טאַקע ר׳ יוחנ׳צעס אַ זוהן. און אַז דער סאָלדאַט קומט אין זײן שטעדטיל, געפינט ער זײן רײזעלע, פאַלט ער איהר און זי איהם אױפ׳ן האַלז. לױפט צו חאַצקעל און שרײט: גוי, גוי אײנערז מיט אַנ׳אשת איש! אַ שענע פּלונית׳טע, כ׳לעבען! װערט אַלכּסנדר פערציטערט און שרײט אױס: רײזעלע, מײנס — װײבעל... חאַצקעל׳ס אַ װײבו!״...

מענדעלי קען ניט פערציקערן אַזאַ בחור, װאָס הײסט אַלכּסנדר, און ניט מאום מאַכען מענשען װי ר׳ יוחנ׳צע, פײבוש און נאָך אַזעלכע „פאַנאַטיקער״.

מענדעלי װאָלט פון דעם אַלכּסנדר דערצעהלט „װאונדערליכע מעשיות״, ריכטיג װי פון שמחה מאַריאַשעס, װאָרום בײ מענדעלי׳ן זענען זײ דאָס בײדע קאַבצאַנסקער יודען, בײדע האָבען „משונה׳דיגע גענג״, בײדע „רײסען זיך פאַר די נעז איבער אַ שפּיעלכען״.

דער משכיל אַבראַמאָװיטש, אַבראַמאָװיטש דאָס קינד פון זײן דור, האָט אַרײנגעזאָגט זײנס אַ װאָרט אין דער דראַמע. מענדעלי װײסט ניט די פערשיעדענע ליטעראַרישע פאָרמען, װאָס װערען געברױכט בײ די אומות העולם, מענדעלי האָט זײן אײגענע פאָרם.

אַבראַמאָװיטש האָט אױסגעװעהלט די דראַמאַטישע פאָרם, װײל ער האָט געװאָלט זאָגען אַנ׳ערנסט און ביטער װאָרט. ער האָט געװאוסט, אַז מענדעלי װעט ניט אַרײנשטעקען זײן נאָז אַהין אין די הױכע פענסטער און ער װעט איהם נישט שטערען צו בעװײזען זײן צװײטען איך.

V

„די טאַקסע״ איז עהנליך אױפ׳ן „פּריזיװ״, װי אַ צװילינגשװעסטער.

די טאַקסע איז נאָך יעמאָלט געװען אַ גרױסע גזירה; זי איז געװען אַ נײ אָנשיקעניש אין דער יודישער גאַס און די, װאָס האָבען זיך

מיט איהר מטפל געווען, זענען, פערשטעהט זיך, בעטראכט געווארען אלס מענשען, וואס זענען גרייט צו פערקויפען דעם כלל ישראל פאר א טאפ לינזען.

מען האט אבער געוועהנליך ניט בעטראכט דעם בעל-טאקסע אלס א צופעליגען מענשען אין דער יודישער גאס, דער בעל-טאקסע איז געווען דער „עיט צבוע״, דער ווילדער פאנאטיקער, דער בלוט-זויגער פונ׳ם קהל. ער איז אהן דער טאקסע ניט געווען בעסער און עהרליכער אין די אויגען פון די משכילים. די טאקסע איז געווען נאך א שטריק, נאך א ליניע, וואס האט בולט׳ער כאראקטעריזירט דעם „מורד אור״.

דער קאמפף כאר „ליכטיגקייט״ האט געמאכט די משכילים פאר פארבען-בלינדע מענשען. זיי האבען כסדר געזעהן די שווארצע פארב. יעדער ירא-שמים איז געווען בעשמירט מיט שווארצע פעך, און יעדער משכיל—בעדעקט און דורכגעוועבט מיט הימלישע שטראהלען.

פאר דעם ליכט-און שאטען-שפיעל אויף איין ארט, אין איין מענשען האבען זיי קיין אויג ניט געהאט, זיי האבען קיין פונקלענדע שטערען אויף א שווארצען הימעל ניט בעמערקט.

שווארץ און וויס— דאס זענען די צוויי פארבען, וואס זייער אויג האט געזעהן.

א בעל-טאסקע, א פרומאק, א חסיד, אדער כלי-קודש איז געווען א גזלן, א רוצח. ער האט געהאט שפיזען און גיפט פאר אלעמען, פאר׳ן גאנצען כלל ישראל און אפילו פאר זיינע אייגענע קינדער. וואס האבען זיך ניט געוואלט בויגען פאר איהם.

פרעגט זיך, אין וואס איז בעשטאנען די גבורה פונ׳ם „מורד אור״! ער ווערט כסדר געשילדערט ווי א הויקער, ווי א קריפעל און ווי א מפש דער משכיל, פערקעהרט, איז א מין אפאלאן, שען ווי די זון און קלאר ווי דער טאג.

פונדעסטוועגען איז ער, דער משכיל, כסדר דער קרבן, דער בעזיעגטער און דער בעשפייטער.

מיט וואס ערקלערט זיך דאס?

ער ערקלערט זיך מיט דער זיסער סאנטימענטאליטעט פון דער השכלה-עפאכע; דער העלד איז געווען דער. וואס ווערט גע׳רודפ׳ט, געפלאגט און געמאטערט. די השכלה האט געהאט א בעזונדער ליעבע צו קרבנות. דער משכיל, וואס האט געקאנט אפען לייענען „ספרים

חיצונים״, איז געווען דער אומגליקליכסטער אין זיין דור; ער איז ניט געווען קיין קעמפפער, קיין מארטירער, ער איז געשטאנען כמעט אויף איין שטופע מיט׳ן „מורד אור״, וואס קען אויך זיין פאנאטיש אפען, בפני כל עם ועדה.

די טאקסע איז געווען א ניי וואפען אין די הענד פון די משכילים געגען די „מורדי אור״. זיי האבען געקאנט חאפען זייערע שונאים ביי דער האנד און בעווייזען, אז די פרומע זענען גנבים, וואס לעבען אויפ׳ן חשבון פון קהל. זיי האבען אפעלירט צום ארימען קלאס ניט אויס ליעבע צו איהם, נאר וויל ער איז ניט נוגע בדבר, ער האט קיין חלק ניט אין דער טאקסע. איהם איז שווער דאס לעבען און ער וועט דאס בעסער פערשטעהן.

זיי, די משכילים, זענען גאר ניט אויסען געווען, אז יעדער יוד זאל עסען מיט א פונט פלייש מעהר אין א וואך. פון אזעלכע מגושם׳דיגע און וואכעדינע אידעאלען האבען זיי לגמרי ניט געהאלטען.

עס איז געווען א קאמפף, מען האט געזוכט וואפען ווי מיט ליכט, מען האט ניט געבראקירט אפילו מיט פערראסטעטע און פערשימעלטע.

„די טאקסע״ איז א ריין-משכיליש בעשעפעניש: אבראמאוויטש, ניט מענדעלי, האט אויסגענוצט די טאקסע אלס קאמפף-מיטעל. מענדעלי וואלט העכסטענס מיט א ביטערען שמייכעל געלאכט פון דער טאקסע און איהרע מנהיגים.

מענדעלי וועט ניט שרייען פאטעטיש:

„גענוג צו זיין פערפיהרט, פערבלענדעט, גענוג זיין נאראנים... מיט מענשען מיט שכל, מיט מוטה, ווי גאט און די טייערע רעגירונג האט געבאטען, גענוג צו שלאפען, גענוג חלומות, פאלגט די רעגירונג און שטעהט-אויף, יודען, שטעהט-אויף״!...

דאס איז דער פינאל, דאס איז דער פונקט, צו וועלכען די דראמע איז געפיהרט.

גאט מיט דער רעגירונג משדך געווען, וויל דער תנ״ך איז גאט׳ס אייגענטום און די רעגירונג האט רעקאמענדירט לערנען תנ״ך מיט׳ן באור. דארף מען צוויי נעהנטערע שותפים?

און ווען מען פיהרט אזעלכע שמועסען, שווייגט מענדעלי. ער האט משדך זיין „פישקע דעם קרומען״ מיט זיין גלייכען — מיט א

בלינדער בעטלערין, אָבער ניט דעם קודשא ברוך הוא מיט דער רע־
נירונג.

מענדעלי האָט קיין שיילות ניט צו די צוויי דראַמעס, נישט דער
קינסטלער האָט זיי געשריבען, נאָר דער „קעמפפער״ אַבראַמאָוויטש...

דאָס איינציגע, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט גענומען ביי זיין נאָהנ־
טען און ליעבען מענדעלי. איז די שפּראַך, דעם ערנסט צום וואָרט
און דעם רעאַליסטישען חוש.